

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Ole Peter Holm Tarsen,

en historisk Fortælling

om det gudelige Livsrøre hos det menige danske Folk
i dette Aarhundrede,

af

Ludvig Schrøder,
Forhauder for Folkehøjskolen i Aalborg.

Odense.
Forlagt af den Mioske Boghandel.
Trykt i Chr. Mioss Officen.
1875.

Alt hvad Bødrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre stille kæmpet,
saa vi vandt vor Ret.

Bj. Bjørnson.

Indhold.

	Side.
1. Peter Larsen bliver Bonde og slutter sig til den vestfyenske Opvækkelse	1.
2. Den østfyenske Opvækkelse	16.
3. „De stærke Byder“	33.
4. Forsølgelsen mod de gudelige Forsamlinger	57.
5. Grundtvigs og Peter Larsens Forhandling om gudelige For- samlinger	79.
6. Opvækkelsen paa Langeland, Gjendøber-Bevægelsen og Ritual- sriden	104.
7. Skolelærer Rasmus Sørensen og Rejsen i Høst 1837 . . .	134.
8. Det politiske Møre i 1840. Tilslutning til Grundtvigs yngre Præstevener	164.
9. Kampen for virkelig Frihed Sønnens Død	180.
10. Peter Larsen som Husholder over betroet Guds. Slutning .	219.
Anmærkninger og Rettelse	247
Navne-Liste	251.

Den første Del af hvad der indeholdes i dette Skrift, har før været trykt i Nordiskt Maanedsskrift for 1873

I.

Peter Larsen bliver Bonde og slutter sig til den vestfyenske Opvækkelse.

Helligtrekongersdag 1873 døde i Dons ved Kolding den bekjendte Lægprædikant Peter Larsen, der efter sin tidligere Ejendom paa Fyn gjerne er bleven kaldt Peter Larsen Skræppenborg eller blot Skræppenborg, men hvis fulde Navn var Ole Peter Holm Larsen. Hans Fader havde været Skriver hos en Birkedommer paa Kjøbenhavns Amt; denne talte hans Sag hos en formaaende Embedsmand, Etatsraad Ole Petersen Holm, og Skrивeren fik et af de Branddirektør-Embeder, som man dengang oprettede. Derfor skulde Branddirektørens Søn opnævnes efter Etatsraaden, og den lille Dreng, som den 8de Oktober 1802 blev født i Hunderup ved Odense, kom til at hedde Ole Peter Holm Larsen, idet Petersen blev forkortet til Peter.

Sin Moder omtalte Peter Larsen sjælden; men om sin Fader har han oftere baade talt og skrevet. Der maa have været noget af en senere Tids Tanke oppe hos denne Mand, eller ogsaa det var Tankerne fra Revolutionstiden, der gjærede i ham. „Jeg har fra Børn af hørt af min Fader“, skriver P. Larsen, „at de Fornemme vilde nok selv have Frihed til at fornøje dem og gjøre dem saa lykkelige, som de vilde, men Bønderne, dem skulde der sættes Grænser for“¹. Det er Ord af en Lighedsmænd. Som Embedsmand havde Branddirektøren „selv Tilladelse til at undervise sine Børn“, skriver P. Larsen², det vil vel sige, at Skoletilsynet lod det være hans egen Sag, hvordan han vilde

have dem oplært, naar Vønderne i den Retning blev anderledes set paa Fingrene. Men ved Lejlighed blev P. Larsen fri for at lære udenad; det mente hans Fader, var altid tids nok, naar han skulde gaa til Præsten, for han glemte det kun alligevel. Saa frit et Syn har vel ikke været almindeligt den Gang. Af Kristendom fik P. Larsen derimod ikke meget med sig fra Hjemmet, om han end har kunnet omtale sin Fader som den, der frygtede Gud. Det hac han tidt vidnet, at han selv var uden al kristelig Dplysning, da Spørgsmaalet begyndte at røre sig i ham om hans Sjæls Salighed. Han vidste ikke af at have set en Katekismus eller en Bibelhistorie i sin Barndom. Konfirmationsundervisningen bragte ham heller ingen Frugt. Præsten, han gif hos, blev regnet til de bedre paa den Tid, men indskrænkede sig for det meste til at lade Vørnene lære paa Ramsen i Lærebogen og den ny Salmebog, og det havde han sin store Pine med uden at faa noget ud af det; naar derimod Præsten, som dog ellers ikke var nogen aandrig Mand, „kom til at tale nogle Ord ud af sin egen Pose“, saa gjorde det et Indtryk paa Peter, som om han kunde have været en Guds Engel. Svordan dette nu var, da han kort efter kom ud i Verden, var han „saa dum og ubidende, som nogen kan tænkes“, hvad Kristendom angaar³.

Peter Larsen blev konfirmeret forholdsvis tidlig, for at han kunde komme ud med en Landmaaler, der havde Arbejde i Jylland med Forberedelsen af den ny Matrikul. Hans Fader ønskede, at Sønnen skulde slaa ind paa at være Skriver eller noget lignende. Og naar man mindes, at det var i de Tider, da den engelske Krig og Statsbankerotten havde bragt Forvirring i alle Pengeforhold, saa kan man ikke undres over, at Branddirektøren fandt, det var sikkest at føre Sønnen ind paa en Vej, hvor han engang kunde vente at faa et lille vist Levebrød. Peter Larsen drømte imidlertid om Bondelivet og Bondegjærningen som den skønneste Fremtidsstilling; sin Fader, som han holdt rigtig meget af, vilde han dog ikke gjøre imod; og saa kom han foreløbig i lære hos Landmaaleren. Denne havde hjemme paa Gaarden Stræppenborg i Brylle Sogn, som ligger i Trekanten mellem Middels-

fart, Ålbens og Odense, men dog nærmest den sidste By. Om en af Døtrene fra Skræppenborg, Stine, som var 17 Aar ældre end han, har Peter Larsen en Gang fortalt, at hun har baaret ham paa sine Arme, da han var et lille Barn; deraf kan man slutte, der har været nogen Forbindelse mellem Slægten der paa Gaarden og hans Hjem. — Sine første Kejser i Jylland kom Peter Larsen saaledes til at gjøre som Landmaalerlærling. Han særbedes et Par Somre i det vestlige Jylland, navnlig i Eggen mellem Holstebro og Lemvig⁴. Saa vidt var han kommen ad denne Vej, at han kunde tegne et Kort helt ordentligt. Da døde Faderen, og nu kunde han ikke længere modstaa Vhsten til Bondegjæringen, men tog Tjeneste paa Landmaalerens Hødegård.

De Folk, han kom imellem der, hørte til „de hellige“, og det baade de, der ejede Gaarden, og de, der tjente paa den. Dette vidste Peter Larsen nok i Forvejen, og at der blev spottet med dem; men ellers syntes han, de var som andre, uden det, at de ikke vilde danse eller spille Kort, og holdt det for Synd. Han fattede snart Kjærlighed og Tillid til dem, men var dog den første Vinter i ikke ringe Forlegenhed, da han havde en saa overordentlig Vhst til og Liv i at danse, saa han ikke kjendte bedre Himmel paa Jorden. „Naar de unge Folk i Byen legede Jul“, har han fortalt, „var jeg saa tit med, og havde da min Hjertens Vhst og Liv i at danse, og det til Sveden sprak saaledes ud af mig, at der ikke var en tør Traad paa mig. Jeg blev tidt advaret baade af mine Forældre og andre imod saaledes at storme løs paa mit Helbred; men det nyttede intet; thi at holde Maade kjendte jeg ikke, naar jeg skulde have min Fornøjelse. Jo galere det kunde gaa, jo mere fornøjet var jeg, da det just var deri Fornøjelsen bestod for mig; det hvad man kalder at danse næt og pænt fik jeg aldrig lært, da jeg dertil var for stor en Klodrian, og desaarfsag ikke fristet til at tilfredsstille min Forfængelighed deri“. Han dansede da altid med dem af Pigerne, som ingen andre vilde have, „da jeg syntes det var Synd, at de skulde sidde og ingen Dans faa, men maatte tidt høre ilde af mine Søstre derfor, der sagde, at jeg var og blev et Fæ, da jeg

nok ellers dansede med dem, der kunde det, for dog engang at faa det ordentligt lært. Hvorvidt det havde været bedre for mig at afholde mig fra Deltagelse i saadan Uystighed, naar intet bedre havde været at give mig i Stedet, skal jeg lade være usagt, og bedre tror jeg næppe noget den Gang kunde have været; thi saasnart jeg hørte Fiolen, begyndte Hjertet at hoppe og Venene at springe, og det blev endog, som kom jeg ind i en anden Verden". Af og til listede han sig da uden Husfolkene Vidende til Dansen; „men, da det nu altid har ligget i min Natur at gaa aabent og ærligt tilværks kom jeg snart i Forlegenhed med det Visteri" ⁵. Og værre blev det, da han en Gang ved en Dans fik det Spørgsmaal af en Kammerat, om han ikke ogsaa snart blev af de Hellige; dette var som et Tordenflag for ham, da han havde hørt, hvorledes Peter havde fornægtet sin Herre og gjort sig skyldig i en grov Forbrydelse; „ja" kunde han ikke med Sandhed sige, og at sige „nej" forekom ham at være en Fornægtelse af Vorherre. Derved blev han da angest for at komme i Selstaber, hvor han paa saadan Maade kunde blive fristet ⁶. Det var Tankegangen hos Folkene paa Stræpenborg, at det var en Misbrug af Guds Ord, naar man forhandlede det eller talte sønderligt om det i Nærværelse af Mennesker, ved hvis Samvittighed der endnu ikke var rørt saaledes, at de søgte Hjælp for deres Synd. Kom en Ubedkommende til, naar de holdt Andagt, saa sluttede de gjerne og talte om andre Ting. Paa denne Maade blev da Peter Larsen ingenlunde af sine Omgivelser drevet frem til at bryde med Verden. De to ældre Tjenestekarle, der var i Gaarden, kunde om Aftenen gaa bort fra ham, naar de vilde bede deres Aftenbøn; men det hændte da ogsaa, at han fulgte efter, saa han i nogen Afstand blev Vidne til deres Andagt, og han kunde da ønske sig at være lige saa vidt som de. Han gav sig til at læse i Husets gudelige Bøger, og der kom Uro over ham. Udselig og tilbageholden, som han var, turde han ikke ret aabne sit Hjerte for nogen og maatte da kæmpe en haard Kamp med sig selv. Imidlertid blev han jo taget med op i Husets Andagtsøvelser, og da han læste godt, var det snart ham, der maatte

læse Prædikenen op. Men det varede længe, inden han kom over den første stærke Gjæring, hvorunder han i enkelte Øjeblikke følte sig saa henrykt i Manden, at han syntes, han med Glæde kunde gaa ind i Evigheden, men oftere ved at mærke Syndens Magt hos sig var nær ved at fortvivle. Han har tidt siden vidnet, at han den Gang havde været et værgeløst Bytte for Baptister eller andre Branglerere, om saadanne var komne til ham, og han havde faaet Indtryk af, at de mente det alvorligt. Først da han havde fundet sig tilrette med Luthers Skrifter, kom han til No; men det var ikke at løbe til for ham. Luther drev ikke nok paa det indvortes Liv og Følelser; han havde faaet en Mistanke om, at Luthers Skrifter gjorde Folk sikre, saaledes at de i ubodsfærdig Tilstand let kunde trøste sig ved Naaden og berolige sig med, at de havde Troen, uden at der var vaft noget aandeligt Liv hos dem; endelig havde han ogsaa været i Tvivl, om Luther ikke tillagde Sakramenterne en magist Kraft. Men efterhaanden blev alle disse Steene røddede til Side, og med megen Frygt aabnede sig Hjærtet mere og mere for denne salige Mandes Lære, da Erfaringen drev Hjærtet til at gribe det eneste Redningsmiddel, som der syntes at være", saa han turde hvile i Forvisningen om, at Gud i Daaben for Christi Skyld havde tilgivet ham alle hans Synder og gav ham Pant og Forsikring derpaa ved sit eget Naadebord¹.

Den førnævnte Landmaaler var død, og en af Døtrene skulde have Gaarden Stræppenborg; men ingen af dem havde stor Lyst til den, da der skulde betales saa meget ud til de andre. „Stine“ kunde bedst tage den, da hun havde nogen Arv andenstedsfra, og det blev da hende. Men hun, som foran blev nævnt, som den, der havde baaret Peter Larsen paa sine Arme, da han var et lille Barn, blev nu hans Brud. Hun var 37 Aar og han ikke fuldt 20, da de holdt Bryllup. Efter hvad N. J. Termanfen har hørt, skal Enken paa Stræppenborg efter Brødrevenighedens Sædvane have taget sin Tilflugt til Lodkastning for at faa afgjort, hvilken af Døtrene der skulde have Gaarden². Da Peter Larsen og Stine blev gamle, maatte han tidt bære sin sammenbøjede lille Kone paa sine Arme; lejlighedsvis har han da sagt

at det var det rette, at Konen var saa meget ældre end Manden; havde hans Kone baaren ham paa sine Arme, da han var lille, saa kunde han til Gjengjæld bære hende paa sine Arme, da hun blev gammel. Det er nu at se den Ting fra sin lyseste Side. Peter Larsen kom vist ogsaa til at kjende til Savnet af en yngre Kvinde ved sin Side, der lettere kunde have fulgt og forstaaet ham i hans aandelige Bevægelighed. Stine var en „opvakt“ Kvinde, da han fandt hende; men det vilde have været et Vidunder, at en tyveaarig Ungersvend, der gif et for ham personlig overmaade rigt Liv imøde, og det i en Tid, fuld af aandeligt Nøre, i en saameget ældre og i sin Udvikling affluttet Kvinde skulde have fundet en Sjæl, der kunde være helt med ham i den livfulde Deltagelse i Tidens Bevægelser. Men de holdt godt sammen de to, og det var kjönt at se Peter svøbe sin gamle Hustru ind som et Varn og sætte hende op paa sin Bogn, som vi saa det en Gang i Rødning (27de Oktbr. 1863), da der paa Højsskolen blev holdt et kirkeligt Bønnemøde, hvor Præsten Svejstrup opfriskede Mindet om det første Bønnemøde i Kjøbenhavn i Kafinos lille Sal; da havde den henimod 80 Aar gamle Kone fulgt sin Mand en fem Miles Vej for at være med til et saadant Møde. De havde Aaret i Forvejen mistet deres sidste Varn Johannes, om hvis Død siden skal meldes; et Varn havde de haft endnu; men det var død i den spæde Alder. Den gamle Kone sagde til min Hustru, at det var saa godt at tænke paa, de begge var gjemte hos Vorherre, og skulde tage imod hende, naar hun skulde herfra. Dermed er hendes Standpunkt betegnet. Peter Larsen kunde vel ikke sjælden udtale sig, som om Livet kun var ham en Beredelse til Døden; men lige saa vist er det, at han elskede det at leve et kristeligt Menneffeliv og derfor ogsaa havde ønsket, at der kunde have levet Børn efter ham.

Præsten M. Melby i Asperup har i et Brev meddelt mig følgende Bidrag til Oplysning om P. Larsens første Hustrus Personlighed og Forhold til hendes yngre og stærkere Mand: „Det var vist omtrent 1847, at hun engang klagede sig i min Nærværelse over, at hun allerede følte sig

noget gammel og ikke kunde være med, naar Manden færdebes saa meget omkring, og saa følte hun, der kom sære Tanker op i hende, om det ogsaa var Ret, at hun skulde sidde saadan hjemme, mens han tumlede om blandt saa mange andre Menneſter, og hun syntes næsten, det var anstødeligt. Sa hendes Ytring kan jeg naturligvis ikke huske ordret; men jeg husker godt, at jeg (den Gang en ung og ivrig Præst, der selv færdebes meget omkring) med stor Eftertryk fremhævede, at det saadan at tage Forargelse var ligesaa slemt, om maaske ikke værre end at give Forargelse; thi det vidnede i Grunden om et mistænksomt Sind, der sad og tænkte paa andres Handlinger og mangen Gang lagde værre Betydning i dem, end der var, medens de, som man sagde gav Forargelse, ofte handlede i al Trofkyldighed. En Snes Aar efter denne Samtale førte jeg med min Kone igjennem Dons og saa da ind til Peter Larsens; men han var ikke hjemme; vi gif da blot et Øjeblik ind til Konen, som sad svag og gammel i Dagligstuen, mens det var kjendeligt, at en kjærlig Haand plejede hende vel, og da jeg nævnte mit Navn og spurgte, om hun ikke nok kjendte mig, svarede hun saa mildt: „Jo Dem glemmer jeg aldrig, De har engang sagt mig et Ord, som jeg just trængte til, at det tidt var værre at tage Forargelse af andres Handlinger, end selv at give Forargelse. Det Ord har jeg følt Sandheden af, og det har været mig til Gavn og hjulpet mig over meget, jeg før havde ondt ved at komme over“.

Men var det ikke for Gaardens Skyld, at han tog den gamle Pige? Det har tidt nok været sagt af Folk, der saa skjævt til ham. Som allerede bemærket var det at overtage Gaarden ingen Herlighed i nogen af Arvingernes Dine. Dersom man ved en lille Smule Besked om de Tider, der var for Landmanden ved Aaret 1820, saa vil man skjønne, det var ikke uden Grund, Folk den Gang var betænkelige ved at overtage en Ejendom med Gjæld; det var kun altfor tidt set, at de, der skyldte noget i deres Gaarde, havde maattet gaa fra dem som Fattigfolk. Og Stræppenborg var, som P. Larsen engang skrev til Præsten E. Mau, „en ikke med de bedste Bøndergaarde“. Nej, Sagen forholder sig

vist paa den Maade. Peter Larsen sit Stine kjær for hendes Gudsfrygts Skjlb, og han har set det som en Guds Stjrelse, at de var ført sammen. Han var til det sidste og har vist været fra sin første Vækkelse, som der er sagt om ham, „et rigtig Forsynsbarn“, saa han har agtet paa, hvad der for ham pegede paa en Stjrelse af Vorherre; derfor vilde han altid bøje sig, selv naar det kostede noget. Det har vistnok kostet noget, da han giftede sig med den ældre Pige; hans Slægt har haft ondt ved at forstaa det. Og det kostede noget, da han blev Bonde, og han maatte høre meget ilde af sin Slægt, fordi han søgte til de Helligelike⁹.

At blive Bonde, selv naar man er en Embedsmands Søn, det staar nu ikke som nogen Fornedrelse. Bønderne har det allerbedst, siger man gjerne; de udgjøre den egentlige velhavende Middestand; deres Stilling er meget friere og lykkeligere end en stakkels Embedsmands Stilling; hans Søn maatte være glad, om han kunde faa en god Bondeggaard og blive — „Landmand“, ja for „Bonde“, det klinger dog ikke saa godt. Den Lyd har Biben nu faaet; men det gik i en anden Tone, da Hr. Branddirektør Larsens Søn blev Bonde, virkelig Bonde, ikke „Landmand“. Det var en brydsom Stilling, han gik ind i, fuld af Slid og Slæb, og ingenlunde nogen sikker Stilling, — og det var en Stilling, som vilde medføre, at han blev ringeagtet af „de fine“, naar han ellers fuldt ud vilde slutte sig til Bønderne. Der var den Gang en dyb Kløft i Samfundet mellem de dannede „Familiær“ og de grove Bønder. Vi kjende Kløften endnu. Men nu er der dog dem, som fra begge Sider arbejder paa at udjævne den ved at mødes paa en ægte folkelig Danneføls Grund. Ved 1820 var dette Forsøg ikke begyndt. Man maatte tage Forholdene som de var, og vælge imellem de fine og de grove, om man ellers havde frit Valg. Mangfoldige var der vistnok af dem, der stod paa Bøndernes Side, som prøvede paa enten selv at komme over paa den anden Side eller dog at faa deres Børn derover, hvor blandt andet de sikre Levebrød groede, ja de sikre Levebrød, hvorimod den Tids Mennecker længtes snart mere end efter

noget andet jordist Gode; det var tidt et halsbrækkende Spring, som kun førte til, at de hverken var hjemme paa den ene eller den anden Side. Men uhhørt var det, at Embedsmands sønnen med fuld Bevidsthed valgte at gjøre det modsatte Spring. Det gjorde Peter Larsen, og han gjorde det fuldt ud. Han blev Wonde i Livsgjerning, i Levevis, Føde og Klæder.

Peter Larsen tog med stor Iver og Udholdenhed fat paa Wondegjerningen. Det skal have været overordentligt, som han maatte arbejde fra Morgenen til Aften for at faa noget ud af Gaarden Stræppenborg. Men hvad der hjalp ham, var hans Mod paa at prøve nyt. At mergle var den Gang noget, Folk i Almindelighed ikke kjendte til, men han tog med Kraft fat paa dette Middel til at faa Jorden til at give større Udbytte; jeg har en Gang hørt sige, at han skal have brugt det for stærkt, saa det kom til at svide til Gaarden i de følgende Ejeres Tid. Imidlertid kom han godt frem og kunde hen i Trediverne se sig om efter en bedre Ejendom i Jylland. Omfider kjøbte han 1841 Donsgaard i Dons By i Almind Sogn ved Kolding; den var meget bedre end hans fynnste Ejendom og havde navnlig nogle hyperlige Enge ved den nu udtørrede Dons Sø. Men Peter Larsen gjorde den ikke ringere; i sine kraftige Aar hentede han Gødning fra Kolding; og han var ikke bange for at følge med „det fremskridende Agerbrug“. I sit Brev til Grundtvig om Højskolen skriver han, at han først hen i April kan betale de 200 Rdl. han har bestemt at give til Højskolen, „for nu har jeg kjøbt Patent Gødning for 200 Rdl. og Drainsrør for 100 Rdl., og dem skal jeg have betalt først; dette skal jeg nu have Dem fortalt, for at De kan vide, at jeg passer paa at faa, hvor jeg kan vente at høste, og at jeg som Wonde gjerne vil passe min Dont“¹⁰. Og saaledes var han en Fremskridtsmand lige til det sidste, saa at han baade fik sin Kostald i en hyperlig Stand og indrettede sit Mælkeri efter Afsjølingsmaaden og derfor lavede Iskjælder i en Del af sin Mælkestue. Var det den livlige fynnste Natur, der gjorde sig gjældende i denne Maade at tage Agerbruget paa? Ikke det alene, for han gif jo foran

de fynfle Bønder. Var det, fordi han havde Djet med sig paa sine mange Rejser, at han tidligere end andre kom ind i adskillige Forbedringer ved Landvæsenet? Det har sikkert haft sin store Betydning. Mulig har Opvæxten i Embedsmandens Hus gjort ham mere modig paa at prøve nyt, end Bønderne var det. Men det maa mindst lades ude af Betragtning, at den overnaturlige Livskraft, der er i Kristendommen, opliver de medfødte Livskræfter, saa at de kan udfolde sig som ellers aldrig. Peter Larsen er ingentunde den eneste „opvakte Bonde“, der ved en stærk Vilje til at tage fat paa og en sejt Udholdenhed i at gjeennemføre sit Arbejde har vundet frem til Velstand. Saa lærer jo forresten Erfaring, at det er let for en god Husbonde at faa gode og trofaste Tjende. Og hvor et Menneſke helt igjennem styrer med sit jordiske Guds ikke som noget Selverhvervet, men som det, der er ham betroet til at være Husholder over, der skal Himlens Betsignelse blive kjendelig; det blev den i Peter Larsens jordiske Syssel.

Peter Larsen blev ikke blot „Landmand“, men virkelig Bonde. Det er vel muligt, at Modstanden, han havde mødt i sin Lyſt til at blive Bonde, har gjort ham endnu bestemtere i at være Bonde tilgavn og tilegne sig Bøndernes Maade at leve paa i alle Maader. Viſt er det, han blev en varm Talsmand for Bøndernes gammeldags Levevis i Føde og Klæder. Der er noget, som minder om Stærkodder, naar man i en Bog af ham fra 1855 læser, med hvilke Dine han saa paa en Fæstebonde, han havde været godt kjendt med i mange Aar, men som han dog næppe havde kunnet kjende, da han saa ham i Rigsdagsſalen, hvis han ikke selv havde kommet hen og kjendt sig ved ham, for — skriver Peter Larsen — „tænk engang, jeg troer saamænd, han havde faaet affkaaren Kjole, aaben Vest; jeg ved ikke rigtig, hvad saadanne Anſtalter kaldes; om det nu er noget, som hører med til at være Rigsdagsmand, det kan jo være; men jeg tror dog, hvis jeg havde kommet der, at ville have mødt i den Dragt, som jeg tror anstod mig bedst, og havde Kongen værdiget Bønder at tage Sæde i Rigsdagen, saa vilde han helst se dem i deres egne Klæder“¹¹.

Ifølge samme Tankegang var han noget betænkelig ved Højskolerne; „dette lille Ord Høj“, skrev han til Grundtvig, „det er noget, som vi Bønder ere meget bange for; thi vore Rægte ere i Almindelighed hovne nok, skulde de endnu lære mere Hovnhed eller Højhed, saa kommer vi ingen Steder med dem“¹². Han kunde derfor gjøre sine Bemærkninger over, at „Kjøbenhavnere“ tog sig paa at holde Højskole, især maaske for Piger; det var allerede besværligt at faa Malkepiger, og værre kunde det let blive, naar Bønderpigerne tog en Kjøbenhavnsk Højskolefrue til Forbillede. Dem, der nu en Gang var „fine“, kunde man ikke faa anderledes, og man maatte lempe sig efter dem; for deres Skyld kunde han da ogsaa sætte Vin paa „Præstebordet“ ved sine Høstgilder eller lade sin „Mutter“ lave „rød Bælling“ (d. e. Grønsuppe). Men han kunde dog ogsaa lade sig forlyde med, at det ikke var rigtigt med deres sølle Levned. En Præst havde sagt til ham: „det undrer mig, at P. L. ikke giver 1000 Rdl. til Grundtvigs Højskole“. „Jeg sagde da“, skriver han til Grundtvig, „at saa maatte Præsten i det mindste give 2000 Rdl.; thi hans Gaard var, om ikke just saa stor som min, saa, naar min Gjæld skulde fra, saa kunde det vel gaa lige op, og saa havde han sit Kald foruden; han begyndte da, jeg kan ikke give en Skilling, uden jeg skal laane den. Dette fortæller jeg Dem nu, fordi vi stakkels Bønder altid skulde være saa misgjendte, fordi vi ikke gjør nok, ja de sige endog om os, at vi vender Skillingen 3 Gange og se paa den, før vi give den ud. Hvorvel jeg nu er gjerrig som en Søde, kan jeg dog ikke lide det Snieri, hvis det er sandt; ellers kan jeg holde de stakkels Bønder det tilgode, om vi ville vide, hvortil vi bruge vor Skilling, for den er tidt sejt at faa fortjent“¹³. Dette var ingenlunde den eneste Lejlighed, da Peter Larsen optraadte som Talsmand for den Bøndestand, som han med sin Ungdoms Fyrighed havde sluttet sig til. I „Danst Kirketidende“ stod der for en Snes Aar siden et „Brev fra den jydsk Hede“, hvori der var givet en meget mørk Skiltring af Hedeboernes Søndagsliv paa Kroen før og efter Gudstjenesten, og af deres Mangel paa Urlighed i Handel.

Dette fremkaldte et Tilsvær i samme Blad¹⁴: „et Brev fra en jydsk Bønde“, som Peter Larsen vistnok ikke har sat sit Navn under, men som ligner ham altfor meget, til at nogen der kjenner hans Skrift med dens tidt rige Lune, kan tvivle om, at det er af ham. Han antager Forfatteren af det første Brev for at være Præst, hvad han dog ikke var, og under denne Forudsætning lader han ham vide, at han og andre Præster istedenfor at male Hebebønderne med mørke Farver skulde gjøre noget rigtigt for at lyse op imellem dem. Fra den menneskelige Side er der efter hans Mening ikke meget at sige imod Hebeboernes Søndagsliv. „Kræver Naturen da ikke hos dem saa vel som andre Mennesker den Afværling i Livet, naar de først har gjort Vorherre den Tjeneste, som De da selv siger mange maa, at gaa en Miles Vej til Kirke og sidde der en Times Tid eller to, og hørt paa noget, jeg ved ikke hvad, da tillige at komme ind i Kroen, slaa en Sladder af, drikke en Puns, slaa en Handel, om det saa ogsaa ved denne Lejlighed skulde komme til at gaa lidt temmelig vidt imellem, som de sige, over Tørsten. Sandelig, det være langt fra mig at misunde dem den Smule Fornøjelse, som de vel indbilde dem og synes at have deraf, og jeg tror heller ikke, at De gjør det, Hr. Pastor! Men det er kun disse fordærvede Sæder, som skulde forandres. Men naar det desværre saaledes en Gang er kommen i Bane og maatte næsten bleven til deres anden Natur, hvad saa, ja hvad Raad gives der da? Søge Dyrighedens Assistance, ja det anser De jo for lidt betænkeligt, og som jeg jo heller aldrig kunde komme til at synes godt om efter mine menneskelige Følelser“ . . . „De kjenner jo sagtens Bøndernes det gamle Ordsprog: det gaar ikke saa haardt til, som Præsten prædiker; gaar han ikke med os i Kroen og drikker en Kus, saa rejser han jo dog imellem til Varde, Ringkjøbing, Holstebro etc.; hvem ved saa, hvad han der tager sig for, om han ikke ogsaa der holder sig lidt lystig imellem. Ja jeg mindes at have læst om en Biskop, som en Gang var til et Raadstuebal med en Landsbypræst, at han imellem gif og kikkede ind i Salen, hvor denne holdt sig lidt lystig i Dansen, og sagde da omfider til ham: hvad

mener De, at deres Bønder nu vilde sige, om de saa Dem her og i en saadan Tilstand? Na! — de vilde sige, vores Præst er en lystig Fyr, thi han danser; men vor Biskop er en liberlig Fugl, for han spiller Kort!”

Den afgjørende Bending i Peter Larsens Liv er dog ikke, at han blev Bonde, men at han blev en af de Vægfolk her i Danmark, hos hvem det kristelige Liv først vaagnede i dette Hundrebaar. De „Hellige“, i hvis Kredts han var optaget, hørte til den **vestfynske Opvækkelse**, der tilligemed de 4 til 5 Præster, som sluttede sig til den, hvorimellem Boesen i Vigerslev og Balslev i Haarslev nævnes, stod i nær Forbindelse med Hernehutterne i Kristiansfeldt; derfra kom der hver Sommer en „Arbejder“ for at besøge dem. Fjærend Peter Larsen kom ind imellem dem, havde der i et Nabo sogn foregaaet en lille Begivenhed, som sikkert tidt er fortalt og har gjort Indtryk paa de hungre i Beuelaget. „Fjendskabet mod de opvakte havde tilkaldt Biskoppen over Fyns Stift, som da en Søndag mødte i Kirken og efter endt Gudstjeneste fremkaldte disse Folk til at gjøre Rede for, hvad det var, de havde med at bestille, og hvorfor de vare anklagede. En gammel troende Mand der i Sognet, om hvem vi vel nok kunne sige: han var en Israelit, i hvem der ikke var funden Svig, var tillige med flere i Kirke; han sad og stolede paa en anden mere begabet, som han troede at være i Kirke, og som han merte nok vilde have talt deres Sag, denne var der saa ikke; han stod imidlertid op, da der var ingen, som udlod sig med noget, og gjorde Rede for sin Tro og de Sammenkomster, som de havde undertiden til fælles Opbyggelse. Efter at Biskoppen havde hørt Mandens Bekjendelse, erklærede han de øvrige Tilstedeværende, som med spændt Opmærksomhed havde ventet dem rigtig afstraffede, at han vilde ønske, ikke alene at disse Folk maatte blive bestandige i det begyndte Gode, men, om det var muligt, at hele Sognet, ja hele hans Bispedømme maatte være og blive af samme Grund som disse Folk“. At dette er det eneste Spor af Forsølgelse mod denne gamle Opvækkelse i det vestlige Fyn, kom vel dels af, at der ikke var mange med i den, dels af den Grundsætning de havde,

at de ikke maatte tale stort om Guds Ord, naar nogen var tilstede, hvis Samvittighed „Guds forekommende Naade eller den Hellig-Mand“ ikke saaledes havde rørt og opvakt, saa at han lig Stokmesteren i Apg. 16, 30 havde begyndt at spørge: hvad bør det mig at gjøre, at jeg kan blive salig? De ansaa det for talt til dem, naar Herren siger: „kaster ikke Perler for Svin, og giver ikke Hunde det Hel- lige!“ De var meget bange for at gjøre Opsigt med deres Gudsfrøgt og for at give Anledning til Spot. De stattede fremfor alt troende Præster og rejste gjerne langt for at høre dem, men besøgte ogsaa gjerne Sognekirken, selv om de havde vantro og rationalistiske Præster, — og det var jo den Gang Reglen; „jeg kom en Gang“, skriver Peter Larsen til Biskop Brammer, „med hen at høre en kristelig Præst: — jeg kan med Sandhed nok anvende Profetens Ord, som De kjender, at den Tid var Herrens Ord dyre i Landet; — det var og blev mig, som om det havde været en Engel af Himlen der havde talet, og jeg tror næsten, som Apostlen siger, at jeg kunde have revet mine Dine ud og givet den kjære Mand; det kan jeg forsikre Dem, at der nok kan være Hjærte i Livet paa en Bonde saa vel som paa de lærde Folk“. Hvad fandt de da hos de almindelige Præster? De fik dog at høre Kollekten, Epistlen og Evan- geliet, og saa fik de Salmefangen, men stor Sorg og Bedrø- velse voldte det dem, da den ny Salmebog blev indført, „den evangelisk-kristelige“. „Det er ellers Synd og Skam at benævne den med dette Navn“, skriver P. Larsen til Biskop Brammer 1852, „naar jeg tænker paa, hvad en Præst engang sagde, da en sagde, han kunde ikke vide, hvem der havde skrevet Titelbladet paa bemeldte Bog; det har Fanden skrevet, svarede han . . . . Naar Efterslægten en Gang ser, hvad vi have kastet under Bænken, og hvad vi igjen have ladet os binde paa Urmet, saa maa de enten tro, at Luthers Mand og Tro har ganske været forsvunden her i den Lutheriske Menighed, eller ogsaa, at der har maattet herste et forfærdeligt Pavedømme, førend saadanne Ting kunde ske. Deres Højærv. maa ellers tro, at jeg nu om

Søndagen er i en ikke ringe Forlegenhed: thi vi have, Gud være lobet, en Præst, som kan tiltale mit Hjerte, at det tit bliver let, og saa ved deres Højærv. nok, som Apostlen siger, hvem som er glad, han snyder, og naar saa de andre begynde at stemme i, saa vil jeg gjerne stemme med, men jeg mangler en Vog. Imedens jeg boede i Fyn, havde jeg en; men den laa alletider i Kirken og blev ogsaa liggende der, da jeg rejste derfra. Nu har jeg aldrig siden kunnet saa saa mange Penge tilovers, at jeg har kunnet saa i Sinde at købe en for; men jeg har jo heller aldrig følt Savnet saa haardt som nu, og maa derfor hjælpe mig saa godt, som jeg kan ved at kikke omkring hos andre. Jeg har rigtignok undertiden en Sideskammerat, som sidder endnu og kikker i Dr. Ringos, men saa snæver er rigtignok min Samvittighed ikke, at jeg jo nok kan synge med i den ny; er der et og andet Udtryk, som er altfor ukristeligt, det kan jeg jo springe over eller hynne nogle andre Ord ved mig selv, som jeg kan hitte paa". — Ligesom de vestfynske Opvakte ikke vilde gjøre Opfigt ved at holde Andagt i Uvedkommendes Nærværelse eller ved at holde sig tilbage fra Deltagelsen i den almindelige Gudstjeneste, saaledes deltog de ogsaa med Slægtninge og Naboer i Bryllupper, Barselgilder og Begravelser og indbød dem til sig selv ved slige Lejligheder, kun holdt de sig fra Dans og Kortspil, som de ansaa for en syndig Gjerning. — Da deres egne Sammenkomster var beregnede ene for opvakte Sjæle, var deres Opbyggelsesæmner gjerne „hvad man kalder idel Evangelium". De brugte ellers Luthers, Møllers, Brockmands, Frankes og Bugges Huspostiller, Ringos, Brorsons, Pontoppidans og Guldbergs Salmehøger, Brudegaven af Lund „og en lille Samling, som var kommen fra Kristiansfeldt, som de kaldte Femparbøgen, hvilken sidste var megetyndet, og som indeholdt, hvad man kalder idel Evangelium"¹⁵.

Denne vestfynske Opvækkelse med den stærke Paavirkning fra Kristiansfeldt, hvor stundum en og anden af dem gik til Alters, hvad der ansaaes for en særdeles Naade, kunde ikke rigtig tilfredsstille Peter Larsen. Den samme hans Naturs overstrømmende Livlighed, der som Termanfen bemærker

havde ytret sig i hans første Ungdoms Lyst til at danse saa stærkt, at Sveden sprak af ham, og der ikke var en tør Drevel paa ham, — den samme Livlighed, der gjorde ham til en driftig udholdende Bønde, under hvis Arbejde Sveden vistnok ogsaa tidt sprak ud af ham, — denne samme Livlighed kunde ikke slaa sig til Ro med hans Omgangsvenners „stille Liv“. „Fra det første, jeg blev opvakt, og Ordet kom til at virke i mit Indre, kom jo Hjærtet tillige til at føle den store Fare, som de levede i allesammen, der lig mig levede hen i denne aandelige Søvn og Død, hvoraf jeg nu ved Guds Naade var bleven vakt, og Hjærtet kom til at brænde af Kjærlighed til mine Medmennesker; det stod derfor i et meget skjævt Lys for mig, at vi ligesom skulde holde vore Opbyggelses-Samlinger indsluttede for os selv. Den Virkning, som jeg selv erfarede af Guds Ord i mit Hjærte, troede jeg jo, at det ikke var muligt andet, end at andre ogsaa maatte komme til at føle, naar de fik det at høre, ja det kunde ret pine mig i mit Hjærte, at vi ligesom skulde holde det hemmeligt; men da jeg ikke var begavet til at udtale mig, havde jeg jo ikke Mod til at bryde igjennem, og maatte derfor kvæle mine Følelser, det bedste jeg kunde“. Da kom i rette Tid for ham Opvækkelsen paa Hjærteminde= Egnen¹⁶.

II.

Den østfynske Opvækkelse.

I Stræppenborg-Gaarden var Peter Larsen bleven opvakt, men var tillige, skjøndt gift Mand, kommen ind i et Slags Klosterliv; thi Kloster betyder „et Indelukke“, og der var aabenbar noget indelukket og indsnævret ved den vestfynske Vækkelse som ved al den gudelige Bevægelse i Danmark, der støttede sig til Kristiansfeldt. Men da Peter Larsen først blandt disse stille Mennesker havde funden Fred for sin bekymrede Sjæl, saa trængte han til at faa Klosteret sprængt

og dele det med andre stakkels Mennesker, som gjorde ham selv glad. Det var hans Ungdoms Livsgaade, og den blev løst ved den østfjenske Opvættelse, som nu skal skildres dels efter hans egen Fortælling, dels efter Jakob Kristian Lindbergs Oplysninger i Nordisk Kirketidende for 1834, og endelig efter nogle mundtlige Meddelelser især af Gaardmand Rasmus Nielsen i Giby ved Odense, som M. Effesen har opstrevet og ladet trykke i Folkebladet Fylla¹⁷.

Fra 1814 levede der i Kjærteminde i det nordøstlige Fyen en gammel Stomagersvend, Ole Henrik Svane. Han stammede egentlig fra det nordøstlige Sjælland eller Kulsvier-Egnen, men havde i sin Ungdom rejst paa sit Haandværk. Svordan han var bleven kristelig udviklet, er ikke oplyst; med Nordmanden Hans Nielsen Hauge var han bleven bekendt i Kjøbenhavn, men kunde ikke ganske enes med ham*). I Svendborg opholdt han sig en Del Aar og paavirkede da iblandt Andre en Snekter Rasmus Klink, som siden bo-

*) Hans Nielsen Hauge, født paa en Bondegaard i Nærheden af Fredriksstad i Norge den 3 April 1771, virkede som Bodsprædikant og Forfatter til gudelige Skrifter især fra 1797, tog Borgerstad som Kjøbmand i Bergen 1801, navnlig for at skaffe sine opvalte Venner Lejlighed til at bo og arbejde sammen ved de forskjellige Forretninger, som han fik i Gang. Men han blev afbrudt i sin Virksomhed baade i den ene og den anden Retning ved i Oktober 1804 at blive sat i en meget langvarig Arrest og underkastet en Profes, der varede en halv Snes Aar. Som et Bidnesshyd om hans praktiske Dydighed er det værd at anføre, at han 1809, da Norge under Krigen var afstaaeren fra Danmark og manglede Salt, skjændt Fange blev sendt til Vestlandet for at anlægge Saltkogerier; derpaa blev han atter sat i Forvaring. Først 1813 faldt hans Dom, der ved Overrettens Kjendelse blev forandret fra 2 Aars Fæstningsstraf til en Bøde paa 1000 Daler. Siden levede han stille hen, giftede sig i Januar 1814 og, efter sin første Hustrus Død og et Aars Enkestand, atter i Januar 1816. Handødpaa Gaarden Bredtvedt ved Kristiania den 24 Marts 1824. — Han var to Gange i Kjøbenhavn, først i længere Tid Aar 1800, da han fik en hel Del Skrifter trykt i store Oplag (f. Ex. „Den kristelige Lære“ paa 912 Oktavsider først i 4500 og strax efter i 5000 Exemplarer), siden i Aaret 1804 paa den for øvrigt ikke lange Rejse, han havde gjort gennem en Del af det østlige Fynland for efter Opfordring at prædike for Folk, der havde hørt hans Ry og gjerne vilde lære ham at kjende, og for at besøge Kristiansfeldt¹⁸.

fatte sig i Hjærteminde. Og da Svane blev gammel og ikke længere kunde arbejde, paatog Snekermester N. Klink sig hans Forsørgelse og optog ham i sit Hus, til Tak fordi han havde bragt ham til alvorlig kristelig Eftertanke. Den gamle Svane skildres som en rigtig Bjørn, en Kraftkarl, der ikke var god at nappes med. Fra den Tid, han kom til Klinks i Hjærteminde, oplæste han gjerne hver Søndag Eftermiddag en Prædiken og søjede dertil nogle alvorlige hjertelige Ord. Desuden blev der sunget nogle Salmer. Foruden Husets Folk (Klink og hans Kone og Svane) nævner Lindberg som Deltager i disse Forsamlinger kun en gammel blind Pige. Om hende er en lille Fortælling opbevaret, som kan hjælpe en til at faa en tydeligere Forestilling om den gamle Svane. Hun var kommen til at gaa og klynke over, at hun ikke ret kunde elske Vorherre. „Na Du med din Elfen“, afbrød den Gamle hende med sin butte og barske Røst, „bare Du kunde lade Dig elske!“ og dermed var den Snak til Ende. Peter Larsen tror nok, at der var en mere med ved Forsamlingerne. Det har da vist været Gaardmand Niels Knudsen i Drigstrup, Landsfoguet til Hjærteminde, der med sin Hustru hørte til dem, der tidligst blev vakt i de Egne. Om dette Egtepar har Rasmus Nielsen fortalt, at de var kommen til at tænke over, hvordan deres Medmenneſter kunde naa den samme Lykke, som de havde funden, siden de lærte Svane at kjende. Og under denne Betænkning faldt det dem ind, at der i deres Sogn boede en Mand, som af Naturen var ypperlig skicket til at hjælpe andre til rette, naar det først kunde lykkes at faa ham selv kristelig oplivet. Det var Husmand og Lømrer samt Træskomand **Kristen Madsen**, der var født i Marts 1776 i Nabofoguet Munketo, men nu boede paa Bregnør Mark i Drigstrup Sogn. Det var en rask lille Mand, og han blev som mange andre, der driver samme Haandværk, gjerne brugt som Staffer ved Gilberne, til at skikke Gæsterne til Sæde og sætte Maden paa Bordet, læse Bordsbønner for og efter og se til, at alle blev godt forshuede med Mad og Drikke; i denne Bestilling havde han tidt vist en stor Dygtighed i at føre Ordet, naar han ved et Bryllupsgilde holdt en Lykønskningstale til de

unge Folk eller opmuntrede de Tilstedeværende til at holde sig lystige om Aftenen med Dands og Spil, — og dette, at han paa engang var en borgerlig retskaffen, almindelig afholdt og meget veltalende Mand, kunde ganske naturlig fremkalde det Ønske hos Niels Knudsens, at de store Gaver maatte blive brugt i Guds Riges Tjeneste. De søgte da at indvirke paa ham og kom da ogsaa saavidt med ham, at han aftalte med sin Kone, hun skulde søge ind til de Hellige i Hjærteminde for at se og høre, hvorledes det egentlig havde sig med dem. Det var en Søndag Eftermiddag, at Kristen Madsens Kone gik ind til Rasmus Klink, der foruden Snedkerhaandværket ogsaa havde lidt Kjøbmandshandel, forat kjøbe nogle Smaating. Snedkeren formaaede hende til at blive og være tilstede ved deres Andagt. Hun fandt sig vel ved det, kom en anden Gang igjen og skyndede ogsaa sin Mand til det samme. Hun fik Lyst til at eje en Bog, som de var meget glade ved. Det var den gyldne Statistik, og den kostede 2 Rdl.; Kristen Madsen, som var en ualmindelig stræbsom Mand, mente, at han sagtens ikke fik megen Tid tilovers til gudelig Læsning; alligevel skulde hun have Lov til at kjøbe den. Da de fik Bogen i Huset, voldte den dem imidlertid først en stor Sorg, for de forstod den ikke og syntes da, at de havde givet deres Penge ilde ud. Men da faldt det Kristen Madsen ind, at Grunden til, at de ikke forstod, hvad der stod i Bogen, maatte være den, at de ikke havde den Helligaand til at give dem Forstand paa Læsningen. De enedes da om at knæle ned ved Hølebænken, hvor de stod, og nu bad de, saa godt de forstod, og efter deres Hjertes Trang, om den Helligaand. Derefter rejste de sig op, og da Kristen Madsen atter tog Bogen og saa i den, udbrød han: nu forstaar jeg det. Men siden kom Kristen Madsen ind i en saa voldsom Bødselkamp, „at Vorherre næsten maatte gjøre et overnaturligt Mirakel imod ham for igjen at saa ham trøstet“. Han havde været en for Verden retfærdig Mand, „og vi kunde vel næsten sige om ham, som Apostelen siger om sig, at han havde levet ustraffelig efter den Retfærdighed, som kommer af Loven; dog kom han i en saadan Klemme med sig selv, Angest over

sin Synd og Frygt for Guds Brede, og følte sig skyldig til den evige Død, saa han ret vaandede sig under sin Byrde". Flere Gange var han saare nær Fortvivlelsen, hans Kone havde nær ikke faaet ham med til Alters, ja, da Dagen kom, og hun endelig havde faaet ham med op paa Kirkegaarden, maatte hun forlade ham omme ved Selvmordernes Grave, efter at han havde lovet at følge snart efter, og hun gik da ind i Kirken. Men Præsten kom, det var paa høje Tid, og Kristen Madsen kom ikke, og hun gik da med tungt Hjærte ud for at søge efter ham. Hun fandt ham liggende omme bag Kirken, knælende og bedende, og nu lykkedes det hende endelig at faa ham med sig ind. Denne Altergang blev dem begge til saare megen Velsignelse. Peter Larsen fortæller, at det var den 28de Januar 1819, at Nøden havde naat sit Højeste for Kristen Madsen, og Hjælpen saa ogsaa kom. „For ikke at vantro og gjæffelige Mennesker skulle have det til Vøjer eller Spot, anser jeg det ikke passende, at udtale mig saa plat, som Manden selv gjorde, da han fortalte mig sin Henrykkelse, nok var det, i Manden havde Herren saaledes forklaret sig for ham i sin Videlses Gestalt, at Manden var bleven trøstet, og troede sig frelst og salig, og ren og fri fra alle Synder formedelst Jesu Død og Blod; og det var ingen Drøm og Tant; thi lige saa angest og frygtfom, som han havde været tilforn, lige saa glad og frimodig blev han nu, ja fra denne Dag regnede han for Fremtiden sit Liv, da han ansaa den forrige Tid for spildt og unyttig anvendt, som han havde levet hen som uden Gud i Verden. Glæden var nu bleven saa stor i hans Indre, at han kunde ikke bære den alene; men da han boede paa Marken udenfor Byen, gik han op til denne, hvor der var nogle, som der i Forvejen var noget Gudsfrugtigt hos (sagtens førnævnte Niels Knudsens), og bad dem om, at de vilde komme ud at hjælpe ham at prise den Gud, som nu havde vist sig saa naadig mod ham. Nu blev der en stor Glædesfest i Huset, og fra den Tid af holdt han bestandig den Dag hellig, saa længe han levede, og kom der gjerne saa mange af de opvakte rundt om fra", som det kjonne Hus, han selv havde opført fra nyt af, kunde rumme. Men

hver Søndag Eftermiddag havde han snart ogsaa Forsamling; han følte Trang til det, og han ansaa det for en Kristens Pligt at helligholde denne Dag med Læsning, Bøn og Sang. Og udenfor sit Hjem talte han om Salighedsfagen, til hvem han kom sammen med. Hans Taler som Skaffer fik da ogsaa en anden Lyd end før; men han blev da snart heller ikke forlangt til denne Tjeneste uden af alvorlige Folk. Peter Larsen skriver om ham: „jeg har aldrig hørt eller set noget Menneske saaledes gennemtrængt af Kristi Kjærlighed, han kunde næsten bevæge Stene med sin Hjærtelighed; jeg kan endnu aldrig tænke derpaa, uden at det vil trække Vandet af mine Øjne . . . . hvem som ikke havde hørt eller set slikt før, maatte forbausnes over at se en lille uanselig, ulærd Bondemand i flere Timer staa og tale saa flydende, saa hjærteligt og tillige saa kraftigt og gribende, at mange ikke kunde modstaa den Kraft, som ledsgagede hans Ord“.

Kristen Madsens Opvækkelse og hans Forsamlinger vakte Opsigt vidt omkring; Folk flokkedes for at erfare, hvad dette var. „Et Par Stykker nogle Mile derfra, som ogsaa hørte Ny af alle de hellige og desperate Mennesker, der var bleven der nede ved Kjærteminde, besluttede en Søndag at gaa ned at se, hvad det dog var, at disse Mennesker toge sig for, og de vare, som de mente, godt oplyste i Skriften og forstode deres Kristendom, saa de skulde nok oplyse dem om deres Vildfarelseser og hjælpe dem til rette, hvis de vare komne paa den gale Vej; men da de saa kom der, tabte de, hvad de havde, og beghndte at spørge lig Stokmesteren: hvad skulde vi gjøre, at vi kunne blive salige? De gif rige derned, men fattige hjem, og kunde jo saa ikke tie med, hvad de havde hørt og set, da de kom hjem. Og nu blev ogsaa der Røre, og flere kom i Forlegenhed med sig selv, og det blev saa ikke ved alene, at de besøgte Kristen Madsen for at saa Oplysning og Trøst; men saa formaaede de ham jo tillige at komme til dem, og nu flokkedes Folk i Hundredevis omkring ham, hvor han kom hen. — Dette op-hidsede nu ikke alene den store Hob til Spot og Foragt, som ikke kunde taale, at der var Folk, som levede og vilde leve

anderledes, end de hidtil havde været vant; men det var især fra Præsterne, der nu rejste sig Forsølgelse mod det opvakte Liv; thi det var jo umuligt for de Folk, som af Ordet vare blevne grebne i deres Hjerter at tie dermed, uden at de brøde ud: saadan have vi endnu aldrig hørt noget Menneske tale; dette maatte jo da nødvendigvis krænke deres Erværdighed; ja endog de kristelige Præster kunde ikke forstaa det, havde en hemmelig Frygt for dette Røre, turde ikke slutte sig til disse Folk og betragtede det vel som noget Sværmerisk". Hernutterne sendte derimod en Missjonær, Lund, til dem, for at vinde dem for Brødre-Menigheden. Men den gamle Svane advarede altid imod Hernutterne, han holdt sig til Luther, og hans Anseelse imellem dem bevirkede, at de næsten udelukkende ved deres Andagt benyttede Luthers Skrifter og vel især hans Huspostil. Hvad der ogsaa svækkede Hernutternes Indflydelse var, at den nævnte Lund trak sig forsigtig tilbage, saa snart Forsølgelsen begyndte, og først kom igjen, da der ikke længere var nogen Fare paa færde.

Den Mand, der først voldte Forsølgelse imod de Opvakte, var vistnok den daværende Sognepræst i Kjærteminde og Origstrup Sogne, Professor Andresen. „Han stod en Dag i sin Forbittrelse paa Prædikestolen og sagde iblandt andet, da han rev ned paa dem: jeg danser, min Kone danser, og hver ærlig Mand danser med sin Kone; hvo som siger, at det er Synd, er en Rætter og Forsører etc. Da de saa gik af Kirken, var der en blandt andre, som spurgte Kristen Madsen, hvad han sagde om Præstens Prædiken i Dag; han svarede da: Ja, vi kunne jo se at beholde Kjærnen, hvad der er Avner, kunne vi jo lade flyve. Dette kom saa for Professorens Øren, og nu blev han næsten som rasende, at Kristen Madsen vilde kalde hans Prædiken Avner". Han fik da den verdslige Øvrighed til at forbyde ham at holde Forsamlinger i sit Hus; men dette Tilhold vilde Kristen Madsen ikke rette sig efter. Saa blev han stævnet til Herreds-Tinget i Odense. Herredsfogden vilde imidlertid ingen Fortræd gjøre ham; men han advarede ham indtrængende mod at blive ved med disse Møder; men

Kristen Madsen forestillede ham, at det var Menneſſe-Kjærlighed, der bød ham at tale Gudsfredens Ord til Trøſt og Oplivelse for Folket, og han kunde ikke lade det være uden at blive Kjærligheden utro. Da brast Herredsfogden i Graad. „En Thy og en Kjeltring“, ſagde han, „kan jeg rolig fængſle; men det vil gjøre mig ondt, om jeg ſkulde fængſle en ſaa brav Mand ſom dig, Kristen Madsen! Du ſkal jo nok elſke din Næſte, lige ſaa meget ſom dig ſelv, men dog ikke højere end dig ſelv, hvad du gjorde, om du for dine gudelige Talers Skyld ſatte baade din Velfærd og din Ære paa Spil!“ Kristen Madsen blev rørt og lod ſig overtale til det Løfte, at han herefter ſkulde lade de gudelige Møder fare, og dermed ſlap han for denne Gang. — Hans Kone var glad, da han kom hjem, og mente, det var ret nok, han havde baaren ſig ad. Men den Nat, ſom fulgte, var den tungſte, han havde oplevet. Han følte i ſin Samvittighed, at det var et daarligt Løfte, han havde givet Herredsfogden; han ſyntes, han kunde ikke ſaa Fred, uden han tog ud til Odense og tilſtod ærligt og oprigtigt, at det Løfte kunde han ikke holde. Konen holdt igjen, han ſkulde ikke ſaadan løbe lige i Kløerne paa dem derude, for dermed udrettede han dog intet. Men det hjalp ikke, hvad hun ſagde, og da hun tilſidſt blev lige ſaa urolig ſom han, rejſte hun ſig og gik ud i Udhuſet for i Enſomhed at tage Raad af Vorherre. Men juſt, ſom hun der vilde knæle ned og bede, hørte hun livagtig bag ved ſig: „Vig bag mig, Satan; thi du er mig til Forargelſe!“ og nu tvivlede hun ikke om, hvad hun ſkulde gjøre. Hun ilede ind til Manden, ſom endnu laa og ſtred paa ſit ſøvnløſe Leje. „Nu maa du nok for mig gaa til Herredsfogden“, ſagde hun, og fortalte ham, hvad der var hændet hende. Men Manden var endnu tvivlraadig og vidſte nu tilſidſt intet andet Raad at gribe til end en egen Slags Lodkaſtning. Han ſagde nemlig, idet han tog ſin Bibel frem: „Viſ mig nu, Herre! hvad Du vil, jeg ſkal gjøre!“ Derpaa lagde han paa maa og ſaa ſin Finger ind i Bogen, og hvad han der læſte, gjorde ham nu Sagen klar. Der ſtod: „Frygt ikke, men tal, og du ſkal ikke tie, fordi jeg er med dig, og ingen ſkal lægge Haand paa dig at gjøre dig ondt, fordi jeg haver

meget Folk i denne Stad" (Ap. Gj. 18, 9 f.). Nu brød han ud: „Ja, min Gud! har Du meget Folk i denne Stad, saa vil jeg ogsaa tale og ikke tie". — Willig og glad gif han nu til Herredsfogden og bad ham om at blive løst fra sit givne Bøfte, da han umulig kunde holde det. Men det kunde Herredsfogden ikke indlade sig paa, da det var indført i Tingbogen. Herredsfogden vilde dog ikke nu arrestere ham og lod ham gaa for den Gang.

Ogsaa den gamle Svane blev kaldt for Øvrigheden; men han sagde til sin Herre: „Aldrig havde jeg tænkt, jeg skulde værdises til at kaldes for Øvrigheden for dit Navns Skyld!" Han levede ikke meget længe efter; men hans Navn bevares endnu, som da S. Kr. Lindberg skrev om disse Tildragelser, i kjærlig Amindelse. Det paalideligste Bidnesbyrd om den Tids Forhold kan vi forresten faa ved at læse det Andragende, som Kristen Madsen i Efteraaret 1821 indgav til Hendes Majestæt Dronningen, om hvem han havde hørt, at hun var „en ret Jesu Kristi Elskerinde, som med Flid stræber at befordre den kristelige Kirkes Vedligeholdelse". Heri fortælles om den Opvækkelse af Syndesøvnen, som i de sidste to—tre Aar var sket i Kjærteminde og dets Anneks-Sogn Drigstrup samt i de tilgrændsende Sogne Munkbo og Biby, og om den Trøst, de Opvakte havde fundet hos nogle faa, der for mange Aar siden havde gjort en sand Omvendelse, og som kunde henvise „til Evangelii Betragtning", til Kristi „Blod, Saar og Wunder" og formane til Aarvaagenhed og Bøn. Dernæst meldes om Søndags-Forsamlinger efter Kirkegangen med Salmesang, Læsning i gudelige Bøger, Lov og Tak til Herren for al hans Godhed, Naade og Barmhjærtighed, og Forbønner „for Kongen og det Højtungelige Hus, for Land og Rige, for Venner og Tjender, efter Evangelii Ord og Lærdom". Og derpaa hedder det om Forsølgelsen: „Men nu vi ikke vil løbe med i Sus og Dus, da er den store Hob bleven opbragt imod os, og vores Lærere, som skulde vise os til et gudfrygtigt Levned, de viser os til at spille Kort, drikke og danse; det gjøre vi, fige de, og hvo som figer, det er Synd, er en Farisæer og Hykler. Da vi nu ikke vilde vende om paa den brede

Syndevej, men forblive ved vores Gudelighed, saa skriver de til Kanselliet og angiver os for en fanatistisk Sekt, hvorover Kanselliet giver Ordre, at den Sekt maa udryddes, saa den verdslige Øvrighed har angrebet os saa strængt, at ingen maa komme sammen og læse og tale Guds Ord med hverandre. Sognefogden tilligemed to Mænd er udnævnt til at passe paa, at vi ikke komme sammen og læse Guds Ord; og da det passerede en Aften, at fire Personer var kommen ind til mig, og jeg læste i en Huspostil for dem, da kom Sognefogden og saa det; en anden Mand i Sognet havde seks Personer, som var kommen for at besøge ham; han havde og en gudelig Bog at læse^udi, og Sognefogden kom og saa det, hvorover vi begge blev indkaldt til Tinget og blev grovt tiltalt og truet med Fængsel, dersom vi læser Guds Ord for nogen Menneſker, undtagen dem, som høre vort eget Hus til. Det har passeret to Aftener om Vinteren, at der har kommet nogen og slagen mine Binduer ind med Magt, da vi har været samlede til Opbyggelse; den sidste Gang blev det opdaget, hvem de var, og de blev angivet for Herredsfogden; men han vilde ikke straffe dem, men svarede, at jeg skulde lade saadanne Forsamlinger fare, saa fik jeg nok Fred i mit Hus. Saaledes gaar det til heri Fyen, at Bold og Uretsfærdighed skal gaa fri, men hvo som beslitter sig paa Gudsfrugt, han skal straffes^u.

„Vi læser i Esthers Bog det 5 Kap., — saaledes slutter Skrivelsen —, hvorledes Dronningen gik ind til Kongen og bad for sit Folk, og hun fandt Naade for Kongens Dne, og hendes Folk blev frelst. Efterdi vores allernaadigste Dronning er et Folk med os i Herren, et Lem med os i Kristo, en Gren med os paa det sande Vintræ, efterdi Deres Majestæt ser af denne Skrivelse, hvad Trængsel vi har, saa haaber vi paa Deres Naade, og bede ydmygelig, at De som Dronning Esther vil gjøre en ydmyg Forbøn til Kongen for Deres Folk, at vi dog maatte bekomme den Frihed, som den fgl. Forordning, 13de Januar 1741, tillader; og ligesom Jøderne fastede og bad i tre Dage og Nætter, førend Dronningen gik ind til Kongen, saa vil vi hver Dag falde ned for den korsfæstede Jesu Fødder og bede, at han

vil bøje Kongens Hjærte saaledes, at baade Dronningen og vi maa faa en naadig Bønhørelse. Gud give os dertil sin Naade ved Jesum Kristus. Amen!"

Kristen Madsen og hans Venner havde fra først af aldrig tænkt sig, at der kunde være noget ulovligt i deres Færd. Men de havde erfaret, at Øvrigheden holdt sig til den gamle Forordning af 13de Januar 1741 som den, de skulde have krænket ved deres Forsamlinger. Derfor søgte de Rundskaab om dens Indhold og fandt da, at den vel indskrænkede, men ingenlunde ophævede Friheden til at holde gudelige Forsamlinger. Det hedder saaledes i nævnte Forordning: „For at forekomme Uorden maa Forsamlingen ifkun bestaa af faa Personer, Mandfolk med Mandfolk, Kvinder med Kvinder (disse sidste aldrig uden Direksjon af en Gejstlig), hvilken i al Stilhed maa samles, uden nogen Slags Uden og Driften, og ved lys Dag; — Præsten skal tilkjendegives Stedet og Tiden, hvor og naar Forsamlingerne skal holdes, da han ikke alene har Frihed, men er endog alvorlig befaleet at have nøje Indseende med disse og ofte indfinde sig der; — ingen gudelig Forsamling maa anstilles under aaben Himmel; — ingen, som ikke selv har Grund i Guds Ord, maa i bemeldte Forsamlinger prædike og forklare Guds Ord ved vidtløftig Tale, dog er det enhver tilladt, naar det behøves, med faa Ord at fige sin Mening om de Ting, der forhandles; — ingen maa rejse omkring alene eller med Følgeskab, fra Sted til andet, under Navn at styrke og opvække andre og dertil anstille Samlinger; dog er det uforment, at den ene kan besøge den anden, privat opbygges med hverandre, men uden Anhang eller Forsamlinger“¹⁹. Der var saare mange Indskrænkninger, men dog nogen Frihed til at mødes til Opbyggelse. Kristen Madsens Andragende til Dronningen gif kun ud paa, at han og hans Venner maatte nyde deres lovlige Ret, saa de ikke hjemfaldt i Straf, naar de holdt sig strængt efter Forordningens Ordlyd; det var et saare billigt Forlangende; og dersom det var bleven dem tilstaaet, kunde det let have sat dem i Forlegenhed, da det navnlig var haardt, om de skulde have udeløst

Kvinderne fra deres Møder. Men Skrivelsen havde helt andre og uventede Følger. Der var — rigtignok uden Navns Nævnelse — fremsat en Klage over en Præst; der maatte være sigtet til Professor Andresen! Den 2dje November 1821 tilskrev Kanselliet da Biskoppen og Stiftamtmanden i Fyen, at der efter Hs. Majestæts Vilje skulde anlægges Sag imod Kr. Madsen, „saafremt han ikke maatte have forandret sit Forhold, siden Kanselliet nedlagde sin allerunderdanigste Beretning“. Og da Biskoppen og Stiftamtmanden derpaa havde indberettet, „at Kr. Madsen vedblev at holde de ham forbudne Forsamlinger og agtede fremdeles at fortsætte dem“, overdrog Kanselliet Stiftamtmanden at faa Sag anlagt imod ham, „dels for hans ulovlige Adfærd i foranførte Henseende og dels for de af ham i hans Ansøgning til Hds. Majestæt Dronningen fremsatte Beshyldninger mod Sognepræsten“. Befalingen til Sagsanlæggelsen blev da udfærdiget den 10de Januar 1822, og den 30te i samme Maaned blev Kristen Madsen sat i Arrest i Odense. „De har taget min Herre bort, og jeg ved ikke, hvor de have gjort af ham!“ sagde Konen, da Bennerne næste Morgen kom for at høre efter, hvordan det var gaaet ham; men siden saa hun jævnlig til ham i Fængslet, og Fangevogteren undredes meget over den Frimodighed, hvormed de mødtes, samtalede og atter skiltes, naar de ikke længer maatte være sammen. Kjøbmand Jens Larsen af Kjærteminde gik (efter nogle Maaneders Forløb) i Morgen for Kristen Madsen, saa han kom ud igjen, og — hermed slutter Dpfkriften af K. Nielsens Meddelelser — han kunde snart aldrig blive træt af at prise Guds Kjærlighed og Mildhed; men de Bantros Spot og Ringeagt fulgte ham, hvad han da ogsaa fandt at være, som det skulde være, saa han endog frygtede, det var ikke rigtig fat med ham, naar han ikke mærkede noget dertil. Retsfagen blev først paadømt ved Underretten og Landsoverretten 1828 og, efter Kr. Madsens Død, ved Højesteret 1829. Kjendelsen lød for Underretten paa 6 Gange 5 Dages Bånd og Brød; men Højesteret forandrede det til en Mulkt paa 30 Rdl., der bortfaldt paa Grund af den Sagsøgtes Død. og 50 Rdl. i Omkostninger, som hans Bo maatte udrede²⁰.

Samtidig med Kr. Madsen var en anden Mand under Tiltale, Jens Frederiksen, fra Skanderborg, som var kommen over til Kjærteminde=Egnen for at se til de Dypvakte der og for at aflevere 80 gudelige Bøger, der var bestilte hos ham, „kaldte Dr. Martini Lutheri Bibelske Sprog og Statliste“ og „nogle, kaldet Frid. Eberhard Collins Jesu Kristi Forklaring i Sjælen“. Han var allerede bleven arresteret den 9de Januar 1822 efter Foranstaltning af en Skolemester i Drigstrup, en gammel Studiosus Suel, hvem det var gaaet nær til Hjerte, at han i en Ordstrid var bleven overvunden af den jydsk Lægmand. I Lindbergs Kirketidende er meddelt et Brev fra denne Mand, skreven fra Odense Arrest samme Dag, som Kr. Madsen blev indbragt der. Men Peter Larsen fortæller om denne Jens Frederiksen, at han var af de saakaldte Haugianere, hvoraf der var nogle i Bjerre Herred i Sylland; han og Kr. Madsen kunde aldrig fuldkommen samstemme; han drev mere og lagde større Vægt paa udbortes Biting end Kr. Madsen; f. Ex. hvad Helligholdelsen af Søndagene angik, da vilde han gjøre det til en modvillig Synd, naar Fruentimmerne enten stoppede et Hul eller strikede en Maske af en Strømpe. En opvakt Skrædder fra Odense=Egnen besøgte de engang dernede; han stod i Forbindelse med dem i Kristiansfeldt, det kom til Ordstrid mellem disse to; J. Frederiksen vilde, tror P. Larsen, rent forðømme Kristiansfeldterne, de tillod dem saa mange Ting, som ikke kunde bestaa med Kristendommen; Skrædderen vilde forsvare dem. Kristen Madsen, som i Forvejen havde syntes godt om Skrædderen og var ellers trosenig med ham, kom jo nu i Forlegenhed, og kunde ikke forstaa, at der kunde være forskellige Meninger iblandt de Troende: han vidste ikke ret, hvad han skulde tænke; Svane syntes jo heller ikke om Kristiansfeldterne: saa snart han hørte, at det var af de Folk, blev han tavst. Kristen Madsen havde imidlertid lært en god Kunst, som han vidste at gribe til, naar det kneb for ham, og det var at bede; han fløede da i Bønnen til Vorherre og kom deri til den Visshed som næsten ved et overnaturligt Mirakel, som han fortalte Peter Larsen, at om der endog kunde være noget ved Kristians-

felbterne, eller dem, som bekjendte sig til dem, som han ikke yndede, saa byggede de dog paa den rette Grund, og lagde, om endstjøndt han nok advarede imod, hvad han antog for Uret, for Fremtiden ikke saa megen Vægt paa Biting.

Forsølgelsen mod de Opvakte virkede i Begyndelsen af Thyerne, som al Religionsforsølgelse virker; hvad man vilde hemme, kom man til at fremme; den slyenste Opvækkelse greb aldrig mere om sig end i Maren 1822 til 24; i Steden for smaa fik man store, i Steden for faa fik man mange Forsamlinger, og det vidt omkring over Fyen. Blandt de Mænd, der kom under Anklage, skal nævnes Ungkarl Rasmus Ottesen fra Ellinge Sogn, der siden blev Fæstegaardmand under Holstebro Gods i det sydvestlige Sjælland og derved kom til at danne et Bindeled imellem de Opvakte der og paa Fyen²¹.

Imidlertid var der en from Præst, Bone Falk Rønne i Kongens Lyngby ved Kjøbenhavn, som havde ondt af de alvorlige Kristne, som i hans Fæderland skulde lide Forsølgelse for Troens Skyld. Han havde været Lærer for Prins Kristian Frederik (den senere Kristian den 5de), som var „Fyens Guvernør“, og benyttede dette som Anledning til at bede Prinsen tage sig af de Forfulgte²². Hans Brev bevirkede, at Prinsen gjorde en Indstilling til Kanselliet, som gik ud paa, at Sværmeriet kun kunde bekæmpes ved aandelige Vaaben; „religiøse Forsamlinger, som flere end det til en Bondefamilie og dennes Beslægtede og Tyende hørende Personale afholdt uden Præstens Vidende, maatte som hidtil være forment; men den verdslige Øvrighed burde ikke forfare i denne Anledning, uden Opfordring fra Sognepræsten, og da vilde det endda fra Regjeringens Side være at tage i nøjeste Overvejelse, om denne — nemlig Præsten — i Forhold til sin Menighed har handlet som en retscaffen og opløst Sjælesørger“. Kanselliet sluttede sig til denne Indstilling i en Skrivelse af 7de September 1824 til Fyens Biskop, der igjen med et Brev af 11te samme Maaned meddelte Skrivelsen til Præsterne, der nogle Steder oplæste den i Kirkerne. Det har sikkert lettet en tung Sten fra mange Hjærter, da saadant hørtes.

Kristen Madsen kunde da faa senere ikke alene virke hjemme, men ogsaa rejse i Fyen og holde Forsamlinger, hvor han vilde; flere opstode jo nu, som ogsaa begyndte at tale i Forsamlingerne. De fra den ældre Oppvækkelse, som mest boede paa den vestlige Kant af Fyen, og som havde haft deres Sammenkomster mere indgetogen og skjult for andre, kom i Berøring med den senere og ny Oppvækkelse og kom derefter til mere offentligt Udbrud. „Jeg — skriver Peter Larsen —, som i længere Tid havde hørt om de forskjellige Partier, der gavesovre i Bjerre Herred i Jylland, laa det inderligen paa Hjærte, at faa Kr. Madsen derover en Gang; jeg antog det kun for en Misforstaaelse i forskjellige Retninger, som de havde faaet efter de forskjellige Formænd, hvorfra Oppvækkelsen var udgaaet; jeg havde nu ogsaa erfaret, at de, som vare af den hernyttiske Retning, at de læge Folk, som vare komne i Berørelse med ham, vare ganske blevne henrevne af hans Tro og Kjærlighed, i hvor megen Frygt og Tvivl de endogsaa i Forvejen havde næret om ham og den fra ham udgaaede Oppvækkelse; jeg troede jo, at det var umuligt andet, naar de faa hans Tro og Kjærlighed, end at det maatte smelte Hjærterne sammen“. Jyllandsrejsen var ogsaa bestemt og begyndt; men da de var komne næsten til Middelfart, „blev Kristen Madsen syg og maatte vende tilbage, men opmuntrede vi andre til at fortsætte Rejsen; skulde og kunde der udrettes noget Godt, kunde Vorherre lige faa godt betjene sig af os, som af ham, sagde han“. — Hertil skal endnu søjes, efter Meddelelsen om Peter Larsens Tale ved Afsløringen af Mindesmærket over Kr. Madsen, at han (P. L.) gjerne vilde have havt ham ud med Fredsbudstabet i en videre Kreds; men han fik ham ikke ret vidt. „Nu skal jeg tale med min Fader om det“, sagde Kristen Madsen, og uden han gav ham sit Grinde at røgte, gif han ingensteder.

Kristen Madsen fra Bregvær er uden al Tvivl det Menneffe, der har haft den stærkeste Indflydelse paa Peter Larsen. Hans Stikfelse har staaet som et lyst Forbillede for den unge, livfulde fyenske Gaardmand, og det har virket paa hele hans egen Færd. Men skal det bestemt oplyses,

hvad det var hos Kristen Madsen, der gjorde et uudslætteligt Indtryk paa Peter Larsen, og som han søgte at tilegne sig, da var det først og fremmest den Varnlighed, hvormed Kristen Madsen kunde tale til Vorherre i Ønnen, sikker paa, at der fra den Alkjærlige skulde blive skudt ham Raad i Sinde. Men dernæst var det Kristen Madsens kærlige Sind imod andre Mennesker, som Peter Larsen maatte ønske sig, og hvori han tilvisse ogsaa kom til at ligne ham. Kr. Madsen undte alle andre den samme Hjærtetfred, han havde fundet og satte sine Kræfter ind paa at hjælpe dem dertil, uden at forlade sin egentlige Bestilling. Og Kr. Madsen kunde ikke godt forlige sig med, at der skulde være Skilsmisse mellem dem, som alle gjerne vilde høre Vorherre til. Det var med ham til sit Forbillede, at Peter Larsen blev et Forsynsbarn, der altid søgte at bøje sig ind under Guds Vilje, og at han blev saa virksom for at yde Hjælp i Sælighedens Sag hvor der var Trang, og for at samle dem, det var Alvor med, selv om Ophsningen kunde være forskjellig.

Efter Peter Larsens Fortælling ser det ud, som det var den samme Sygdom, der standsede Kristen Madsens Syllandsrejse, som ogsaa standsede hans Levnedsløb; den 19de Februar 1829 døde han i Bregner. „For mig“, skriver Peter Larsen, „var det den Gang ubegribeligt, hvorfor den kjære Gud saa hastig vilde berøve os, som det mig syntes, et saa uundværligt Redskab. Senere har jeg tænkt: Vorherres Tanker ere ikke vore Tanker, og hans Veje ere ikke vore Veje; han gjorde Sit til sin Tid, hvortil han var bestemt, blev bevaret i den første Kærlighed, og saa tog den kjære Gud ham hjem i Fred. At der hørte noget Overordentligt, eller hvad vi kalde Overnaturligt, til for en ligefrem simpel, uoplyst Bondemand, som vel i saa Henseende aldrig havde bekymret sig om videre, end at passe sin jordiske Dont i det Kald og den indstrænkede Stilling, hvori han stod, som bestod i hans Haandværk og huslige Syssel, til ligesom at bryde og aabne en Døse for en hel Slægt, til at faa et Maal i Sigte og et Klenodie at strække sig efter, der vejer mere end baade Himmel og Jord, og

hvortil alle, både indre og ydre Forhold ligesom sammen-
svore sig imod ham, — hvo vil kunne nægte det? Men en
saadan Mand, der ikke havde en Forjættelse lig den Ananias
tilsagde Paulus, at han skulde fylbes med den Helligaand,
ikke i Tidens Længde var skikket til at lede en saa-
dan Opvækkelse, dette maa vi vel ogsaa billigen ind-
rømme. De kraftige Naadevirkninger af Anden, som havde
gjennemtrængt hans Hjærte, at han var udsat for den Fri-
stelse, om ikke at foretrække og hæve dem over Naaden og
Midlerne, hvorved Anden meddeles, men dog enten at sætte
dem ved Siden af eller fordre dem som en nødvendig Beting-
else for Naaden, dette kunde vel ikke godt nægtes. At Hr.
Madsen havde erfaret noget Overnaturligt, dette tror jeg; at
det ikke var Efterabelse af noget Menneſke, da han aldrig
paa Jorden havde set noget lignende af den Slags Begejst-
ring, dette ved jeg. Naar han i sine Foredrag talede om
Jesu Blod og Død, hvoraf hans Læber jo næsten bestandig
flød over, — kunde han vel ikke kvæle eller dæmpe sine in-
dre Følelser, og troede vel heller ikke at skulle gjøre det, men
gav dem fri Luft, saa de endogſaa gave sig tilkjende i en
udvortes Rørelse i Legemet; — dette maatte jo natur-
ligvis indvirke paa og faa Indflydelse hos andre, hvem hans
Ord greb i Hjærtet, hvorfor vi ogsaa til den Tid saa
mange underlige Bevægelser i Legemet paa Folk baade i
Forsamlingen og ved andre Lejligheder, naar Guds Ord
forhandlede. De, som vare udenfor, spottede jo dermed,
de Troende indbyrdes vare vel nær ved at antage det som et
Kjendemerke paa den Helligaands Meddelelse. Jeg var for-
vildet derover, vidste ikke ret, hvad jeg skulde tro; omsider
viste det sig, at det kunde eftertales af Folk, om hvem der
tvivledes at være sand Gudsfrøgt hos, blev saa modar-
bejdet og faldt saa bort af sig selv. At Hr. Madsen vidste
og udgik fra, at et Menneſke bliver gjenfødt i Daaben,
har der faaet alle sine Synders Forladelse, er blevet et Guds
Barn og en Arving til det evige Liv, dette er vist; men at
han igjen fordrede, at Menneſket, der efter sin Daabspagt
var faldet i Svøvn og bleven dødt i Synder og Overtrædel-
ser, paany ligesom skulde gjenfødes, ikke af Vand, men dog

af Aand, og dertil troede han, at Ordets Prædiken var det Middel, hvorved Aanden blev vaakt eller meddelst hos dem, Gud oplod Hjerterne paa ved dets Hørelse, dette er lige saa vist. Kr. Madsen ansaa sig ikke for eller opkastede sig som noget Slags Hoved for de Opvakte, begyndte ikke paa at stifte noget Parti; alle hvem som følte og kjendte deres Synder og i deres aandelige Armod og Fattigdom toge deres Tilflugt til den forskæfede Frelser og søgte Dprejsning i og formedelst ham, gjennem hans hellige Naademidler, saaledes som han havde aabenbaret det for os i sit hellige Ord, dem erkjendte han for sine Brødre og Søstre, og troede som Apostelen siger: i Kristo gjælder hverken Omflækelse eller Forhud noget, men et nyt Kreatur“.

III.

„De stærke Tyder“.

De afgjørende Ungdoms=Indtryk havde Peter Larsen faaet imellem de Opvakte paa Thyen; først blev han paavirket af den vestfyenske Opvækkelse, der støttede sig til Kristiansfeldt, senere og stærkest af den østfyenske Opvækkelse med Kristen Madsen af Bregunør til Hovedmand, der af gamle Svane havde lært at holde sig til Morten Luthers Skrifter. Men sin lange og betydningsfulde Manddoms=Gjerning fik Peter Larsen især i Nørre-Thyland.

I den historiske Fremstilling, han selv har givet af Opvækkelsen i dette Hundrebaar, (Veiledning til Bedømmelse af „Veiledning til Bedømmelse af Opvækkelsen i vore Dage“, Kolding 1854), som er den af hans Smaa-bøger, der har størst Betydning som Kildebeskrift for hans eget Levned, kan man finde en trohjærtig Fortælling om, hvordan han første Gang kom ud paa en Rejse som Opvækkelses-Prædikant. Han havde i længere Tid hørt om de forskellige Partier, der gavesovre i Djerre Herred i

Fylland, og derfor laa det ham inderlig paa Hjærte at faa
 Kristen Madfen derover en Gang; han antog, at der hos
 disse Folk var fremkommen Misforstaaelser i forskjellige Ret-
 ninger efter de forskjellige Formænd, fra hvem Opvættelsen
 var udgaaet; nu havde han erfaret, at Lægfolk af den hern-
 huttiste Retning, der var komne i Berørelse med Kr. Mad-
 fen, ganske var bleven henrevne af hans Tro og Kjærlighed,
 hvor megen Tvivl de endog i Forvejen havde nærret om ham
 og den fra ham udgaaede Opvættelse; han troede da, det
 var umuligt andet, end at det ogsaa maatte smelte Hjer-
 terne sammen paa de opvakte Fynder, naar de saa hans Tro
 og Kjærlighed. Nu traf det, at en opvakt Karl nede fra
 Silkeborg-Eggen, Karl Johansen fra Sinding, som Soldat
 i Kjøbenhavn var bleven kjendt med en troende Karl fra
 Middelfart-Eggen paa Fyen, Anders Larsen fra Gamborg,
 og da denne sidste var en god Ven af Peter Larsen, havde
 han nogle Gange taget sin yndste Kammerat med sig til
 Stræppenborg, naar de var sammen paa Rejsen til eller
 fra Kjøbenhavn. Efter endt Soldater-Tid blev Karl Jo-
 hansen forlovet og skulde giftes; til Brylluppet blev Anders
 Larsen indbudet, og Peter Larsen blev bedt om at følge med
 ham derover. De rejste da derned og mødtes ved Bryllup-
 pet med flere kristne Venner. Karl Johansen havde sin
 Bættelse fra sin ældre Broder **Jeppe Johansen** i Sinding.
 Denne var længere tilbage i Tiden kommen til at tænke
 alvorligt paa Saligheds-Sagen, ved at han kom til at læse
 i gudelige Skrifter; hvad han læste, var falden ham paa
 Hjærtet; men da han ingen kjendte eller var i Berørelse
 med, der kunde hjælpe ham tilrette, gik han en haard Kamp
 igjennem; hans Fader forstod sig ikke paa denne Sygdom
 og førte derfor Sønnen til „en klog Mand“, som de kalde
 det, for at han skulde læse over ham og kurere ham; af
 Udydighed mod sin Fader fulgte Sønnen jo med, skjøndt han
 nok vidste og sagde, at det ikke kunde hjælpe. Dog, Vor-
 herre hjalp ham, Udfet gik op mere og mere, og da han var
 kommen til at eje nogle af Luthers Skrifter, blev de Mid-
 ler i den kjære Guds Haand, hvorved han kom til Troens
 Frimodighed. En Mand 10 Mil længere nord paa, fra

Salling, som hjørte med Aal, traf at komme til Jeppe Johansens en Søndag og fik ved den Lejlighed noget af Guds Ord at høre, som blev forhandlet der: dette faldt ved ham, han kom tiere, og det blev mere og mere levende for ham. I Rasmus Sørensens Beretning om hans og Peter Larsens Rejse i 1837 kan man finde et Par oplysende Træt om Aalefræmmeren Søren Marfkov fra Salling²³; det var altid hans Skik at blive i de gudelige Forsamlinger efter Andagstens Slutning for at høre al den Efterretning og Oplysning, han kunde faa af Eftersnakken fra alle Sider, og først naar de i Huset drev Ratten ud af Stuen, gik han. Af hans Indfald, hvormed han paa de lange Rjoreture underholdt sine Rejsesæller, anfører R. Sørensen et. „Hvor kan du“, sagde R. Sørensen til ham, „holde ud bestandig at gaa med bare Hæle og bare Fodsaaler i saadanne Stump-hoser, som du gaar med i Træskoene?“ — „Jo“, sagde han, „det kan jeg faa meget godt; thi det er det samme som at slide paa Naaden; jo dristigere og jo tiere man bruger den i sin rette bare Orden, des større og tykkere bliver den for os, ligesom Huden under mine Hæle og Fødder bliver jo længere jo tykkere, des mer jeg gaar derpaa; men atbove sig ud paa Gaverne (Naadegaverne) alene, er det samme som at slide paa Støve- og Hofesaaler, de blive derved jo længere jo tyndere, og ligesaa vil det gaa Dem“, sagde han til R. Sørensen, „med deres Gaver til at forkynde Guds Ord og Vej, hvis De ikke bevares i Naaden“. — „Det var et sandt Ord“, svarede R. Sørensen. — „Ja“, blev Søren Marfkov ved, „jeg har læst noget saadant i en gammel Bog; men Vorherre oplyse os dog i alle Ting for Jesu Skyld om det Rette; thi saaledes kom ogsaa engang de Kristiansfeldtpræster til os i vor Egn med en Vignelse; men efter min ringe Forstand slog den ikke til, for de sagde, at Kristendom og Guds Ord var at ligne ved vellugtende liflig Spiritus-Balsam i en Flaske, som vi skulde lugte sparsomt til og sætte Tollen godt i for, hver Gang vi lugtede, da ellers Dyden drev af, og den Lærdom kom de med, da de mærkede, at vi paa vor Egn var kommen i med, efter de Fyenboers Prædiken og Forsamling hos os, at forsamle os

ligesaa til indbyrdes Forhandling med Guds Ord; og der var ogsaa nogle hos os, der begyndte at bide paa den Krog og troede, der var noget i den Lignelse for os at tage os til af; men saa gav jeg dem det Svar: nej, aldrig skal Livsens Ord, som var før alle Ting er bleven, og som bliver i al Ewigheid, naar Himmel og Jord med alle Ting forgaar, lignedes ved Spiritus eller noget i en Flaske, som kan drive ud, fordi Tollen tages af, saa at dersom vi kun lidt nok kan taale at lugte dertil, da skal vort Livsens Ord nok beholde Kraft nok, alle Dage utilproppet, til at give os baade liflig Luft og Smag og Næring og Ophold til Liv og Sjæl i al Ewigheds Ewigheid". — En Nabo, hedder det videre i Peter Larsens Fortælling, havde Malekræmmeren i sin Hjemstavn, som der ogsaa var noget Gudsfrygt hos, men som holdt det mere hemmeligt; han stod i Forbindelse med dem i Kristiansfeldt. Herved menes vel Sognefogden Kristen Sørensen i Haasum ved Skive. Ham kendte Peter Larsen mulig fra en Rejse, som han, kort Tid efter at han var bleven gift, havde maattet gjøre til Skive, i Anledning af en Arv, der var tilfaldet hans Kones Familie*). Nu var begge disse to Mænd fra Salling ogsaa indbudne og komne med til Brylluppet i Sinding. Peter Larsen har ogsaa mundtlig omtalt dette Bryllup som en betydningsfuld Dag i hans Liv. Men han har ikke givet nogen lang Skildring af det. „Vi bleve da glade ved hverandre, og jeg lovede med Guds Hjælp, kunde jeg formaa Hr. Madsen dertil, da at bringe ham med derned; dette blev da ogsaa senere bestemt, og Kristen Madsen, foruden tre andre Fyenboer, skulde jeg saa kjøre for en Tur om i Jylland".

Efter denne Peter Larsens egen Fortælling maa man nærmest tænke sig, at det er Ønsket om at hjælpe de Opvakte i Bjerre Herred til Rette med deres Misforstaaelser og om at faa Samfundsbaandet knyttet mellem dem og de opvakte Fyenboer, der har været Karsagen, medens

*) N. J. Termanen, der omtaler denne Rejse, mener, at det er paa den, han har faaet særlig Deltagelse for de Egne i det nordvestlige Jylland, der gjorde, at han senere paa en særlig Maade betragtede denne Del af Jylland som Mark for sin vækkende og opbyggende Virksomhed.

det var Bennemødet ved Bryllupet i Sinding, der var Anledningen til, at han kom til at gjøre, hvad man kunde kalde Missjonsrejser i Jylland. Aftalen gjaldt vel kun en Rejse, og Kr. Madsen skulde være Hovedmanden paa den. Men de fleste Steder, hvor Tjenboerne kom, blev de bedt om at komme igjen, — og Kristen Madsens Sygdom, der bragte ham til at vende om, gjorde, at Peter Larsen blev Hovedmanden. I Virkeligheden indtraadte der da ved dette Tidspunkt en afgjørende Vending i Peter Larsens Liv. Ungdomsdagene med det mere stille Liv var forbi, og Manddomsgjerningen kom. Det var ikke saaledes, at han selv gjorde sit Valg; han havde kun tænkt at udvide Kristens Madsens Virkekræds; da blev det styret saadan, at han fandt sin egen Arbejdsmark. Kaldet kom til ham, da Kr. Madsen sagde, at han maatte vende om; men de andre skulde kun fortsætte Rejsen: skulde og kunde der udrettes noget godt, kunde Vorherre lige saa godt betjene sig af dem, som af ham. Og for Peter Larsen var disse Ord som et Tordenslag; han gik til det med Frygt og Bæven; men han fik dog Mod til med de andre at fortsætte Rejsen, hvorpaa de da først gjæstede Vjerre Herred, siden Bønderne i Sinding og i Salling, saa Hasslyssel ved Holstebro og Skjern mellem Ringkjøbing og Varde, og tilsidst Præsten Salling i Bonsild, Syd for Rolding. Da den Sygdom, som standsede Kristens Madsens Rejse, endte med hans Død, har det vist været i Vinteren forud (1828—29), da Peter Larsen var 26 Aar gammel, at Begyndelsen skete til en Rejsefærd, hvis Omfang man aner noget af, naar man læser: „paa Salling og i Hasslyssel var begyndt at blive lidt Dvækkelse, og disse bad og formanede os til, at vi dog endelig ikke maatte lade det blive ved dette Besøg, men komme oftere, hvilket saa næsten ogsaa er sket en Gang om Aaret siden“.

Naar den jydskede Hede skal dyrkes op, kan det ikke hjælpe at begynde midt ude i de vidtstrakte Lyngflader; men hvor der er blot et lille Stykke opdyrket Jord, der kan man hvert Aar tage en Stump af Heden med ind under Pløven, og arbejdes der paa denne Maade rundt omkring fra,

da lykkes det omsider at faa Bugt med den, langsomt men sikkert. Og paa samme Maade forholder det sig med Opdyrkningen af et Folks Hjærtebund. Skal den lykkes, maa de svage Livsbevægelser, der er tilstede, styrkes og klares; fra de Steder, hvor Livet rører sig, vil det kunne forplante sig videre; men det er ved Samfundet med andre Kredse mer end ved noget andet, at den enkelte Kreds af livlige Mennesker vil vinde frem til Styrke og Klarhed. Peter Larsens Virksomhed har helt igjennem knyttet sig til de Egne, hvor der var „nogen Gudsfrøgt“ tilstede hos Folk, og den har ganske særligt været rettet paa at rydde Misforstaaelser tilside og knytte dem sammen, der i Alvor og Oprigtighed vilde holde sig til den kristne Tro. I Thyland var der ikke saa faa, der stod i Forbindelse med Kristiansfeldt; man kan se det af den ovenfor anførte Ytring af Aaletræmmeren fra Salling, at den Kreds, hvori han levede, stod under Brødrementighedens Indflydelse; i Egnen ved Holstebro gaves nogle ældre Opvakte, som stod i Forbindelse med dem i Kristiansfeldt; og i Skjern har der været en fast Arbejdsplads for en Udsending derfra. Med denne Retning iblandt de Opvakte var Peter Larsen vel kjendt. Han hørte jo selv fra sin første Vækkelse af til deres Kreds. Og om det end gjentog sig i Thyland, hvad der alt var sket i Thyen, at den østfynske Vækkelse satte de hernyttede Vakte i nogen Angst, saa maatte det vistnok kunne jævnes i den ene Landsdel saa godt som i den anden. Mere betydningsfuldt var det Spørgsmaal, om de Opvakte i Bjerre Herred eller rettere i Egnen mellem Horsens og Vejle Fjord, og hvad dertil grændser, kunde slutte Samfund med de andre opvakte Lægfolk. Det er paa denne østfynske Opvækkelse, at Opmærksomheden nu maa fæstes. Foruden Peter Larsens Vejledning maa jeg som Kilder til den følgende Fremstilling især henvise til Helwegs Kirkehistorie, hvortil Aftstykker i Regjeringsarkiverne er benyttede, og til „Nordisk Kirketidende“ og „Dannebrog“, udgivne af Sak. Kristian Lindberg.

Den i sin Tid først som Lægprædikanter og siden som Politiker meget bekendte Skolelærer Kasimus Sørensen,

som stammede fra Vejle Eggen, har med stor Berømmelse omtalt Bouddekarlen Peder Frandsen eller Per Rytter, som han kaldtes efter den Soldater-Tjeneste, han havde gjort blandt Hestfolket; en Tid var han bosat i Ulbum, nordvest for Vejle, og han virkede som Lægprædikant omtrent fra 1790. „Efter en kort Fængsling og Rettergang ved Herredstinget i Vejle, hvor Peder Frandsen med Bibelen i Haanden lærte Præster og Dommere at tie, gik han igjen paa fri Fod som Tjenestekarl og Lærer, indtil han døde (saavidt H. Sørensen huffede) 1805 eller 1806“. — En anden Fører for de Dpvaakte i hine Egne, var H. N. Hauge, der vistnok selv kun paa en kort Rejse gjæstede Horsens-Eggen i 1804, men som i Forvejen havde haft en af sine Venner Ole Dlesen nede imellem Byderne. Til Haugianerne hørte den før omtalte J. Frederiksen fra Standerborg, der sad arresteret i Odense samtidig med Hr. Madsen. Et andet Vidnesbyrd om, hvor hengivne Venner Hauge havde fundet i Jylland, men ogsaa om, hvordan man ikke blev staaende som hans blinde Tilhængere, foreligger i et Brev fra en jydsk Pige, Berthe Marie til Hans Nielsen Hauge, som er meddelt i „Nordisk Kirketidende“ (1835, 323—335) efter en Afskrift, som E. Mau den Tid, han som Kandidat opholdt sig hos Præsten i Grejs ved Vejle, tog af en anden Afskrift, der var i Omløb mellem Folk derovre. Selve Brevet er fra 1816 eller 17. Berthe Marie forklarer, at hun i den Tid, da hun ikke kjendte nogen anden menneskelig Lærer end Hauge og „næsten ingen Bøger troede“ uden dem, han havde skrevet, gik under et stort Nag; hun var Menneskers Træl og Lovens Træl. Men saa kom hun imod sin Vilje til at høre en Prædiken af Luthers Huspostil. „Den første Prædiken, jeg hørte“, skriver hun saa, „var den, hvori han beskriver den sande, saliggjørende Tro, hvad og hvorledes den er. Da vidnede det i mit Hjærte, at jeg havde aldrig kjendt saadan en Tro, hvad og hvorledes den er, end sige havde haft den. Og dersom jeg kunde faa saadan en Tro, tænkte jeg, da var jeg et saligt Menneske; thi jeg havde i min Livstid ikke hørt saadant. Men det var møjsomt at lære at kjende, hvad det

var, der hindrede mig i denne Tro. Jeg mente, det var Synden, men jeg maatte erfare, det var meget mere Indbildning om Dyd og gode Gjerninger, som jeg havde gjort eller tænkte jeg skulde gjøre for at faa en naadig Gud". Efter at hun dernæst har skildret, hvordan hun har faaet Freden i Troen alene, saa vender hun sig til Hauge for i Kjærlighed og Alvor at paaminde ham: „Som jeg nu siden læste i dine Bøger, da kjendte jeg, at der manglede noget, der var ikke en saa vis Trøst for en Sjæl som i de andre, jeg nu var bleven kjendt med; men jeg kunde ikke ret forstaa, hvad Mangelen var. Ti jeg syntes, Du taler meget om en sand og levende Tro; jeg vilde derfor ikke tro mit eget Vidnesbyrd, og tale med nogen derom, det kunde og vilde jeg ikke for den store Kjærlighed, jeg havde til dig, og den store Fortrolighed, jeg havde haft til dig og dine Skrifter. Imidlertid kom der to med Bøger fra Eder: din Rejsebeskrivelse og en liden Sangbog; dem tog jeg imod med Glæde, da jeg laa i Sengen med stor Svaghed, som jeg gjør endnu, og ventede at se og høre noget godt fra Eder. Da jeg saa havde gjennemlæst og betragtet dem, da kunde jeg ikke holde mig fra Graad; thi var Mangelen ikke kjendelig nok for mig i de forrige, da var den her alt for kjendelig". Nogen Tid tog det vel for hende endnu, før hun fandt, hvori Fejlen stak, og det er med megen Ydmyghed, hun kommer frem med sine Betænkkeligheder; men hendes Fremstilling bliver derfor ikke mindre klar og fyndig, da hun staar overfor selve Sagen. „Jeg fandt da, at den første Aarsag til dette Mærke var Mangel paa en grundig Erkjendelse af Menneskets dybe Fordærvelse i Bund og Grund, og den hjælpeløse Tilstand, hvori det ved Syndefaldet er kommen, til at gjøre endog det mindste til sin Redning eller noget Godt; og tillige de menneskelige Gjerningers Uduelighed og Ufuldkommenhed, endog efter at det er kommen i Naadestanden; og den deraf følgende egentlige Hovedfejl, nemlig Mangel paa den sande saliggjørende Tro, saaledes som den tilegner sig Kristum og ved ikke noget andet til Salighed; og især den dyrebareste og allerførste Artikel, nemlig en Synders fuldkomne Retfærdiggjørelse for Gud

ved Kristum, uden al Værdighed og uden alle Gjerninger. Denne saa højt fornødne Artikel i vor Tro, som er den rette saft- og kraftfulde Kjærne og den egentlige Grundpille, hvorpaa den kristne Kirke skal staa, om den skal blive ret bygget og bevaret: — den er dine Skrifter aldeles fremmed for“. Dette godtgjøres paa flere Maader; men af det følgende skal endnu kun fremhæves, at Berthe Marie strængelig dadler Hauge, fordi han har forgrebet sig ved at forvende Herrens Ord ved Nadveren: „Du underkaster Hans guddommelige Ord din Fornuft og siger: det er ikke Hans Legeme og Blod, med Hans guddommelige Natur, ligesom du forstod det bedre end Han“.

Det er rimeligt nok, at de Opvakte i Bjerre- og tilgrændsende Herreder er bleven paavirkede baade af Peder Frandsen og Hans Nielsen Hauge. Men samtidig har der ogsaa i deres egen Kreds været en Fører, Gaardmand Peder Laurson i Raarup, om hvem hans Sognepræst, Provst Brøchner, har vidnet, at han langt overgik H. N. Hauge i Kundskaber, hvilket var Grunden til, at den sidste fik saa liden Indgang blandt Byderne. Det er da næppe paa Grund af Forsølgelserne, at Opvækkelsen i de Egne fik den udprægede Skikkelse, som man tænker paa, naar man taler om „de stærke Byder“. Der er rigtignok dem, og ikke saa faa, der ved dette Navn tænker paa de opvakte Byder i det Hele; men de kjende da heller ikke til den store Forskjellighed, der har fundet og endnu finder Sted imellem de Opvakte ogsaa i Jylland. „De stærke Byder“ er Kjendingsnavnet paa dem i Bjerre Herred og de tilgrændsende Sogne, og Peter Laurson har givet dem Navnet: „saavidt jeg ved — skriver han — maa jeg nok kjende mig skyldig i den Forbrydelse, at de ere blevene dette Navn tillagte, da jeg maaske var den første der saaledes benævned dem“.

Første Gang, der forløb noget om „det i Bjerre Herred grasserende Sværmeri“, var den Tid, da evangelisk-kristelig Salmebog var udkommen og skulde indføres i Kirkerne. Da var det, at Formanden for Forsamlingen i Raarup Sogn, ovennævnte Peder Laurson, „som nok saa langt han kan række, vil hindre Bogens Antagelse, fordi intet

uden det Nystifte smager dette Slags Folk", overleverede Sognepræsten, Provst Brøchner, „en Skrolle paa tre Ark, hvori han med bitre Udfald trak løs imod Tidens Fordævelse, imod Lærerne og Provsten selv". Provsten indberettede det Forefaldne paa behørigt Sted; men Salmebogen blev dog ikke dengang indført i Kaarup Sogn. Derimod blev Peder Laurfen 1803 dømt i en betydelig Mulkt, fordi han i sin skriftlige Klage havde beskyldt Provsten for Ubodfærdighed i Lærdom og Levned, for Overtrædelser af Guds og Kongens Lov ved Misbrug af Helligdagen, ved Leg- og Julestuer, Sværgeren og Banden²⁴. I Nebstager Sogn var det en personel Kapellan, Rothøl Fris, som søgte at faa den ny Salmebog indført. Da der var nogen Meningsforskjel mellem Gaardmændene, indhentede Kapellannen Kanselliets Samtykke til Forandringen. Men da det kom til et Forsøg med den „evangelisk kristelige Salmebog", sang Belynderne af de gamle Salmer ligesuldt disse, og efter at Kapellanen havde prøvet denne Kamp i otte Søndage og stadig haft fremmed Hjælp — en Gang skal han endog have haft „3 Ras Degne" til Understøttelse for „den evangeliske" Salmebog — maatte han opgive Forsøget (1801). Den samme Præst havde en Rets- sag med en Tjenestekarl, Jens Andersen, i Nebstager, fordi han havde talt om Fris's Ugudelighed, og Karlen blev dømt til en Mulkt eller til Arbejde paa Nyborg Fæstning²⁵.

Efter Peter Larsens Fremstilling er vi imidlertid endnu ikke komne til Hovedmanden for Bevægelsen. Han skriver nemlig: „den første af disse Folk, hvorfra de andre nedstamme, var, tror jeg nok, en Smed fra Korning, død for mange Aar siden, der ikke vilde tillade sine Børn at nyde Undervisning" i „den betitlede evangeliske" Salmebog og Valles Lærebog²⁶. Lindberg oplyser, at det var en Mand fra Kaarup Sogn, der først havde fattet Mistanke til Valles Lærebog, medens det ganske rigtig var Smeden Hans Nielsen i Korning, der ved Aaret 1812 tog to Børn af Skole, fordi han ikke vilde have dem undervist efter den befalede Lærebog. Stedets Præst, som hed Kjær, søjede sig vel i at konfirmere dem efter Luthers Katekismus; men da ogsaa en anden Mand af samme Grund tog sine Børn

af Skole, tabte Præsten Taalmodigheden og erklærede i en Striftetale, „at de som Jannes og Jambres stred imod den Helligaand og modsatte sig Guds Evangelium“. Dette kunde de ikke finde sig i, og da de kom udenfor Kirken, opfordrede Smeden Præsten til at sige, hvori han stred mod Guds Evangelium. Da Præsten uden at indlade sig derpaa vilde gaa bort, greb Smeden ham ved Armen og sagde: „Vi og sig det“; men Præsten raabte, at han vilde slaa ham, og kaldte flere af Menigheden til Bidne derpaa. Derover kom Smeden faaledes i Iver, at han spyttede ad Præsten og raabte: „Fy for en Præst, han er en Djævelens Præst“. Dette Optrin paa Kirkegaarden gav Anledning til en Rets- sag; men Striden om Valles Lærebog blev trukken med ind under den ²⁷. Under Sagens Gang var de Tilstaale altid villige til at tilstaa, hvad de havde gjort; men netop denne Villighed støbte Dommerne, da det forekom dem, som om de omtalte deres Forseelser som noget Fortjenstligt, og ved Overretten i Viborg blev alle de Anklagede (6te Juni 1814) dømt til Tugthus paa noget forskjellig Tid. Sagen blev indanket for Højesteret, og her blev, paa Grund af Forandringer i den tidligere Straffelovgivning, Dommen noget formildet (28de Juli 1817), saa at kun Smeden Hans Nielsen blev dømt til Tugthuset paa 1 Aar, tre andre, hvoriblandt Therkel Pedersen, der først havde fulgt i hans Spor med at tage sine Børn ud af Skolen, og dennes Hustru, til Bånd og Brød i tre Gange fem Dage, og to Mænd til samme Straf to Gange fem Dage. Men medens Sagen endnu svævede for Domstolene, var den ny Skoleanordning af 29de Juli 1814 kommen, og derved beredtes der de Domfældte ny og større Trængsler, da man straks begyndte at inddrive de deri fastsatte Mulfter for Skoleforsømmelser. De Paagjældende betalte ogsaa villig Mulfterne, saa længe de havde noget, og fandt sig deri, som en Lidelse, de maatte udstaa for Evangeliets Skyld. Da de ikke længer kunde betale, stred man til Udpantning; men da det heller ikke hjalp, og Børnene ikke alligevel kom i Skole, vilde man dog først afvente det øverste Justitskollegiums Bestemmelse i Sagen, der atter først afæstede Biskoppens og Probstens

Betænkning. Biskop A. Birch i Aarhus kunde i sin Erklæring af 26de August 1817 paa ingen Maade tilraade mildere Forholdsregler: „at lægge Vaand paa Samvittighedene bliver vist aldrig vor blide Regerings Princip; men det er noget ganske andet at sætte Grænser for indbildt Religionsiver og sektarisk Kaprise“. Amtsprovst N. Blicher stemte for den samme Strængthed, og Kanselliet billigede ganske de geistlige Autoriteters Synsmaade, hvorfor det beordrede, at man fremdeles skulde blive ved som hidtil. Der blev altsaa udpantet og holdt Avkøjsen over det udpantede. Men nu mødte en ny Vanskelighed: alle Bymændene, der havde Medlidenhed med de stakkels Mennesker, vægrede sig bestemt ved at lade sig bruge som Bøddler, saa at Herredsfogden tilsidst selv maatte tage sig det Arbejde paa med Bistand af nogle udensfogus Folk. Amtmand Selmer i Vejle, hvormed det ogsaa gik til Hjærte Nar ud og Nar ind at plage disse Mennesker uden dog at udrette noget, gav i en ny Indstilling af 12te Juni 1818 Kanselliet at betænke, „at de alle om søje Tid vilde blive Almisflemmer, dersom man vedblev at gaa frem mod disse elendige Mennesker, som Kollegiets Befaling bestemte“, og Biskop Birch lod sig i sin Skrivelse af 24de Juli 1818 forlyde med, at „det sikreste Middel til at bringe disse Forvildede til Rolighed vilde være, om Sognepræsten Hr. Kjær, som vist ikke mangler Embedsduelighed, men som næppe her kan virke med Held, blev befordret“. Men det høje Justits-Kollegium kjendte ingen Skaansel; man skulde fremdeles forholde sig efter Anordningerne, og hvis det ikke frugtede, true med, at Børnene vilde blive Forældrene fratagne for at nyde anordningsmæssig Undervisning. Da Hans Nielsen havde udstaaet sin Tugthusstraf og atter kom tilbage til sit Hjem, fandt han der endnu det samme Tryk, og da nu dertil kom, at Præsten Kjær, siden Striden først begyndte, aldrig havde villet tage ham og hans Venner til Alters, besluttede han med Therkel Pedersen at forsøge at rejse til Kjøbenhavn, i det Haab der at finde et gunstigt Ore for deres Bøn, at Børnene maatte blive ved den gamle Forklaring og den gamle Katekismus. Man henviste dem til Konfessionarius

Liebenberg, som ogsaa indlob sig meget med dem; han forestillede dem, at Pontoppidans Forklaring ogsaa engang var indført paa kongelig Befaling, saa Kongen havde endnu lige saa fuldt Ret til at anordne en ny; men de bad kun om, at deres Børn maatte oplæres efter den samme Bog, som havde rørt og forbedret deres egne Sjæle, og videre var det ikke muligt at komme²⁸. Om Forhandlingen imellem Liebenberg og de to Hyder kan man faa en Forestilling ved at læse et Aftstykke, som Lindberg 1834 fandt Afskrifter af hos de opvakte Fyenboer, og som har til Overskrift: „Erklæring af en Smed i Thyland, indgivet til Kongen selv, og af hans Hofpræst Liebenberg tilstaaet som sand og rigtig“. Deri begrundes deres Vægring ved at lade deres Børn oplære efter den ny Lærebog ved Henvisning til Grunde som følgende: „Luthers Værdom lærer og advarer os mod Djævelens Fristelse; men den ny Lærebog tier stille dermed, ligesom Djævelen ikke var til, eller vilde gjøre os nogen Skade; — den ny Lærebog lærer, at den almindelige Fordærvelse bestaar deri, at Menneskene ikke bruger deres Forstand til sund Estertanke; Pontoppidans Forklaring lærer, at vor Forstand er ved Syndefaldet formørket og hel blind i guddommelige Ting, hvorledes skulle vi da kunne bruge den til sund Estertanke? — den ny Lærebog lærer, at den Helligaand virker med os til Forbedring; men Luthers Værdom og den Børnelærdom, vi har lært, lærer os, at den Helligaand gjør dette alene, uden nogen vor Medvirkning; — den ny Lærebog lærer, at vi ved Fremgang i Dyd og Gudfrugtighed gjør os duelige til at modtage den Salighed, Kristus har forhvervet os; men Luthers Værdom lærer, at vi blive gjort salige af blot Naade, førend vi have gjort nogen Fremgang i Dyd og Gudfrugtighed; — den ny Lærebog lærer, at vi maa trage efter at forhverve os Gode blandt vore Medmennesker ved Retfærdighed og Flid i vort lovlige Kald; det er imod Jesu Være, som siger, at de have deres Løn borte (Matt. 6), som trage efter Gode hos Menneskene; — den ny Lærebog lærer, at vi skulle stræbe at tiltage i Kundskab og Retfærdighed, at vi saaledes kunne blive til ny og bedre Mennesker; det er

umuligt at kunne og en forbømmelig Skyld at ville faaledes tragte efter at være Gud lig. Vi maa først være af Gud gjenfødt og stabt et nyt Menneske, et nyt Kreatur i Kristo, førend vi kan tiltage i Kundskab og Dyd, ellers er det ligesaa umuligt, som en Død skalde æde og drikke og arbejde for at faa Livet"²⁹. Lindberg tvivler paa, at Liebenberg har kunnet enes med dem i disse Punkter, hvad de dog mulig har ment at kunne slutte af et Løfte om at tage sig af dem. Bist er det, at han i sin Indberetning af 10de November 1818 gik i Forbøn for „disse enfoldige, men ærlige og gudfrygtige Mennesker, hvis Ulydighed ikke grunder sig i nogen ond Vilje, men i Mangel paa Evne til at indse det Urigtige i deres Grundsatninger“. — Men denne Forbøn kom for sildig; faa Dage i Forvejen var allerede paa Kanselliets Indstilling den Kongl. Resolusjon af 4de Novbr. 1818 afgaaet, der virkelig befalede, hvad der tidligere var truet med, at de skolepligtige Børn skalde tages fra Forældrene for at faa dem underviste i Overensstemmelse med Lovgivningen. Førend man skred til Udførelsen af denne Volds gjerning, indkaldte Biskop Birch og Amtsprøbst Blicher dem endnu engang for sig i Horsens, for at forsøge paa at bøje deres Stivfjind; men de forsikrede grædende, at de ikke med frelst Samvittighed kunde lade deres Børn lære Valles Lærebog, men vilde Kongen tage Børnene med Magt, kunde de ikke hindre det. Resolusjonen skalde altsaa iværksættes, og Biskop Birch gjorde sig al mulig Umage for at faa de paagjældende otte Børn anbragte, faa godt Omstændighederne vilde tillade; det lykkedes ham at faa Plads for fem; men nu mødte ny Vanfæligheder, da man ikke kunde enes om, hvem der skalde betale for dem. Der gik atter Nar hen, førend man kunde faa den Sag ordnet, og i den Tid indløb der atter til Kanselliet Ansøgning fra de Betrængte om at erholde den forlangte Fritagelse for, at deres Børn skalde oplæres efter de ny Bøger, men ikke fra dem alene; ogsaa fra de omliggende Sogne Lundum og Ulbum indkom der Protester mod Valles Lærebog; og Regjeringen vilde ikke atter drive Sagen til den Yderlighed som i Korning. Da Sognepræsten i Nabosognet Maarup,

Konfistorialraad Bemann, i en Skrivelse af 4de November 1820 tilbød sig at ville konfirmere disse Sværmeres Børn efter Pontoppidans Forklaring uden at lægge Valles Lærebog ganske til Side, saa gik man ind paa denne mæglende Udvej, og der kom atter No i nogle Aar³⁰. — Foruden Naarup, Nebbager og Korning Sogne skal endnu nævnes Østersnede, ligesom de andre i Horsens-Eggen. Her mærkedes Modsætningen mellem Gammelt og Nyt først i en Strid med Præsten om den ny Salmebogs Indførelse 1817. Præst og Degn sang i den ny, en stor Del af Menigheden i den gamle. Efter at en kortere Salme i „den evangelisk-kristelige Salmebog“ var endt, gik Præsten paa Prædikestolen; her ventede han taalmodig, til de af Menigheden havde sunget den langt længere Hovedsalme til Ende; men da de derpaa begyndte at synge den Salme, hvormed Præsten først skulde gaa paa Prædikestolen efter den gamle Salmebog, tabte han Taalmodigheden og forlod baade Prædikestol og Kirke. Næste Søndag var der Altergang. Alt gik til som den foregaaende Søndag; men da Præsten havde forladt Kirken ikke alene uden at prædike, men ogsaa uden at forvalte Nadveren, skikkede de ham Bud, om han vilde gjøre sin Embedsgjerning, eller om de skulde se sig om efter en anden Præst. Dette bevægede ham til at komme i Kirken igjen og forvalte Nadverens Sakramente. Denne Strid blev ved til Reformationsfesten 1817; paa denne Dag gav Præsten efter, og Menigheden beholdt de gamle Salmer. Efter 1830 kom ogsaa Striden om Lærebøgerne frem i Østersnede Sogn, idet Mads Andersen af Gammelsole, en af Landsbhyerne i Sognet, gjorde Indsigelse baade imod Thonbos Bibelhistorie og imod Valles Lærebog³¹.

Den 17 Januar 1835 skrev Christen Andersen og Mads Andersen af Gammelsole et mig velvillig overladt Brev til Rand. E. Mau, da Hjælper hos Sognepræsten i Grejs, som er oplysende med Hensyn til deres Tankegang: „Kjære Hr. Pastor og Broder i Kristo! Hermed følger den laante Prædiken, og vi takker allerunderdanigst baade for denne og for sidste Aftale; dog kan vi ikke takke for den Medhold, som De gav Valles Lærebog, paa andre Maader end vi

skulle hylle, og det vil ikke bestaa paa hin Dag for den alvidende Gud, som ransager Hjerter og kjender alle Ting. Betragt engang, om den Mand ikke kunde holdes for en taabelig Mand, som gav sig til at sanke nogle Kjærner op af en Mødding, naar han havde rent Korn enten paa Loftet eller i Laden, eller og om han skulde betale det noget dyrt. Gud være lovet, at vi har endnu det rene gamle Guds Ord iblandt os, om vi og skal lide noget derfor paa det Tidelige, saa behøve vi ikke derfor at sanke nogle faa Ord sammen af falske Lærdomme. Jeg vil raade Dem som en Medbroder i Kristo, at De tager de gamle Lærefædres Bøger nøje i Betragtning, som grunder sig ren og uforfalsket paa den hellige Skrifts Vidnesbyrd f. Eks. Lutheri Huspostille og hans sande Kristendom, tilligemed mange andre flere af hans Bøger; iligemaade Biskop Peder Hersleb i hans Prædikener og Bøger, og dertil Biskop Brorson og Jakob Rambak, tilligemed Magister Kristian Skriver og Biskop Pontoppidan, og Prætorii Statfiste tilligemed mange andre flere gamle Lærefædres, som ikke alene [have Guds] Ord til deres Form, men og tillige Guds Aand [til deres Lære-] Mester. Men derimod kan vi mærke, at Balle har havt Fornuften til Læremester. Ti det, som De skriver i deres Prædiken til anden Søndag i Fasten, det at Djævelen er nedstegen, det kan vi tro, skjøndt han haver en fin Helligdags Klædning paa, idet at han vil have os til at fornøjes ved Kundskab og Retskaffenhed til ny og bedre Mennesker. Men naar Gud formedelst sin guddommelige Helligaand faar ret oplyst og igjensødt os formedelst en sand og levende Tro paa Kristum, da kan vi ved Guds Naade kjende Djævelen i hans fine Helligdags Klæder, og da kan vi ingenlunde antage enten hans eller Fornuftens Lærdom. Hermed vil vi slutte, hilse og afskyde, at vi med en sand, bodfærdig og troende, Længsel og Begjæring maatte ved Guds Naades Bistand trænge igjennem denne syndige Verden til det himmelske Kanaan, hvor vi da skal ses Ansigt til Ansigt, om vi ses ikke mere i dette Liv. Gud være med Dem paa deres Rejse og i deres Embede". — Man vil se, at den sidste Ankepost mod Balles Lærebog,

som findes i Smeden Hans Nielsens Erklæring, her vender tilbage.

Det er opløsende med Hensyn til ens Opfattelse af Peter Larsens Personlighed at se, hvorledes han dømte om denne øst-jydske Opvækkelse. Han kunde undskylde disse Menneskers Særheder: de var fremkaldte ved Statskirkens „uapostoliske Fremgangsmaade i at bruge og afbenytte det verdslige Sværd til at ville tvinge Folks Samvittigheder med“. Han maatte anerkjende deres Udholbenhed i at bringe Ofre for deres Overbevisning: „at de have ment det alvorligt, og at det har været dem en Samvittigheds Sag, dette have de bevist, idet de have holdt ud og ere blevne standhaftige i deres Meninger, i hvad det endogfaa har skullet koste dem, og i hvor meget de endogfaa have været tyranniserede derfor, indtil endelig, da der ingen Udveje længere var med dem, og de bleve opgivne fra det Offentliges Side, og fik Lov til at være fritagne for disse Bøger og Tillabelse til selv at drage Omfarg for at lade deres Børn undervise i Pontoppidans Forklaring og konfirmere derefter“. Han fremhæver, at flere af dem med stort jordisk Tab har solgt deres Ejendomme og kjøbt nye, naar der kunde blive noget tilfals i det Sogn, hvor den største Del af dem boede*), „dels for Samfundet, men dog mest, tror jeg, for Skoleundervisningen i deres egne Skoler og den gamle eller Ringos Salmebog i Kirken“. Men han kan „ikke blive fri for at kalde dem et Parti, da de har gjort dem selv dertil ved at affondre sig og fordømme alle andre, som ikke stemme overens med dem i alle deres Meninger“; de anser alle dem, der tillader, at deres Børn bliver underviste i Salighedens Sag i saadanne Bøger som evangelisk-kristelig Salmebog og Balles Lærebog, for Rædtere og fordømmelige Mennesker, — og de affondrer sig ogsaa i andre Stykker skarpt fra andre Mennesker, de kommer ikke til andre Folk ved deres Brylluper, Børselgilder eller Begravelser; de taaler ikke, at andre kommer med til deres

*) Herved maa tænkes paa Østersnede Sogn. Stundum kaldes „de stærke Tyder“ for „Gammelsoler“ efter en By i Sognet.

Gilder, naar de ikke er af deres Samfund, end ikke deres nærmeste Slægt; og handler nogen, der hører Samfundet til, imod disse Regler, bliver han straks udelukket. Nogle iblandt dem anses for en Slags Uldste, og dem maa de andre rette sig efter i saare mange Ting. Følelsen af det Unaturlige i dette Paveendom har bragt nogle til at forlade Samfundet. Men andre slutter sig gjerne til i Steden for, „da det naturlige Hjærte lettere lader sig tiltale af, hvad der er strengt Lov- og Gjærningsvæsen, end af hvad der er fandt Evangelium“³².

Disse Peter Larsens Oplysninger om den østjydske Vættelse er fuldt værd at paaagte. Ogsaa af de forhen meddelte historiske Efterretninger kunde det ses, at der er en stor og væsentlig Forskiel imellem Vættelsen, som udgik fra Hjørteminde-Eggen, og hvori alting drejede sig om de gudelige Forsamlinger, og denne Bevægelse i Horsens-Eggen, hvor Spørgsmaalet om Bøgerne overvejede alt andet. Men det er først ved at læse, hvad Peter Larsen skriver, at man ser, hvordan de sjenfke Opvakte havde, men de stærke Jyder savnede den „Kummelighed i Syn og Følelse“, som Bjørnson i sin Tale paa Bennemødet i 1872 med Rette priste hos Grundtvig. Kristen Madsen og hans Lærning Peter Larsen udmærkede sig ved den omfattende Hjørtehed først til alle de Troende og saa til alle dem, de haabede kunde vindes. Men de Vakte i Bjerre Herred kunde være nok i sig selv; de var ikke modtagelige for Paavirkning og holdt strengt over deres Samfunds Grænser.

„Ved mine første Besøg i Jylland“, saaledes slutter Peter Larsen sin Meddelelse om dem i Bjerre Herred, „var jeg tilligemed Flere der nogle Gange, da vi troede, det kunde have været og blevet til fælles Opbyggelse og en nøjere Sammenfæltning og Forening imellem os; men det var aldrig at tænke paa, naar vi ikke straks vilde fordømme bemeldte Bøger, og ikke taale eller tage dem i Hænderne, ja jeg tror endogsaa, de ere gaaede saavidt, at de have brændt en Del af dem. Ihvorvel vi godt erkjendte Fortrinet af Pontoppidans Forklaring for Balles Lærebog, troede vi dog

ikke, at det vilde eller kunde forbærve Børnene, naar Regjeringen bød, at de skulde lære den; vi havde jo Lov til at oplyse dem om de vildfarende Steder, og ingen kunde jo forbyde os at lade dem undervise i Pontoppidans ved Siden af; men det kunde ikke hjælpe: Regjeringen havde Magt over vort Liv og vort Gods, men ikke over Guds Ord, her skulde vi lide for, hvad de vilde bære paa os, var deres Svar, og dette tror jeg nok var Anledningen til, at jeg kom til at kalde dem de stærke Tyder“.

Der kom da ikke meget ud af Peter Larsens Rejser til Bjerre Herred med Hensyn til at hjælpe de Opvakte der til Rette med de Misforstaaelser i forskjellige Retninger, han mente der var iblandt dem, og heller ikke med at faa Samfundsbaandet knyttet mellem dem og de andre Opvakte. Men derfor kan det dog nok være, at Peter Larsens Forhold til den østjydske Bevægelse fik adskillig Betydning. Som jeg før har fremhævet, er det Dvsket om at hjælpe dem, der har været den første Aarsag til Peter Larsens betydningsfulde Virksomhed som rejsende Lægprædikant. Og af Rejserne til „de stærke Tyder“ har vistnok de Forhold til dels deres Oprindelse, der gav Anledning til de Forfølgelser imod rejsende Lægprædikanter, som ganske særligt kom til at ramme Peter Larsen. Foran er meddelt Brudstykker af den Erklæring af Smeden Hans Nielsen i Kolding, som han forhandlede om med Konfessionarius Liebenberg i Kjøbenhavn, og der er fortalt, at S. Kr. Lindberg 1834 fandt Afskrifter af den hos de opvakte Fyenboer. Den Formodning ligger saare nær, at Peter Larsen og hans Rejsesæller har faaet Erklæringen paa deres Rejser til Horsens-Egnen, og at de har fundet det værd at udbrede den i Afskrifter. Paa disse Rejser maa de ogsaa have faaet Underretning om Mulkteringen og Udpantningerne og Band- og Brødstraffene, som i Begyndelsen af Trediverne blev anvendte imod Mads Andersen og flere Mænd i Gammel-Sole, fordi de bestandig lod deres Børn medbringe en ældre Udgave af Luthers Katekismus end den sædvanlige, og Pontoppidans Forklaring i Steden for Valles Lærebog, og det er da vel ikke saa urimeligt, om man ogsaa gjættede paa,

at det enten har været efter Aftale med de stærke Tyder eller dog af Medfølelse med dem — for mulig at lette dem at opnaa deres Ønske —, at de hængste Opvakte besluttede samtidig med dem at andrage paa, at deres Børn maatte faa Lov til at blive underviste efter Pontoppidans Forklaring. Lindberg har meddeelt en Skrivelse til Amts-Skoleledelsen for Vejle Amt fra Mads Andersen med flere Beboere af Østersnede Sogn, dateret 20de Februar 1834, som i adskillige Udtryk minder om Smeden Hans Nielsens „Betænkning“; begge Steder ankes over, at Valles Lærebog beskriver den almindelige Fordærvelse hos Menneffene som fornemmelig bestaaende deri, at de ikke bruge deres Forstand til sund Estertanke, — at der staar i Lærebogen, at vi maa tragte efter at være Gud lige paa ny og derfor daglig stræbe at tiltage saavel i Kundskab som i Retfærdighed, at vi saaledes kunne blive til ny og bedre Menneffer, — at der staar i Lærebogen, at vi maa tragte efter at forhverve os Ære eller Agtelse og Tillid blandt vore Medmenneffer. Under 3dje Juli 1835 indgav de samme Mænd en Ansøgning i lignende Retning til Kongen³³. Men da var der allerede indkommen en fra en stor Mængde Fyenboer, dateret 5te Marts 1835 og overrakt Kongen af Johan Nielsen fra Skaarupøre i Skaarup Sogn og Sivert Kristensen af Højrup Sogn, som i dette Grinde var rejste til Hovedstaden. Denne Skrivelse, hvori Peter Larsen ogsaa sikkert har sin Del, skal her meddeles:

„Efter det, som vi understrevne Mænd med den bedste Vilje kunne indse og begribe, saa formene vi, at Pontoppidans Forklaring er mere grundet paa Bibelen og indeholder mere uforsfættet kristelig Lærdom end Valles Lærebog, som nu bruges til Konfirmationen, hvilken forekommer os i adskillige Dele at vige fra Guds aabenbarede Ord, og give Anledning til mange tvivlsomme og vildfarende Meninger, der efter vore Anskuelse ere meget farlige for den opvoksende Ungdom, hvilket ængster og bedrøver Forældrene. Vi vove derfor tillidsfulde at htre saadant for deres Kongelige Majestæt, og derfor allerunderdanigst at ansøge, at det allernaadigst tillades, at vi maa lade vore Børn konfirmeres

efter bemeldte Pontoppidans Forklaring, som efter vores Skjønnende indeholder den reneste og ret kristelige Lærdom, saasom det hverken kan have skadelige Følger for Kirken eller Staten. Det er ingenlunde vores Ønske, at Præsterne eller Skolelærerne skulle tvinges til det Ansøgte; vi bede blot, at det maa blive dem tilladt; thi saa ville vi henvende os til de Præster og Skolelærere, som ville give vore Børn Undervisning til Konfirmasjonen efter Pontoppidans Forklaring" ³⁴.

Naar Thyderne frasige sig „den ny Lærebog med al dens Anhang i den hellige Trefoldigheds Navn, det maa koste Liv og Gods og hvad Lidelser, Herren tilsender os" ³⁵, saa er Tonen i Thyboernes Andragende saa rolig, at man vel skjønner, dette Spørgsmaal om Bøgerne ingenlunde var dem en saadan Hjærtetsag, som det var for de stærke Thyder. — Det blev ikke ved disse to Ansøgninger. Den 6te Juni 1835 fik Kongen en med den fyneste temmelig lige lydende overraft af Gaardmand Iver Pedersen af Bisterup, Håndbjerg Sogn, Ringkjøbing Amt (Holstebro-Eggen) og Husmand Knud Førgensen af Blattrup, Kaarup Sogn, Vejle Amt. Den var underskrevet af en stor Mængde Thyder i tre Amter ³⁶.

Svaret kom i to Kanselli-Reskripter i et af de firdste Nummere af Kollegialtidenden for 1835. Det ene dvæler ved det af „197 Individuer i et af Landets Stifter" indgivne Andragende (det vil sige Thyboernes Ansøgning), hvorom Kanselliet har forhandlet med Biskop, Provster og Sognepræster; derved var det bleven oplyst, „at Sagen var uden Interesse for mange af de Individuer, hvis Navne fandtes under Ansøgningen, som havde sit Udspring fra Enkeltes Tilfældigheder, idet Flere havde forklaret, at deres Navne vare underskrevne uden deres Vidende: en Del havde ytret, at uagtet de efter Opfordring ikke havde villet nægte Underskriften, havde de dog senere ønsket det ugjort, da de ej havde noget imod Valles Lærebog, eller vidste, hvad der paa samme kunde være at udsætte; hvortil endnu kom, at mange af dem, som havde taget Del i Ansøgningens Indgivelse, ikke havde ukonfirmerede Børn". Idet Kanselliet

ønskede, at Biskoppen selv eller gennem Provst og Præst skulde søge at overbevise dem, hvem det virkelig havde Betydning for, om Kristeligheden af Valles Lærebog, indskærpede det Brugen af denne som den eneste rigtige. — Den anden Kansellistrivelse er en Rundskrivelse til alle Biskopper af 12te December 1835:

„Da Kanselliet, af forskjellige hertil indkomne Ansøgninger og de i Anledning af samme indhente Døphsninger, er bleven overbevist om, at der, især i nogle af Rigets Stifter, afholdes talrige saakaldte gudelige Forsamlinger, tildeels foranledigede ved en eller anden Tilrejsende og sigtende til at samle det størst mulige Antal Underskrifter paa Begjæringer om Forandring i Henseende til de Bøger, der ere autoriserede til Brug ved Religionsundervisningen, og i den bestaaende kirkelige Orden, saakfulde Kanselliet herved tjenstligst have deres Højærbærdighed anmodet om, behageligen at ville indskærpe de Herrer Geistlige i det dem anbetroede Stift, nøje at overholde de i Forordningen af 13de Januar 1741 om gudelige Forsamlinger allernaadigst givne Forskrifter, i hvis Følge sige Forsamlinger ikke maa være talrige og heller ikke afholdes af omslakkende Personer, eller uden vedkommende Geistliges Nærværelse eller Forevidende. I Særdeleshed bør det paases, at ikke nogen rejser omkring, under Foregивende at ville styrke og opvække andre, samt anstille Andagtsøvelser eller Samlinger, hvori Gjenstande, Religionen og Kirkevæsenet vedkommende, blive forhandlede“.

Amtmændene fik samtidig Ordre til at give Justitsembedsmændene Tilhold om nøje at have Tilsyn med den samme Forordnings Overholdelse.*)

Hvordan Peter Larsen, som maaske ved sin Medfølelse med de stærke Byder var kommen til at fremkalde

*) Naar der i Kansellistrivelsen ved Siden af Forandring i Henseende til Bøgerne er nævnt Forandring „i den bestaaende kirkelige Orden“, da sigter det til, at der samtidig samles Underskrifter paa en Fuldmagt til Lindberg til at andrage paa Sognebaandets Løsning. Herom seere³⁷.

disse Regjeringsforanstaltninger, kom til at lide for dem, skulde i det næste Stykke oplyses. Men jeg skal endnu efter „Nordisk Kirketidende“ for 1836, Nr. 14 og 15, anføre nogle Linier af Præsten H. Ugerbek, der indtil 1834 var Sognepræst i Bredstrup ved Frederiks, men saa blev forflyttet til Espe og Bantinge paa Fyen, og som i en Skildring af de opvakte Fyenboer ogsaa kommer til at meddele nogle Minder fra Bredstrup: „Her hændte det sig en Gang, at en af de opvakte Bønder i Jylland kom til mig paa en Rejse til Fyen og blev en Dag og Natten over i min Præstegaard. Jeg fandt i ham en meget alvorlig Kristen; dog fandt jeg hos ham tillige, hvad jeg havde ventet, alt for overdreven Strængighed, og hans haarde Domme over andre, som ikke i enhver Henseende delte hans Meninger om Religionen, smertede mig. Siden har jeg erfaret, at de andre Opvakte, som kjendte ham, ikke alene i Fyen, men ogsaa i Jylland, i Almindelighed finde ham for stræng, skjønt mange begejstres af hans glødende Iver og uforfærdede Mod til at sige enhver sin Mening, uden Persons Ansæelse, lige i Djene. Var der mange saadanne, vilde Almuenes Iver for Kristendommen snart udarte til Sværmeri; men at der findes en enkelt noget overdreven Ivrig, kan vistnok have sin Nytte i en Tid, da de fleste ere nedsinkne i Ligegyldighed for det Aandelige, og mange vækkes dog ved den stærke Røst, om den end skurrer lidt. I Anledning af denne Mand bemærkede en anden opvakt Bonde i Jylland: naar et Hus bygges, maa flere arbejde derpaa, Tømmermanden, som gjør stor Uarm, Smedkeren, som støjer mindre, og Maleren, som giver Huset et smukt og venligt Udseende i al Stilhed; saaledes bruger Gud ogsaa forskjellige Redskaber til at vække og opbygge sin Menighed. — Uagtet jeg disputerede heftig med denne Iyde, medens han var hos mig, maa han dog rimeligvis have omtalt mig med Kjærlighed i Fyen; ti kort derefter fik jeg et Besøg af en af de opvakte Fyenboer, den første, jeg nogensinde saa, da han paa en Rejse i Jylland kom forbi min Præstegaard. I ham lærte jeg at kjende en Mand, som gav mig meget høje Tanker om de Opvakte i Fyen. Ikke paatrængende, men stille

og besteden kom han til mig; snart levede jeg Samtalen hen paa Kristendommen, hvori han levede og rørte sig; først da blev han ordrig, og jeg forundredes over den Klarhed, med hvilken han udtalede sig om Kristendommens dybeste Lærdomme, saa simpelt, at et Barn kunde fatte det, saa hjærteligt, at Laarerne trængte sig frem i mine Dine. Aldrig havde jeg før troet det muligt, at en Bonde kunde have saadan Oplysning i Kristendommen. Han kom flere Gange til mig i Bredstrup. Hans Selskab var ikke alene til stor Velsignelse for mine Tjenestefolk, men ogsaa til sand Opbyggelse for mig og min Familie“.

Det var værd at vide, om den her omtalte strænge Iyde hørte til „de stærke“*); at Fyenboen var Peter Larsen, er jeg enig med N. S. Termanen i at antage. Forholdet har i al Fald omkring ved 1830 været dette, at der paa Grund af Peter Larsens Rejser til Bjerre Herred var kommen nogen Forbindelse istand imellem de Opvakte i Horsens-Eggen og dem paa Fyen, medens dog Forfjellen imellem dem var mindst lige saa stor som den, Agerbek har fundet mellem de to af ham skildrede Mænd.

---

*) Efter en Meddelelse af B. Birtebal var det Koffedrejer Jens Andersen fra Naarup. Han sagde til Agerbek, at han havde troet, han var kommen til en Præst; men det maatte nok være en Fjeltagelse, siden han saa Børnene spille Kegler. En anden god Ven har meddelt mig følgende Træk til Oplysning om „de stærke Iyders“ Uerbødighed for de gamle Bøger. Som Stolens Tilsynsmand efter saa Stebets Præst engang Børnenes Retskrivningsprøver, og da han opdagede, at der hist og her fandtes store Bogstaver inde i Ordene, spurgte han, om det saa var Brug imellem dem, for det var nok ikke rigtigt. Læreren tog da en Bog frem og viste Præsten, at den samme ejendommelige Retskrivning fandtes der. Det var en gammel Bog, og Bogtrykkeren havde hist og her i Mangel paa smaa Bogstaver anvendt store. Men da Bogens Indhold agtedes for helligt, skulde ogsaa den ydre Dragt, hvori det fremtraadte, nøje efterlignes. Præsten undrede sig, men lod viselig Sagen falde.

IV.

Forsølgelsen mod de gudelige Forsamlinger.

I sin Ungdom havde Peter Larsen oplevet den Forsølgelse, som den østtyenske Opvækkelse fremkaldte; som Mand skulde han selv i udmærket Grad blive Gjenstand for Forsølgelse. Syv Retsager har han udholdt, hver Gang er han bleven dømt i Bøder „indtil et Beløb af 50 Rdl.“, to Gange er han smidt i Thyehullet uden anden Marsag end den at have holdt gudelig Forsamling³⁸. Her skal fremdrages nogle Træk navnlig af Historien om denne Forsølgelses Begyndelse, og dertil er jeg saa heldig at kunne bruge utrykte Kildeskrifter. Præsten Mau har nemlig med en Belvilje, hvorfor jeg er ham meget taknemlig, til Brug ved min Afhandling om Peter Larsen, laant mig nogle Breve, som han i de sidste Aar af Trediverne havde faaet fra ham. Især de to første er mærkelige. 28de August 1838 skriver Peter Larsen til Mau, at han venter snart fra ham at modtage „et gammeldags Brev, jeg mener fra den Tid af, at de var ikke altfor korte“. Peter Larsens første Breve til Mau er af denne „gammeldags“ Slags; det tidligste (fra 9de April 1836) er paa omtrent fire Folio-Sider, tæt beskrevne; det andet, som er skreven 3 Fjerdingaar senere, er paa 8 Folio-Sider, tæt beskrevne. Og begge Breve omhandler for en stor Del de samme Ting; da han skrev det andet, har han næppe huffet, at han allerede havde givet sin Læser god Bested om en stor Del af, hvad han fortalte. Desto sikrere bliver man paa det Indtryk, Peter Larsen har faaet af det, han oplevede. Lindbergs Nordiske Kirketidende for 1837 indeholder adskillige Aftstykker til Oplysning om de samme Tider, som Peter Larsens Breve omhandler, og derved lettes det betydeligt at finde Tidsfølgen nogenlunde nøjagtigt, og adskillige Enkeltheder kan derfra hentes til Skilbringen af den vistnok mest bevægede Del af Peter Larsens altid bevægede Levetid. — Naar jeg i de foregaaende Stykker har meddelt adskilligt om den gudelige Vækkelse i

det vestlige Fyen, i det østlige Fyen og endelig i Horsens-Eggen i Jylland, saa vil Fortællingen denne Gang føre Læserne til den vestlige Del af Haderslev Amt, der vel i verdslig Henseende har hørt til Hertugdømmet Slesvig, men i kirkelig Henseende, under Navnet Tørninglen, ligget under Ribe Bispestol, — fremdeles til Eggen sydvest for Kolding og nordvest for Vejle i Nørrejylland. En paalidelig Skildring af det gudelige Livsrøre i sin Begyndelse og Udvikling i de forskjellige Egne af vort Fæderneland vilde have en stor Betydning for Kjendskabet til vort Folkeliv i Djebkliffet. At give mit Bidrag dertil er ikke mindre end Oplysningen om Peter Larsens Personlighed Opgaven for dette Skrift.

„De ved, gode Man“, — saaledes indledes Fortællingen i det andet Brev — „at jeg i flere Vintre har besøgt de Kristne nær nede i Jylland, som har været mig til stor Opmuntring og Betsignelse, og, naar jeg skal dømmе upartist om Sagen, kan jeg ikke sige andet, efter det som jeg kan skjønne, end at det ligeledes har været dem til stor Opbyggelse; jeg har i flere Aaringer ønsket og følt Drift til i mit Fædre, ogsaa at komme i nøjere Forbindelse med dem i Holsten (!) eller Sønderjylland; men formedelst at vi her i Fyen er af Kristiansfeldterne miskjendte, og de ikke kan finde dem i vores Fremgangsmaade, og vi vel heller ikke i alle Punkter just kan stemme saa nøje overens med dem, saa er det jo en Følge deraf, at den nøjere Forbindelse med dem i Holsten vilde blive vanskelig, da de for en stor Del søger og faar deres Opbyggelse fra Kristiansfeldt, — hvilket har tidt smertet mig at tænke paa, da jeg af Guds Naade kan sige, at intet glæder eller opliver mit Hjærte mere, end naar jeg kan erfare hans Riges Komme eller Udbredelse her paa Jorden. Som nu Vorherre er underlig i alle sine Gjerninger, saa kan jeg vel ogsaa sige, han har været det i dette Stykke; thi førend jeg tænker mindst derpaa, kommer en Karl fra Bodder forrige Efteraar herover“.

Bodder ligger et Par Mile sønden for Ribe ved Landevejen til Tønder. Der var en Degn, hvis Hustru i længere Tid havde været opvakt; og de voksne Børn, baade

Brødre og Søstre, var nylig komne med i den samme Bevægelse. Den ene Søn, der var Smed, havde gode Gaver til at tale med andre om deres Sjæls Tilstand, og han var til Betsignelse for mange. Men saa fik han i Sinde at besøge Kristiansfeldt, og „da der desværre er gaaet næsten hel Død iblandt dem, saa dyskede de ned paa ham“. Efter hans Hjemkomst kunde de andre mærke, at han var bleven mere stille og tilbageholden og vilde dyske ned paa dem ogsaa; det kunde især hans Søstre ikke finde sig i, men sagde ham kæft imod; men de var underlige ved det, da den Broder, som nu holdt igjen, hidindtil havde været den grundigste og erfarneste iblandt dem alle. Smidlertid kom de til at læse i „Nordisk Kirketidende“ om de Dpakte paa Fyen. Det er i Aargangen fra 1834, at J. Kr. Lindberg har meddelt de historiske Oplysninger, han paa en Rejse havde samlet om de gudelige Forsamlinger paa Fyen og i Sjælland, og der havde han da ogsaa meddelt lidt om „en af de nidkjæreste Mænd i Fyen“, Ejeren af Stræppenborg. Navnlig kan man tænke sig, at Degnens Sønner og Døtre i Vodder har lagt Mærke til Fortællingen om Peter Larsens Rejse til en lille Ø sønden for Fyen, hvor man havde bedt ham at komme for at holde Forsamling, men hvor Præsten havde sagt, før han kom: „nej lad det Skarn blive borte og ikke komme og gjøre Ufred her paa min Ø“. Og da Peter Larsen kom alligevel, men lidende af en svær Landpine, mødte Præsten ham ved Landstigningen og gav ham et dygtigt Drefigen, hvorved han imidlertid fordrev Landpinen. „Det er ikke saadanne Vaaben, De skal føre, Hr. Pastor“, sagde saa Peter Larsen. Men Præsten svarede: „Jeg ved nok, at I Skarn ikke bryder Jer om Præsterne; men jeg er Kvarantin-Kommissær, og mig skal I respektere“³⁹. De havde læst dette og mere derovre i Vodder, og den ene af Sønnerne, der var Hjulmand, Børgen Fog (nu Skolelærer i Ankelbo i Grene Sogn) fik en stor Længsel efter at komme over til Fyen; der kunde han maaske finde Mennecker, han kunde stemme med, og som kunde hjælpe ham til Rette med, hvad der stod uklart for ham og hans Søstre. Da han talte om den fyenske Rejse til Forældrene, var de meget

imod det, og Kristiansfeldternes Venner i Nabolaget gjorde ogsaa deres til at hindre det; men det unge Menneſte tænkte paa det om Dagen og drømte om det om Natten og kunde ikke gjøre noget ved ſit Arbejde. Saa indſaa Forældrene, at der var ikke andet Raad end at lade ham rejſe. Han drog da til Narsfund og derfra over Vandet til Aſſens, og nu gik han paa Lyffe og Fromme en to-tre Mile ind i Landet. Saa ſpurgte han efter „de Hellige“ og blev viſt til Commerup. Der fik han Natteherberge, og næſte Dag, da det var Søndag, kom han med til gudelig Forſamling. Ole Larsen fra Stræpenborg-Mølle eller „Ole Windmøller“, ſom Fyenboerne kaldte ham, var med i Forſamlingen og tog Sønderjyden hjem med ſig, og da Peter Larsen kort efter kom tilſtede, blev han hos ham i nogle Dage. De fik da talt noget ſammen; men det „blev alligevel ikke til meget“, ſkriver P. Larsen „da mit Sind deſværre var ſaa indviklet i mine jordiffe Syſler, ſom jeg havde faaet ſaa travlt med, at jeg næſten ikke tænkte paa andet“. Smidlertid lovede han det unge Menneſte, at han vilde ſe at beſøge dem derude i Bodder, naar den ſædvanlige Vinterrejſe i Nørrejylland var tilendebragt. Men han vilde ikke komme derned for at diſputere med Kristiansfeldterne; det havde han ikke Gaver til, og det troede han ikke, der kom noget ud af. Derimod vilde han komme, naar der var nogle, ſom vilde tage Del i en rigtig Forſamling; Degneſønnen ſagde, at vilde de bare komme, ſkulde der nok blive Forſamling. Denne Aftale blev truffen i Efteraaret 1835.

I Deſember Termin næſt efter havde Peter Larsen Grinde i Kristiansfeldt, idet han ſkulde betale en opſagt Arvekapital til ſin Kones Søſter. Da havde han faſt beſluttet, at han vilde have været til Bodder; men da han havde lovet at komme hjem til Jul, blev Tiden ham for kort. Derimod kom han og Anders Larsen fra Gamborg, der var fulgt med, ogsaa for at hjælpe ham „at bære foranførte Spejier til Kristiansfeldt“, paa Hjemvejen ind til Lars Paaſtrup paa Riglandſig i Odſis Sogn (paa gl. ſleſvigſk Grund); og da denne Mandſ Kone havde ſtor Kjærlighed til Fyenboerne, blev det beſtemt, at der ſkulde holdes Forſamling. En fynſk Pige, ſom før havde tjent hos Paaſtrups og nu var fulgt med dertil fra en anden By, gik

over til den nærliggende kongerigste By Hjarup for at faa nogle Mennesker samlede, der vilde være med til Forsamlingen. Budet kom da ogsaa til Niels Thomsen, der dengang var udenfor Byen hos en god Ven, som var Kromand. Han blev straks misfornøjet, da han nødig vilde forlade sin Ven, men gif dog alligevel. Nu blev der da Forsamling, og, skriver P. Larsen, „at det ikke blev hel uden Betsignelse, kan sluttet deraf, at de nu ønskede, at vi vilde komme til Hjarup for at faa Forsamling der“. De lovede at komme, og den 22de Desember 1835 blev da den Forsamling holdt hos Niels Thomsens Svoger Anders Jeszen Østergaard paa Hjarup Mark, som gav Anledning til den første Klage fra Sognepræsten, og derfor kan det oplyses, at der var nogle og tyve Personer til Stede, og at Anders Larsen, efter at en Salme var sunget, holdt en Bøn og læste en Prædiken i en Huspostil, medens Peter Larsen efter en anden Salme, holdt en Slutningstale eller Bøn⁴⁰. Herredsfogden i Kolbing indkaldte Niels Thomsen og Anders Østergaard til Forhør, gjorde dem bekendt med Indholdet af Kanselliskrivelsen af 12de Desember 1835, hvorved den gamle Forordning af 13de Januar 1741 blev indfærpet, og forbød dem at holde Forsamlinger uden Præstens Vidende.

Peter Larsen havde næppe hørt om denne Kanselliskrivelse, da han var i Hjarup; men da han sidst i Januar skulde paa sin sædvanlige Rejse igjennem Nørrejylland, havde han læst den, og det forekom ham, at den pegede paa ham og hans Venner med de omflakkende Personer, og, bliver han ved, „da jeg vidste, at der jo var flere Præster dernede, som havde et godt Hjærtelav til os, kunde jeg ikke forestille mig andet i mine Tanker, end at naar vi kom derned, vilde de vist arrestere os; jeg var jo noget urolig og forlegen og vidste næsten ikke, hvad jeg skulde gjøre; men naar jeg tænkte paa den Betsignelse, jeg selv havde haft flere Gange, og som jeg ogsaa syntes andre havde haft, syntes jeg ikke, om jeg ogsaa skulde være udsat for nogle Omstændigheder, at jeg godt kunde berolige mig ved at blive hjemme, og da jeg tillige frygtede for, at det

maafte kunde blive nogle Svage til Anstød, som vilde anse det for Mennefsfrygt, hvis jeg ikke kom, saa besluttede jeg at rejse i Guds Navn og at følge vores gamle Tur, som vi plejede. Jeg blev ved at vente paa hele Rejsen efter at blive anholdt og følte undertiden ikke saa lidt mennefselig Frygt, da Naturen jo gemenligen ræddes, endog førend den ser Faren, hvorfor da vi kom tilbage til Holtum, kunde jeg ikke lade være at le af mig selv, at jeg havde været saa frygtsom saa tidt, da dog Herren havde ført os saa vel igjennem". Det var da ikke „idel Forvovenhed og Formastelse“, hvormed han trodsede Forbudet; snarere gjorde han det med Frygt og Bæven, fordi han turde ikke andet.

Den nærrейdste Rejse gik først til **Åsændrup**, som ligger nordost for Vejle og er bekjendt fra Krigen 1864, da der blev øvet en kæk Daad af danske Krigsmænd, men som af Fjenden blev hævnnet paa de fredelige Beboere. Af et Brev til E. Mau af 4 Juli 1835 fra Jvør Berndsen i Åsændrup har jeg ikke blot faaet Oplysning om Navnet paa denne Mand som en af Førerne der paa Stedet, men tillige om at Mau i den Tid, da han var i Grejs, engang havde været der til Forsamling, — at de plejede at samles hver Søndag Eftermiddag fra Kl. 5 i et Par Timer, i et Antal af 20—30 Personer, dels fra Åsændrup, dels fra Bredal og Solfkøb i Engum Sogn, for at læse med hinanden i Bugges og Regius Postil, Bibelen og Missionsbladet og synge nogle Salmer, — og at Sognepræsten ikke talte dem noget til for den Sag, men lod dem gaa for det de var. I en Efterkrift tilføjer Hans Kristian Kristoffersen fra Bredal en Hilsen. Og med Brevet fulgte en Gave til Missionen af „2 Rd. 1 Mk. 8 ß. Tegn“ som „en Stærv fra fattige Jesu Benner“. Da Engum Sognekald var ledigt, blev Mau tilskrevet, om at søge det. — Peter Larsen havde skrevet til Åsændrup i Forvejen, hvad Dag han vilde komme; men det blev Regn og Blæst; han, Anders Larsen og Sivert Kristensen af Højrup, der kjørte for dem, maatte ligge paa Strib, til det var næsten Aften; det var mørkt, da de kom over Vandet. I Åsændrup var man gaaet hver til sit, og Gaardens Folk var i Seng, da de kom. At blive til næste Aften gik ikke an, da de var ivente andensteds.

Saa blev der stiftet Gud omkring tidlig næste Morgen, og der blev holdt en lille Forsamling, inden de tog videre.

Det var hos den i en Narrække som Rigsdagsmand højt agtede Jens Jørgensen, som da var bosat i Holtum i Sindbjerg Sogn ved Vejle, at der skulde være Forsamling om Aftenen. Jens Jørgensens Slægt var kristelig paavirket af den før omtalte Per Rytter, og et Par Aar i Forvejen havde han lært Peter Larsen at kjende hos Niels Bundgaard i Olholm; den Gang var Peter Larsen strax fulgt hjem med til Holtum og havde ligget Matten over hos Jens Jørgensen. Det gjorde da et stærkt Indtryk paa Jens Jørgensen at høre P. Larsen, medens de fulgtes ad over Marken, med høj Røst at istemme: „Vor Gud han er saa fast en Borg, han er vort Skjold og Bærg“⁴¹. Men det varede til November 1835, inden der var nogen Forsamling i Holtum, som Peter Larsen var med til. I Vinteren 1834—35 havde E. Mau som Kandidat været en Tid hos Sognepræsten i Grejs og Sindbjerg for at prædike for ham og bestyre de verdslige Sager, der vedkom Præste-Embedet; hans Prædikener havde samlet en stor Del Tilhørere, og navnlig var der de sidste Søndage, inden han rejste for at overtage Embedet som Sognepræst i Haarslev paa Sjælland, Folk fra 13 Kirkesogne tilstede, saa at Kirkerne var pakkulde⁴². Den Trang til at samles, som paa denne Maade var vakt, kunde ikke tilfredsstilles ved den Kandidats Gudstjenester, som blev Maus Esterfølger. Derfor var det da ganske naturligt, at Peter Larsens Gjennemrejse i Efteraaret 1835 blev nyttigt til at faa en Forsamling afholdt, og at han blev opfordret til at komme snart igjen. — Samme Dag, som den anden Forsamling i Holtum skulde holdes, var Jens Jørgensen i Vejle for at høre, om Tjenboerne trods det strænge Vejr var komne over Bæltet. Og da han havde faaet den ønskede Underretning, styndte han sig hjem for at tage imod sine Fremmede, men gik dog ind i Præstegaarden undervejs for at sige Præsten, at der kom nogle Stykker til ham om Aftenen, og de agtede at opbygge dem med Guds Ord, om Præsten havde noget derimod eller vilde med; til det sidste svarede Præsten nej, men de kunde gjerne samles

der for ham. — Saa blev da Forsamlingen holdt, og Thyenboerne rejste fra Holtum nord paa. Men Sognepræsten spurgte, at der havde været en stor Forsamling, og at Peter Larsen med Flere havde været der fra Thyen; han blev da vred, og hans Medhjælper maatte op til Jens Jørgensen for at sige ham, at det havde Præsten ikke tilladt, at der maatte komme saa mange Mennesker sammen, og at Thyenboerne maatte komme der; det maatte aldrig ske mere.

Ovenfor er anført nogle Linier af Peter Larsens Brev, hvoraf man kunde slutte, at Rejsen „i Nør-Landet“, som han kalder det, var gaaet af uden alle Ubehageligheder trods Kansellistribelsen af Desember 1835. At dette dog ikke ganske er Tilfældet, oplyser „Nord. Kirketidende“ (1837, Side 97 ff.). Det var den 3die Februar, at de havde Forsamling hos Peppe Johansen i Sinding; denne Mand havde af Hensyn til Kansellistribelsen meddelt det til sin Sognepræst, der endogsaa selv mødte ved Forsamlingen. Men da han kom hjem om Aftenen, satte han sig til at skrive et Brev til Peppe Johansen, hvori han minder ham om den formentlig overtraadte Forordning af 1741, og Skrivelsen, hvori Præsten hele Tiden tiltaler Gaardmanden med „han“, ender saaledes: „Sag maa derfor have ham anmodet om, saafremt han vil forstaae mig for den Ubehagelighed at anmelde ham som de kongelige Mandaters modtvillige Overtræder, at han imorgen tidlig tilholder de Fremmede at rejse, og derom forvisser Kirkesanger og Skolelærer Jensen ved Tilstedeværelsen i hans Gaard; at han, dersom der endnu ved dette Brevs Modtagelse maatte være andre end hans egen Kone, Børn eller Thende tilstede i hans Gaard, bortviser dem, samt at han isvrigt holder sig fornævnte kongelige Anordning efterrettelig, hvortil ogsaa hører, at ingen Forsamling afholdes, naar nogen Gudstjeneste finder Sted i Herrens Kirke“. Af Peppe Johannsens udførlige Svarskrivelse, som Præsten fik næste Dag, skal kun dette Stykke ansføres: „At jeg skulde anses for en Overtræder af Kongens Love, om jeg paa den samme Tid, da Brevet kom, samme Aften Kl. 10, ikke bortviste af mit Hus alle, som ej hørte Huset til, og at jeg

skulde paaminde dem fra Fyen, ufortøvet om Morgenen tidlig at rejse i Degnens Paashyn, det forundrer mig meget, og jeg ved ej, om Forordningen byder saadant; den maa jeg lære at kjende bedre. Det var jo dog min Slægtning og ærlig Folk, som havde deres lovlige Pas, som ej var udløben, saa de vel kunde have blevet længere hos mig, om de havde villet". — Naar Peter Larsen, da han kom tilbage til Holtum, lo ad sin egen Frygt, saa var det da, fordi han ogsaa lo ad den Sinding Præsts velvise Forholdsregler.

Paa Tilbagevejen tog Fyenboerne ind hos den ovennævnte Niels Bundegaard i Øholm; derfra gik Peter Larsen til Uldum for at tale med Jens Jørgensens Moder, og Anders Larsen gik om til Holtum. „Nu havde Anders og jeg aftalt", skriver P. Larsen, „at hvis de vilde have Forsamling i Holtum, inden vi rejste, vilde vi opholde os en Dag længere, og da der havde været flere og spurgt efter os, om vi kom tilbage, blev der bestemt Forsamling til næste Dag, og der kom Bud til mig, at jeg og flere skulde komme derop. Om Formiddagen gik saa Anders og Jens op til Præsten for at lade ham det vide. Men nu foer han strax i Harnisk; han skulde nok lære vi Karle noget; der skulde vel blive Kvarter til os i Vejle, om vi ikke forsøjede os bort; han fik Sognefogden og en fornem Mand, som bor der i Fyen til Hjælp og den unge Præst, og de var hel desperate; han kjendte os jo nok siden ifjor, Man kunde jo ikke sige et Ord, naar vi sagde thye (Jens mener, han laa den Gang oppe paa sit Loft og hørte, hvad vi talte); vi vidste jo ikke andet at tale om end Troen og Jesu Blod, Jesu Kristi Guds Søns Blod renser os af al Synd, og saa skulde Vorherre tage os baade med Støvler og Sporer paa og slænge os lige ind i Himlen". Der blev da ligesuldt holdt Forsamling om Aftenen. Præstens Medhjælper mødte med en halv Snes af Mændene i Holtum, hvilket hjalp til, at der kunde siges at have været en Forsamling paa over 100 Mennesker; Kandidaten sagde intet videre den Aften. Men under 11te Februar indgav Sognepræsten en Klage til Amtmanden i Vejle, hvori han efter sin Medhjælperes Meddelelse

oplyser, at der i Forsamlingen i Holtum den 5te Februar, som varede fra Kl. 6 til over 10, „blev affungen flere Salmer af en gammel Salmebog, der aandede af Pietismens Grundsætninger, og at derpaa først den ene af de slynske Bønder fremstod og holdt en lang Tale, der, som man kunde vente, indeholdt idelige Gjentagelser af mystiske, usammenhængende Sætninger, uden al praktisk Tendens, og at derpaa en anden af de omflakkende slynske Bønder fremstod og holdt en Tale i samme Smag, efter at en Salme var affungen af den forsamlede Mængde“. „Ved Solens Dpgang“, vedbliver Præsten, „begave samme omflakkende Personer sig til Lindved By, ogsaa her i Pastoratet, hvor de holdt en lignende Forsamling for over 20 Mennesker“⁴³. Følgen af denne Klage blev, som Peter Varsen skriver, at Jens Jørgensen og Husmanden i Lindved kom i Forhør hos Herredsfogden, hvor to hele Sider blev malet over i Protokollen; han maatte gjøre Rede for, hvordan han var kommen i Bekjendtskab med os med andet mere; Herredsfogden var ellers flink og bad Jens om at se til, at han dog passede, at han beholdt sin Forstand, med mere. — Det blev imidlertid ikke derved. En Udskrift af Forhøret blev gennem Amtet sendt til Kanselliet, og dette befalede under 10de Maj 1836 Sag anlagt mod Jens Jørgensen, efter derom at have brevvæxlet med Biskoppen i Ribe. Jens Jørgensen blev da indstævnet for Politiretten og den 28de Juni 1836 dømt til at betale en Bøde af 5 Rdl. Han var imidlertid ikke tilfreds med Dommen og indankede den for Overpolitiretten, idet han skrev et meget udførligt Indlæg, som er værd at læse i „Nordiskt Kirketidende“. Men der vankede kun kort Profes; hans Indlæg indeholdt ingen videre Oplysning, hed det i Begrundelsen af Overpolitiretsdommen af 25de Juli 1836, end allerede er tilbejbragt ved Underretten, eller noget, som kunde tale til Undskyldning for ham, hvorfor der ikke fandtes Anledning til at forandre Underrettens Kjendelse. N. S. Termanjen oplyser, formodentlig efter Jens Jørgensens mundtlige Fortælling, at der kun var oplæst nogle Linjer af hans Indlæg, inden Amtmand Hoppe brød af og fældte Dommen. Derpaa

vendte han sig til Jens Jørgensen med de Ord: „Du har at betale eller gaa i Fængsel“. Men, siger Jens Jørgensen, jeg gik bort med Tabet af al Afgøelse for en slig Kettergang⁴⁴.

Peter Larsen havde, som man ser, givet Præsterne i Sinding og i Grejs adskilligt at tænke paa, og flaaet en Knude, som baade Herredsfoged og Amtmand i Vejle skulde have med at bestille. Men alt dette trykkede ham kun lidet. Han havde sine sønderjydske Benner i Tanken. Dem vilde han gjerne have besøgt med det samme, han var paa Rejssen; det havde han jo lovet Degne-Sønnen fra Vodder, saa vidt det kunde lade sig gjøre. Men Anders Larsen kunde ikke være længere ude; han havde lovet at være hjemme inden en vis Tid; og Peter Larsen maatte da følge med, skjønt det pinte ham meget, da hans Længsel var bleven stor, og han følte en stor Kjærlighed i sit Hjærte til dem i Vodder, men vidste, at var han først kommen hjem, var det ikke let for ham at komme ud igjen. Han gik nu noget og var tung i Sindet, efter som alting i Forvejen gjerne saa ham mørkt og svært ud, og han ikke vidste, hvordan han skulde faa Vejlighed til at komme til Vodder. Men Kjærligheden er rig paa Opfindelser, og saaledes faldt det ham ind, at hans Svoger før havde rejst til Marked i Haderslev for at sælge Heste, og da han netop havde en Hest, han kunde undvære, mente han her at finde en Udvej. Ole Larsen paa Skræppenborg Mølle havde ogsaa en Hest, som han kunde sælge. Peter Larsen spurgte ham da, om han vilde gjøre Følgeklub til Haderslev Marked; saa kunde de med det samme besøge Bennerne længere inde i Landet. Mølleren gik ind paa Forslaget, og de kom afsted. Da de undervejs bedede hos Anders Larsen i Gamborg, fik han i Sinde at tage med, da han ogsaa havde en Hest at sælge. De rejste da og kom til Markedet; men da alle deres Heste var unge og ikke vant til saadan en Tur, blev de saa smalle og ilde tilredte, som om de længe havde været syge.

„Nu kan De tro, min gode Man“, fortsætter han, og det Følgende er altfor betegnende for Peter Larsen, til at jeg her vil omskrive hans Brev, „at det rigtig begyndte at

fætte an paa mig, saa glad som jeg var rejst fra Hjemmet i Haab om at komme op til Bodder; jeg havde vel heller hjemme, førend jeg rejste, givet min Hest rent bort, førend jeg vilde have blevet hjemme, hvis det kunde have været noget til Guds Vre, og nogen til Nytte og Betsignelse, saa stærk var min Tro dengang. Men nu tog det en ganske anden Bending for mig. Nu kom jeg til at se paa Hestene, at de saa slet ikke ud til at kunne sælges. Der kom en, som jeg kjendte, og han sagde, at han vilde kjøbe dem; men da han fik dem at se, lo han ad dem og sagde: saadanne Heste kunde aldrig sælges for sunde Heste. Nu fik jeg nok et Stød. Nu klemte det mig rigtig, ikke saa meget for Taabet, som jeg nu syntes at skulle have, da det allerede ikke havde kostet saa lidt med Rejsen og vilde koste mere at holde dem derovre i flere Dage, dersom vi ellers skulde besøge nogen, — som mere for det Naragtige i at rejse til et andet Land at handle, og det saa ikke kunde gaa bedre, og vore Heste tabte jo saa meget ved denne Rejse, at det vilde blive vanskeligt at sælge dem, naar vi kom hjem, — og jeg havde været Narfag til, at de andre var kommen i samme Forlegenhed som jeg. Jeg lod mig vel ikke forstaa for de andre, hvorledes det var fat med mig, og i deres Øjne var jeg maasse ikke saa forsagt; men jeg glemmer ikke saa let, hvad jeg da følte. Kunde nogen have set min indre Tilstand paa den Tid, vilde de rigtig have let mig ud. Ingen skulde tænke, at saa ringe udbortes Omstændigheder kunde foraarsage en saadan Kamp i det menneskelige Hjærte uden den, som har erfaret det. So længer jeg kom til at se paa Hestene, jo galere saa de ud i mine Øjne, og jeg er vis paa, at Djævelen, som vel nok mærkede min Tilstand, heller ikke har forsømt sig, men pustet til, alt hvad han kunde. Jeg vidste da intet andet, end at det raabte og skreg i mit Indre til Vorherre, at han vilde stikke Øjnene ud paa nogen, at de ikke kunde se hvor ringe Hestene saa ud, for at de dog kunde saa Lyft til at kjøbe dem. Men jeg kunde ikke saa nogen rigtig Trøst af min Bøn, da det prædikede uafsladelig for mig: det er dit eget Værk, at du er kommen her; det er ikke Vorherres Værk eller Vej, det er Planer, du selv har lagt;

du kunde have blevet hjemme med dine Heste; du vil hjælpe Vorherre at faa sit Rige udbredt, det skal du ikke begynde paa; han forstaar nok at udbrede og opbygge sit Rige dig foruden; hvad bilder du dig vel ind, og hvor vil du hen? Det er godt nok til dig, det har du længe fortjent med dine Indbildninger. Sa sandelig gif det haardt paa, faa at mit Hjerte var nær ved at briste; jeg vidste nok, at Vorherre havde tidt hjulpet mig og ført mig, naar jeg havde været i Forlegenhed; men da jeg nu havde faaet hele Skylden væltet paa mig selv, at det var fejl, jeg havde baaret mig ad, kunde det ikke skaffe mig nogen Trøst paa den Tid. Nu slog det sig ogsaa til, at Hesten, som jeg vilde sælge, havde jeg kjøbt for et Par Aar siden paa Odense Marked, da den var to Aar, og da jeg kjøbte den, stod den mig godt an; men saasnart jeg havde faaet den, blev det mig saa forkerkt, hvad jeg dog vilde med den, saa at jeg havde gjerne paa Stedet tabt 5 Daler paa den, naar jeg kunde have blevet den kvit igjen; nu hed det jo hos mig: da bad du ogsaa om, at Vorherre vilde have hjulpet dig af med den; men se, om han hørte dig; hvad kan det heller hjælpe, at du beder endnu? — Men hvad sker? Som det tumler mig allermest, kommer en Mand og kjøber baade min og Dens Hest; nu lettede det godt; og straks efter kjøber han Anders's med, og vi fik dem betalt saaledes at det kunde gaa an. Nu kan De tro, at det lettede; nu fik Lyden en anden Tone; nu kunde jeg da ikke andet end i mit Hjertes Indre bryde ud med Lov og Pris til Herren; nu syntes jeg, at vi med Kammerkvinden ret kunde drage vor Vej glad, nu vi var sluppen vor Byrde“.

Denne Historie fra Hestemarkedet i Haderslev forekommer mig at være meget oplysende med Hensyn til Peter Larsens indre Liv. Den har mindet mig om det sidste Brev, som han skrev til sin Hustru fra Stege i Desember Maaned 1872. Da fortæller han, hvordan han under sit Ophold paa Sjælland længtes efter Hjemmet og var i stor Veraad med sig selv, om han ikke skulde tage med Toget hjem fra Ringsted, i Steden for at rejse videre østerpaa til Stege, som det var hans første Bestemmelse. Han kunde

ikke sove om Matten for denne Tvivl; men han bad Gud vise ham, hvad der var det rette. Da han kjørte til Stationen og hørte Lokomotivet pibe, skudte han paa Karlen, for han vidste, at Toget vesterpaa gik først. Men da dette Tog var gaaet, inden han kom af Vognen, saa var han lettet; thi nu saa han, det var Guds Vilje, at han skulde rejse over til Bøjsen i Stege, og saa bøjede han gjerne sin egen Vilje ind under den. Den 70-aarige Gubbe og Manden paa de 34 Aar lignede hinanden i at efterspore i de mindste Ting Hans Veje, uden hvis Vilje ikke en Spurv falder til Jorden. Og naar han som gammel Mand skulde skrive til sin Hustru om sin Rejse, da kom det meste af Brevet til at dreje sig om denne Tvivl og dens Løsning. Da han i 1836 — og mere end et halvt Aar efter at det var foregaaet — skulde skrive til sin Ven om Rejsen til Bodder, kom en stor Del af Brevet til at handle om hans Anfægtelse, og hvordan der blev hjulpet paa den.

De drog da saa til Bodder og blev af Degnens Børn der ført fra et Sted til et andet. Nogle af de nidkjæreste af Kristiansfeldternes Tilhængere sagde dem vel imod; men det gjorde dem kun mere muntre og fyrige. Peter Larsen blev vel undertiden sat i nogen Forlegenhed; men saa følte han sig igjen saa styrket og saa frimodig, at han næsten aldrig ved forhen at have oplevet noget Lignende, og han ved ikke at have gjort nogen Rejse, der har været ham til saa stor Opmuntring og Betsignelse. „Det gik“, skriver han, „for sig igjennem et stort aandeligt Mørke; men det faldt ud til et herligt Lys; jeg vilde ikke have undværet den Rejse for aldrig den Del, og jeg tror heller ikke, det gik af uden Betsignelse for mange iblandt dem“. Blandt de Steder, de kom, kan foruden Bodder nævnes Arild, hvor de før Forsamlingen besøgte Præsten, som havde Ord for at være en kristelig Mand; men han var dem imod og truede dem med at melde dem for Øvrigheden; men „vi holdt jo Forsamling alligevel, og jeg ved næsten ikke, naar det har været til saadan Betsignelse, som det var den Aften; der var næsten ingen, uden de maatte væde Djuet; der var en Bevægelse iblandt os, som om vi skulde have rejst herfra

med det samme". Om Morgenen maatte de begynde igjen, hvor de havde sluppen om Aftenen, da Rytet om den første Forsamling havde samlet flere, som gjerne vilde høre noget. Saa besøgte de Præsten Hafs og de Opvakte i hans Sogn, Meolden. Hafs var med til Forsamling og lod til at være glad ved dem. Endelig var de i Lygum-Kloster eller vel rettere i Nørre-Lygum, hvor Boesen, der siden blev Præst i Oksenvad og tilsidst Biskop over Slesvig Stift, havde været Præst; der var ikke saa Opvakte og stor Iver efter at høre noget.

Paa Tilbagereisen fra Bodder kom de til Hjarup. De havde jo nok hørt, at Niels Thomsen og Anders Østergaard havde været i Forhør i Kolding paa Grund af deres Forsamling for to Maaneder siden, og at Sognepræsten var dem meget imod. „Men, sig mig nu, min gode Maa, var det nu Ret af os at holde Forsamling i Hjarup eller ikke, naar Præsten forbød det. Jeg synes, naar vi kunde faa Frimodighed dertil, og der var nogle, som vilde høre det, saa var det ikke godt at lade være. Thi at Vorherres Sag skal finde Modstand af Verden, dette vide vi jo, og naar vi vide, det er Herrens Sag og Gjærning, vi drive paa, saa at lade den fare, saasuart der sker Modstand af Verden, det ved og tror jeg ikke at være det rigtige“. Derom var de tre Fyenboer enige; Niels Thomsen overlod det til dem selv; vilde de have Forsamling, saa skulde de faa det; han underrettede Præsten om det; men denne forbød det og sagde, han vilde melde det til Herredsfogden. Forsamlingen blev alligevel holdt (23de Februar 1836).

I Paaften derefter havde Peter Larsen en Forsamling hos sig selv paa Stræppenborg. Da var Jens Sjørgensen tilstede med et Par Mænd fra hans Nabolag, og da var der en halv Snes Stykker fra Sønderjylland; deriblandt var der fire Piger fra Nørre-Lygum, som havde gaaet 10 Mile ned til Lillebælt for at komme til Fyen og være med til Forsamlingen. Dette melder Peter Larsen med Beundring, og ikke uden Grund. Det har været denne Paaftes Forsamling paa Stræppenborg, som Jens Sjørgensen om-

talte i sin Rigtale over Peter Larsen. Dennes Text var det Vers af Brorson:

Hvo Paaste rigtig holde vil
og Paastelammet smage,
da maa der bittere Urter til
og Pønitentjes Lage,
at vorde Synden led og gram;
da smage vi vort Paastelam
og Frugten af hans Pine.

„Han talte saa bagefter saa bevæget og indtrængende om den store Paaskeglæde efter den bittere Langfredagsforg, at de fleste smeltede hen i Graad; og jeg erindrer endnu, hvor henreven og greben jeg blev“⁴⁵.

Efterskriften (paa en løs Seddel) i Brevet til Mau af 9de April 1836 er skrevet Dagen efter at han ved Hjemkomsten fra en Forsamling paa Naby Mark ved Svendborg havde erfaret, at Stævningsmændene havde været hos ham for at indkalde ham og Anders Larsen til et Møde i Rolding den 26de April til en Retsdag i Anledning af Forsamlingerne i Hjarup. Han havde vist nok ventet, at der skulde komme saadan noget; men da det traf sig saa længe ud, tænkte han, de havde glemt det. Nu kom det alligevel. Saa skriver han: „Jeg blev meget glad, da min Kone begyndte at fortælle mig det; jeg troede, at det vilde blive til Herrens Tre, at der maatte være nogen, som det skulde blive til Gavn. . . . Taftes maatte jeg ud at springe af Glæde i min Gaard, førend jeg gik til Sengs; thi mit Hjerte var fuldt af Glæde, jeg ved næsten ikke, hvorfra den kom“.

Til bestemt Tid drog de da til Rolding; men først besøgte de Haastrup paa Rigland sig og holdt der en Forsamling, hvor de kom til at røre stærkt op i en Mand, som var kommen tilstede for at faa noget at spotte med. Retsdagen blev udsat i 4 Uger til 24de Maj, som traf til at være tredje Pintsedag. Og dermed var igjen en god Anledning givet til at holde Forsamlinger i Hjarup og Omegn. Peter Larsen saa en Styrelse i, at de netop til den Tid paany skulde for Retten i Rolding, for han havde sagt til

de fire før omtalte Piger, at han vilde komme til Hjarup i Pintsen, saa kunde hans sønderjydske Venner mødes med ham der. Pints=Lørdag kom Thyenboerne allerede derover, og samtidig har der mødt et Læs fra Vodder; men Hjaruperne var bange for at faa mere Bryderi med Dyrigheden; Haastrup paa Riglandsig havde ogsaa været stævnet til Haderslev og havde siden maatte love sin Præst, at der ikke skulde blive Forsamling hos ham. „Vi var da“, skriver P. Larsen, „en stor Flok samlede fra Vodder, Hjarup og Omegnen, men maatte med stor Bedrøvelse ligesom gaa med uforrettet Sag; vi bad da en Bøn med hverandre ude i Haastrups Mark, inden vi skiltes ad. Da nu den anden Pintsedag kom, saa gik jeg i Kirke, men fandt ikke stor Opbyggelse, men blev sat helt i Bevægelse ved det herlige Evangelium: saa elskede Gud Verden. Nu løb det mig ind, hvor stor Velsignelse jeg tidt havde haft i Forsamling paa den Dag; nu syntes jeg ikke, jeg kunde blive rolig, uden at vi kunde faa Forsamling“. Først tænkte han paa at faa Folk til at gaa med sig en Mils Vej over til hans Svoger paa Bonsilds Mark. Men Kromanden vilde have, de skulde gaa hen i Thyen til hans Svigerforældre, og Hjaruperne begyndte at tale med hverandre om, at man kunde gaa omkring i Thyen og saa have en Smule Forsamling hvert Sted, saa var de lige gode om det. Peter Larsen gik og var forlegen med sig selv; han gik da ud i en Toft for at bede. Da han kom ind igjen, var der mange samlede, og Kromandens Kone=Broder, der var Søn i Huset, fik dem til at synge en Salme; derpaa bad Peter Larsen en Bøn. Men da der kom flere og flere til, blev Manden i Huset (Jens Larsen) bange, og da der var sunget en Salme til, sagde han til Peter Larsen, at nu maatte han ikke tale mere der i Gaarden. I samme Øjeblik faldt det Peter ind, at han, da han var ude for at bede, havde set en Skov der tæt ved; derude vilde han læse en Prædiken for Folk. De gik da strax derhen, og ved Røgtet derom strømmede mange Mennesker til, og de fik en velsignet Pintsefest derude, som han i Hjemmet havde glædet sig til; „men det maatte igjennem Mørket først“. Siden hørte han, at en ung Mand Karet iforvejen

havde været paa den Plads i Stoven, og han havde da hørt, hvad der forekom ham som en Englesang fra Himlen; det var som et Varsel om Pintsfemødet derude.

Tredie Pintsedag var Tjenboerne til Tings i Rolding og fremlagde da det store Indlæg, der er trykt i „Nordisk Kirketidende“⁴⁶. Men en af de følgende Dage holdt de Forsamling i Bamdrup, der er Annex til Hjarup. De var bleven indbudne af en Mand, som var en ivrig Modstander af Præsten, og formodede, at han mest af den Grund vilde have Forsamling hos sig for derved at faa Sag med sin Præst. Dette satte dem i nogen Forlegenhed. Peter Larsen tog sin Tilflugt til Bønnen. Men da randt det ham ihu, hvad Apostelen Pavlus skrev, at han glædede sig, naar bare Kristus kunde blive prædiket, om det saa endog skete paa Skrømt; og det løb ham ind, hvad Luther siger, at ville Disciplene fly og fornægte Kristus, saa maa en Morder og Røver frem for at bekjende ham. Saa lod de alle Betænkeligheder fare; men der kom saa mange Mennesker sammen i Bamdrup, at de ikke kunde være i Huset, men maatte gaa udenfor i Mandens Loft. For saa vidt Manden har ønsket at faa Sag med Præsten, lykkedes det ham ikke; han fik kun en Advarsel. Fra Bamdrup rejste Tjenboerne en Tur ind i Sønderjylland. Men den 13de Juni holdt de atter Forsamling i Hjarup paa Grund af, at de skulde i Retten næste Dag.

Hvad der nærmest kom ud af Forsølgelserne mod de Hjarup-Forsamlinger, var da det, at Peter Larsen og hans Venner altid paany fik Grinde over i den Egn og derved gjentagne Lejligheder til at holde Forsamlinger. I Efterommeren blev de stævuede paa Grund af Forsamlingerne i Pintsen og maatte da til Rolding i Oktober. Søndagen forud holdt de saa Forsamling i Bamdrup og mødte i Retten om Tirsdagen. Herredsfogden, Overadvikør Drenbøll sagde saa ved Forhøret til Peter Larsen, om han ikke en halv Time senere vilde komme til ham i hans Bolig. Da de var ene sammen der, sagde Drenbøll, at nu havde de jo holdt Forsamling igjen, det var allerede meldt ham; forresten var han meget flink; „men“, sagde han til Slutning,

„nu er jeg nødt til at tage andre Forholdsregler, for ellers lader I ikke være med det; jeg skal dog vise, at jeg er Ovrighed her paa Stedet“. — Nogen Tid efter kom der da Skrivelse gennem Amtmand og Herredsfoged til Peter Larsens Sognefoged, at naar Fyenboerne kom igjen og holdt Forsamling, vilde de blive anholdte.

Saaledes var Garnet stillet; men det var andre end Peter Larsen, der blev fangede i det. Reformationsfesten blev højtideligholdt ved en Forsamling paa Skræppenborg, og ved den Lejlighed havde han Besøg af nogle fra Bodder. Paa Hjemvejen opholdt disse Folk sig en Nat i Vandrup; det gav Anledning til en lille Forsamling; men som de sad der i deres Andagt og en af de fra Bodder læste en Prædiken, kom Sognefogden med to Mænd og spurgte Manden i Gaarden, om han vilde være ansvarlig for de Fremmede til om Morgenens, for saa skulde de til Kolding. Oplæseren og Kromanden fra Bodder eller rettere fra Frisfeldt, (Andreas Smith eller Andreas Frisfeldt, død 1858) som siden var en meget bekendt Mand blandt de Dypakte, blev da om anden Dagen ført til Kolding; foruden dem var der tre Mand paa Vognen til at passe paa dem. Herredsfogden var ikke hjemme, saa det var mod Aften, inden de blev forhørte. Men da de ikke var Fyenboer, maatte de gjerne rejse hjem; kun blev deres Navne skrevne op.

Men da Peter Larsen selv om Julen mødtes med Jens Jørgensen i Hjarup, for at de kunde rejse sammen over til Bodder, havde han i Forvejen bedt Gud lægge Hindringer i Vejen, dersom det ikke var hans Vilje, at de skulde derhen. Imidlertid kom de lykkelig frem og holdt Forsamlinger rundt omkring og havde megen Glæde af Samlivet med Præsten Hafs.

Sermed slipper Efterretningerne i de to store Breve. Men af „Nordisk Kirketidende“ kan man se, hvordan Birkefredsen bestandig udvides i den følgende Tid, og hvordan der ogsaa kommer sværere Trængsler end Professen i Kolding, som for Peter Larsens Vedkommende endte med en Bøde paa 20 Rdl., der ikke blev forandret ved Overretten i

Biborg paa Grund af en Formfejl, for hvilken Sagen blev afvist⁴⁷.

I Juleen 1836 havde Seminarist **Kristen Kold**, der var Huslærer hos Provst Sørensen i Solbjerg paa Mors, og Seminarielærer **Algren** fra Snedsted Seminarium gjort en Rejse til Haasum i Salling for at besøge de opvakte Kristne der (vel navnlig Sognefogden Kristen Sørensen), og da man der som sædvanlig ventede Besøg af Fyenboerne ind i det ny Aar, bad Kold og Algren Sallingboerne at sørge for, at de ogsaa kom til Mors og navnlig da til Solbjerg. Dette gav Anledning til at Peter Larsen i Følge med Iver Pedersen fra Handbjerg ved Holstebro den 31te Januar kom til Snedsted, hvor de baade besøgte Algren og Seminarieforstanderen Dr. Brammer, og samme Aften fulgte med Algren til Solbjerg Præstegaard, hvor de holdt en lille gudelig Forsamling med nogle af de nærmest boende Bønder. Det ser ud, som om dette var den første Gang, Peter Larsen kom hinsides Limfjorden. Efter Kolds Fortælling om sit Levned synes han vel at have mødt Peter Larsen tidligere, medens han endnu var paa Seminariet, og da hørt af hans Mund det Ord, han trængte til, at Vorherre elsker Menneskene. Ved hvilken Lejlighed dette er sket, kan jeg ikke oplyse. Siden nævner Kold Julebesøget i Salling som afgjørende for ham. Men det blev ogsaa afgjørende for Morsingboerne, hos hvem Forsamlingerne først fik Indgang ved Peter Larsens Besøg, og Angrebene paa disse Forsamlinger, som snart læstes i „Listed Avis“, og som igjen fremkaldte Erklæringer fra Algren og Provst Sørensen, har vel, som det gjerne gaar, fremmet hvad de skulde hemme. Og naar der i „Randers Avis“ blev advaret imod at tage Huslærere eller Hjælpe lærere blandt Snedsted-Seminarister, saa har dette vist gjort Snedsted Seminarium særlig yndet i de Opvattes Dine⁴⁸.

Peter Larsen havde inderlig glædet sig over at finde ej alene en Præst, men tillige Seminarieforstander, som dog holdt over den sande Kristendom, og det gav han tilkjende ved at formaa og bidrage til, at to unge Personer fra Fyen kom til Snedsted Seminarium⁴⁹. Dem førte han paa Vej

op igjennem Jylland den 5te Juli 1837 og vilde ved samme Lejlighed se paa Pedersbjerggaard i Aale Sogn ved Horsens, som var tilfals. Da han ved Sengetid kom tilbage fra denne Rejse til Jens Jørgensens Gaard i Holtum, havde der været Forsamling. Præsten Mau var med sin Hustru rejst til Jylland — jeg formoder sammen med Peter Larsen, hvis Dør han næppe har rejst forbi paa Thyen, — og medens Peter Larsen var i Aale, gjæstede Mau Jens Jørgensen i Holtum og gjorde derfra om Eftermiddagen et Besøg hos Præsten i Øster-Suede. Imidlertid flokkedes hans Venner i Holtum, og Maus Hustru, der var bleven hos J. Jørgensen, medens hendes Mand var i Øster-Suede, skjønnede da, der vilde blive Forsamling og meldte dette skriftlig til Sognepræsten, i hvis Hus hun og hendes Mand havde været Gæster den foregaaende Dag. Da der ingen Svar kom, tænkte Mau: „den, der tier, han samthffer“. Han talte med de Forsamlede, sang en Salme med dem, læste et Kapitel med dem af det ny Testamente (Rom. 8) og en Prædiken, og der var megen Glæde. Men af Forsamlingen var der kun ganske faa tilbage, da Peter Larsen kom tilstede. Jens Jørgensens holdt nu deres Aftenbøn og var ved at gaa til Sengs. Da kom Sognefogden fra Grejs med to Mænd og spurgte efter Peter Skræppenborg, og da han saa ham, krævede han at se hans Pas. Nu havde Peter Larsen intet saadant, da der ikke spurgtes om Pas uden ved Færgesteborne, og man heller ikke der plejede at kræve Pas af bekendte paalidelige Mænd fra Omegnen. Saa blev Peter Larsen arresteret, men fik dog Lov til at blive Natten over i Huset mod Jens Jørgensens Kavsjon. Næste Morgen blev han af Sognefogden og tre Mænd ført til Bogens til Vejle; men Jens Jørgensen fulgte med for at udvirke hans Løsgivelse ved at gaa i Morgen for ham. Paa Vejen kom de igjennem Grejs, og der gif Sognefogden ind til Præsten for at faa Brev med fra ham til Herredsfogden, Justitsraad Hersleb i Vejle; Præsten kom ud til dem paa Vejen og holdt Hus med Jens Jørgensen. Denne blev i Vejle forhørt, om han havde taget Betaling for at logere Mau. Og da han svarede, han nok kunde logere gode Venner uden Beta-

ling, saa sagde Herredsfogden: „Ja saa kan du ogsaa betale en dygtig Mulkt“. Peter Larsen blev forresten efter et Par Dages Forløb sat paa fri Fod igjen⁵⁰. Det er bleven mig fortalt, at han kom i en god Forstaelse med Hersleb og hans Frue, at han forærede dem gamle Biskop Herslebs Prædikener, og at Hersleb siden var ængstelig hver Gang Peter Larsen kom i de Egne, da han saare nødig vilde sættes i det Tilfælde at skulle fortrædige ham.

Det andet Sted, hvor Peter Larsen blev fængslet, var i Landsbyen Skjeru mellem Ringkjøbing og Varde, hvor han jævnlig kom. Da det gik galt, var Jens Førgensen med, men kunde saalidt her som i Vejle strax faa ham fri. Han gik da over den af Isen tillagte Skjern Na til Lønborg, hvor Provst Viktor Bloch da var Præst. Da denne Mand hørte, hvad der var paa Færde, spændte han sine Skøjter paa og løb til Skjern, og det lykkedes at faa den fangne Mand fri⁵¹.

Meddelelsen om denne Forsølgelseshistorie vil jeg slutte med at anføre en Beretning af Peter Larsen selv om et mere fornøjeligt Optrin imellem ham og en Præst. Det var i „Dansk Kirketidende“ for 1868, at han (S. 213 f.) skrev i et Brev til F. Bøjsen: „Jeg har, som De ved, ogsaa en Del Aar gjerne villet prædike noget omkring, som vi siger, kom da ogsaa for mange Aar siden paa en Rejse igjennem en By, hvor der boede en Præst, som en Ven, der var med mig og kjendt af Præsten, endelig vilde have mig ind til, da det var en meget kristelig Præst. Hvorledes den gode Mand blev tilmode, da vi blev meldt, dette ved jeg ikke, men saa meget husker jeg godt, vi maatte staa et Par Timer udenfor Døren, før vi kom ind. Da dette nu skete, laa Præsten lige saa lang, som han var, i sin Sofa med saa alvorlig et Ansigt, at der foer en Gysen igjennem mig, som om jeg skulde være slugt paa Stedet. Hans første Spørgsmaal var da: Hvormed vil I legitimere Eders Kald? Til Lykke forstod jeg dog saa meget af dette fremmede Ord, at jeg svarede naturlig og jævnt hen, vi havde intet andet Kald end det, vi troede var alle Kristnes og alle Menneskers naturlige Ret: at tale med hverandre om, hvad der

faa os nærmest paa Hjærte, især naar det ikke alene gjaalbt det nærværende Djeblit, men den uendelige Ewigheid. Hvad Præsten faa siden sagde, det husker jeg ikke; men hvad jeg aldrig kan glemme, det var, at den gode Mand slog [saaledes] om sig baade med Løst og Fast om alle de Ulykker og Ulemper, der vilde komme ud af det, at vi saaledes talede med Folk om kristelige Ting, at hvor bange og undselig jeg fra Begyndelsen af var for at komme ind til ham, da han ej alene var Præst, men endog kristelig, — som til den Tid vare faa, og som jeg altid har haft en stor Respekt for; de aabenbare Kristi Foragtere har jeg altid følt at have Ret lige over for, de har aldrig kunnet kysse mig — faa ved jeg hverken, hvor enten Frygt eller Undseelse blev af, da han gik faa vidt i sine Overdrivelser; men det blev mig en ren Umulighed, at jeg kunde holde mig, men jeg brød ud i en højtidelig Ratter. Den gode Mand maatte dog vist alligevel i al sin højtidelige Iver haft Hjærtet paa det rette Sted; thi hvad mener De vel han gjorde? I Steden for, som vi havde tænkt, han maatte have bebrejdet os vor Opførsel, giver han sig saamænd, da han fik sig summet lidt, som vi siger, til at le med. Det blev Enden paa Legen eller rettere paa Alvoren i hans Optræden, han fornam vel nok, han havde forløbet sig, og hvad var her faa vel andet at gjøre, har han vel tænkt, end lige faa vel først som sidst at give tabt. Kunde Alvoren ikke faa Indgang hos os, da det blev ham klart, at der var Usandhed i den, faa maatte jo Ratteren, og det slog til, da han senere kaldte mig sin Ven i mange Aar og spurgte tidt mine andre Venner der paa Egnen, hvordan det gik vor Ven i Fyen“.

V.

Grundtvigs og Peter Larsens Forhandling om gudelige Forsamlinger.

Peter Larsens første Præstevæn var Severin Christian — eller som han var døbt — Søren Christian Salling. Denne

Mand var født 1778 i Middelfart, hvor hans Fader da var Mirmester, men voksede op i Rolding, hvor Faderen flyttede hen og nærrede sig som Bager. Som Student blev han Lærer ved det af Kateket N. C. Boesen oprettede Opdragelsesinstitut i Faaborg og udgav i denne Stilling endel naturvidenskabelige Skrifter for Menigmand og for Børn, men tog 1808 teologisk Embedseksamen, blev straks derefter Kateket ved Petri Kirke i Kjøbenhavn og 1812 Sognepræst for Bonsild og Dalby, som da hørte til Haderslev Amt, men ligger tæt syd for Rolding og nær ved Kristiansfeldt. Her virkede han til sin Død den 18de Marts 1833, nøje knyttet til Kristiansfeldterne og til de opvakte danske Almuesfolk, som stod under Brødremenighedens Paa-virkning. Man kan faa en Forestilling om denne Mandes Gjendommelighed ved at læse „Frederikskirken i Bonsild, et Mindeskrift“, som han udgav 1827. Den tidligere Kirke i Bonsild var „i sig selv en gammel raaden Raase, med smaa skumle Binduer, og Muren var revnet i Hjørnerne fra øverst til nederst“. Salling havde ønsket den udvidet og istandsat; men Synsmændene dømte den til helt at nedrives. Den Tanke at faa en ny Kirke frydede Præstens hele Sjæl; men han blev betænkelig ved Spørgsmaalet om, hvorfra Betalingen skulde komme; thi det maatte han straks erklære, „at Sognet umulig kunde bidrage noget til dette Foretagende, da det er aldeles uformuende, og at nedrive Menigheden for at opbygge Kirken, vilde være en katolsk Filosofi“. Overbygnings-Direktør, Konferentsraad Hanssen, gjorde Tegning „tilbids i Form af Metropolitan-Kirken i Kjøbenhavn“ (det er „Frue Kirke“, samme Hanssens Værk). Pengene tilvejebragtes dels ved en Kirkekollekt i Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, dels ved et rentefrit Laan af Provstiets almindelige Kirkekasse, som efterhaanden skulde tilbagebetales af Bonsilds Kirketiende. Paa Konfir-mationsføndagen, 1 S. e. P. 1823, blev om Eftermiddagen en Afkeds gudstjeneste holdt i den gamle Kirke. 5te Juni 1824 nedlagde Frederik den Sjette Grundstenen til Alteret i den allerede rejste ny Kirke, „som fra samme Dag af, efter allerhøjeste og allernaadigste Beslutning skal bære Lands-

faberens velsignede Navn og kaldes Frederiks-Kirken". 30te Novbr. f. Aar tog Prinds Kristian Frederik og Gemalinde Kirken i Djesyn, ved hvilken Lejlighed der blev affungen en Kantate, „som Stedets Præsts niaarige Datter overrafte Deres Kongelige Højheder paa en Fløjelspude". 5te Decbr. 1824 foregik endelig den højtidelige Indvielse af den ny Kirke. En Plan for denne var forhandlet og vedtaget imellem Salling og de overordnede Myndigheder. Efter den begyndte Festen med et højtideligt Tog ind i Kirken, under hvilket der fra Kirkens Kor lød Koral-Musik: „Naar Toget er tilende, bliver alt thyst, og nu istemmer Musikken og Menigheden et Vers. Derefter nedknæler Provsten (Strodtmann) og Menighedens Præst ved hans Side for Alteret, og de øvrige Gejstlige omkring dem; og Provsten fremsiger en passende Bøn. Herpaa igjen Sang. Under denne fremtræder Amtmanden (Johannsen) og tager Plads imellem Provsten og Præsten. Naar Sangen er endt, fremsiger Amtmanden den nye Kirkes Historie og overdrager i Kongens Navn til Præsten at foretage Indvielsen. Derefter en Sang med Bøn for Kongen. Nu vorder alt et Øjeblik thyst. Herpaa istemmes et Vers med Hensyn paa den forestaaende Indvielse, og derpaa følger Indvielsen selv. Naar denne er endt, synges Hovedsalmen, og Amtmanden, Provsten og Præsten træde fra Alteret ind i Sakristiet. Efter denne Sang prædiker Stedets Præst. Efter Prædiken igjen et Vers. Nu døbes et Barn; efter Daaben et Vers, hernæst Altergang og efter samme et Vers; nu ægtevies et Par unge Folk og efter Vielsen ligeledes et Vers. Herpaa affhynger Stedets Præst Kollekten og Velsignelsen for Alteret, og ovenpaa samme opføres Te Deum laudamus &c. Efter Gudstjenesten høres Koral-Musik fra Koret, medens Forsamlingen opløser sig". — Naar man læser dette Program og Sallings Beskrivelse af, hvordan det nøje blev fulgt, (kun døptes der istedetfor et Barn et Par Tvillinger med Navnene: Frederikke Eufabia og Frederikke Christiane), da skjønner man, den Mand var ikke bange for de højtidelige Former, og man kan let komme i Tvivl, om der nu ogsaa i Ordene, som blev talt, var et Indhold, der kunde svare til disse

Former. Vil man faa læse Talerne af „Stedets Præst“, paa Prædikestolen, før Daaben, før Nadveren og før Brudevielsen, da kan man ikke blot faa Grund til at tro, det forhold sig, som han skriver, „at ingen fandt Atterne dræbende ved deres Længde“ paa denne Højtidsdag; men man kan i det Hele faa en Mening om, at der var noget usædvanlig fængslende ved hans altid vel inddelte Taler. I den første Del af hans Afstedsprædiken i den gamle Kirke findes følgende Stykke: „Ej rørte nogenfinde Himlens Ild, ej Krigens Fakkell denne Helligdom; ej heller har nogen Fjendes Haand forgrebet sig og skjændet den. Vel faa ogsaa denne Slægts Fosterfædre Krigens Furie, og selv Guds Tjeners Blod maatte, som Sagnet gaar, flyde for Morderstaalets dræbende Sting; men Templet stod, som en Ring paa Guds Almagts Finger, uantastet. Saa vaagede Herrens Dje over det, saa værgede han selv om det. Ej heller vanhelligedes dette Gudshus ved den saa meget i Verden udraabte, men falske Døplysnings Branglære, den saakaldte ny Lære, der ikke er ny, men i Grunden ældre end vor Kristendom, den Hedenskabets for Kjød og Blod bedre passende Lære end Evangeliet, hvilket sidste siger: du skal korsfæste dit Kjød med dets Lyster og Begjærligheder og dø med Kristo, før du kan opstaa og leve med Kristo — den gamle hedenske Lære, som mange Gange fornøjet og ligesaa ofte igjen udslettet, atter for mere end tredive Aar siden fornøjet og endelig nu igjen næsten almindelig forkastet, denne Branglære var Menigheden her saa lykkelig ikke engang at faa at kjende. Ej blev her Jesus Kristus bortprædiket som Frelser og Saliggjører af Hjerterne, Husene og Menigheden. Stedsbeholdt denne den aandelige Zions Konge her sin Arne og sin Ild i Templet og i Hjerterne. Bestandig afløstes den ene Herrens Tjener af en anden ligefindet, saa at Menighed og Sjælesørger hvert Aar paa den store Forsøningsfest fornyede den Pagt med hverandre:

Alle vi her sammen os befinde
 give Trostabs hjerte Haand,
 paa vor Jesu Kors og Død os at forbinde
 med en evig Trostabs Baand;

ved denne Grund vi ville blive,
 saa længe vi paa Jorden gaa,
 og dette tænke, tale, drive,
 saa længe vore Hjerter flaa“.

Lidt længere hen fortæller han, at den Dag, han først optraadte paa det hellige Sted, hvorfra han nu taler sidste Gang, opflog han i sin Bibel, og Gud lod hans Djne falde paa de bethdelige Ord: „Du skal gjøre din Hytte videre; thi du skal udbryde baade til højre og venstre Side“. I den forestaaende Begivenhed med den ny Kirkes Opførelse ser han en bogstavelig Opfyldelse af dette Herrens Løfte. — I anden Afdeling af sin Prædiken fører han et straffende Ord til de Ubodfærdige, hvis Samvittighed han gjerne vilde vække i den sidste Time, de var i det gamle Tempel. — Saa vender han sig til det Flertal i hans elskte Menighed, som med ham havde haft det gamle Tempel hjært, for med dem „at bringe Herren sit taarefulde Hallelujah for alle de Naadeprøver“, han paa dette Sted havde ladet dem erfare. — Dernæst tager han Anledning af Tempels Nedbrydelse til indstændigt at lægge sine Tilhørere paa Sinde, at „hvert Hus og Hjem mere end nogenstunde skulde være Herren helliget, til hans Ords Betragtning, til Bøn til Herren og til hans Lov og Takksigelse“. Men ved at vende tilbage til Minderne, der knytter sig til den gamle Kirke, fortæller han: „Jeg havde en Barndomsven saa fager og bold i denne Menighed. Nu er han hos Herren. Han var en Mand, elsket og agtet, ej alene af sine Egne, men af sin Lærer og af hele Menigheden og af Fremmede med. Han kunde med taareblændt Dje sige til sine, som nu er tilbage: Ikke i Eders nuværende Sjælesørgers Tid, ej heller i hans Formands mangeaarige Embedsdage, men i hans Formands Tid igjen, da blev mit Hjerte, paa anden Paaske dag, ved de Ord i Evangeliet: brændte ikke vore Hjerter i os o. s. v. oppvakt, og følte, at det hverken havde sin Frelseres Kjærlighed eller endnu havde vidst, hvad det var selv at elske ham. Da lærte jeg at græde Syndetaarer og bede om Frelserens Forbarmelse og Kjærlighed, indtil ogsaa jeg blev bønshørt og kunde paa hans Spørgsmaal: elsker du mig?

svare: Ja, Herre du ved alle Ting, du ved ogsaa at jeg elsker dig. Da lærte jeg at forstaa, at det at elske Jesum er vigtigere end al Kundskab, og hvorledes Apostelen kunde spørge: hvad skulde nu stille mig fra den Kristi Kjærlighed? Hver Gang den Fæst atter vender tilbage, saa har nu denne Mand's Børn og Børnebørn dette Minde om den gamle Kirke, og saadan Ihukommelse var det, jeg vilde Herren maatte faa sig stiftet om dette, sit nu snart faldende, Tempel i alle Familier, i alle Hjerter". — Sluttelig har han endnu en Formaning til Børn, Unge, Fædre og Mødre, til Gamle og til Uombendte. Men da han under Bønnen, hvormed han endte Prædikenen, sagde de Ord: „Lad Mandens Sands skue din Herlighed og vore Hjerter føle Salighed“, saa opfyldte, anmærker han, pludselig en Lynstraales Glands hele Kirken, hvorpaa fulgte en højtidelig Tordenstemme; „ej saa vi heller flere Lyn eller hørte flere Tordeners Lyd, og Vejret var hele Dagen ellers fortrinlig skjønt". — Denne Begivenhed maatte han mindes i sin første Prædiken i den ny Kirke: „Kron dine utallige Velgjerninger mod Sjælene her, nu denne sidste Gang med at opfylde Templet med din Herlighed! Saa bade vi og følte Herrens Nærværelse, og sammes Kraft at herliggjøre sig i vore Sjæle, og en herlig Glands opfyldte det hele Hus, og Herrens Røst taledes i de højeste Skyer, og vi tilbade i Anfattelsens højeste Fylde med saligste Bemod". — Forøvrigt deler han denne Gang sin Prædiken saaledes: Kirkevielsesfesten bør være 1) en Bededag, 2) en Taksigelsesfest og 3) en Pagtesdag. Af den første Del skal endnu det følgende tages til Oplysning om Salling. Ved Tempel's Indvielse havde Kong Salomon bedt: „Lad dine Præster vorde isørte med Salighed!" Over Herrens Præster skulde denne Bøn idag gjentages. „Hvo er nu Herrens Præst? Er man det, fordi man har studeret, fordi man bærer Kjørtelen og Navnet? Nej, Menigheden er Herrens. Vort Kald skulde vi have fra ham, i hvis Navn alle Ræce skulde bøjse sig. . . . Hvad skal da en Herrens Præst prædike? Om Dyder og Gudsfrugt, om Laster og Ugudelighed?

Derom prædiker den tyrkiske Iman, derom den hedenste Filosof. Om Kristo skulle vi prædike, saaledes som han er givet os af Gud til Visdom, Retfærdighed, Helliggjørelse og Igjenløsning. Om Syndere og Salighed skulle vi prædike; da bliver Jesus Kristus vor Prædikens Hovedsum, som han er Bibelens Hovedsum . . . . Det Korsens Evangelium skulle vi prædike; vi skulle prædike om Jesu Blod. Dermed kjøbte han Sjælene sig til Ejendom, dermed rensede han dem fra al Syndsbesmittelse . . . Om Tro skulle vi prædike og om Gjæringer, men ikke vende Ordenen om. Gjæringer uden Tro er det døde Havts Aftefrugt . . . . Elskelige Tilhørere, alle tillige, vi have Krønens Vidnesbyrd for os, saa langt den menneskelige Tidsregning gaar. De stadfæste tilhøbe, at hvad der ikke er af Gud, men kun af Menneskene, holder ikke Stand. Alle menneskelige Lærdomme, som skulle fortrænge Guds Ord, de blive til Spot; den ene Tidsalders Lys af dette Slags udslukte altid den andens. De Lærdomme, der nu glimre i Vantroens Høresale og Højsale, som Modetone, se samme Skjæbne for sig; men naar de Menneskesætninger have fortrængt hverandre alle tillige, saa staar endnu det gamle Evangelium og peger hen paa Verdens korskæfste Frelser, som sagde: Himmel og Jord skulle forgaa; men mine Ord skulle aldrig forgaa. Lad det klinge gammeldags; men Gud selv er gammeldags, og han forandres aldrig efter Moden, hans Evangelium ej heller. Vi skue Korsets hellige Banner. Vi gribe dette glade med Troens Haand. Paa dets Tinde straalet en evig Glorie, og hvo der kan se med seende Øjne, den ser og den læser i samme Indskriften saa lydende:

Christi Kors har Herremagt,
 Infer med en Himmelspragt,
 hvo til Visdom sig vil skynde,
 skal ved Christi Kors begynde.

Det er allerede bemærket, at Peter Larsens første Rundrejse i Jylland endte hos Salling i Bonsild. Men her skal anføres, hvad Peter Larsen i den Anledning skriver om ham. „Denne Mand, som ikke alene prædikede Guds Ord med

Liv og Kraft i Kirken, men som desuden holdt, hvad de kaldte det, Stund en Times Tid hver Søndag Eftermiddag, for dem, som der var vaft noget indre Liv hos, og Belymring for det ene Fornødne; det var den mest begavede Mand til at røre op i et Menneskes Indre, som jeg har kjendt, og var ogsaa et stort Middel og Redskab i Guds Haand til at vaagne mange op af den aandelige Død, og saa nidkjær en Mand i sin Sjælesørger=Gjerning har jeg endnu ikke kjendt. Han havde ogsaa set paa og betragtet den slyngte [d. e. østhyngte] Opvækkelse, eller rettere sagt, læge Folks Prædike=Embede med mistænkelige Øjne, hvorfor han ogsaa ved den Lejlighed sagde til os, at nu vare vi vist nogle rigtige Karle efter saadan en Tur; hvad de andre følte ved jeg ikke, men jeg [følte] noget andet; ja i den Tid at Forsølgelsen stod ret paa ved Kjærteminde=Egnen, [havde han] endogsaa forbudt mig at have med disse Folk at bestille. Jeg, som ellers til den Tid næsten ingen Menneſter ved, som jeg agtede eller skatterede højere i mit Hjærte, for det Vidnesbyrd, han afslagde om Vorherre, kunde dog ikke lyde ham i dette Stykke, da jeg følte en inderlig Lyſt til Guds Riges Udbredelse, og kunde finde det overalt stadfæstet i den salige Luthers Skrifter, at hvor Evangelium kom, der vilde ogsaa ske Forsølgelse, og kunde ej indvillige i, at de Kristne skulde holde op med deres Sammentømster, fordi de bleve forfulgte af Verden, da de aldrig have været straffede for deres Tro, men for den deraf flydende Bekjendelse" ⁵³.

Denne Salling, hvem han 1854 skriftlig gav et saadant Vidnesbyrd, og hvem mange andre end jeg ogsaa har hørt ham prise med sine Læber, havde først gjort ham opmærksom paa Grundtvigs Optræden. En Gang da de talte sammen om Stillingen i kirkelig Henseende, sagde Salling: „Det ser mørkt ud, men der er staaet en mærkelig Mand opovre i Kjøbenhavn; hvad han kan blive til, er ikke godt at sige“. Salling havde selv talt med Grundtvig og blandt andet sagt til ham, at vi nu kunde trænge til en Reformasjon, hvortil saa Grundtvig svarede: „Ja til en ganske Omvæltning" ⁵⁴. Denne Samtale mellem P. Larsen og Salling maa have funden Sted i Begyndelsen af

Lyverne; paa det lille Bennemøde i Grundtvigs Have efter det Nordiske Kirkemøde i September 1871 omtalte Peter Larsen den som liggende en 50 Aar tilbage i Tiden; 1854 fortæller han om den, og skriver da: „for vel omtrent 30 Aar siden“. I hvert Fald var det, før „Kirkens Gjenmæle“ udkom. Ved Sallings Ord var Peter Larsens Dine bleven rettede paa Grundtvig, og naar det, af hvad ovenfor er anført, kan ses, at Sallings Misbilligelse af de gudelige Forsamlinger ikke har forstyrret Peter Larsens hjertelige Forhold til ham, saa har han vist ogsaa kunnet bære over med det, naar Grundtvig, i Anledning af Professen mod Hr. Madsen, 1825 skrev i „Kjøbenhavns Skilderi“⁵⁵, at slike Forsamlinger i hans Dine virkelig kun var maadelige Surrogater for det kirkelige Liv og kun maadelige Plante- skoler for sand Guds frygt, Ydmyghed og Kjærlighed, — at Kirkehistorien havde lært ham, at en vis sygelig Pietisme i slike Forsamlinger saare let parrer sig med forfruede Ind- fald, Ringeagt for Lærerstanden og omsider for Striften selv, hvorfor han aldrig havde tilraadt, men snarere fraraadt dem, . . . medens han paa den anden Side med den ful- deste paa hele Menneske-Historien grundede Overbevisning maatte raade Staten til ikke at slaa til med Sværdet, men se til med Rolighed.

Da „Kirkens Gjenmæle“ udkom (ogsaa 1825), fik Peter Larsen strax fat i den, og han „blev glad, ja meget glad“, skriver han i Bogen mod Anders Larsen, og han sæjer se- nere til: „Den første Gang, som jeg ved, at jeg ret kom til at elske gamle Grundtvig, det var den Gang, jeg fik „Kir- kens Gjenmæle“ at se. O, jeg tror, jeg sprang 2 eller 3 Alen fra Jorden: det kan gjerne være, havde Du [Anders Larsen] staaet i en Krog og set derpaa, at Du vilde have begriuet mig; men hvad kunde jeg arme, syndige Krop der- til, naar Hjærtet blev saa let, at det gik til Vejrs og tog begge Venene med. Og havde jeg gamle Grundtvig her paa Stedet, saa skulde jeg sige til ham: Du lyver, Du gamle Karl! naar Du vil bilde os ind, at det skrevne Ord er et dødt Bogstav; thi kan dit det skrevne Ord sætte saa- dant et Liv i en saadan Rødklump, som jeg er, at jeg ikke

kan staa stille paa mine Ben, hvad mener Du da ikke, at Vorherres skrevne Ord kan gjøre? — Jeg ser nok i din Bog, at denne Bog har gjort den modsatte Virkning paa dig, og hvordan at jeg skal forstaa det, det kan jeg ikke forestille mig anderledes, end at jeg aldrig har været Soldat [som A. Larsen havde været] og ikke lært den kunstige Exersits, og er derfor saa vis paa, som paa mit Liv, at fik vi Krig, og jeg kom med, jeg da vilde være lige saa glad ved den, der huggede løs med en Kølle eller en Økse, naar han kun huggede dygtig løs paa Fjenden af et ærligt Hjerte, som den, der bedst forstod at haandtere en Sabel eller Bajonet. Og derfor er jeg vist bleven lige saa begejstret ved at læse i „Kirkenes Gjenmæle“, da Grundtvig huggede løs paa Kristi Fjender, som jeg tidt havde været ved at læse, hvorledes Dr. Morten havde bakset med dem, og jeg tænker slet ikke at have mærket til, at den ene af disse to store Feltherrer har bekyldt den anden for at have baaret sig fejl ad”⁵⁶.

Da Grundtvig nedlagde sit Embede paa Grund af, at hans Paaastand om Afvisningen af den Injuriefag, Professor Clausen havde anlagt mod ham, ved Hof- og Statsrettens Kjendelse af 10de April 1826 blev underkjendt, var der mange, der dømte meget haardt om dette Stridt. Jørgen Thisted skrev: „Grundtvig forekom os aldrig større end da han traadte i Stranken mod Clausen, men heller aldrig mindre, end da han nedlagde sit præstelige Embede, fordi han skulde udholde en Injurie-Profes”⁵⁷. Peter Larsen gif det omtrent ligedan. Han skriver i 1854: „Jeg kan godt huske, at jeg blev meget harm i mit Hjerte, da jeg hørte han havde taget sin Afsked; jeg ansaa det for et Fejlgreb og mente, at det var at gaa sørend Vorherre; han skulde kun blive ved at vidne, vilde de saa smide ham af eller putte ham i et Hul, saa var det tids nok at tie, naar han ingen havde at prædike for; der var jo ogsaa til den Tid kun saa, som talede og vidnede Sandhed, og naar disse saa vilde holde inde, hvad skulde der saa blive af? At jeg ikke den Gang kunde forstaa det, var jo ganske naturligt, og Sagerne stod jo ikke i saa Henseende for ham som for mig.

Jeg vidste jo, at den Herre, hvis Sag han førte, havde sagt til sine: I skal vidne! jeg mente da, at det var det, som Kristi Tjenere skulde gjøre, uanset ej alene Verdens Spot og Forhaanelse, men ogsaa dens Had og Forsølgelse, blive ved at vidne og saa lade hænge ved, hvad der vilde; hvad der modsatte sig, enten det saa var Præster eller Biskopper, Paver eller Professorer, det ansaa jeg for Verden, og af denne Verden har Vorherre jo ej lovet sine andet end Had og Forsølgelse" ⁵⁸.

Ogsaa i denne Udtalelse kan man se, hvor meget Peter Larsen havde glædet sig ved at se Begyndelsen til en Kæmpesærd for Troens Sag som i Morten Luthers Dage. Og da saa Jakob Kristian Lindberg gik i Vlden for Smaaafolk i Kjøbenhavn, der vilde have deres Børn døbt med den rette Daabspagt, og da den samme Lindberg ogsaa søgte ud til Bønderne for at lære at kjende og kjærlig at beskrive det gudelige Livsrøre iblandt dem, saa har Peter Larsen sikkert været imellem de første, som frydedes derved, og hvem den „Nordiske Kirketidende“ blev en særlig kjærkommen Læsning. Men derved maatte kun hans gamle Kjærlighed til Grundtvig oplives og styrkes; thi baade understøttede Grundtvig med Vlyst „Kirketidenden“, og Lindberg højede sig altid i dyb Værbødhed for ham, saa hvem der fik Tillid til den sidste, maatte ogsaa faa en høj Mening om den første.

Men da skrev Grundtvig i det Nummer af „Kirketidenden“, som udkom den 4de Juni 1837, et Stykke „om gudelige og ugudelige Forsamlinger“. Det er aabenbart de af mig omtalte Forsølgelser i 1836 og 37, hvor Peter Larsen spillede en Hovedrolle, som har givet Anledning til Stykket. Og Grundtvigs Hensigt var vistnok paa den ene Side at hævde Forsamlingernes borgerlige Uafhængighed som et eget Slags Selvstændighed; men paa den anden Side haabede han ved at udtale sin Mening at kunne vise sine Trosfæller, at det ikke var værd at lide for de gudelige Forsamlinger. Han minder om, hvad han har skrevet i lignende Anledning 1825, og tilføjer, „at Almuen i vore Dage nødvendig maa føle en stærk Trang til Meddelelse, naar den vaagner af sin lange Døs og stammer sig ved Dyrskheden,

medens de Studerendes Dannelse sædvanlig ganske fattes det folkelige Præg, og den offentlige Gudstjeneste er for det meste stivnet til en død Seremoni"; derfor „vilde en borgerlig Kamp mod de gudelige Forsamlinger, i hvad Hensigt den saa end førtes, i Grunden være en Kamp mod Almuens naturlige Drift til selv at arbejde sig ud af Raaheden og op til en levende Aandelighed". Forsølgelsen i Norge mod Haugianerne havde været et Værk af Statskirkens Præster, medens det i Danmark syntes at være de Lovkyndige, som var ivrigst i at forfølge, og derfor vilde han gjerne fremkalde en Drøftelse hos disse af det Spørgsmaal, hvorfor de endelig vilde Forsamlingerne til Livs, og hvor de kunde mene, det er en Smaating at gjøre det af med dem. Han tror, at en grundig Forhandling derom tillige vilde kunne oplyse om de lige saa ustyldige som virksomme Midler, hvorved Almuens i hans Dne slet ikke ønskelige Gang til gudelige Forsamlinger, lod sig bekæmpe, saa den ikke udbredte sig videre end til Khen, hvor den hos os har hjemme. Han „tror sikkert, det vilde naas, naar man paa den ene Side løste Sognebaandet, saa de alvorlige kunde komme i levende Forbindelse med dem af Statskirkens Præster, de hndede, og paa den anden Side aabnede Almuen, hvad den beghnder smertelig at savne, Lejlighed til en levende, fri og folkelig Dannelse, i Steden for den tvungne Skolegang, der aldrig kan bære gode og vil, om den ikke snart afbrydes, sikkert bære højst sørgelige Frugter, blandt andet fordi Skolelærerne nok staa paa Nippet at stille sig i Spidsen for de gudelige Forsamlinger, og vil da stræbe at gjøre Tvangsskolerne til Seminarier for dem" *). — Men efter at Grundtvig blandt andet ved at minde om Kvækeriets Historie har søgt at overbevise de Lovkyndige om „de gudelige Forsamlingers borgerlige Ustyldighed og aandelige Magt til at triumfere over alle haandgribelige Vaaben", ender han med den mindre trøstelige Erkjendelse, at de Lovkyndige næppe vil skænke hans Fremstilling nogen Dpmær-

*) Udhævet af mig.

somhed, og at den eneste Følge af hans Opfordring til dem om at drøfte Sagen let kan blive, at en Del baade af af hans lærde og læge Tros=Forvandte støde sig over, at han betragter og omtaler som en farlig Sygdom, hvad de anser for et aandeligt Lægemedel. „Jeg skulde derfor“, bliver han ved, „ikke have grebet Pennen, hvis Afmagt til at gavne andre og Kraft til at saare Skriversen*) jeg godt har lært at kjende, naar jeg ikke ansaa det for min Pligt, da de Lovkyndige erklære sig mod Forsamlingerne, saa vidt det staar til mig, at forhindre videre U læmpe, idet jeg ytrer det som min faste, velgrundede Overbevisning, at de gudelige Forsamlinger er hverken værd at stride eller lide for**). Dette kunde nu vist nok skeet med langt færre Linjer, men vilde jeg ventet, at mine Tros=Forvandte af en modsat Mening om Forsamlingerne, skulde ændse min, da maatte jeg stræbe ret skarpt at skjæln e imellem, hvad man sædvanlig paa begge Sider sammenblander: Forsamlingernes aandelige Værdi og deres verdslige Ufkyldighed. Vise maatte jeg, hvor lidet jeg kan finde nogen optænkkelig Grund, hvi det ej skulde staa rolige Borgere lige saa frit for at søge deres Bedrøvelselse i gudelige Forsamlinger, jeg vil ikke engang sige som i Drikke- og Spillehuse, men som paa Konsert og Komædie, hvor tilvisse lige saa lidt alt er rent undtagen for de rene . . . Erklære maatte jeg ogsaa, at jeg som Historiker ej nærede mindste Tvivl om, at jo mine Landsmænd, lige saa vel som alle andre Folkesærd, vilde finde aandelig Magt til sejrrig at forfægte en saa naturlig og ufkyldig Frihed, der har sin dybe Grund ej blot i Aandens fribaarne Natur, men ogsaa i det Ansvar, der soleklart indeslutter Ret til, uden andres Fornærmelse, at gjøre alt hvad man tror, der kan tjene til dens timelige og evige Vel. Først efter dermed at have gjort alt hvad jeg kan for at afvende et verdsligt Angreb paa Forsamlingerne, kan jeg se

*) Udhævet af mig. Smlgn. Grundtvigs lige saa betegnende Uttring „Jeg ønsker altid, at man skal tage sig i Agt med det haarde, der let kan blive haardest at bryde for en selv“¹¹⁹.

***) Udhævet af mig.

mine Tros=Forbandte i Djnene og sige: desuagtet, vil I lyde mit Raad, da skal I ikke underkaste Eder mindste Ulejlighed for Sligt; thi anser jeg maasse denne gudelige Selvfælselighed for farligere end den er, saa maatte jeg dog staa langt tilbage for Eder i kristeligt Liv, dersom man virkelig tabte noget ved, som jeg altid har gjort, at sly de talrige Selskaber, hvor man skal betragte og behandle hinanden som Grundkriftne og Hjertens=Venner, uagtet man hos mange kun finder lidt, der tiltaler, men meget, der frastrøder. Indtil man altsaa med Aand og Kraft beviser, man er vokset mig langt over Hovedet, har jeg Ret til at tro, man vokser bedst i Stilhed, og finder i Samtale med en enkelt venlig Sjæl rig Erstatning for den flygtige Glæde, der i store Selskaber, de gudelige som de verdslige, er langt mere Udspreddelse end Samling. Vare vi, som endnu lægge Vægt paa den apostoliske Tro og fryde os i det deraf udspringende Haab, ogsaa virkelig, som den apostoliske Menighed i Jerusalem, allesammen et Hjærte og en Sjæl, da vilde det vistnok ogsaa vise sig deri, at vi, saa vidt vort jordiske Dagværk tillod det, idelig forsamledes, jo flere jo bedre; men da vi nu aabenbar ikke er saadanne Kristne, da har man for saa vidt Ret til at kalde os Skindhellige, naar vi gribe efter Skindet deraf, og at være Martyrer for det blotte Skin anser jeg for en lige saa stor Ynk, som jeg tror det vilde være Lyst at lide for Virkeligheden. Meget klogere saa vel som meget bedre vil det være at tilstaa baade for os selv og for hele Verden, at vi, langt fra at være Helgene, man maatte efterligne eller udrødde, er endnu langt mere Hedninger end Kristne, og langt mere danske end himmelske Borgere, som blot bede om Lov til i Stilhed at følge vor bedste Overbevisning, ligesom vi gjerne lade andre følge deres. Da skulde jeg tage meget Fejl, om i Danmark enten Høje eller Lave vilde nægte os den Samvittighedsfrihed vi behøve, og skulde det end mod Formodning ske, da tør jeg haabe, man snarere skulde se mig blandt de første end blandt de sidste til at ære den Tro, der er langt dyrebare end Guldet, som dog prøves i Ilden!"

I et af de i mit forrige Stykke omtalte Breve fra Peter Larsen til Mau (Nr. 2, som blev skrevet omtrent ved Nytaarstid 1837) kan det ses, at ogsaa andre end Grundtvig i al Fald mundtligt havde bedt de Opvakte at betænke, om det var saa ganske rigtig med den tiltagende Iver for Forsamlingerne. I det han vil til at fortælle om sin Profes i Rolding, skriver han nemlig først: „Jeg ved nok, at det staar i et skævt Lys for mange; . . . jeg kan ikke saa meget undre mig over, at det ser forkert og fejl ud for mange, da det er tidt ligeledes for mig selv; den gode Pastor Fenger fra Ljunge*) mente i Sommer, at det var et vigtigt Spørgsmaal, om vores Fremgangsmaade med at holde Forsamlinger, naar det var os forbudt, var den rigtige eller ikke; det faar vi nu at lade staa ved sit Værd; er det Herrens Værk, vide vi jo, at han vil lade sig se bag og ikke for, og er det Menneſkeværk, saa er det jo at ønske, at det maatte falde hen“. Men der er vel ingen, som har udtalt sig eller skrevet saa bestemt om den Sag som Grundtvig, saa hans Afhandling maa have vaakt Røre i Vejren. Der er da Grund til at formode, at det er den, der har fremkaldt det i 1837 i Odense paa Forfatterens Forlag trykte lille Skrift: „En kort Afhandling om gudelige Forsamlinger af D. P. S. Larsen Skræppenborg, hvilken tilegnes alle Guds Ords sande og nidkjære Tjenere til nærmere Drøftelse og Overvejelse, og som jeg haaber bliver optaget i al Velmenthed og Kjærlighed“. I „Nordisk Kirketidende“ staar den først anmeldt, med et Par Linjer, i Nr. 51 for 26de November 1837; men af Rasmus Sørensens Bog om hans og Peter Larsens Rejse ser man, at den var trykt i August, da R. Sørensen opfordrede Peter til at læse den op for Seminarieforsander Brammer⁶⁰. Imellem Begyndelsen af Juni og Begyndelsen af August var der Tid nok for P. Larsen til at faa den kun 30 Sider store Bog skrevet og trykt. Men enten det lille Skrift er udkommen før eller efter Grundtvigs Afhandling, vilde det næppe have

*) Ferdinand Fenger blev Præst i Ljunge ved Sorø 1838 efter Chr. Olsen.

faaet nogen sønderlig forskjellig Farve. P. Larsen kunde godt læse hvad Grundtvig skrev om de gudelige Forsamlinger uden at miste noget af sin Erhøbdighed for ham, ligesom han havde kunnet tage imod hvad Salling sagde om dem. Hvad han selv havde at fremsføre, var en enfoldig Redegjørelse, som han vel navnlig ønskede, at hans Trossæller mellem Præsterne skulde betænke.

Begyndelsen og Slutningen i det lille Skrift gjør et meget forskjelligt Indtryk; P. Larsen har villet skrive et roligt Indlæg med en jævn Udvikling og klare Grunde; men da han først kom rigtig ind paa sit Emne, kunde han ikke fastholde denne Plan; hans Pen maatte ind i det samme Spor, som han selv skriver, Forsamlingerne gif i, idet de var mindre til Oplysning end til Opbyggelse. Hvem der vil læse de Indlæg, han afgav i Ketten under sin Profes i Kolding (N. R. T. 1837, 105—111 og 137—143), vil med Hensyn til dem gjøre den samme Sagttagelse; P. Larsen har begyndt med at meddele Kjendsgjerninger og klare Forsvarsgrunde, men er lidt efter lidt kommen til at skrive til Opbyggelse. Det er desto mindre til at undres over, at det kunde gaa ham paa denne Maade, naar han kunde vente at faa en meget stor Læserkreds; Indlægene var jo fra først af kun bestemte for en Mand, nemlig Dommeren.

Gangen i den rolige Begyndelse er denne: hvad er en gudelig Forsamling? ligesom det ikke kan kaldes en kongelig eller kejserlig Forsamling, uden hvor der er en Konge eller Kejser tilstede, saaledes kan det ikke kaldes en gudelig Forsamling, uden hvor Gud er tilstede. Nu er Gud ganske vist allestedsnærværende; men „der er stor Forskiel paa, hvor en er tilstede med sin Vilje og Velbehag, og hvor han er mod sin Vilje og med sit Mishag“; det kommer da an paa at vide, hvor Vorherre er tilstede med sin Vilje og sit Velbehag. Men dette er efter klare Skriftsteder overalt, hvor der er troende Kristne samlede, saa at vi gjerne kan kalde det en gudelig Forsamling, hvor kun to eller tre troende Kristne komme sammen, og det enten der saa bliver talet eller forhandlet om Guds Ord eller ikke. — Smidlertid er det klarlig Guds Ordning, at der skal være saadanne Sammen-

komster af hans Børn, hvor han ligesom særdeles kan komme til at overøse dem med sin Velsignelse. Dertil var det prægtige Tempel bygget i den gamle Pagts Dage, og dertil er langt ringere Huse byggede iblandt os, som kaldes Kirker. Men som det gik med Israels Tempel, at det blev lagt øde to Gange, og som det under Jerusalems Belejring ikke hjalp, at Juddhyggerne satte deres blinde Tillid til deres dejlige Tempel, da først de Troende var borte, — saaledes er det ogsaa ude med Herligheden ved de kristelige Gudshuse, naar de sande Kristne ikke samles der, og det er kun vederstyggeligt og gudsbespotteligt, hvad der er set i vore Dage, naar vantro og hykkelske Kristne rose dem af og stole paa, at de er Guds Folk, fordi de er døpte og bruge Sakramenterne og er flittige Kirkegængere uden at have nogen sand Guds Kundskab eller Tro paa den Frelser, i hvis Navn det er os ene givet at blive salige. — Og det har Vorherre lært os, at hans Folk ikke kjendes paa visse Tider eller Steder, men kun paa hans Ord og Sakramenter (Ef. 4, 5 f.); og om han end selv stundom prædikede i Templet, saa gjorde han det lige saa tidt, om ikke tiere, udenfor og paa andre Steder, og paa samme Maade var det med hans Apostler. — Slutningen bliver da denne (S. 7): „Bilde nu nogen efter eget Godtbefindende eller efter en egen Mandelighed falde paa at foragte de offentlige Steder og at oprette eller ligesom bygge et eget Kapel; at affondre dem fra de i Kirkerne af Staten anordnede og beskikkede Lærere; og drage om selv for at lære og prædike og at gjøre Opsigt ved at vende Folks Øjne efter sig, for at drage dem bort fra de ordenlig kaldede og ordinerede Lærere; da for de vistnok storlig vilde og vare lige saa beklagelsesværdige som de, der blindt hen sætte deres Tillid til og forlade dem paa, at de have en Kirke, de kunne komme i, og en Præst, de kunne lade hente, naar de blive syge og mene, at de skulle dø; og at det er dermed nok uden at prøve sig selv, om de have nogen anden sand Tro og Saligheds Haab eller ikke“.

Idet han nu er kommen til „de gudelige Forsamlinger i vort kjære Fædreland udenfor den offentlige Gudsdyr-

kelse", ophører den rolige Gang i hans Udvikling. Men jeg skal søge at frembrage det vigtigste af hans Forsvar for dem. Efter det ovenstaaende kunde han ikke følgerigtigt have deres Nødvendighed under alle Forhold. Rigtig nok kan han ikke se nogen Væsenforskiel imellem de gudelige Forsamlinger og almindelig Husandagt, som dog alle plejer at finde rosværdig. Men han indrømmer, at derfor disse Forsamlinger var fremkomne paa en Tid, da der i Kirkerne blev lært i Overensstemmelse med den hellige Skrift, da kunde der være Aarsag til at frygte for, at det maatte være noget eget Værk og sekterisk Væsen. Men nu er de tværtimod fremkaldte ved den herstende Vantro blandt Lærerstanden, eller ved „det attende Aarhundredes nyere Oplysning“, der paa en Gang fornægtede Menneffets Syndighed og Kristi Guddom, og gjorde hele Kristendommen til en Pligt lære, hvorved de Fejl eller den Brøst, som endnu hænger ved Menneffet, kunde blive noget forbedret, — denne Oplysning, som for hele Livet har baaret de sørgeligste Frugter. Og ses der rigtig paa Betydningen af, at medens en saadan Oplysning føres frem af de Lærde, en religiøs Følelse begynder at blive vakt iblandt den danske Almue, at der er nogle, som begynder at spørge: hvad skulle vi gjøre, at vi kunne blive salige? — da maa det vel agtes som et godt Tegn og et Bevis paa, at Herren ikke har forladt sit Folk, men at han netop har besøgt det. Men for Folket i det Hele vilde det varsele ilde, om det skulde forkætres, mistænkes og undertrykkes, hvad den Helligaand har begyndt at forarbejde i et eller andet Hjærte, indtil det omsider ved Guds Naade kunde syre den ganste Dejg; skulde det virkelig ske, da maatte vi vel frygte, at Guds Brede og Straffedomme ikke vilde udeblive. — Men er der allerede derfor ingen Grund til at frygte nogen sekterisk Bestræbelse hos Forsamlingerne, fordi de er fremkomne som en Modvægt mod falsk Lære hos Præsterne, saa er der det end mindre, naar man betænker, at det 1) er vores ærværdige Kirkefaders, den salige Luthers Skrifter, som de mest bruger og anpriser, ligesom de synge efter den salige Biskop Brodersens og Biskop Kingos og Pontoppidans herlige Salmesøger, og at

det 2) er almindeligt, at Forsamlingsfolkene slutter sig meget nøje til de Præster, som lærer og forkynder Guds Ord rent og ret, og hvis Hjærtens Lyst og Glæde det er at vejlede og undervise i Salighedens Sag, ja at de tidt og ofte rejser flere Mile for at blive opbyggede og vejlede af dem.

Førøvrigt fremhæver han det naturlige for den, der bliver opvakt, i at søge sammen med andre, som det er gaaet ligedan, og i at arbejde paa, at flere og flere maatte kunne komme med paa den Vej. Og har det aldrig været paatakt, om det var flere eller færre Personer, et saadant Menneſte ſamledes med, da han levede i Svir og Sværm, ſaa har han ondt ved at forſtaa, at der nu ſkal være Grændſer for Tallet paa dem, der maa være med ved de gubelige Forſamlinger, og at diſſe ſkal anmeldes for Præſten m. m. Men naar han alligevel hører derom, ſaa kan han dog ikke tro, at ſaadant behøver at anvendes paa ham, og at det viſt nok heller ikke til den Ende er forordnet, da han lever under en kriſtelig Regjering og Øvrighed, og at den til den Ende af Gud er beſtattet og indſat, at den ſkal hindre og hemme det onde, men forſvare, befordre og fremme det gode. — Afhandlingen ſlutter med en Udtalelſe af Forfatterens Tillid til denne Øvrighed, ja til „vor allernaadigſte Konge, ſom er Landets Fader og Kirkens Foſterfader, at den Frihed ikke ſkal blive os berøvet, at vi indbyrdes med hverandre, ligefom vi føle og finde Trang til, maa komme ſammen for paa bedſte Maade at ſøge Opbyggelſe i vor allerhelligſte Tro, da vi langt fra have begyndt paa i noget Stykke at fraſtille os fra den i Staten befalede og herſkende Religion, da vi ikke finde eller kjende nogen bedre, ſom nøjere eller nærmere efter vores Overbeviſning ſtemmer overens med de i Guds Ord aabenbarede Sandheder“ o. ſ. v.

Derſom Peter Larſen har tænkt ved ſin Fremſtilling at forandre Grundtvigs Mening om de gubelige Forſamlinger, ſaa tog han Fejl. I den „Tale til Folkeraadet om danſk Kirkefrihed“, ſom Grundtvig havde „ſavnet“ og derfor ſelv ſkrev og lod trykke 1839, kom han atter udførligt ind paa Spørgsmaalet, og det var viſtnok væſentligt

for at forsvare de gudelige Forsamlinger imod den Tale, der havde lydt om dem i Stænderforsamlingen, men dog paa en saadan Maade, at de ivrige Forsamlingsmænd let kunde faa ondt for Ørystet ved at læse det, som man vil se af følgende Uddrag:

„Var det kun visse saakaldte gudelige Forsamlinger, man brød Staven over for aabenbart Rætteris eller anden Ondskabs Skyld, som der gik i Svang, det lod sig høre; men saa vidt jeg har kunnet forstaa, lastedes og dømtes de her i Raadet blot som gudelige Forsamlinger uden for Stenkirken og uden at være fremkaldte af en Mand med Kjole og Krave, og nu spørger jeg ikke her, om saadanne Forsamlinger ere ulovlige, hvad Retten maa afgjøre, men om de i sig selv er enten ukristelige eller utilladelige, hvad jeg ligefrem maa benægte. Det er jo alle bitterligt, at det var ulærde Almuesmænd, vor Mester valgte til sine Apostler, og at Kristendommen i sine første tre Aarhundreder, uden Sammenligning dens gylndne Tid, ene opholdtes ved gudelige Forsamlinger i Modsætning til Templerne og deres Præster, forbudte og forfulgte af den verdslige Øvrighed og almindelig endnu langt fortere afmalede end de nærværende, og er det end ikke lige saa bitterligt, er det dog lige saa vist, at det var i saadanne af Bisper og Præster forbudte og forfulgte Forsamlinger, den lutherste Reformasjon vandt Kræfter herinde til at afkaste Paveaaget, saa jeg maatte enten være meget vantkundig i Kirke-Historien, eller langt borte fra Luthers og Kristi Spor, hvis jeg banlyste alle de gudelige Forsamlinger, der mishage Statsgeistligheden, uden Spørgsmaal om Beskaffenheden af denne Geistlighed og af disse Forsamlinger.

„Uagtet derfor vore gudelige Forsamlinger regne mig blandt deres Fjender og kan ej med rette tælle mig blandt deres Venner, kan jeg dog paa ingen Maade bryde Staven over dem for den blotte Forms Skyld, som de netop har tilfælles med Moder-Kirken i Jerusalem, og med de fri Forsamlinger i Reformations-Tiden, som blev vor lutherste Statskirkes Modersfjød, og lige saa lidt kan jeg kalde dem

borgerlig utillabelige eller utaalelige, saa jeg misbilliger kun Lyften til dem, fordi jeg tror, Deltagerne under de nærværende Omstændigheder, kirkelig og gudelig talt, selv ikke vinde, men tabe ved dem . . . .

„Bistnok kan Verden bedre lide de lystige Fyre, hvor gale de end gjør dem, end de surmulede Hældbører, hvor spage de end er, og jeg er i den Henseende selv lidt af et Verdensbarn*)! men at Folk, naar de har Lyft, ej skulde have Lov til at samle sig ligesaa frit om en Bibel, om Luthers Postil og Brorsons Salmebog, som om Fiolen, om Flasken og Klørknægt, det gaar langt over min Forstand, og jo mere surmulede Folk er, des nødigere vilde jeg nægte dem deres eneste Fornøjelse, som jeg ikke indser kan skade andre end dem selv“⁶¹.

Det har vist været, efter at dette Skrift var udkommen, at Peter Larsen gjorde en Rejse til Kjøbenhavn i Forening med Anders Larsen og „andre af den Tids Høvdinger“, [saa vidt jeg ved: Jens Jørgensen fra Holtum og Niels Thomsen fra Hjarup] for at tale med Grundtvig om de gudelige Forsamlinger. Det var værd at have lidt nøjere Underretning om dette Møde. Grundtvig skal ikke have haft megen Lyft til at indlade sig med dem; men han kunde ikke slippe fri, og Anders Larsen, der siden blev en ivrig Modstander af Grundtvig, var den Dag nok den, som bedst kunde komme til rette med ham. F. Bøjsen skriver, at de var rejste derind „vel egentlig mere for at tugte ham for hans Misbilligelse af disse Forsamlinger end for at belæres af ham“; men P. Larsen blev selv tugt. „Peter Larsen kom tilbage til os efter dette Tog og fortalte os, hvordan det var gaaet ham og hans Venner; men det skal ikke siges, at han roste sig af Sejren, dog var det langt fra, at han var bleven overbevist“⁶².

Der blev siden Anledning til at gjøre Erfaringer om det mislige, der kunde komme frem ved dette Forsamlingsliv, — det var hvor det havde vaft Røre, at Gjendøberne

*) Udhævet af mig.

gjorde deres bedste Fangst —; her skal jeg kun til Slutning minde om et Par Tilfælde, da lidt af Forhandlingen og Skrifterne fra 1837 og 39 blev dragne frem paany.

I April 1853 blev der stiftet en dansk Forening i Kjøbenhavn med Grundtvig som Formand, og Indbydelse til at træde ind i den blev sendt vidt omkring, og da ogsaa til P. Varsen, med Anmodning om efter Egne at virke til Foreningens Stiftelse og Udbredelse i hans Egn, samt saa snart som muligt at underrette Bestyrelsen om hans Beslutning samt det Held, hans Virksomhed havde. I Desember samme Aar sendte P. Varsen i den Aaledning Grundtvig et Brev, der blev trykt i Foreningens Ugeblad „Dannebrog“ (1854, Nr. 2—3), og hvori han blandt andet skriver:

„Min Beslutning var i saa Henseende snart fattet, da jeg, skjønt maasse noget forthyttet, dog følte, at jeg var og vilde være en dansk Mand; dog havde det nær gaaet mig, som for omtrent 30 Aar siden, da min Præst en Gang besøgte mig og kom ved den Lejlighed ind i min store Stue, hvor der stod en Del Bænke, og da han var en meget fornuftig Mand, sagde han: hvad mener De vel Biskoppen vilde sige, hvis han kom ind og saa disse Bænke? han vilde sige: her bygges en Kirke i Kirken. Jeg maatte da strax til at forklare ham, at dette var langt fra at være Tilfældet; men Oprindelsen til, at disse Bænke var staaede, var, at her nogle Gange var kommen nogle Folk til Forsamling, og da vi manglede Stole til dem at sidde paa, lagde vi nogle Fjælle paa vore gamle Stole, og saa drat en efter en anden, og saa sagde min Kone: skulde det saadant være, saa skulde jeg lade nogle Bænke gjøre, at de kunde sidde paa. — Jeg haaber nu ikke, at deres Velærværdighed vil miskjende mig, fordi det nær havde gaaet mig, som det den Gang gik min kjære Præst; thi at stifte en dansk Forening midt i Danmark, kunde jo dog være ligesaa naturligt for en dansk Bonde at blive forhavset over, som for en Præst eller Biskop over nogle Bænke, som blot vare gjorte til at sidde paa, mens vi læste en Prædiken af Morten Luther, sang nogle Salmer af gamle Kingo og Brorson og talte med hinanden om at frygte Gud og Kongen ære, som Guds

rene Bud og lærer, saa godt som vi forstod, og saa meget des mindre, som jeg før har læst fra deres Velærværdigheds Haand, at de gudelige Forsamlinger var hverken værd at lide eller stride for*), og som jeg den Gang meget godt kunde holde Dem til gode, da jeg tænkte: den kjære Mand kan sagtens sige det, da han vel hver Søndag prædiker Guds Ord, og Folk i hans Kreds kan gaa hen og høre ham, som føler Trang dertil; men han ved ikke ret, hvordan det ser ud hos os. Thi om end skjønt jeg vel vidste, at en gudelig Forsamling ikke var nogen Saligheds-Sag, saa vidste jeg og, at Herren ej alene fordrede Tro, men ogsaa Bekjendelse for at blive salig; og den Knude har ej været saa let for mig, som maaste for flere, at løse, hvorvidt det ej var en Nægtelse af os, i den Tid, da næsten alle Præster stode paa Dagbenene, saa snart der var nogle indenfor deres Sognefjæl, som blev bekymrede for mere, end hvad de skulde æde og drikke, naar de ikke kunde nøjes med, hvad de sagde dem; thi der stod et Bud, som sagde, at vi skulde være al menneskelig Anordning underdanig; men her stod ogsaa: hvo mig bekjender o. s. v., og hvo mig nægter o. s. v., og da vi maatte og kunde samles og tale om alskens Ting, uden just netop om ham, som havde grebet vort Hjærte, saa var det, som sagt, ikke saa let en Knude at faa løst, om det ikke var en Nægtelse af ham at lade være, da de borgerlige Love dog ikke forbød det, uden hvor de uaandelige Præster lagde saadanne Hindringer i Vejen, at det gjorde, de bleve lovstridige. De maa dog nu endelig holde mig det til gode, at vi kom saa langt ind, om vi saa maa kalde det, paa det kirkelige Gebet, det var jo kun for min Undskyldning at bringe Dem lidt til Gemytte, i Fald det skulde have undret Dem, at jeg blev lidt forbavset over den danske Forening, for jeg vidste jo ikke ret, hvad det skulde betyde“.

J sit Svar tager Grundtvig Hensyn til denne Begyndelse af Peter Larsens Brev, idet han skriver (Dannebrog 1854, Nr. 4—5):

*) Se foran Side 91.

„Til Slutning kun et Par Ord om den danske Forening i Danmark, som De ganske vittig sammenligner med de gudelige Forsamlinger, som Præsten kaldte en Kirke midt i Kirken, og jeg vil blive i Lignelsen med det Svar, at dersom de gudelige Forsamlingers Hensigt kun var at vedkjende sig og fastholde den levende Kristendom, som vel efter Kirkebøgerne alle, men i Virkeligheden kun saa havde, da svarede de ganske rigtig i kirkelig Henseende til, hvad den danske Forening i folkelig Henseende er stiftet til; thi det er jo til Vedkjendelse og Haandhævelse af den levende Danskhed, som vel, efter Tabelværket, følger med Indfødsretten, men findes dog, forholdsvis, ej hos ret mange. Begge disse selfabelige Forbindelser vil da, i saa Fald, baade være berettigede og gjøre Gavn for Kristendommen og Danskheden; men jeg anser heller ikke nu nogen af disse selvgjorte Forbindelser for saa uundværlig, at jeg vilde stride eller lide sønderlig for dem, medens jeg derimod tør tiltro mig Beredvillighed til at stride saa kæft og lide saa meget, som jeg kunde, baade for levende Kristendom og for levende Danskhed, som hos mig, og, saa vidt jeg kan skjønne, sædvanlig i Danmark er blevet uadskillelige, og det af gyldige Grunde, thi paa den ene Side har den levende Danskhed et godt Øje for Kristendommens Almagt og sin egen Afmagt, og paa den anden Side laaner Kristendommens Aand altid Moderemaal hos det Folk, som han vil leve hos, oplive og oplyse, ligesom Kristus selv laante Modersliv af det Folk, i hvis Midte han som Menneske vilde leve og virke!“

Det er af Peter Larsens Brev glædeligt at se, hvordan han er sig bevidst i 1837 at have kunnet holde Grundtvig til gode, hvad han den Gang skrev om de gudelige Forsamlinger. Han skulde saa Anledning til overfor en af sine gamle Venner at forsvare, hvad Grundtvig havde skrevet 1839.

Anders Larsen Gamborg mindede nemlig i sin Bog „noget om Kirkestriden i Danmark“ om de Ord, hvormed det foran meddelte Stykke af Talen til Folkeraadet ender, hvor Grundtvig nævner „de formulede Hældører“, og dette

gav Peter Larsen Anledning til i sit Modskrift fra 1855 at skrive saaledes:

„Det er ellers forstræffeligt, synes jeg, saadan en Blæst Du gjør over, hvad Grundtvig skal have sagt i Stænderfalen om de surmulede Hældbører. Jeg kan ikke andet end i mit Hjerte at smaale ad den hele Spas; thi jeg maa ogsaa ærlig bekjende, at jeg i dette Stykke er lidt af et Verdensbarn, da jeg ogsaa allestider har bedre kunnet lide de lystige Fyre end de surmulede Hældbører; men jeg tænker, det kommer af, at jeg er selv en Del surmulet, og da jeg nok kan fornemme, der er ikke meget godt derudi, saa er det jo ikke saa sært, at jeg ikke kan elske det hos andre, som jeg dog i Grunden hader hos mig selv. At du nu kalder saadanne Surmulere Guds Børn, det kan jo Grundtvig intet til; men at han skulde stille sig i Spotternes Række og kalde den Bedrøvelse, som er efter Gud, der virker Omvendelse til Salighed, — Surmuleri, det gaar vidt over min Forstand, og jeg vilde anse det for en dødelig Synd at tillægge hans Ord denne Mening; og for Resten synes jeg ikke, han bedre kunde forsvare dem, som han talte for, end at de ved at samle sig om Luthers Huspostil og Brorsøns Salmebog ej kunde skade andre dermed end sig selv; thi det maatte jo selv en Tyrk eller Barbar kunne forstaa, at ved at samle sig i Stilhed om disse Bøger kunde de ej skade andre; men at det skulde være Grundtvigs Mening, at Folk nødvendigvis maatte skade sig selv ved flere i Forening at læse eller høre en Prædiken eller synge en Salme, det kan jeg ikke tro, for saa har jeg saa megen Tillid til Mandens Ærlighed, at han dog i det mindste havde gjort Folk opmærksom derpaa ved de Prædikensamlinger og Sangbøger, han har udgivet i Trykken. At der forresten ellers gjerne kan være og vist ogsaa virkelig er Folk, der samle sig om disse Bøger, som hellere maatte det enten om Fiolen eller Klørknægt, dette vil Du vist heller ikke kunde nægte; thi ligesom de, der æde og drikke Herrens Legeme og Blod uværdig, æde og drikke sig selv til Dom, saaledes lægge vel ogsaa de Synd til Synd, som bruge Helligheds-Maske for at besmykke deres egen Ondskab med, eller i deres Blindhed tro ved Brugten af

saadanne udbortes Midler at kunne enten tæffes eller behage Vorherre, eller ogsaa naar de drage vrang og vildfarende Meninger ud af, hvad de læse"⁶³.

Læserne maa nu selv sammenligne Peter Larsens Udtalelser om Forsamlingerne fra 1837 til 1855. Hvad jeg har faaet ud af at hysle dermed og af at tænke paa, hvad jeg har hørt af hans Mund og set af hans Færd, er dette, at han ikke har forandret sig saa meget i de sidste 40 Aar af sit Liv, som man ofte tror, fordi man tænker, han i Trediverne var meget krasere, end han virkelig var. Og jeg er bleven mindet om, hvad en Præst, der stod ham nær paa det sidste, J. L. Knudsen, har sagt om ham, at han var slet ikke skiftet til at være stinellig.

VI.

Opvækkelsen paa Langeland, Gjendøber-Bevægelsen og Ritual-Striden.

Lejlighedsvis har jeg nævnt et Besøg af Peter Larsen paa en lille Ø syd for Fyen, hvor han blev modtaget med Drefigen af Præsten. Dette har været Lys. Hvad de andre Der syd for Fyen angaar, da varede det til 1837, inden de gudelige Forsamlinger forplantedes til dem. P. Larsen havde en Karl fra **Grø**, Martin Bondesen, i sin Tjeneste, og dette kan vel have givet den nærmeste Anledning til, at først han selv og siden Seminaristen Karl Møller fra Staarup kom til at holde Forsamlinger paa denne Ø i Sommeren og Efteraaret 1837⁶⁴.

Bevægelsen paa Langeland fik større Betydning. Der boede i Barager i Longelse Sogn, sydpøst for Rudkjøbing, en Husmand, Rasmus Knudsen, hvis Søster var gift med en Fyenbo fra Odense-Kanten og tilligemed sin Mand hørte til de Opvakte. Da den langelandske Husmand i Foraaret 1837 besøgte disse Slægtninge, kom han ikke blot

til at tale med dem om gudelige Forsamlinger, men gjorde ogsaa i deres Hus Bekjendtskab med en af Formændene for de fyenste Forsamlinger, Møllebygger Lars Pedersen (Møller) fra Sverup Mølle i Vigerslev Sogn, ja kom endog til at overvære en gudelig Forsamling. Deraf havde han saa megen Glæde, at han kom til at udtale det Ønske, at Lars Møller ogsaa vilde rejse til Langeland for der at holde Forsamling. Lars Møller lovede at komme i Pinsedagene 1837. Paa Rejsen derover besøgte han Husmand Johan Nielsen i Skaarupør ved Svendborg, og denne bestemte sig da til at tage med. Vejen gik over Taasinge, hvor de ogsaa fik holdt en Forsamling. Men paa Langeland var der mange Menneker tilstede ved Forsamlingen i Varager, og at de havde haft noget ud af det, fik Lars Møller et Vidnesbyrd om, da han snart efter sin Hjemkomst fik Brev fra Rasmus Knudsen, at det var Langelændernes Ønske, at han snart skulde komme derover igjen. Han bestemte sig til at komme den 13de Søndag efter Trinitatis, og den ovennævnte Seminarist Karl Møller gjorde ham Følgeskab; de holdt tre Forsamlinger, Lørdagen den 19de August 1837 i Varager, om Søndagen hos Smeden i Lougelse og om Mandagen hos Smeden i Simmerbølle⁶⁵.

En af dem, der var tilstede ved Søndagsforsamlingen, har længe efter beskrevet den. Det er den blinde **Jens Dyrholm**, som vil mindes af Deltagerne i det tredje nordste Kirkemøde i Kristiania 1861. Han var født i Horsens 1810, men kommen til Langeland 1821, da hans Fader, som før havde tjent i 19 Aar ved de fiesvigste Kyrdserer, blev Arrestforvarer i Rudkjøbing. Paa Blinde-Institutet i Rjøbenhavn, hvor han var i 2½ Aar (1824 til 26), havde han lært nogen Haandgjerning, men ikke saa meget, at han kunde ernære sig selv. Derfor maatte han understøttes af Fattigvæsenet, efter at hans Fader paa Grund af Alderdom havde faaet sin Afsked. Nogle gudelige Sange, han havde begyndt at skrive til Konfirmationer, Brylluper og Begravelser, bragte ham vel en lille Indtægt; men det kunde dog langt fra slaa til. Disse ringe ydre Raar og et haardt Sygeleje havde i Forening bidraget til at vække ham til

Alvor. I Byen, hvor han opholdt sig, fandtes en Skomager-svend, som Folk imellem kaldte den Hellige. „Det lykkedes mig — skriver han — at gjøre Bekjendtskab med ham, og han tilbød mig at komme til sig om Søndag Eftermiddag eller Aften, da han saa vilde læse noget for mig om den helliggjørende Tro og de Helliges Arvedel i Lyset. Han havde just ingen Naadegaver til at tale om denne vigtige Sag; men han havde mange gode, kristelige Bøger, i hvilke han læste en Del for mig. Af ham fik jeg nu ogsaa at vide om de Helliges Lærdomme, Tro og Lævned, da han var i med at holde den nordiske Kirketidende, som blev udgivet af Magister Rindberg i Kjøbenhavn, og i hvilken der var meget at læse om de Hellige og de gudelige Forsamlinger, som disse afholdt trindt omkring. Alt dette bidrog til, at jeg fik bedre Tanker om dem, man kaldte de Hellige“*). Med den omtalte Skomager ilede Jens Dyrholm til den Forsamling, som blev holdt 13de Søndag efter Trinitatis 1837. Længselsfuld efter at høre, hvordan det der gik til. Flere hundrede Mennesker havde samlet sig. Efter at en lille Salme af „Bruddegaven“ var affungen, bad Seminarist K. Møller en Bøn til Gud i det Høje om at lægge sin

*) Denne Skomager har vist nok været den senere indflydelsesrige Politiker J. A. Hansen, som først i April 1838 flyttede fra Rudkjøbing til Slagelse, og som i N. & L. for 1840 (S. 843 ff.) har fortalt endel om sit Lævned. Han havde fra tidlig Ungdom af en stor Læfelyst; især kastede han sig da over Morstabsbøger og poetiske Skrifter, som han tillige fandt sin Glæde i at affrive. Men fra 1825 tiltraf den Hømpelste Avis' Beretninger om Kirkekampen mellem Grundtvig og Clausen sig hans Opmærksomhed. Det maa dog være ret en brutal og sær Person, den Grundtvig — saaledes tænkte han — og det kunde dog vist være ganske morsomt at læse den forunderlige Bog, han har udgivet, som han kalder Kirkens Gjenmæle. Hidtil var Grundtvigs Skrifter ham ubekjendte, og Kristendommen var ham en ligegyldig Ting; men nu gav han sig til at læse alle de Skrifter, der vedkom denne Strid og blev mere og mere fængslet af Spørgsmaalet. Han kom under nogle Prøvelse til den faste Overbevisning, at den Lutherst-Kristelige Religion finder sine varmeste, sandeste og oprigtigste Bøjskere i det Grundtvigste Parti. Det var forbi med hans Morstabslæsning, og han sluttede sig i Aanden til Grundtvig og hans Medskribere, og dres Modstandere betragtede han ogsaa for sine.

Befjælnelse i Dagens Gjærning og med sin Helligaand formædelt Ordet besøge de Forsamlede Hjerter, saa det maatte blive dem til Liv og Kraft. Han oplæste derpaa Dagens Evangelium og Luthers Prædiken derover. Derefter fremstod Lars Pedersen Møller, som i et enfoldigt og simpelt Foredrag talte om Frelserens haarde Lidelser og bitre Død og om Nytten deraf for alle arme Syndere, som i Bodfærdighed og Tro vendte sig fra denne Verden og alt dens forfængelige Væsen, for at søge Syndsforladelse og Salighed alene i hans Værdskuld og Fortjeneste, uden at stole paa deres egen Retfærdighed og Fromhed. Det var i Kort- heds Indholdet af hans Tale, som varede næsten halvanden Time. Jens Dyrholm havde faaet sin Lust tilfredsstillet efter at overvære en gudelig Forsamling, men fandt, at det var temmelig almindelig bekjendte Ting, man havde foredraget, og at han, som sidst talede saa længe, maatte drives der til af Hovmod, efterdi han med saa ringe Talegaver vilde lade sig høre iblandt saa mange paa et fremmed Land i et uordnet og usammenhængende Foredrag⁶⁶.

Strax efter disse Forsamlinger i August 1837 blev der fra en af Præsterne og en Herredsfoged truffen Foranstaltning til at hemme den begyndte Bevægelse. Det hjalp ikke; i Septbr. kom Karl Møller tilligemed Gaardmand Hans Jørgen Hansen fra Skaarup; i November var Rasmus Knudsen fra Varager igjen paa Fyen og havde da med sig tilbage nævnte Hans Jørgen Hansen og Husmand Johan Nielsen fra Skaarupør, og der var da atter Forsamling i Simmerbølle. Endelig kom sidst i Desember 1837 H. J. Hansen tredje Gang og havde da med sig Husmanden Anders Pedersen fra Skaarup Mark⁶⁷. Den 30te Desember kom de til Smeden i Simmerbølle. Jens Dyrholm havde hørt, at denne Mand var bleven af de Hellige, og skjøndt han sidst ikke havde funden megen Opbyggelse i Forsamlingen, længtes han stadig efter saadanne Folk; han havde derfor prøvet selv at finde til Simmerbølle den samme Dag, som Fyenboerne kom, og ved at gaa efter Salmesangen havde han funden Smedens Hus. Regius' Prædiken til første Suledag blev oplæst, og derefter talte H. J. Hansen. Hvad

den blinde Mand hørte denne Aften, greb dybt i hans Hjærte, og det var for ham, som han var i Selstab med Engle og hørte deres Jubelfange; trende Timer flygtede saa hastig bort, at de kun syntes ham som nogle saa Djeblikke. „Da Forsamlingen var til Ende — skriver han — blev der talt om blandt de tilstedeværende, at jeg, som var blind, ogsaa var kommen til dem i denne Aften for at høre det livsalige Evangelium om Frelsen i Kristo Jesu. Manden, som ved sin Tale saa dybt havde rørt mit Hjærte, nærmede sig da hen til mig med det Spørgsmaal: er du blind? hvortil jeg tav; men han vedblev at tale omtrent saaledes: det er jo visselig tungt for dig at vandre i dette Livs Mørke; men kan du saa din Sjæls Dje opladt, da skal du se store og underlige Ting, som Herren har gjort, da skal du seue et himmelsk Lys og en Guds Herlighed at straae frem gennem det Mørke, som du nu efter Herrens vise Raad maa vandre ubdi; et Lys og en Herlighed, som mange tusinde af dem, der har to funde Øjne, ikke kan beskue eller se. Jeg var saa overvældet af Glæde og Forundring, at jeg ikke kunde svare ham et Ord“. Hvad der var begyndt for Jens Dyrholm denne Aften, det fuldendtes to Dage efter, Nyaarsdag 1838, saa han fra nu af helt sluttede sig til de Opvakte, hos hvem han siden ogsaa mødte en opoffrende Kjærlighed, der befriede ham fra Afhængigheden af Fattigvæsenet⁶⁸.

Først paa Aaret 1838 var der en meget stræng Vinter; men den Dro, som Frosten slog over Vandene, blev af Langelændere og Fyenboer nyttet til at fortsætte det begyndte Samliv. 23de Januar gik syv Langelændere over Isen og besøgte J. Nielsen og H. J. Hansen; disse to Mænd fulgte saa med tilbage til Langeland, hvor der denne Gang var Forsamling paa Pelykkegaarden 24de Januar; Johan Nielsen oplæste Grundtvigs Prædiken om „Avindsmanden og Djævelstabet“ i Søndagsbogens tredje Del. Dagen efter var de i Varager og Simmerbølle; næste Dag igjen sønder paa i Tryggeløv Sogn, hvor de vare indbudne til at holde Forsamling af en Skomager, hvis Datter havde været tilstede ved deres Forsamlinger andre Steder og haft sin store

Glæde deraf. Her blev de imidlertid erklærede for Arrestanter af Sognesfogden, som kom tilstede ved Slutningen af Forsamlingen, men forøvrigt gav dem god Opbartning og Natteleje i sin egen Gaard. Den 27de Januar førte han i sin Kane bag efter deres Kane til Rudkjøbing for at aflevere sin Fangst til Herredsfogden. Johan Nielsen blev paa dennes Bud sat ind i et af de værste Huller, hvori der var en stor Bærnlænke med en Bærning i Enden til at koble Arrestanterne fast i, og S. Jørgen Hansen blev ført op i øverste Etage i et luftigt og koldt Hul. Ved Præstens Hjælp lykkedes det dog Fyenboernes Venner inden Aften at faa dem forhørte og løsladte mod Borgen, hvorefter de kunde drage ud igjen og holde Forsamlinger⁶⁹.

Der har maasse kun været faa Steder i Landet, hvor denne Bevægelse har været faa livlig som paa Langeland. Den 7de Desember 1838 beklagede i Roskilde Stænderfal Sognesfoged S. Kristensen fra Vejstrup ved Svendborg, at det paa hans Egn (i Nærheden af Skaarup) var gaaet faa vidt, at der kort førend han rejste hjemmefra, kom fra Langeland til Fyen 60 Personer, som strejfedes mange Øyer igjennem for at holde gudelige Forsamlinger⁷⁰. Men i Steden for at fortælle mere om denne Bevægelse i sin Udvikling, skal jeg vende mig til mit nærmeste Æmne, for hvis Skyld ogsaa Langelænderne er dragne frem.

Mellem de mange Fyenboer, der gjæstede dem, var ogsaa Peter Larsen. Den 28de August 1838 skriver han om dem til Præsten Mau: „Hvad Langeland angaar, da er det ret glædeligt, og jeg var næsten hel forbavsset over den Fyr og Flamme, disse Folk stod udi; de lever ret i den første Kjærlighed til Herren og hans Ord; der er Kraft hos de Folk, tror jeg, næsten frem for nogen andre. Jeg var næsten bange for at være der, ikke af anden Aarsag, end fordi min Tro var for svag, for de traadte Verden og Djævelen saa nær under Øjne, at jeg var bange for, de skulde blive altfor brede og rasende. Jeg er nu mere forsigtig og vilde gjerne have, at min Kristendom skulde se lidt pæn ud, at jeg kunde faa lidt Ros derfor af Verden, at de dog i det mindste kunde sige, at det

var godt. Men det brød disse Folk dem Ret ikke om, saa at jeg havde svært nok ved at nære mig iblandt dem; de raabte kun med, at det havde de længe vidst, at naar P. Larsen kom, saa vilde Djævelen først til at bruse, som jeg jo nok i Hjærtet kunde give dem Ret ubi; men jeg mente, at de skulde tie dermed og ikke raabe saa højt paa det i Verdens Nærværelse, da de jo ikke kunde drage anden Slutning der ud af, end det var dem, som de kaldte Djævelen, og jeg følte nok, at jeg var ikke den Ære værd, at Verden og Djævelen skulde blive brede for min Skyld. Men de havde nu langt højere Tanker om mig, men som dog sagtens blev svækket noget, idet at jeg dyssefede ned paa dem og vilde, at de skulde fare lidt lemældigt afsted; jeg mente, at Verden havde dog nogen Ret paa sin Side, naar den kom med sin Forordning; men dette vilde de Ret ikke høre af at sige; de vidste, at i Grunden havde vi Ret, og den skulde vi staa paa. Naar Verden ikke gjør det alt for grovt og galt, saa kan De tro, gode Maa, at jeg er snart bedragen; saa snart de begynde at snakke om deres Forordning og store Orden, at de vil foranstalte, saa begynder jeg ogsaa at kjende mig skyldig hos mig selv og begynder at føle, at jeg har gjort Uret, og at de haver Ret; men gjøre de det saa endelig for galt, at jeg kan se, de er Guds Fjender, saa faar jeg jo Mod; men kommer de stikkelig afsted og bliver kun ved deres Anordning og taler i Høflighed derom, saa kan de snart gjøre mig forsagt. Vorherre er opstaaet paa Langeland, derom er vel ingen Tvivl, og hans Naade viser sig ogsaa ret kraftig paa manges Hjærter, det er ret en Glæde at tænke paa; det er Broderlandet til Fylland; jeg tror endnu, de løber foran Fyberne; Gud styrke dem kun ved sin Helligaand at holde ud til Enden; jeg havde ret min Glæde iblandt dem. Nu er der lagt Sag an imod nogle af dem; imorgen skal de i Forhør og nogle Stykker herfra Fyen ogsaa, hvoriblandt E. Møller, J. Nielsen og H. Jørgen [Hansen]⁷¹; jeg har endnu ikke hørt til, at jeg skal med, hvortil jeg ikke heller er værdig for min store Skikkeligheds Skyld. Dog jeg beder om, at Gud vil styrke mig og give mig Naade til ved sin Hellig-

aand, at jeg maa gaa frem efter hans Vilje, og at jeg ikke skal skamme mig ved ham og hans Evangelium, og at jeg ikke af Frygt for Mennesker skalde fornægte ham eller den Naade, som han haver bevist mig“.

P. Larsen har et andet Steds fortalt, at han ogsaa blev stævnet til Langeland i Forhør, fordi han havde taget Del i nogle gudelige Forsamlinger. „En hel Del af de nye Bakte vare ogsaa indstævneede i Forhør. Øvrigheden forlangte ved Slutningen af Forhøret, at jeg skalde love ikke at deltage i nogen gudelig Forsamling mere der paa Den, og hvis ikke, da strax at indesluttet i Gullet. Dette var en haard Knude at løse og vel ikke godt at beregne; indputtes i Gullet, dette vilde jeg nødig, og min Natur frympede sig dygtig derved, en saadan Martyrkrone har jeg, Gud være lovet, aldrig tænkt paa eller tragtet efter; hvad der kunde udrettes ved at deltage i en gudelig Forsamling, er ogsaa noget, som jeg, Gud være lovet, heller ikke har lagt saa megen Vægt paa, som maasse mange tænker, da jeg ikke er saa begavet eller har haft saadanne Talegaver, at det har kunnet friste mig til at tro, at jeg derved har kunnet udrette stort. Men her stod en hel Hob og saa paa mig, de syntes, de havde en naturlig Ret til at samles om Guds Ord, de troede jo om mig, at det var dette Ord, jeg havde med at bestille, de vidste jo af Guds Ord, at alle de, som vilde leve gudeligen i Kristo Jesu, skulle forfølges; afgang jeg nu et saadant Løfte, kunde de ej antage det for andet end af Frygt for at komme i Gullet, og [det] var da en Nægtelse af den Sandhed, som jeg ellers bekjendte mig til. Sandelig, Hr. Doktor! [d. e. Brammer] jeg kunde næsten ønske Dem engang at komme saadan lidt i Klemme, da tænker jeg, De vilde blive en Smule mere skaansom, end som jeg ellers synes, De er imod, som De vel ogsaa selv tror, samvittighedsfulde Folk“*).

Opvækkelsen paa Langeland fik en særegen Betydning derved, at den blev efterfulgt af en **Gjendøberbevægelse**. Hovedmanden i den var en Røbner, som var født i Odense

*) Hvordan P. Larsen kom ud af „Klemmen“, ved jeg ikke?.

af Jøbedslægt, men, efter hvad der fortaltes, for et rigt Giftermaals Skylb havde ladet sig døbe, „og da han siden indfaa det ugudelige i sin Færd, lod han sig atter døbe og indtraadte i den Hamborgske Baptistmenighed“⁷³. Men Anledningen til, at han kom herind i Landet var Forsølgelserne mod de gudelige Forsamlinger, som blev omtalte i de tykke Blade, og sagtens har vaart den Tanke hos Gjendøberne, at der i de rørte Blande ogsaa var godt for dem at fiske.

Røbner havde særlig lagt Mærke til Navnet P. Larsen Stræppenborg og skrev derfor til denne, at han havde glædet sig over, at her var vaagnet levende Kristendom i Danmark, og at han agtede at besøge os. P. Larsen tog naturligvis imod et saadant Besøg med Glæde, da han jo ikke havde omtalt, at han var Gjendøber. Det var en meget livlig Mand. Da Samtalen jo strax kom til at dreje sig om det kristelige Liv, spurgte Peter Larsen, om der ikke fandt Forsølgelser Sted imod de Kristne, hvor han var fra, — men tog i det samme selv Svaret og sagde: „det er sandt, det er jo en Fristad, der have vel alle Frihed og er vel flere Partier“, og han kom da til at nævne nogle Slags.

Dermed havde P. Larsen jo sig selv uafvidende ligesom sat ham Kniven paa Struben, og han kom jo strax ud med Sproget: „ja jeg ved ikke, hvad Du vil kalde mig, for jeg er rigtig nok Baptist“. Nu begyndte Peter at lytte; han var saa at sige den Gang næsten ganske fremmed for deres Lærefætninger; kun havde han læst noget om dem hos Luther og vidste, at de til den Tid havde været nogle vildfarende og farlige Mennesker. Da de forud havde talt noget om Luthers Lære, som Røbner havde givet helt Bifald, gjorde Peter ham det Spørgsmaal, hvor han kunde komme til rette med Luther, da han jo ganske fordømte Gjendøberne. Enigheden var dermed forbi; men da P. Larsen hverken tiltroede sig Kald eller Evner til at overbevise Røbner om sin Bildfarelse, og han just havde en Rejse for til Thyland, tog han ham med sig til det Slesvigske, hvor han havde Bekjendtskab med en kristelig teologisk Kandidat, [formodentlig Brodersen, Huslærer hos Petersen paa Dalbygaard] som han troede, maaske kunde opløse ham. Der skiltes de ad; Røbner for-

søgte sig flere andre Steder paa Fyen, men fandt alle Vegne Modstand⁷⁴. Men en Gang fik han i en Trætte det Svar, at den Snak kunde han gaa til Mønster med, og derved fik han Underretning om, at Gravør Mønster i Kjøbenhavn havde Gang til at laste Varnebaaben.

P. Mønster var en sødt Fyde, der havdt ført et letfnedig Ungdomsliv under Kejser paa sit Haandværk som Gravør og Guldsmed i Danmark og Tyskland, men 1823 nedsat sig og giftet sig i Slagelse. Han blev først en ivrig Tilhænger af den filosofiske Præst og Bladudgiver Bastholm, bekendt fra den vestjællandske Krig*), men blev siden greben af den unge Præst Østrups Prædiken, og da han saa kom i Forbindelse med Snedker Thers, der 1829 var kommen fra Kjøbenhavn til Slagelse, og som havde Frimodighed til at holde Andagt med sine Husfolk, fandt han sin Plads imellem de Dypakte og blev tilligemed Thers efter Østrups Flytning en af P. A. Fengers Tilhørere i Slotsbjergby. Men den Forandring, der var flet med Mønster (især kjendelig siden 1831), skaffede ham Uvenskab, hvor han før havde været godt anstreven. Han mistede sin Næring og maatte takke Thers for, at han ikke kom til at sulte med sin Familie. Thers flyttede sammen med ham, og de holdt da i Forening Husandagt, hvorfor de da ogsaa maatte lide nogen Forsølgelse af Politimesteren og af Gadeopløb i den stille Uge i 1832⁷⁵. Fra Slagelse flyttede Mønster først til Stælsfør og saa til Kjøbenhavn og holdt der gudelige Forsamlinger i Bogumagergade sammen med en Nordmand, Ritbinder Enok Svee. Men om Mønster havde Fyenboerne sagtens hørt af de Dypakte i Kjøbenhavn, at han ikke var at lide paa. — Røbner fandt da ogsaa i ham den Mand, han søgte, talte i en af hans og Svees gudelige Forsamlinger og virkede vel endnu mere ved Samtale. Derpaa drog han til Langeland⁷⁶.

„Langelænderne vare jo, hvad vi kalde det, yngre i

*) Dette Navn har J. Kr. Lindberg givet en hæftig Pennesjæde, der rejste sig efter et Angreb af Bastholm paa en Prædiken, som P. A. Fenger holdt i Slagelse under en Balanse.

Troen og mere ubefæstede, de bleve jo meget tumlede for de gudelige Forsamlingers Skyld af Statskirken's Tjenere. De saa det store Virvar i Statskirken; men det var ikke ret klaret for dem, at saa længe Ordet og Sakramenterne vare der usforvanskede, da var Vorherre og Kirken der ogsaa; saa var der nogle Stykker af dem, der lode sig vilblede af den ny Profet, der havde et Samfund at fremvise, adskilt fra Verden, eller dog rettere sagt, hvor alt var en fri Sag, og hvoraf de bleve udelukkede, som levede et aabenbar forargeligt Liv"⁷⁷. Det er værd at sammenligne disse Linjer, hvormed P. Varsen 1854 forklarer Langelændernes Forhold til Gjendøberiet, med hvad han i 1838 skrev om dem til Mau, inden Røbner endnu var kommen her til Landet. I den stærke Fremhøvelse af Modsætningen til „Verden“, som han havde fundet hos dem, men hvortil han ikke helt havde kunnet slutte sig, laa Tilbøjligheden indesluttet til at tage imod den gjendøberiske Tale om det rene Samfund.

Jens Dyrholm, som selv blev hildet i de gjendøberiske Bildfarelser, har givet udførlig Betsed om Røbners Virksomhed paa Langeland. I sine offentlige Taler berørte Røbner slet ikke sine Meninger i Henseende til Daaben og Nådveren. Men i Samtale med enkelte htrede han, at Sakramenterne, som vi havde, vare forvanskede og forsynede med endel mennekelige Tilfætninger. Han havde gode Talegaver, og Langelænderne vare begjærlige efter at høre Ordet prædike, saa de var meget glade ved ham. Jens Dyrholm blev hans Ledfager omkring blandt de Troende i et Par Dage. Undervejs kom han da ind paa at tale om Sakramenterne; vi havde hverken Herrens Daab eller hans Nådvere; vor Daab var ikke andet end en Barnebestænkelse, og vor Nådvere var kun en Davre, hvor vi fik Oblater i Steden for brudt Brød; Daaben skulde ske ved Legemets fuldkomne Neddhyppelse i Vandet, og kun saadanne maatte døbes, der selv begjæredede det og i Forvejen afslagde deres Trosbekjendelse. Baade Jens Dyrholm og andre af de Opvakte kom til at tvivle om deres Daabs Rigtighed, da de hørte Røbners Beviser efter Skriften. Da han var kommen hjem til sit, søgte han at nære denne Tvivl ved Breve og Skrif-

ter. Fyenboerne mærkede, hvad der var i Gjære, og søgte at gjenrive Røbners Fremstilling af Sacramentlæren, og de fik virkelig de fleste reddede fra Wildfarelsen. Jens Dyrholm og nogle flere vakkede; de fik et Brev skrevet til Røbner, hvori alle de Grunde, Beviser og Skriftsteder anførtes, som Fyenboerne brugte imod hans Lærdom. Det varede en Tid, inden han svarede; men saa sendte han ogsaa en Skrivelse paa 6 Ark, som indeholdt Svar paa alt det anførte. Jens Dyrholm skilte sig nu mere og mere fra dem, der var Røbner imod, og holdt sig til dem, der ligesom han selv var blevene overbeviste ved det lange Brev. Fra Røbner og fra Mønster i Kjøbenhavn blev der ved at komme Breve, og saa bestemte deres langelandste Venner sig omfider til i Sommeren 1839 skriftlig at begjære af Røbner, at de maatte blive døbte og danne en Herrens Menighed ligesom deres i Hamborg. Det gik da hen i September samme Aar, inden det Svar indløb, at han i Forening med Dncken, deres Menigheds Lærer, paa en bestemt Nat vilde indfinde sig Pelykkegaarden paa Langeland for at døbe dem, som havde begjært saadant og med det samme stifte og ordne en Menighed. Natten kom. Fem af dem, der var tilstede ved deres Ankomst i Pelykkegaard, blev strax døbte. Om trent Kl. 2 kom et Bud til Jens Dyrholm, som vakte ham op af hans Søvns og lod ham vide, at nu var de lykkelig ankomne og havde allerede døbt endel. Jens Dyrholm havde just i samme Nat drømt, at Satan vilde tage ham, fordi han var en stor Synder, men at han raabte til Herren om Hjælp mod hans Overfald, og da Herren kom, begyndte Satan at anklage ham, at han havde bespottet den Helligaand; men Herren sagde til ham, idet han tog Jens ved Haanden: „hvad kommer det dig ved, jeg har selv betalt og lidt for al hans Synd“. Undervejs til Pelykkegaard opstod der en alvorlig Tanke hos ham i Anledning af denne Drøm; men han stræbte at kvæle den og tænkte som saa, at Drømme skal man ikke forlade sig paa. Han kom da til det bestemte Sted, og der var endnu to, som skulde døbes tillige med ham. Dncken holdt paa Tyff en liden Tale, som Røbner oversatte paa Dansk, Sætning for Sætning. De allerede

døbte ledte de andre til et Vandsted i Marken, hvor de maatte trække af Klæderne indtil Skjorten. Dncken traadte da ud i Vandet, hvor han modtog den ene efter den anden og bøjede enhver af dem baglænds ned i Vandet, saa at det slog sammen over dem, idet han nævne de Døbeordet, som han havde lært paa Danff. Men først havde de maattet besvare Spørgsmaalene, om de var i Sandhed ombvendte og overbeviste om, at den Daab, de nu skulde døbes med, var den eneste rigtige, og om de vilde love at vandre i et nyt Levned, hvortil deres ny Daab skulde forpligte dem. — Da de igjen var komne i Klæderne, gif de tilbage til Gaarden. Dncken holdt en Bøn over dem; og nu skulde de nyde Nadveren og danne en Guds Menighed. Dncken holdt da atter en Tale, som Røbner oversatte, og de otte ny døbte, der sad om et Bord med en Tallerken med et Franskbrød og en Flaske Vin, rejste sig op, tog hverandre i Haanden og sluttede saaledes „en Samfunds-Rjæde“, idet de sang et i den Anledning forfattet Vers. Røbner oplæste saa Indstiftelsesordene efter 1 Kor. 15 og talte lidt om Nadverens Betsignelse. Idet han saa atter fremsagde Indstiftelsesordene, „brød han“ Franskbrødet i smaa Stykker, holdt knælende med de andre en Taksigelse i Anledning af Ordet „han takkede“, og lod Tallerkenen gaa rundt med Brødstykkerne ved Ordene „han gav sine Disiple det“ o. s. v. Brodersamfundskæder blev igjen knyttet efter endt Nadvere, et Vers blev sungen, og Dncken talte saa om, at de som en Herrens Menighed skulde vælge en Forstander, hvortil han foreslog Ejeren af Pelykkegaarden, Rasmus Jørgensen. Da de andre dertil havde givet deres Samtykke, blev han under Bøn og Haandspaalæggelse indsat i sit Embede. Klokkeren var da 8, og nu foer Dncken og Røbner i stor Hast fra Langeland⁷⁹.

Man kan tænke sig, hvad Uro det har voldet de gudelige Forsamlings Bener, da Gjendøberne paa den her fortalte Maade fik Indgang blandt Langelænderne. Vel kunde man sige sig selv, at de jo var unge i Bækkelsen, da Fristelsen kom, og at det vel var derfor, der var nogle derovre, som ikke kunde staa imod. Men der var maasse intet Sted, hvor saa mange af Opvækkelsens Ordførere havde været

i Virksomhed, som netop paa Langeland. Og det havde tegnet saa godt. Peter Larsen tænkte sig Langelænderne som dem, der maaske kunde vinde forud endog for Byderne, som dog ellers stod højest i hans Dine. Bøvnernes Angst for, at Gjendøberiet skulde gribe videre om sig, kan man let slutte sig til af „Nordisk Kirketidende“. Det var Røbners og Mønsters Skik at sende Langelænderne Brev paa Brev. Saa maatte ogsaa de, der var bekymrede for deres Langelandske Bøvners Fasthed, skrive Breve til dem, og nogle af disse Breve blev trykte i Lindbergs Kirketidende. Præsten Christian Frederik Rønne i Høve skrev 9de Novbr. 1839 et „Brev til de Troende paa Langeland i Anledning af Gjendøbernes Bildfarelser“ (N. R. T. 1839, 874—79). Fyenboen Rasmus Ottesen, der fra 1829 var bosat i Bøvsløv Sogn, hvor han havde paa en Gang „en kristelig Greve, en kristelig Præst og en kristelig Skolelærer“ (Holstejn-Holstejnborg, Lic. Holm og Rasmus Sørensen), og vel kan siges at have forplantet Forsamlings-Livet fra Fyen til Sjælland, skrev den 2den Desember 1839 et Brev til Langelænderne om Gjendøberne (N. R. T. 1840, 72—80). Videre findes i N. R. T. for 1840 en Skrivelse til Langelænderne om Gjendøberiet fra en Lægmand paa Grø og et Brev fra C. F. Rønne „til en af de Omdøbte“. Præsten J. F. Fenger i Ljunge skrev i Lindbergs „Dannebrog“ 1841 (en Fortsættelse af N. R. T.): „Hvad er Gjendøberiet og hvem lader sig gjendøbe? en Skrivelse til kristelige Almuesfolk“, og Præsten H. P. G. Koch, i samme Blad en Afhandling „om Gjendøberiet, til Oplysning og Advarsel for opvakte Kristne“. Et Brev fra Præsten G. Willemoes i Herfølge til Ungkarl Niels Nielsen i Fodstette paa Langeland fra 26 Novbr. 1841 kan læses i Indre Missions Tidende for 1869, (S. 266 ff).

Ogsaa Peter Larsen tog til Bøvnen; men det er ejendommeligt, at han slog de to Opgaver sammen at skrive mod Gjendøberne og mod Ritual-Forandringen.

Det var vel navnlig de hyppige Klager fra københavnne Lægfolk over Afvigelser fra den ægte Daabspagt i Fruekirke — Klager, J. Kr. Lindberg støttede paa det

bedste —, som i Forbindelse med Stiftsprovst Clausens Uvilje imod at døbe efter Alterbogen, havde fremkaldt den kongelige Resolusjon, af 22de April 1834, hvorefter Kanselliet tilskrev samtlige Biskopper om at indhente Erklæringer fra Præsterne og selv afgive deres Betænkninger om, hvilke Forandringer der maatte anses for ønskelige. Under 22de Juli 1837 blev det dernæst befalet, at samtlige indkomne Erklæringer skulde tilstilles Biskop Mynster, hvem det tilslige overdroges at udarbejde et Forslag til Forandringer i Ritualet og Alterbogen, hvilket Forslag skulde undergives Behandling af en Kommissjon med Mynster i Spidsen, inden det forelagdes Kongen. Den 5te April 1839 blev denne Kommissjon daanet og kom til at bestaa foruden af Mynster af følgende Mænd: Prof. Kolderup-Rosenvinge, Biskop Tage Müller, Prof. Waage, Prof. S. N. Clausen, Stiftsprovst Tryde og Provst Bøjsen i Søllerød. Men samtidig blev det bestemt, at det trykte Udkast maatte meddeles til Biskopperne og af dem igjen til „de Gejstlige eller andre Mænd i Stiftet, hvis Mening derover de ønske at erfare, inden de selv afgive deres Betænkning“. Men alle Betænkninger skulde tilstilles Kommissjonen inden 6 Maanedes¹⁹.

Af Forslaget til det ny Ritual, som det forelaa fra Biskop Mynsters Haand, skal jeg meddele et lille Brudstykke. Det er Daabshandlingen, der beskrives fra den Stund da Barnets Navn er nævnet:

„Lobet være Gud og vor Herres Jesu Kristi Fader, som efter sin store Barmhertighed vil igjensøde dig til et levende Haab formedelst Jesu Kristi Opstandelse fra de Døde, og nu annammer dig til den kristelige Kirkes Daab, der ikke er en Renselse fra Rødets Urenhed, men en god Sambittigheds Pagt med Gud!

Men Daabens hellige Pagt er denne:

at du skal forsage Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans Væsen;

at du skal tro paa Gud Fader Almægtige, Himmels og Jordens Staber;

at du skal tro paa Jesum Kristum, Guds enbaarne Søn, vor Herre, som er undfangen af den Hellig Aand, født af

Jomfru Maria, pint under Pontio Pilato, korsfæstet, dødt og begravet, nedfaren til Helvede, paa tredje Dag opstanden fra de Døde, opfaren til Himmelen, sidende ved Gud Faders Almægtiges højre Haand; derfra han skal igjengaa at dømmes Levende og Døde;

at du skal tro paa den Hellig Aand; en hellig kristelig Kirke, som er hellige Menneskers Samfund; Syndernes Forladelse; Legemets Opstandelse og det evige Liv.

Vil du døbes paa denne Tro? Ja.

N. Jeg døber dig i Navnet Faderens, Sønnens, og den Hellig Aands. Amen.

(Med Haandspaalæggelse).

Den almægtige Gud, som nu ved Daaben har optaget dig i sin elskelige Sønns, vor Herres Jesu Kristi Samfund, og har forundt dig Frelse ved ham, han styrke dig med sin Naade til det evige Liv! Amen!

Fred være med dig! Amen! —

Dette Ritual-Forslag var en offentlig Hemmelighed. Hvem det laa paa Sinde, havde temmelig let ved at faa det at se. Det Indtryk, som det maatte gjøre paa en Mand som Peter Larsen, skal jeg strax meddele hans eget Vidnesbyrd om. Men først skal jeg pege paa, hvor nær det maatte ligge, naar man saa Ritual-Forslag af den Slags, som den meddelte Prøve oplyser, da at komme til at tænke paa Gjendøberne. Disse vilde jo, som det kan ses af Jens Dyrholms Meddelelser, forandre Daaben og Navveren efter deres Forstand og Skriftklogskab; men det selv samme vilde de gjøre, som blandt andet sagde: Barnet kan ikke, før det er døbt, forsvare og tro; derfor er det meningsløst at lade det (eller Fadderens paa dets Vegne) svare ja til Spørgsmaalene om Daabspagten; derfor maa vi lade en Meddelelse om Daabspagten's Indhold træde i Steden for dens Oprettelse. Og naar det gik an i det ene Stykke at gjøre om ved Sakramenternes Forvaltning efter sin Forstand og Skriftklogskab, hvor var da Grænsen?

„Et Par Ord i Anledning af vores hellige Daabspagt,

allerunderdanigst bediseret til Hans Majestæt Kongen af Ole Peter Holm Larsen, i Stræppenborg". Dette er Navnet paa den 55 Sider store Bog, som P. Larsen paa sit eget Forlag lod trykke i Odense i 4000 Exemplarer, for at den kunde sælges til en billig Pris (12 St.) og blive vidt udbredt^{no}). Skriftet begynder med en Henvendelse til Kongen, hvori han blandt andet henviser til den Forstyrrelse, den ny Kirke Agende i Prøjsen har fremkaldt, og slutter med disse Linjer: „Nu er det min trohjærtige Bøn til dig, o naadige Konge! at du vil gjennemløbe disse Blade, og saa ved dine lærde Mænd lade mig oplyse og overbevise med tilstrækkelige Grunde af den hellige Skrift, hvis jeg skulde være vildledet eller fare vild i noget Stykke. Jeg har i Korthed behandlet og talt om vores hellige Daabs Pagt, da det er det meste, som trykker mig, tilligemed mange andre, efter det ny Udkast, som vi umuligen kunne underkaste os i den Form, det er kommen for Dagen, da der ingen Pagt skal sluttes eller indgaaes med Børnene før Daaben, og kan altsaa umuligen være den ægte apostoliske Daabs Pagt, med mindre vi kunne blive bedre oplyste af Guds Ord, ihvorvel Forandringerne ved Indlednings=Ordene før Daaben, tilligemed Bønner og Kollektor, samt Indbydelses= og Afkeds=ordene ved Nadverens Sakramente, tilligemed Udeladelsen af det Ord sande ved Uddelingen af Nadverens Sakramente meget støder og forarger os, og kan give Anledning til mange tvivlsomme Skrupler og Betænkeligheder“.

Derpaa følger en „Bøn“ og saa et „Forord“, som ender med den Meddelelse, at han ved dette lille Skrift ikke blot vil modarbejde Ritual=Forandringen, men ogsaa saa meget som muligt vil oplyse og afværge de anabaptistiske Grillor, hvormed en Anabaptist eller Gjendøber, der fra fjærnere Egn har rejst omkring her i Landet, har bragt flere i ikke liden Forvirring og Skruplerier.

Hovedsagen i den første Del af det egentlige Skrift er nu en halv opbyggelig Betragtning over Daaben og Daabs=pagten, som vel nærmest er beregnet paa de Lægfolk, der var bleven forvirrede ved Røbners og Mønsters Taler. Selv

har han en Gang siden bekrevet denne Del af Skriftet ved at fortælle, at han „efter sine til den Tid klarede Begreber stræbte at oplyse, at vores Daabs Pagt var ikke alene fra Apostlerne, men at Vorherre end ogsaa i det gamle Testaments Tid havde oprettet en Pagt med Menneskene“⁸¹. Dette kan trænge til noget nærmere Forklaring. Paa mig har Læsningen af det omhandlede Stykke gjort det Indtryk, at Peter Larsen den Gang havde ondt ved at gjøre Forskjel paa den gamle og den ny Pagt; overhovedet har det været en gængse Misforstaaelse — saa gammel for øvrigt som Eusebs Kirkehistorie og vel endnu ældre — at betragte Abel, Enok, Noah, Sem, Abraham, Isak, Jakob, Josef, Moses Samuel, David og alle Profeterne til Johannes den Døber som kristne Mennesker. Den Dag idag bliver denne Misforstaaelse styrket ved det, at Præsterne sjældn stille bestemt nok imellem Spaadommen og Opfyldelsen. Og det var en Undersøgelse værd, om det ikke blandt andet har svækket kristne Menneskers Betragtning af Egtteskabet i dets Hellighed, at de har været vant til at se med ubetinget Beundring paa Jødernes Stamfædre, i hvis huslige Forhold der dog findes meget, som kristelige Egtfolk aldrig kan efterligne. Jeg ser ikke rettere, end at P. Larsen er inde paa denne Sammenblanding af den gamle og den ny Pagt, naar han forsøger at bevise Daabspagtens Egtthed som den, der i Grunden allerede findes i det gamle Testamente. Om nogen vilde sige, — saaledes er hans Bevis, — „Jesus har jo dog ikke med udtryffelige Ord befalet Apostlerne, at de først skulde affordre Menneskene Forsagelse af Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans Væsen, og Troen paa den treenige Gud Fader, Søn og Helligaand, førend de døptes, da kunde vi vel spare: jo vist har han det; thi finde vi ikke just Ordene saaledes i deres Sammenhæng udtryffeligen udtrykt i Skriften, saa vide vi jo dog, som Jesus siger, at der skal læres og tros, før der skal døbes, og da vi vide, at Jesus ikke kom med noget Nytt eller andet Ord end som det, der var prædikeret fra Begyndelsen af, saa vide vi jo, at det var den allerførste Prædiken, som var holden i Verden efter det bedrøvelige

Syndefald, da Gud Herren selv talede i 1 Mossb. 3, 15 og sagde til Slangen (eller Djævelen): jeg vil sætte Fjendskab imellem Kvinden o. s. v. Hvo er derfor da nu den, som vil tænke til at rokke eller forvanske vor hellige Daabes Pagt, uden just netop saadanne, som nødvendig maa være hildebe i Satans Garn og Strikter, og hvis Syn maa være forblindet af den onde Aand, saa de ikke se eller kunne se ret; thi er det ikke just netop det samme, naar vi før Daaben bekjende, at vi forsvage Djævelen og alle hans Gjærninger og alt hans Væsen, som Gud Herren selv sagde til Slangen (eller Djævelen): Jeg vil sætte Fjendskab" o. s. v. I den samme Prædiken fra Begyndelsen finder han da ogsaa Troen, og af det gamle Testamente beviser han, at Barnedaaben er rigtig. — Langt heldigere er den sidste Del af Skriftet, som skal meddeles her, da den i mange Stykker er oplysende.

„Og henvender jeg mig tillige med et Par Ord til deres Højærværdighed Hr. Dr. Mynster, Biskop over Sjællands Stift. — For nogle Aar siden var jeg i Sjælland, og var da saa heldig at støde sammen med D. Højærv. paa en af deres Visitationer: og nød da den Glæde, under mit Ophold i fire Dage, at høre Dem prædike og katekisere i fire forskjellige Kirker, mig ikke til liden Glæde, da jeg hørte, at D. Højærv. ej alene af Gud var udrustet med overordentlig store Naadegaver, men brugte dem ogsaa til at bygge paa den Grundvold, som lagt er, som er Jesus Kristus. Hvilket jeg kan sige, uden at hylle eller smigre, ret glædede og oplivede mit Hjærte, da det gik langt over mine Forventninger at høre en saadan Mand i den Tone, som ellers havde været en stor Sjældenhed for mig hidtilbogs, og tænkte jeg: staar Danmarks første Biskop paa det Standpunkt, at han saaledes lærer og prædiker Kristendom, saa ser det vel ikke saa farligt ud med Kristendommen, som jeg iforvejen havde gaaet og bildt mig ind i mine egne Tanker; thi, tænkte jeg: saadan en Mand maa dog kunne udrette noget, og ved Guds Naade afværge, at Kristendommen dog ikke skal blive alt for meget forfulgt af Vantroens Aand; og som jeg ogsaa ifær af D. Højærv. hørte udtale i den ene

Kirke, efter at Stedets Præst, saavidt jeg erindrer, i Slutningen af den Tale, som han holdt, vendte sig til D. Højærv. og med Ord omtrent udtrykte den Mening, at hvis det nogenfinde skulde blive ham forment, saaledes at lære og prædike Kristus den Korsfæstede, som han nu havde aflagt Vidnesbyrd om, da saa han sig nødsaget til at nedlægge sit Embede, og aldrig mere at betræde det hellige Sted. Hvor- paa D. Højærv. strax traadte frem i Korsdøren, da han havde sluttet sin Tale, og glædede os alle med det Haab, at saalænge de danske Love stode ved Magt, og vores nuværende Konge, Kong Frederik den Sjette, beklædte den danske Trone, da skulde ingen have mindste Anrsag til at tvivle eller frygte derfor. Jeg syntes, at det var Ord i rette Tid, talt og sagt som af en retskaffen og dygtig Mand, da Deres overordentlige og store Naturgaver tillige lagde et dobbelt Eftertryk i samme. Men naar jeg end skal til at tænke mig om, saa kan jeg ikke andet end sige, at det dobbelt saarer og krænker mit Hjærte, at en Mand som D. Højærv. kan saaledes lade sig forlede til at bukke og give efter for Bantrens Aand og give det første Stød til en kirkelig Adskillelse her i Danmark, dersom det af Dem forfattede ny Udkast til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual skulde blive befalet indført. Og dette kan jeg sige og lade D. Højærv. vide, at om endogsaa alle danske Præster for en Tid kunde lade sig blænde og vildlede saaledes, at de bekvemmede sig til at antage og bruge det i den Form, det er kommen for Dagen, hvilket jeg dog tror umuligt at kunne ske, saa er der noget, som jeg, i hvor simpel og uanselig en Person jeg endog monne være, og om der var en, som var endnu ti Gange saa uanselig som jeg, at vi have tilfældes med de allerlærdeste, mest ophlyste og anseeligste Mænd i Verden, og det er det, som vi vel efter Talekunsten kalder „Samvittighed“, men som vi vel ellers paa godt bredt Dansk kunde kalde „Guds Domstol“. Sig mig engang, D. Højærv., naar denne Stemme taler og raaber højt i vores Indre: det er galt, det er Bilsfarelse, det er falsk Lærdom, det er ikke efter Herrens egen Indstiftelse og Anordning, det er Mennefebud, Mennekepaafund og Mennefe-

værk; hvad skal vi arme Menneſter da gjøre? ſkal vi døve og ſlaa denne Stemme ihjel for at rette og føje os efter Menneſkene? eller ſkal vi, for at følge denne Stemme heller ſige: nej, førend jeg ſkulde ſlaa den ihjel og tænke til at ſætte mig op og ſtride imod Gud, for at føje Menneſkene, da ſkal før baade Hus og Gaard, Rone og Ørn, og alt hvad mig ellers kjært monne være i Verden, ja om endogſaa Livet ſkulde gaa i Øbet med, fare altsammen. Og nu ſkal jeg aabenhjærtig fortælle D. Højærv., hvorledes det er gaaet mig; jeg har jo i længere Tid nok vidſt, at det var i Værk med at forfatte et nyt Kirke-Ritual; endelig hører jeg, at nu er et Udkaſt iſtand, flere Fejlgreb deri ere gjorte; jeg vilde da viſe min Præſt noget en Dag, ſom vi vare nogle Lægfolk enige om at indgive til den Kommiſſjon, ſom er nedſat, for at overgive og ſamthkke i det ny Udkaſt; men han ſagde, at det havde vi ſlet ingen Ret til at ſkrive noget om ſom ikke var kommen offentlig ud, men var en Hemmelighed, ſom ene var betroet Præſterne med Rituallet; hvad vi vidſte, var ikke andet, end hvad en ſom en Hemmelighed havde betroet os. Men jeg kunde ikke ſaa det i mit Hoved, at den Sag ſkulde holdes ſom en Hemmelighed, her i et proteſtantiff Land. Nu ſpurgte jeg da, at en Præſt eller Provſt et andet Sted, heller ikke ſom jeg anſaa den Sag for ſaa farlig at gjøre ſaadan Hemmelighed af, idet han havde laant det ny trykte Udkaſt til en af ſine Sognemænd, og nu var jeg nyſgjærrig for at ſe det; men hvad Virkning det gjorde i mit Hjertes Indre; da jeg fik Bogen at ſe, ſaa D. Højærv. vel næppe tænke; og tænkte jeg: ſaa det ſaaledes pine dig at ſe Bogen, og Bogſtaverne trykte paa Papiret, hvad vil der da ikke blive af, om du ſkulde leve den Dag, at den ſkulde blive indført i Kirken, og du ſkulde ej alene ſe Præſten møde med den for Herrens Alter, men endog høre Ordene udtale med en levende Stemme ved de hellige Handlinger; ſandelig tænkte jeg: der maa det viſt blive umuligt for dig at holde dit Liv, og der bliver da intet andet Raad for dig, end at fly af en ſaadan Kirke, i hvor det

end ogsaa siden skal gaa dig i Verden⁸². Og dette kan jeg sige D. Højærv., at som det vilde gaa mig, saa vilde det blive Tilfældet med mange Tusinde; og det er egentlig den nærmeste Aarsag, hvorfor jeg nedskriver disse Linjer, for om ved Guds Naade at bidrage mit til, at den bedrøvelige Erfaring ikke skal komme til at stadfæste Sandheden af min Tale; thi dette kan dog vel ikke være D. Højærv. ubekendt, at de ere, Gud være lovet, dog ikke saa faa her i Danmark iblandt den almene Almue, som i den senere Tid af Guds Naade ere blevne vakte til alvorlig Eftertanke om det ene Foruødnø; saa det gaar sandelig ikke an at skalte og valte med de hellige Ting, som man synes og at forandre lidt eller meget deraf og tænke til at paatvinge eller paaliste Folket, som for omtrent en 30 a 40 Aar siden, med den nu brugelige Salmebog, som hvis det havde været nu, vel havde blevet umuligt at saa den indført, som det ogsaa til Dato har vist sig paa flere Steder i Jylland, hvor det religiøse Liv ikke har været saa rent uddøet, som her i de andre Provindsfer; men at den ny Salmebog ikke tilfredsstiller Folkets Trang, naar der vækkes aandeligt Liv, det beviser Erfaringen, idet ej alene Kingos gamle Salmer ere paa ny oplagte, men end ogsaa Biskop Brorsons Salmer er i disse Aaringer paany oplagt 5 Gange, og snart udsolgt, saa der vel snart kan trænges til nok et Oplag af samme. Nu ved jeg derfor intet bedre Raad at give D. Højærv. end som aabenhjærtig at tilstaa deres Fejlgreb i dette Stykke, og som den sal. Lutherus siger: at falde er menneskeligt; men at blive liggende er djævelsk; hvis ikke Guds Time er kommen, og der virkelig skal ske en Adskillelse imellem Tro og Bantro her i Danmark; thi saadan en Mægling, som D. Højærv. har foreslaaet, er der jo dog ingen, som er tjent med; thi vi Kristne kunne jo slet ikke bruge det, og de aabnbare Bantro ere vel ikke heller tilfredsstillede. Dette synes jeg, at D. Højærv. skulde gjøre: er der saadanne aabnbare Staller iblandt os, som jo i højeste Grad ere at beklage, at de ikke alene ej kan tie med deres egen Skam, men at de endog bryder ud og ere besværed:

over at blive i den hellige almindelige Kirke; da at ansøge Majestæten om, at de kunde faa Lov til at trine ud og danne dem en egen Sekt eller Parti for dem selv. Gud vil jo ingen tvungne Folk have i sit Rige, hvorfors skal vi have dem? de gjøre jo i Grunden ej alene Kirken den største Vansire, men er den end ogsaa til den største Fordærvelse; de skulle derfor ej alene have denne Frihed; men vi skulle jo end ogsaa, som Apostelen siger, fly et kættersk Menneske efter en eller anden Paa-mindelse! Herren har jo dog ikke lært os at mægle hans og Verdens Rige sammen, vi kunne jo dog ikke tjene to Her-
 rer, siger han, og en liden Surdejg gjør den ganste Dejg sur, og hvad Samkvem haver Mørket med Lyset eller Kristus med Belial, siger jo Apostelen, han vil jo, at vi skulle gaa ud og frastille os og ikke røre noget urent. Nu tænker jeg da, at D. Højærv. i det mindste sørger for, at intet Nyt bliver indført, med mindre vi med tilstrækkelige Grunde af Skriften først blive oplyste og overbeviste om det Bilsfarende, vi har haft hidtildags; thi ellers vilde De jo dog blive Marsag i at komme stor Jammer og Elendighed affted og sætte en Stampet paa deres egen Kjole, som ikke vilde være saa let at afvadske igjen. Jeg kan ellers lade D. Højærv. vide, at jeg før har været i meget Bilde-rede med, hvor vi har faaet vor Daabspagt fra, da jeg ikke fandt Ordene i deres Sammenhæng saaledes udtrykte i Skriften, og spekulerede derfor paa, enten at Morten Luther eller nogle af de ældre Kirke-lærere havde samlet det, saaledes som vi brugte det; men kunde aldrig komme til noget Resultat, da jeg fandt ingen i de Skrifter som jeg læste, som skrev derom, indtil Magister Lindberg og Pastor Grundtvig i deres Skrifter oplyste mig om; at Daabspagten var fra Apostlerne af og altsaa ældre end det ny Testamente, da det først er samlet senere efter, og det kunde jeg sa a strax forstaa at være Sandhed, da Apostlerne jo nødvendig maa have haft en Form eller Maade at døbe efter, og da ingen døpte uden Apostlerne og deres Discipler, som vare lærte og underviste af dem, saa var det

noget, som de ikke ordret kom til at skrive i deres Breve, da alle de Kristne og Menigheder, som de skrev deres Breve til, jo tilforn vare døbte og altsaa mundtlig underviste i den Sag og vidste tilforn, hvad Daabens Pagt var; nu blev jeg glad for denne Oplysning og blev de agtværdige Mænd megen Tak skyldig. Dog kan jeg ikke nægte, at jeg alligevel blev ret galen paa Magister Lindberg, da han i sin Kirketidende skrev om Hernhutterne formedelst den Forkjærlighed jeg havde til dem, at de var en Sidebygning til den kristne Menighed, fordi deres Daabspagt var ikke ægte; thi jeg vidste, havde de i Livet annammet den Helligaand til at forsage Djævelen, og at tro paa den treenige Gud, saa maatte deres Daab ogsaa være ægte, da Gud vilde ellers ikke have givet dem sin Helligaand; men da jeg ikke staar i nærmere Børrelse eller saa nøje Bekjendtskab med nogen af dem, som ere døbte og opdragne i den Hernhuttiske Menighed, kan jeg intet tale derom, da dem jeg haver Kjendtskab med, ere døbte i vort Samsfund og i den her forhenværende vantro Tid søgt derimod, som i en Fristad eller Tilflugtssted, hvor de bedre kunde faa Næring for deres Tro, da det Korsets Ord dog der blev forvaltet. Hvorvidt ellers saadan en Kirke, som D. Højærv. et Steed siger, der opstiller en anden Trosbekjendelse, ellers ikke kan nægtes at være kristelig, skal jeg lade være usagt; ægte kan den umulig være, ligesaa lidt som alle de Roser og Blomster, som vore Damer flaber til at ndstafere dem med, ere i deres egentlige Natur ægte, om de end anvender nok saa megen Kunst og Flib derpaa, og om de endog for en Tid blænder den Vankundige, saa dog, naar de kommer paa Prøven, bevise baade i Lugt og Natur ej at være andet end et Abspil, som maa svinde for Bæsenet selv. Forresten er jeg af den Mening, som den salige Lutherus siger, at den, som er døbt i den treenige Guds Navn og haver den Helligaand, saa han virkelig i Livet forsager Djævelen og tror paa den treenige Gud, hans Daab maa anses for ægte, og han bør ej døbes om igjen; men at derfor jeg eller nogen, som ere overbeviste og oplyste om det oprindelige og af Herren selv anord

ned e, kan give Slip derpaa eller antage noget nyt Menneſteværk, dette kunne vi ikke uden at nægte ham, ſom harer ſagt: hvo ſom nægter mig for Menneſtene, ham vil jeg og ſaa nægte for min Fader: men hvo ſom bekjender mig for Menneſtene, ham vil jeg og bekjende for min Fader, ſom er i Himmelen". Vogen ſlutter derpaa med Luthers Salme: „Vor Gud han er ſaa faſt en Borg“.

Under denne Redegjørelſe er Peter Larſen aabenbar paa ſin Plads ſom det kristne Lægfolks Talsmand. Det kan ſes, at han havde tilegnet ſig Grundtvigs Dplysning om Daabens Pagt ſom det gjennem alle Tider uforanderlige Vidneſbyrd om, hvad der er den ſande Kriſtendom, men at hans Forhold til Kriſtiansfeldterne i den Retning har voldet ham nogen Beſvær.

Men man kan være vis paa, at han under Brydningen med Gjendøberne og ved at ſe Daabspagten truet fra Myndighedernes Side har ſkjønnet endnu mere end før paa Grundtvigs Gjærning i den danſke Menighed.

P. Larſen lod det ikke blive ved at ſkrive denne Bog. Han holdt af at gaa lige til Folk, og han gik til Kongen ſelv for at bede om, at ingen Forandring maatte foretages. „Jeg følte Trang til at bede vores gamle Konge om, at vi dog maatte beholde, hvad vi havde, for ej at blive drevne ud. Den gamle Mand rystede jo rigtignok paa Hovedet og ſagde der er ingen Forandringer gjort, ſom kunde ſkade noget. Saa godt gik det mig derimod ikke hos Hs. Højærv. Biſkoppen; thi han ſagde mig jo derimod med despotiſk Myndighed, ſaavidt jeg kunde forſtaa, at det var noget, ſom vi ſkulde holde vores Fingre fra og ikke kom os ved, men kunde lade dem paſſe det, ſom vare ſatte dertil. Men jeg tænker vel, at den gamle friſindede Konge, ſom ikke vilde have ſine Underſaatter tyranniſerede, har nok ſagt til Hs. Højærv., at det var vel beſt, at han puttede ſit Forſlag i Kaffelovnen til en anden Gang“⁸³

Mynter tog i ſine „Dplysninger angaaende Udkaſtet til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark“ ogſaa Henſyn til P. Larſens Skrift. Og dette bragte denne til paa

ny at tage Pennen i denne Strid. Det er i „Nordist Kirke-
tidende“ fra 1840, Side 455—482, at han fik trykt en
„Skrivelse til Hs. Højærværdighed Hr. Biskop Dr. Mynster“.
At han denne Gang tager fat, er fordi han har erfaret,
at Gjendøberiet endnu er i stærk Bevægelse, og at Sa-
tan sover ikke, men lurser efter paa alle Kanter. Efter en
længere Indledning, som har Hensyn til den Maade, hvor-
paa Biskoppen har skrevet til ham, beder han denne glemme,
at den ene er Biskop og den anden Bonde, og saa i Ro at
overveje, hvad han har at fremsføre:

„Hvad jeg nemlig har ladet D. Højærv. vide, at jeg
før har været i Wilderede med, hvor vi have faaet vor
Daabspagt eller Trosbekjendelse fra og blev glad ved, da
Pastor Grundtvig og Magister Lindberg oplyste mig om,
at den var fra Apostlerne af, og er ældre end det ny
Testamente, er vel det, som har givet D. Højærv. Anledning
til at sige til mig: „men naar nogen kommer og siger
dig, at Ord i vor Alterbog, hvilke du ikke saale-
des finder udtrykt i Skriften, skulde være fra
Apostlerne af og altsaa ældre end det ny Testa-
mente, da skal Du ikke strax tro, at dette er Sand-
hed; men Du skal fordre Beviser derfor, og hvoraf vil no-
gen bevise til Exempel hvad Form og Maade Apostlerne
have haft at døbe efter, naar det ikke staar i Skriften; thi
hvad Gud har agtet at være os fornødent at vide om Vor-
herres og Frelseres og hans Apostlers Anordninger, det har
han vel sørget for at lade os bevarer i den hellige Skrift,
saa at det kunde være vor Regel og Kettesnor indtil Dage-
nes Ende. Kunde de nu ikke føre et saadant Bevis, da
skal du svare dem: jeg kan og vil og tør ikke tro Eder;
thi saa kunde I jo indbilde mig, at det var Apostlernes
Anordning, at Paven skulde være Kristi Statholder paa
Jorden; at vi skulde tro hans Ord som Kristi; at vi skulde
tilbede Jomfru Maria og alle Helgene, og saa fremdeles.
Det er just saadanne, der vil paabyrde os Menneske-
bud og Menneskepaafund som Herrens egen eller
hans Apostlers Indstiftelse og Anordning.“ Jeg ved
dog ikke, hvor D. Højærv. kan være saa letfindig og tale

faa ubetænksomme Ord uden at have mindste Grund dertil; jeg ved for det første ikke, hvornaar Grundtvig eller Lindberg have beghndt med at paanøde nogen, hvad de tro; at Grundtvig har forsvaret vor Daabspagt og Trosbekjendelse som oprindelig og apostolisk, dette ved og tror jeg; men at han har paabyrdet mig den, det være langt fra; men at han har glædet mig med sin Dplysning, det kan jeg ikke nægte, og er ham endnu saa megen mere Tak skyldig, som vi i disse Dage opleve Gjendøberiet s vildfarende Smitte her iblandt, foruden hvad D. Højærv. (som jeg tror i deres Forvirring) har foreslaaet i deres Udfast ved at forfalste os vor Daabspagt. Om jeg kom i en nøjere og nærmere Forening i og med Herren, da jeg fik denne Dplysning, dette siger jeg ikke, da jeg af Guds Raade nok i Forvejen vidste, paa hvem jeg troede og havde med hans Hjælp ikke ladet mig min Daabs Pagt og Trosbekjendelse berøve, hvad enten jeg var kommen til denne Dplysning eller ikke, da jeg fandt den saa hjemlet i Skriften, at jeg vist ikke kunde formode den kunde blive bedre; men at jeg har faaet et fastere og sikrere Stæde at staa paa, og et kraftigere Værn imod Vildfarelser og falsk Værdom, dette kan jeg ikke nægte, og jeg kan ikke vide, hvor længe at D. Højærv. vil dvæle, før De vil lade deres Hjærte aaben for og give Sandheden Rum og ikke bestride, hvad der dog lyser som klar Dag. Men kan D. Højærv. endnu ikke for Tiden formedelst deres høje Stæde i den danske Statskirke bekvemme Dem til at lade sig lære af den, der ej alene i mine, men i manges Djne, hvad den Sag angaar, er større og har mere Indsigt end D. Højærv., saa maa De dog ikke fortryde paa, at naar jeg skal følge de Raad, som D. Højærv. har givet mig, da kan det slet ikke blive mod Grundtvig, men lige imod Dem selv. Jeg forlanger endda nu slet ikke, at D. Højærv. skal forandre deres Tro paa Skriften som ældre end vores Trosbekjendelse, som vi aflægge ved Daaben; men lad være, at D. Højærv. endogsaa havde Ret i dette Stykke, som jeg dog ikke kan tro, til jeg bliver overbevist om det modsatte, og som vel nok vil være umuligt, da det ej alene strider

imod al sund og fornuftig Eftertanke, men endog lige imod Skriften selv, da den altid forudsætter en Tro og en Pagt og en Daab, og vi jo nok alle ved, at Vorherre og Apostlerne, de baade prædikede og døbte, og at der var Tro og Bekjendelse til, før der blev skrevet en Løddel af det ny Testamente. Havde Grundtvig sagt, at det hørte til Daaben, som De fortæller os at finde Sted i den romerske Kirke, hvilket jo ingen hos os har lagt til, at Præsten tre Gange aander over Barnets Ansigt, lægger Korn indviet i Salt i dets Mund o. s. v. saa havde jeg sandelig og fordret Bevis, før han havde faaet mig til at tro det, og sagt, som D. Højærv. raader mig: jeg kan og vil og bør ikke tro Dig, da jeg intet finder derom i Skriften. Men da han nu ikke siger andet end, hvad just netop hele Skriften ogsaa siger og stadfæster og vidner om at være en urykkelig Sandhed, saa ved jeg ikke, hvad andet Bevis jeg skulde fordre eller forlange. Men naar D. Højærv. foreslaar os ny Daab, saa kan jeg rigtignok ikke sige andet, hvad enten der saa er en Stemme, som raaber højt eller sagte i mit Indre, end de Ord, De selv har lagt mig i Munden: jeg kan og vil og bør ikke tro Dem, før De har bevist, hvad De siger; thi saa kunde Gjendøberne let gaa til at indbilde mig, at deres Daab var den rigtige, og jeg da gaa til at lade mig døbe om igjen, da den dog og har Stik af Skriftmæssighed og Sandhed. Og hvormed vil nu D. Højærv. bevise deres Daabs Ægthed? Med Skriften sandelig ikke, som De dog henviser mig til imod Grundtvig; thi den har De jo lige stik imod Dem, da Vorherre og hans Apostler ej have brugt den Fremgangsmaade og sagt, at nogen skal forsvage Djævelen o. s. v. eller, at nogen skal tro paa den treenige Gud. Nej! Herren siger: et raaddent Træ bærer raadne Frugter, det kan ikke bære god Frugt, et godt derimod bærer det af sig selv; det behøves ikke at sige til det, at det skal gjøre det; thi det gjør det alligevel; og et raaddent kan det ikke hjælpe at sige det til, at det skal; thi det kan det jo ikke. Vorherre siger ikke, at vi skal tro; men han siger: hvo, som tror og bli-

ver døbt, skal blive salig; men hvo, som ikke tror, skal for dømmes. Det er jo en hel fri Sag, som Herren overlader til Menneſket ſelv, hvad enten han vil tro og blive ſalig eller han vil ikke tro og for dømmes, og Apoſtlerne tale jo ligedan . . .; de befordrede og fremmede Kriſti Rige ved Dvertalelſe og ikke ved Magt eller ved Lovens Være, hvor det beſtandig hedder: Du ſkal. Det kan derfor ſuart lade, ſom D. Højærb. vil føre os ned under Loven, da dog Apoſtelen ſiger, at vi have intet med Kriſtus at gjøre, naar vi ville retfærdiggjøres af Lovens Gjæringer, og at Loven end ikke var givet for derved at blive ſalig, men at den var lagt til for Overtrædſens Skyld. Herren ſiger heller ikke derfor: I ſkal omvende Eder og blive ſom Børn for at komme i Guds Rige, men: uden at I gjøre det, kommer I der ikke; han ſiger heller ikke: I ſkal føde Eder paany, for at ſe Guds Rige; men han ſiger: uden I blive fødte paa ny kan I det ikke; han fordrer ikke af os, at vi ſkal gjøre det allerringeſte; thi han ved det bedre end vi, at vi intet kan; men han raader os kun at give Slip paa det, vi have, ſom ikke duer, og tage imod det, ſom han vil give os. Naar D. Højærb. derfor ſiger, at vi ſkal forſage, og vi ſkal tro, ſaa er det hverken efter Apoſtlernes eller Kriſti Være. Men, ſiger D. Højærb., at jeg tager deres Ord i en gal Mening, at de heller ikke ſkal forſtaas, ſom jeg nu haver ſagt; at det er ikke deres Mening med dette: Du ſkal, men at det er noget, ſom ligger i Sagens Natur, og ſom Daabens hellige Pagt fører med ſig, ſom ogſaa Pavluſ ſiger: ſaa ere vi da begravne med ham ved Daaben til Døden, paa det at ligefom Kriſtus er oprejſt fra de døde formedelſt Faderens Herlighed, ſaa ſkal og vi vandre i et nyt Levned. Men ſaa maa jeg jo ſpørge: naar den Pagt da er bleven oprettet, ſom De vil ſige, der fører dette med ſig? ſaa i hvordan jeg end vander og drejer det, ſaa kan jeg dog ikke ſaa det til at paſſe. Vilde De endelig have det oplæſt, enten førſt eller ſidſt, naar bare Pagten blev oprettet, dette kunde vel have gaaet an, i hvorvel vi kunde ſige det at være hel overflødig, om vi ellers kunde kalde det apoſtolik, da dog Apoſtelen ſiger: om nogen profeterer, ſkal det være efter Troens

Maade; men er det deres Mening, at ingen Pagt kan oprettes imellem Gud og Barnet, før det kommer til Bevidsthed og faar Forstand, som vi kalde det, og som De sagde til mig, da jeg talte med Dem, at det var urimeligt at spørge et Barn, om det tror, at det ikke kunde tro, men først naar det opvokste i Livet og blev undervist i de kristelige Hovedlærdomme, kunde det komme til at tilegne sig Troen, saa spørger jeg endnu som dengang: hvad Mæt have vi saa til at døbe dem? er det saa ikke helt galt fat med Barnedaaben? skal vi saa ikke, og det jo før jo heller, gaa over til Gjendøberne allesammen og lade os døbe om igjen, og saa udsætte vore Børns Daab, til de saa Forstand og kunne selv svare for sig. Erfarer D. Højærv., hvorledes De fører os Gjendøberne lige i Armene? De vil heller ingen Daabspagt have oprettet, fordi de ikke finder det bogstavelig saaledes i Skriften; de forkaster jo ogsaa Barnedaaben som ughlbig, fordi de sige, at Børn ikke kunne tro, og fordi de ikke med Ord kan finde, at der staar i Skriften: I skal ogsaa døbe Børnene. Naar jeg derfor nu skal være aabenhjærtig og sige min Mening og ikke hylle for D. Højærv., som jeg nødig vilde for noget Menneſte paa Jorden, saa kan jeg ikke sige andet, end at det er slet ikke andet end Erfaring i Livet, som D. Højærv. fattes, for at komme paa det Rene med hele denne Handel; thi i Stedet for som D. Højærv. mener at holde den danske Statskirke sammen, med deres ny Udkaſt, da adſplitter De den i mange Stykker. Jeg kan ikke nægte, at jeg vel før paa en Maade har været enig med D. Højærv., at der burde ikkun være en Form og Maade, da dog ikkun i Grunden en kunde være den oprindelige og ene rette. Men Erfarenhed haver lært mig, at intet Vaand, knyttet af Menneſkene, er mægtigt til at sammenholde de Aander, som ere oplyste og befæstede i det modsatte, at Menneſket heller først vover og lider alt; end han lader Aanden tvinge“.

Af Strivelsen til Biskop Myuſter vil der i et senere Stykke blive Lejlighed til at anføre noget mere. Men her, hvor det særlig er mig om at gjøre at viſe, hvor meget Gjendøberbevægelsen og Ritual-Striden bragte Peter Larsen

til bestemt at hævde Sakrament=Ordene og sagtens ogsaa befæstede hans Stilling som Ven af Grundtvigs kirkelige Anskuelse, vil jeg endnu kun fremhæve følgende Linjer: „Jeg er temmelig overbevist om at sige Sandhed, naar jeg siger Dem, at om end ogsaa Grundtvig og hele det saakaldte Grundtvigske Parti, ja om jeg tør tælle mig i den Flok og regne mig selv i med, at om vi alle havde tiet stille og selv set til, hvorledes vi havde blevet beroliget og kommet til Rette med vore egne Samvittigheder og faaet dem døsset hen med, at det er ogsaa sandt, som D. Højærv. siger: intet mere hører til Daabens Væsen end at døbe i Navnet Faderens, Sønnens og den Helligaands, det øvrige er Menneske=Sammensætninger og kan underkaste sig og taale Forandringer, alt efter som Tiden og Lejligheden udkræver, og saa faaet lidt eller meget forandret, saa vel ved Daaben som alle øvrige kirkelige Handlinger, saa vilde dog alle de, som er eller for Fremtiden vilde blive vaft nogen alvorlig Eftertanke hos for Sjælens Frelse og den evige Salighed, enten træde ud i forskellige Partier, efter som de kunde blive enige at danne en Bekjendelse og oprette et Samfund, eller ogsaa at de vilde gaaet over til Gjendøberne“.

Det skal nu ikke være sagt, at P. Larsen aldrig kom endnu dybere ind paa Grundtvigs Tanker — den Gang saa han vel navnlig endnu ikke sikkert Forskjellen paa Ord og Skrift, som han siden bestemt hævdede overfor Anders Larsen. Men at han allerede 1839 og 40 var lige saa fuldt en Lærling af Grundtvig som de fremmeligere af Grundtvigs Præstevener paa den Tid, mener jeg, maa fremgaa af, hvad her er anført.

VII.

Skolelærer Rasmus Sørensen og Rejsten i Høst 1837.

Naar man vil efterspore de forskellige Strømninger, der har givet vort Hundrebaars folkelig Livsøre sin ejendom=

melige Farve, maa man ikke overse den „filantropist-pædagogiske“ Bevægelse, som kom herind fra Tyskland især efter 1780. I den Levnedsbefrielse af sig selv, som Rasmus Sørensen udgav 1847 og 48, har han med virkelig Varme skildret Virkningerne af den „ægte filantropiske og pædagogiske Skoleaand“, som ejede hans egen Ungdoms-Kjærlighed. Han er født 8 Marts 1799 i det ved Thyra Danebods og Gorms Gravhøje navnkundige Felling og prøvede som Dreng først Skolegangen hos en Degn af den gamle Skole, Studenten Therkild Thorbrygger, der sad inde med sit Embede fra 1760 til 1815, og i alle Moader holdt paa det gamle; da hans Hus brændte, lod han det bygge op, ganske som det før havde været, skjønt det ikke let kunde være mere uhenigtsmæssigt; Børnene lærte han at læse indenad og udenad deres „Aves“ (d. e. Avc), Luthers lille Katekismus og Pontoppidans Forklaring; saa havde han ved hvert af Budene to Spørgsmaal: „hvad forbydes i dette Bud?“ og „hvad befales?“ og ved Troens Artikler tre Spørgsmaal: „hvo har skabt dig?“ — „hvo har igjensløst dig?“ og „hvo har helliggjort dig?“ Enkelte af Børnene skrev han nogle Aragetæer og Tal for paa deres Strivepapir; videre blev det ikke til med Undervisningen i Skrivning, og der var slet ikke tale om Regning. — For at lære at regne gik Rasmus Sørensen i Skole i Hygom i et helt Aar. Men nu kom Thorbryggers Substitut til at gaa til Undervisning hos Provst Petersen i Valle og Præsten Ferslev i Felling, og skjønt denne Lærer-Dannelse ikke tog mere end to Dage om Ugen i Sommeren og Efteraaret 1811, saa virkede det dog saadan, at der den følgende Vinter blev noget at lære i Felling Skole ogsaa for Rasmus. — 1812 blev Rasmus Sørensen konfirmeret og kort efter selv antaget til Thorbryggers Substitut og var det til dennes Død 1815. Men Aaret efter blev han sendt til Besterborg Seminarium paa Lolland. Rigtig nok vilde han hellere have været i Latin-skolen. Men Ferslevs Formand, Rasmus Møller, der nu var Præst i Røbeløv i Nærheden af Besterborg, og efter hvem Rasmus Sørensen var opkaldt, paastod paa det bestemteste under et Besøg i Felling, at vilde han „i den vel-

signede Almueskoletid, som er stærkt i Gang paa Øerne, og som I ogsaa gaar i Møde her i Jylland, gjøre et Skridt udenfor Bøndestanden", da skulde han gaa Seminarievejen og blive Skolelærer, „hvilket Kalb er lige saa vigtigt og hæderligt som Præstefaldet i Staten — begge tjene lige meget til Religionens, Sædelighedens og Dydens Fremme blandt Menneskene". Og talte Poul Martin Møllers Fader saaledes, saa sagde hans Kone, (Kristian Vinthers Moder, der som Enke var bleven gift med Enkemanden R. Møller): „jeg har selv kun en Søn, som i Aar dimitteres fra Rytstjebing Skole til Universitetet; men havde jeg flere Sønner, da skulde de være Seminarister; thi Almueskolevæsenet vil komme til at gaa foran Præstevæsenet".

Seminarieret i Vesterborg var oprettet af „den hjærtelig udmærkede Katedet" Biskop P. D. Bøjsen, som selv var uddannet ved Universitetet i Kiel, ligesom „den dybsindige og overordentlig dygtige" A. Hansen, der var hans Skolelærer i Vesterborg og blev hans Medlærer paa Seminarieret, var udgaet fra Seminarieret i Kiel. Deres Hjælpere kunde vel ikke maale sig med dem; men dog stod „det daglige Livs Arbejder og Besværligheder paa Seminarieret" i det Hele for Rasmus Sørensen som „et let Nag og en gavnlig Byrde", ja det var „en ren filantropistisk-pædagogisk Skole, fri for al Tvang til Lektjelæren og Lektjehøren, fri for den strænge Examen med den strænge Censur, fri for at kjede og dræbe, men skikket til at muntre og opgive". Og „der var en stor Hjælpsomhed, Filantropi og Pædagogik imellem Seminaristerne indbyrdes, og det ikke alene med at undervise hinanden, saa vel paa Seminarieret udenfor Lærernes Timer som i Logierne hos Bønderne i Byen og Sognet, men ogsaa med at laane hinanden Penge, Klæder og Bøger, ja, om det skulde være, tillige med at skillinge sammen til en Seminarist, der manglede til et Par Støvler, eller havde ikke Penge nok til hans Husvært o. s. v." — Naar der var Examen i Børneskolerne i Omegnen, fulgte alle Seminaristerne med Biskoppen for at høre Børnernes og Lærernes Fremgang, og da var „Excellensen", forhenværende Statsminister Grev C. D. F. Reventlov ogsaa tilstede,

„og en saa stor og ærværdig Personlighed, prydet med de mange Stjerner og Kors, havde jo aldrig noget Menneske i Danmark tilforn set at møde og tage omkring i Almueskolerne, for at høre hvert Barn af Kollingerne læse, stave, lægge sammen, kjende Tal og skrive Bogstaver, kjende Ordet og Vorherre; det gjorde derfor et overordentligt og dybt Indtryk paa K. Sørensen, da han første Gang saa denne Stormand, denne af Aand og Ild begejstrede og kraftige Olding“. K. Sørensen skulde komme i nærmere Forhold til denne Hædersmand. Allerede 1817, da han kun havde været et halvt Aar paa Seminariet, maatte han midlertidigt overtage en Skole (Skjærringe) paa Reventlovs Gods, medens der blev bygget et Enkesæde til den afdøde Skolelærers Hone. Og efter at han havde taget Examen 1818, var han vel en Tid Lærer ved en Borgerstole i Aarhus, men overtog igjen 1 Novbr. 1821 en Skole paa Grevskabet Kristianssæde, Brandstrup, hvor han blev til 1827. Da han 22½ Aar gammel overtog dette Embede, var det for ham, „som om han alt havde gennemlevet tre Menneskealder af Skolelivet, og i en vis Betydning havde han det ogsaa, naar man regner hans første Periode af Skolelivet i Salling for Morgendæmringen mellem den gamle og den ny Menneskealder i den danske Almueskoles Historie; hans anden Periode i Seminarie- og Skolelivet i Lolland for Middagslyset i samme Historie; og hans tredje Periode i Aarhus for Eftermiddagsglandsen af den ny Skolestjerne, der var oprunden over det danske Almuefolks Horisont. Det som for at bade sig i det dejlige stærke Aftenstjær, der endnu vilde udbrede sig fra denne Stjærnes første Repræsentant i Danmark, førend denne lukkede sine Dine og hengik til sine Fædre, ilede Rasmus nu hen i den nærmeste egne Kreds af denne Repræsentant“. Det er ikke lidet, han har at fortælle om Grev Reventlovs egen Skole-Indretning og egen Skole-Anordning, ifølge hvilken han baade havde sat Skolelærerne til at være Medlemmer af Skolekommissionen og funderet en Skolekasse, hvoraf ikke alene Skolelærernes Enker og afgaaede gamle Skolelærere, uden Byrde for Embederne og og Eftermændene, kunde godt forsyrges, men hvoraf ogsaa

Skolelærerne selv i trange Aar kunde erholde Tillæg i deres Løn, erholde Løn til deres Hjælperlærere, naar det blev fornuftigt for dem at holde sig nogen, erholde Hjælp til deres Sønners Oplærelse paa Seminariet, og erholde Gratifikation for særdeles udvist Flid og Dygtighed i deres Skoler samt Hjælp i anden tilstødende Ulykke eller Trang.

„I Grev Reventlovs Bygning af Skoler har han afbildet sin høje Forestilling om det store og elskværdige Mønster, som baade en Skolelærer og en Skolelærers Kone skulde være, ikke alene for Skolebørnene, men ogsaa for disses Forældre og andre, der besøgte dem, eller kom til dem paa hvilken som helst Tid. I alle de Skoler, han byggede paa sit eget Gods, saa vel som paa de kongelige Godser i Frederiksborg Amt, er den ene Dør fra Forstuen ind til Skolestuen, og den anden ind til Køkkenet, igjennem hvilken Indgangen til Dagligstuen er, ligesom der og fra Skolestuen er en Dør til Indgang i Dagligstuen. Naar man spurgte ham, hvorfor han havde saaledes indrettet de smukke ny Bygninger af Skoler, at man ikke kunde komme i Skolelæreren Dagligstue, uden først ved Gjennemgang at genere enten Manden i hans Skole, eller Konen i hendes Køkken, saa var det altid hans Svar: en god og dygtig Skolelærer lader sig hverken forstyrre eller genere, naar Folk træder ind i hans Skole; det er ham kjær, at de modtage derved et Indtryk af den Orden, Flid og Aand, der findes hos ham i hans Skole; Børnene blive ogsaa behageligt stemte ved at se nogle af deres Forældre eller Fremmede at blive opmærksomme paa dem i Skolen; og ligeledes er det med Skolelæreren renlige, nette, ordentlige og huslige Kone, hun smiler og er glad, naar andre Husmødre af Byen, eller selv andre fremmede Koner, Mænd, eller hvem det er, komme ind i hendes ordentlige Køkken, hvorfra hun beder dem ind i hendes Stue“. Og af disse saaledes indrettede Skoler havde han bygget saa mange, at det forekom hans Forvalter, som var det en hel Kjøbstadslækte, de havde faaet at holde ved lige, og det altsammen paa hans egen Bekostning af Grevskabets Indtægter: „her skal vi ud med det altsammen, baade det ene og det andet, tilsidst bliver han — Vor-

herre død — selv saa fattig som en Kirkerotte“. R. Sørensen beskriver en Examen den 18de Oktober 1822 i Brandstrup Skole — han maatte vel huske Dagen, for da var hans Kjæreste netop 16 Aar gammel, derfor havde han valgt denne Dag til Brylluppet, men maatte udsætte det otte Dage for Examenens Skyld. Alle Præster og Skolelærere fra den østlige Del af Grebsskabet var tilstede; de fulgtes ad fra den ene Skole til den anden med „Exellensen“; to Skoler besørgeedes paa en Dag, saa hver af dem kunde kun saa tre Timer, og „dog læste ethvert Barn indenad i Bog til Prøve, som Exellensen bestemte og tilfagde dem hver især, naar de skulde tage fat og holde op; ligeledes ditterede han et Stykke til Rettskrivningsprøve, og hvert Barn af øverste Klasse, der havde skrevet dette, maatte frem med sit Stykke, som blev oplæst og rettet; senere gav han dem, i Steden for Diktat, en lille Stil-Dypgave, en lille Historie, som han fortalte, eller et let Spørgsmaal, som han udviklede, og lod dem skrive dette til Prøve o. s. v. Trivielle, langtrukne, døde og kedelige Exammer taalte Exellensen ikke at høre paa eller deltage i; alt det spidsrodagtige, inspisierende, regnskabskrævende og knappeshnende paa Korporalmaner var for ham værre at erfare end en tyrkisk Pest; han nedtraadte alt sligt, hvor der mødte ham det mindste deraf, strax under sine Fødder. Det var alene Aand og Liv i Sandhed og Kjærlighed, han kom frem med i Skolen, saa vel som uden for den, og intet andet. Ja, det var Højtidsdage, naar han holdt Skole-Examiner, som aldrig glemmes!“ — Da Sørensen 1827 skulde fra Brandstrup Skole, vilde „Exellensen“ holde en Examen for med det samme at høre de ny Embeds-Søgere at katekisere til Prøve. Men han var da for svag til at komme i Skolen; saa maatte Sørensen møde med Børnene i Salen paa Kristiansgade. Den gamle uforlignelige Folkeskoleven laa nu paa sin Sofa; thi hans Ben kunde ikke mere bære ham. Da der var sunget en Salme og katekiseret af de tre, der søgte om at blive Sørensens Eftermand, løb dennes 3½ Aar gamle Søn Martin Frederik af sig selv hen til Exellensen med sin Bog og sagde, at han vilde ogsaa læse. „Den Gamle tog ham i Haanden, lod

ham stave et Par Ord for sig, klappede ham paa Rinden — og nu følte han, han aldrig kom i nogen Skole mere; thi der han nu, som sædvanlig, vilde tale til Læreren og Ørnenene, og til alle de Tilstedeværende, udrøp han om sit Livs Ende med Taarer og takkede for den Naade, Gud havde forundt ham i saa mange Aar til at være for de Smaa og Umyndige, som for de Eldre og Myndige, en Vejledning og Hjælp til Oplærelse og Fremgang i Tro og Gudsfrugt, i Menneskekjærlighed og Retfærdighed, i timelig og evig Velvære. Jo mere vi ligne vor Fader i Himmelen og hans Søn, vor milde Frelser, — sagde han — og des mere vi tjene vore Medmennesker og gjøre dem delagtige i alle Guds timelige og evige Gaver med os, des rigere og lykkeligere ere vi paa Jorden og i Himmelen — og, uden dette, have vi intet, og kunne intet føre med os herfra!“ Sidst i næstfølgende Høst døde Exzellenzen Reventlov, som aabenbart stod for R. Sørensen som den lyseste Stikkelse, han havde mødt, og som har staaet saaledes for mange andre. Og han har næppe Uret i at betragte ham som det ædleste Udtryk for „den Aand, i Følge hvilken Seminarierne rejste sig, i Følge hvilken Forstanderne og Lærerne i Begyndelsen kaldtes til disse, i Følge hvilken Amtsprovsterne fremtraadte, beskiftedes og virkede, — den samme Aand, som viste sig i at gjøre Seminaristerne deres Dannelses- og Udviklings-Tid paa Seminariet saa aandelig tiltrækkende, behagelig og nyttig for dem selv og deres tilkommende Bestemmelse som muligt; og viste sig i at skaffe dem Indgang og Fremgang i Lærerstillingen til at virke og gavne for Folkeoplysningen, og dette ikke enten som en Pligt, eller en Naade til at skaffe dem Levebrød — men som en kjærlig Menneskeaands Pligt og Glæde til at skaffe den opvoksende Slægt af Almuefolket saadanne Lærere, som vare istand til at bringe denne i levende Besiddelse af Humanitetens og Kristendommens Goder, og derved at frembringe — som Exzellenzen altid sagde — gode og lykkelige Mennesker, trofaste Borgere og retfærdige Kristne“.

Under et længere Besøg i Jælling efter endt Examen havde R. Sørensen haft megen Omgang med Præsten Ferslevs

Svigersøn, Rand. fil. Parmo Karl Petersen fra Kolbing, og var af ham for første Gang gjort bekendt med nyere danske Digterværker, og ved at følge Striden imellem Thlenschæger og Baggesen, som hans Kjendskab til Tyltens Høvding Poul Møller gjorde ham dobbelt betydningsfuld, kom han for første Gang til at lægge Mærke til Grundtvigs Skrift, og da han undredes over den slaaende Kraft, som fandtes deri, maatte han læse mere af den Slags: Dannevirke, Kvædinger, Saga, Heimdal og Roskilderim, og han forstod, „at Grundtvig havde Stemme som Digter fremfor hundrede Tylter af Poul Møllere“. — Da den lankasterfke Undervisnings-Metode eller „den indbyrdes Undervisning“ kom op og vandt Frederik den Sjettes besynderlige Gunst, skrev Grundtvig et kraftigt Stykke derimod i Rjsbenhavns Skilderi, og det maatte mange andre end R. Sørensen glæde sig over; alle de, der var med i den foran skildrede filantropist-pædagogiske Bevægelse saa i det indbyrdes Undervisnings-Væsen, hvortil der ikke udkrævedes dygtige Personligheder som Lærere, et truende Uvejr for deres Yndlingstanker. 1820 fik Sørensen under en stærk Gjæring Grundtvigs „Bibelske Prædikener“. Derved førtes han igjen til at læse Bibelen, og fra nu af var Grundtvig hans Drakel. Parmo Karl Petersen styrkede R. Sørensen deri, og snart begyndte han selv at skrive til Grundtvig, baade Vers og Prosa. I Foraaret 1821 meddelte han Grundtvig, hvordan han var kommen i en stor Strid med sin Sognepræst, Professor Larsen. Og da svarede Grundtvig ham i et langt Brev, tilraadede ham at undgaa flige personlige Stridigheder om uvæsentlige udbortes Sager, men bevidnede ham sin Glæde over „de herlige og hurtige Fremskridt i Tro og Gudskundskab, Aands- og Tungemaal-Udvikling“, som Brevene til ham røbede, at Sørensen havde gjort. I August 1821, da R. Sørensen vilde til Holland for at se sin nye Skole, som han skulde overtage om Efteraaret, søgte han Grundtvig i Præstø uden at finde ham, men var heldigere paa Tilbagevejen; og det var ham en stor Glæde at være hos ham i et Par Dage og da næsten uafsladelig at tale med ham „om mange religiøse og aandelige Gjenstande“.

Paa den endelige Overrejse til Holland i Novbr. samme Aar besøgte han igjen Grundtvig i tre Dage, men mærkede saa, at han meget let kunde komme i Trætte med ham; han kunde lige saa lidt her som nogensteds fornægte sin selvstændige Natur og fægtede tappert for sine Meninger i alt, hvor de ikke kunde enes. Naar man mindes, at Sørensen kun var 22 Aar den Gang, saa er det et Vidnesbyrd om Grundtvigs Taalmodighed, at han vilde disputere med ham i tre Dage. 1822 sendte N. Sørensen Grundtvig nogle smaa Poesier tilligemed en stor Afhandling om „den kristelige Undervisning i psykologisk og historisk Ordre“, som han den Gang agtede at lade trykke. Grundtvig svarede ham, at han fandt disse Sager aldeles umodne til Trykken, at han vilde raade ham til at lade Forsøget i den poetiske Retning fare og derimod slaa ind paa, hvad han havde Kald til, den praktiske Undervisnings Retning og under denne Bestræbelse at enfoldiggjøre de kristelige Sandheder, hvilket da, efter flere Aars Ovelse baade med Mund og Pen i Skolen, vilde blive noget, der maatte vorde værdt at læse en Skildring om fra Sørensens Pen. Sørensen blev vred over dette Brev og svarede ham, at han ikke behøvede at tage saa haardt paa Beje, for at faa ham til at lægge disse Forsøg paa Hylden.

Først paa Aaret 1823 havde Sørensen skrevet til „Erelsens“ om at anstaffe Grundtvigs Sætte og Snorro til Brug i Brandstrup Skole, navnlig ved Aftenlæsning for den voksne Ungdom. Det var ikke efter den Gamles Hoved; han fandt disse Krøniker, og især Grundtvigs Sprog i dem, aldeles ufikket til gavnlig Læsning og Dplysning for Almuen. „Det er ikke gamle Eventyr og overtroist Hedenstak, ikke heller Grundtvigske Tirader, der i denne hans Oversættelse tidt gaa i det platte og grove, som vi skulle indprænte Almuen i vore Dage, — sagde Erelsens — læs De Bibelen og forklar den, som De er godt istand til, for Almuen ved Aftenlæsning, og læs af den nyere og bekjendte virkelige Historie, og tal med Børnenes Forældre derom . . . Grundtvig har et stort Talent, og vist ogsaa megen Værdom; men han er som en Fanatiker imod alt hvad der ikke er som hans

eget, han har dømt saaledes om mange retslafne Mænd, at han skal have Skam derfor. Han vil spille en Luther i vore Dage — og de Dage ere forbi for tre Hundrede Aar siden, da en Luthers Rolle kunde spilles. Ogsaa Luther havde sine Fejl; men disse ere forbi, og hans Tid er forbi. De have haft store Fejl alle de Dogmebyggere og Skismatikere; Papisternes Fejl ere vel de største. Men naar den katolske Kirke lærer, at Brødet og Vinen i Nadveren forvandles til Jesu Legeme og Blod, og den lutherske Kirke lærer, at i, med og under Brødet og Vinen nydes Jesu Legeme og Blod, og endelig den kalvinske Kirke lærer, at Brødet og Vinen betynder Jesu Legeme og Blod, — da tage de Fejl alle tre, og slet iugen af dem har Ret deri, eller i noget af alt, hvad de bestemme som ufravigeligt og usejlbart Dogme med deres Menneſte-Forordninger og Menneſte-Sætninger, som de sætte over Guds Ord eller i Stedet for Guds Ord, hvor dette tier om slikt Sniksnak — Menneſtene vil være klogere end Vorherre, og dog ved de hverken hvad her Legeme eller Blod er, eller hvad „det betyder“ er; ligesaa ikke heller hvad Treenhed, eller blot Enhed i Guddommen er. Jeg hørte en Gang i Trolleborg Kirke, at Biskop Bloch blev rasende vred og sagde til en Pige: nu staar du der og jadsfer mig sammen de tre Personer i Guddommen, som jeg havde klarligt pillet ud hver for sig! — Jo, det er de rette Karle til at jadsfe sammen og pille ud — ret som de raadte for Vorherre — og de raade ikke for deres egen lille Finger engang . . . Bogt Dem, min kjære Sørensen! for alt det kirkelig Fanatisme, og bliv i deres Religions-Undervisning alene ved Bibelen, som jeg har hørt, at De har et stort og herligt Talent til at anvende og udvikle. Det øvrige Menneſteværk, fuldt af Fejl og Selvindbildning, kunne vi læse og kjende, men ikke underkaste os slikt. Vi har Ret til at kritisere de Herrer Kirkelærere, de gamle stive Nasser, saa vel som de nye haarde Hals af Grundtviger, der vil dømmes paa de gamle Kirkemanerere“. Den gamle Filantrop kunde enes med Grundtvig i at bekjæmpe den lafkasterſke Undervisnings-Metode; men ellers vilde han intet have med ham at skaffe. Det skulde prøves, om „den

filantropist-pædagogiske Aand" hos Rasmus Sørensen i Længden kunde forliges med Grundtvig.

At det vilde knibe, fik han snart en Grund til at ane. Da han ikke havde faaet Saksø og Snorro hos Grev Reventlov, skrev han til Grundtvig, som nu var kommen som Præst til Kristianshavn, om dem. Grundtvig svarede ikke. Om Sommeren skrev R. Sørensen da til Parnø Karl Petersen, at han skulde gaa til Grundtvig og spørge, om Sørensen maatte faa dem som en Foræring, eller om han skulde lade dem kjøbe hos en Boghandler. Nu kom der et Exemplar af Krønikerne med den Hilsen fra Grundtvig, at Sørensen var en ren Fusetast i al hans Fremfærd saavel ved hans Forhandling med Greven om Brugen af disse Krøniker som ved hans Begjæring til Grundtvig om at erholde dem. Sørensen trøstede sig ved, at han i denne Retning lignede selve Grundtvig. Da hans ældste Søn skulde døbes, blev han opkaldt baade efter Luther og efter Grundtvig; han fik Navnet Martin Frederik.

1827 blev R. Sørensen Skolelærer i Venfløv paa Hølstøjnborg Gods. Et lille Skrift, han havde udgivet til Folkelæsning om Ansgar, havde henledt Grev F. A. Holsteins Opmærksomhed paa ham, og „Excellensen“ turde ikke bestemt raade Sørensen til at aflaa Kalbet, eftersom Greven paa Hølstøjnborg vistnok bedre end han kunde stemme med Sørensen i Opfattelsen af „det Mytiske“ ved Religionen. Grev Holstajn hørte til „de Opvakte“, og han vilde gjerne samle Mænd om sig, der vilde arbejde for den gudelige Vækkelses Fremme. Derfor kaldede han Lic. Holm, først til Kapellan, siden til Sognepræst for Venfløv og Hølstøjnborg Menigheder og derefter R. Sørensen til Skolelærer²⁴. Af disse Mænds forenede Virksomhed havde man ventet en Opvækkelse som den slyngte, men i et hjærteligere Forhold til Præstestanden; men den viste sig ikke. Da kom Fyenboen Rasmus Ottosen 1827 til Hølstøjnborg for at høre Holm prædike; under en Profes, han havde tre Aar i Forvejen, havde han en Gang været i Kjøbenhavn, hørt Holm prædike der og gjort hans Bekjendtskab; nu søgte han ham

igjen, blev tillige forestillet for Greven og gjorde Bekjendtskab med R. Sørensen. Alle Vedkommende havde faaet et godt Indtryk af „den levende, troende og ivrige Bondeskarl“, og han lige saa af dem. Da han derfor 1829 vilde sætte Bo og for den Sags Skyld drog til Holstebro, fik han strax en Fæstegaard i Venslöv Sogn, og fem Uger efter eller 4de Søndag i Advent samme Aar blev nu den første Forsamling holdt hos den hvenske Gaardmand; en hvensk Karl, der tjente hos Præsten, var bleven kjendt med nogle Mænd fra Bisserup. Næste Søndag kom der nogle flere, og man samledes nu skiftevis hos R. Ottosen og i Bisserup. Holm blev noget betænkelig over, at det gik saa raff, og end mere, da der blev klaget over Forsamlingerne. Men hans Betænkelighed æggede kun R. Sørensen, som aldrig havde fundet, at Præsterne for Alvor vilde betragte Skolelærernes Kalb som lige saa vigtigt og hæderligt som deres eget; R. Møller havde udtrykt sig i denne Retning, hans Frue endnu stærkere; men ved Examen i Vesterborg optraadte de fleste Seminarister i gamle Frakker, som de mente, kunde give dem „et bestedent Udseende“; R. Sørensen, som mødte i sin sorte Kjole, tillagde ikke ganske uden Grund denne og i det hele sin Mangel paa „Bestedenhed“ Skylden for, at han kun fik „meget dulig“, ikke Udmærkelse til Examen. „Da Sørensen — skriver han selv — nu saaledes erfarede, hvad for kristeligt Mod Holm havde til at hævde og pleje det, han selv havde hidkaldt til Forplantelse, saa tænkte han og sagde ved sig selv: nu vil jeg være med til gudelige Forsamlinger! — Derpaa skrev og udgav han strax til en Begyndelse [!] et lille trykt Skrift under Titel: et Ord om gudelige Forsamlinger (1832)“. — De Opvakte i Venslöv og Bisserup blev paa samme Tid kjendte med den lille Kreds, der havde sluttet sig først til Kapellan Østrup i Slagelse og, efter hans Forflyttelse til Gjerlöv og Bakendrup 1830, til P. A. Fenger i Slotsbjergby. Her var da i det sydvestlige Sjælland ikke ganske saa Opvakte, og de stod gjennem R. Ottosen i Forbindelse med Fyenboerne. Desto mere Opsigt kom derfor den vestsjællandske Krig til at gjøre hele Landet over iblandt de Opvakte.

Lindberg har baade skildret den udførligt og i Korthed. Den korte Fortælling melder først om Krigens Aarsag, nemlig P. A. Fengers Prædiken i Slagelse og Bastholms Angreb paa samme i sin Avis, hvilket bragte Fengers Trosvæller til at ruste sig mod Bastholm, og derpaa hedder det: „Først rykkede Grev Holstejn i Marken og rettede en jævn Musket-ild imod ham; men Bastholm tændte sine Vejrløys i begge Ender, kastede en Del Sværmere i Luften og nogle Raketter med Spottegloser imod Greven, der snart havde gjort ham en længere Kamp uudholdelig; men medens han var bedst i Færd dermed, kom K. Sørensen med Artilleriet og brugte det grove Skyts med saa god Virkning, at Bastholm i en Saaudevending løb fra alle sine Ytringer, og overlod nu Kampens Fortsættelse til hvem der af hans Parti havde bedre Mod og Kraft end han. Han havde fra Krigens Begyndelse haft en konstitueret Adjunkt Hviid med sig, og han skjød farlig godt med sin Hyldebøsse; men da man ikke en Gang værdigede ham et Skud løst Krudt, blev han fed af den frugtesløse Analden, som Bastholm dog fandt var ganske kaustisk (!). Bastholm havde ogsaa den Lykke at eje en Poet Kapellan Michelsen, der i den poetiske Litteratur gjør omtrent samme Figur, som han selv i den filosofiske; han gjorde ogsaa et Grevers for Bastholms Ridderfærd; men til al Uheld gik Versene paa Krykker og kom endda for tidlig; thi han priste just Bastholm som en Kæmpe for de Ytringer, han strax løb fra*). I lige Maade stred under Hovedbanneret paa Bastholms Side, hans Medarbejder, Hr. P. Magnus; men ham forskrækkede K. Sørensen strax ved at rette et løst Skud af grovt Kaliber mod

*) Greverset, der blev trykt i Bastholms egen Avis, var dette:

Tal for de djarve Raad, som Almuen Du gav!
 Den trænger nu desværrel høilig til dem.
 Forskruelse er det, vor Nutid lider af.
 Se, derfor just ej Sandhed trænger frem.
 Men naar de Avner engang svinder bort,
 Og vi skal møde for den store Dommer;
 Da spørger denne lun: hvad har Du gjort?
 Thi Troen ej i stor Betragtning kommer.

ham, og man hørte ikke fiden videre til ham. Saaledes skulde Bastholms hele Stridsmagt med et være tilintetgjort, hvis han ikke ganske uventet havde faaet Undsætning af Hr. Rektor Dviftgaard, en Mand, som man havde havt andre Tanker om, men som man nu saa var angreben af den Slagelse-Smitte, og havde faaet den Indbildning, at Bastholm maatte være en stor Filosof. Man kunde strax mærke paa ham, at han i alle Maader var en Tyde; thi skjønt han snart blev opreven, holdt han dog, til Gode for den jydsk Natur, Drene stive, og strøg ikke Flag, før selv hans Fjender maatte hufes ved at bibringe ham flere Saar. Paa Modpartiet kæmpede for den gamle gode kristne Tro foruden de allerede nævnte Hædersmænd, Pastor P. A. Fenger selv, som med megen Værdighed førte Kjørnetropperne, Pastor F. Rønne, der lod sine Grenaderer præsentere Gevær for Bastholm, og derpaa give ham en Salve, Pastor J. Volm, der med meget Mod anførte Kavalleriet, der altid er besværligt for den flygtende Fjende, og Pastor Østrup, der saavel havde Hjærtelag som Mod og Dygtighed til at stille sig ved sin Vens, Pastor Fengers Side, til Forsvar for den ægte Kristendom“.

I sin udførlige Skildring af de kirkelige Stridigheder i Slagelse og Omegn kalder Lindberg R. Sørensen „en Mand, som hverken stjer Ild eller Vand“, og skildrer hans Kampmaade ved at skrive, at han over for Bastholm „drager Daabspagten frem“ som den, der skal afgjøre Striden, og over for Dviftgaard bruger „sin kateketiske Færdighed“⁵⁶. Sørensens Deltagelse i denne Strid har vel mere end noget andet, navnlig ogsaa mere end hans Smaa skrifter, hvoraf man kan finde et Par i „Teologisk Aaanedskrift“ og i „Tidskrift for Kristendom og Historie“, hændraget Opmærksomheden paa ham, og der har vel været flere end ham selv, der stillede hans Profes med Bastholm i Række med Lindbergs med Bisby og Grundtvigs med Clausen. Men var han kommen i en saa fremfludt Stilling, saa gjaldt det nu, om han kunde hævde den. Efter hans egen Skildring begynder omtrent ved dette Tidspunkt den Uenighed mellem ham og Grundtvig at træde frem, som skulde ende med, at

han vendte tilbage til sin Ungdomsdrøm om den filantropistpædagogiske Mand og gav „Ereløsen“ Ret i, at det var Bibelen alene, man skulde holde sig til. „Den Læmpning hos Grundtvig — skriver Sørensen — der i alt, hvad han skrev om og foreslog i kirkelig Henseende, gav tilkjende, at han ikke var Mand for praktisk at udføre en eneste af alle hans egne frembragte Ideer til nogen Reform i kirkelig Henseende, førte ham nu fra Ideen om ordentlig Religionsfrihed til Forslaget om Sognebaandets Løsning. . . . Lindberg, der, ubegribelig nok, med sin langt større praktiske Dygtighed blindt fulgte ethvert af Grundtvigs selvmodsigende Forslag, stod den Gang for Sørensen som den Mand, der, nu efter Dommens Afgivelse over ham i den visshyftige Sag, maatte kunne bevirke en ordentlig Udtrædelse af Statskirken, dersom alle de gudelige Forsamlingsfolk i hele Danmark nu sluttede sig til ham og valgte ham til deres Repræsentant i det Grinde til Kongen: at bede om den saa længe omskrevne Sognebaands-Løsning, som Sørensen forud saa vilde ikke gives dem, og paa Benægtelsen af denne i Sørensens Dine aldeles utilstrækkelige Frihed for de Troende i Statskirken, saa han den afgjørende Anledning for dem til selv at udtræde af Statskirken, danne en fri Sekt og selv danne sig Lærere“. Sørensen skrev nu en Petisjon om Sognebaandsløsning, stilet som en Fuldmagt til Lindberg, som paa Understriversnes Vegne skulde forebringe deres Begrundelse for Kongen; foruden Sognebaandets Løsning ønskede de ogsaa Skolebaandets Løsning. Rasmus Ottosen i Bentsløv og Gravør Mønster, der var flyttet fra Slagelse til Skjælsbø, var Sørensens Medarbejdere og hans Mestere i Tungefærdighed. De rejste omkring i Fyen for at samle Understrifter. Og Peter Larsen Skræppenborg samlede Understrifter i Sjælland, saa at der i alt blev flere Tusinde. Med det Samme var der samlet Bidrag til at betale den Mulk, Lindberg var idømt i den Visshyftige Sag. Disse to Indsamlinger, af Understrifter og af Penge, gav Anledning til Lindbergs Rejse til det sydvestlige Sjælland og derpaa i R. Ottosens Selskab til Fyen; han vilde lære de Folk at kjende, i hvis Navn han skulde forebringe Begjæringen til

Kongen. Paa denne Rejse var det Lindberg fik Stoffet samlet til sine Skildringer af den gudelige Vækkelses Historie. Men Petitionen om Sogne- og Skolebaandsløsningen lod han ligge hos sig uden at bringe den til Kongen. Først i sit Andragende til Stænderne af 24de Septbr. 1838 anfører Lindberg, at han kunde godtgjøre, at der var en almindelig Trang til Sognebaandets Løsning, „ved Breve fra henved 600 Borgere og Bønder, der tilhøre flere end 100 forskellige Kirkefogne i Danmark“*).

R. Sørensen følte sig stødt over, at den af ham skrevne Fuldmagt og Petition ikke kom videre end i Lindbergs Hænder. Snart efter skulde der komme endnu mere i Vejen. Ved Nyaaarstid 1834 oprettede Rand. theol. J. P. G. Jensen en Drengeskole for folkelig Dannelse paa Kristianshavn, og halvandet Aar efter skrev han et Stykke om den i „Nord. Kirket.“ (1835 Side 393 ff.), hvor han blandt andet fremstillede det som sin Overbevisning, „at Skolen ikke egentlig er Stedet, hvor Troen skal meddeles Børnene, men at dette nødvendig maa ske i Hjemmet i Familiens Skjød“. Dette kunde den ivrige Kateket R. Sørensen ikke gaa ind paa; han fandt, at Skolen ogsaa er Stedet, hvor Troen skal meddeles Børnene; men i øvrigt glæder han sig usigelig meget over, at Jensen „nu i to Aar har stilet efter at blive en dansk historisk Skolemester, som jeg [Sørensen] nu henimod en Snes Aar har stilet efter“, ligesom ogsaa ober, „at han er en ung fyrig Discipel af Grundtvig, som jeg er

*) Greve Holstejn, som efter Lindbergs Besøg i Bendsløv skrev imod de gudelige Forsamlinger, men fik Svar baade af Lindberg og R. Sørensen, udgav siden et „Tillæg“ til sit første Skrift, og deri gjør han til Slutning opmærksom paa, at Lindberg har modtaget en Fuldmagt, som er underskreven af en Del Bønder til at gaa til Kongen med en Ansøgning om Sognebaandets Løsning; — Greven slaar paa, at Tallet paa Underkrieverne nok ikke er saa stort, som Magisteren ønskede det; men han kan „ikke begribe, hvorledes man kan være en værdig Mand, naar man imodtager en Fuldmagt til at udføre et vigtigt Værende og dog ej fuldfører dette Værende“. I Begyndelsen af sit Tilsvaer lovede Lindberg at skrive om „de nærgaaende Bemærkninger i Anledning af den ham tilfillede Fuldmagt“; men jeg kan ikke se, at han kom til det“.

en temmelig gammel Discipel af"⁸⁷. Men nu kom Student Chr. Sigfr. Vey, der allerede Aaret forud havde skrevet i „Nord. Kirket.“, at Kristendom ikke er Skolens Sag; han skrev, at Sørensen „maaske er Danmarks dygtigste Almueskolemester“, at han „med Kraft har stræbt at blive en dansk historisk Skolemester — ja han er den eneste, som vi i Danmark kan pege paa“, og dog maatte han bestemt stille sig imod hans Mening, at Troen skulde meddeles i Skolen⁸⁸. Nu blev Sørensen vred; det kan man se af, hvad han skriver derom i sit Levnedsløb: „saadan Tale om Skolen fejede han væk som rent forkert“. Det var i Nr. 4 af „N. R. T.“ for 1836, at han opstillede og besvarede det Spørgsmaal: „Hvad er en lutherisk-kateketisk Skole?“ og deri blandt andet skrev: „Kommer først den Tid, at den troende og levende lutheriske Kateket, der skolemesterlig er hjemme i Folke- og Børnemaalet, maa erklære sin Skole for ufrugtbar for Stats- og Kirkelivet, da have vi ikke længere Behov at spørge enten efter Stat eller Kirke herneben; thi hele Stats- og Kirkehuset er da aabenbart faldet, og Skolen som Støtten i Huset da naturligvis faldet med“; og han sluttede med, at det vist nok var almindeligt, at det Troens Liv, der var kommen frem i Barnehjertet, stod „i Stampe i den letfindige, kraftløse Ungdom, der hos yderst faa er stærk nok til at udholde Kamp paa Liv og Død mod den omgivende fordærvede Manddom og stinkende Alderdom; men det kommer faa igjen hos dem i den modnere Ungdom og alvorlige Manddom, naar Herren rører ved Hjerterne paa ny, — og derfor heder det endnu i Folkemunde: det kom igjen, thi der var lagt en god Grund hos ham i Skolen“.

Men nu kom Grundtvig selv med et Indlæg⁸⁹: „Er Troen virkelig en Skolesag? Dette er i vore Dage et meget vigtigere Spørgsmaal, end man i Bensløvs Skole drømmer om, og det har man der ingen Skam af, naar man blot ikke drømmer sig klogere derpaa, end alle vi andre der dog vel ogsaa har en Stemme, og turde, selv midt imellem Bøgerne, ej have mindre Lejlighed til at prøve Sagen, end om vi sad i Bensløvs Skole . . . Troen er, Gud ske Lov, slet ingen Skole-Sag; men den hele Religionsun-

dervisning i Skolerne, som vi gennem Aarhundreder har plaget os selv og Børnene med, var en stor Vildfarelse, som vi skal glæde os over den herskende Forvirring endelig har nødt os til at indse. For mine Dine et det i det mindste klart, at turde man ikke vente, Troen snart blev erkjendt og erklæret for en Helligdom, hvorfra Skolemesterne skulde holde deres Fingre, da maatte de gammeldags Kristne bryde overtvært med Stats-Kirken for dog at beholde samme Indsigt paa deres Børns Tro, som Føderne har . . . Hvorom alting er, saa vil jeg være det bekjendt for al Verden, at den ortodokse og heterodokse Skole-Undervisning i Kristendommen er mig omtrent lige kjære, det vil sige højest beklagelige, saa den sidste harmer mig kun mest, fordi troende Forældre tage sig den meget nærmere end de vantro den modsatte, og vil man derfor kalde mig Kjætter eller Apostat, da kan jeg taale det, men haaber, jeg skal ikke have den Sorg af mine Børn, at de smide Kristendommen bort med Skolebøgerne, hvad derimod er saare naturligt, naar begge Dele falde sammen i et Begreb“.

N. Sørensen udgav derefter et Skrift: „Ja, Troen er virkelig en Skolesag“, og hans Ven G. Beach, Lærer i Skolen ved Gudumlunds Fabrik, skrev et Brev til Grundtvig om den Uro, han var sat i ved Benægtelsen af, at Troen var en Skolesag. Senere kom Skolelærer D. Jensen i Søby paa Sjælland med et Stykke, hvori han skildrede den Forlegenhed, de troende Kirkesangere vilde blive satte i, naar Grundtvigs Forslag om Præstefrihed gik igjennem; han mente, at skulde nogen nødes til at nedlægge deres Embeder, da hellere de, hvis Samvittighed ikke tillader dem at holde deres frivillige Ed, og som altsaa staa som Menedere for Herren og som falske Lærere for Menigheden, end dem, der lyde Herrens Ord. Saa skrev Grundtvig atter et Stykke: „Amen i Kirken“, som han begyndte med en Beklagelse af, at han paa den senere Tid stedse tydeligere sporede, at det især var hans Trosvorandte, der krympede sig for den Overbevisning, at Frihed i kirkelige og aandelige Ting tjente dem og alle Menneker bedst. Efter at have drøftet selve Sagen og vist, at Stillingen for Degnene i al Fald

ikke blev misligere end hidtil ved Indførelsen af kirkelig Frihed, saa der egentlig kun kunde siges, at Præsterne vandt mere ved en saadan Forandring end Degnene, vedbliver han paa følgende Maade: „Det vilde omtrent løbe ud paa den gamle Klage, at naar det regner paa Præsten, drypper det kun paa Degnen, et Forhold, vore nye Kirkesangere bestandig har fundet bagvendt, uden at det lader sig ændre, da det nu en Gang er baade meget vigtigere og vanskeligere at faa forsvarlige Præster end ligedanne Kirkesangere. Lagde derfor Amen virkelig et Nag paa Kirkesangernes Samvittighed, vilde det dog være højest ufornuftig at befri dem derfra ved at lægge et langt tungere paa Præsternes; thi skulde endelig en af Stillingerne gives til Pris for Kjøb-Hoveder og Ja-Brødre, da maatte det, som Fornuften skjønner og Erfaring lærer, langt hellere være Kirkesangerens end Præstens. Ja, vil man sige, var Kirkesangerne nu som før, ikke andet end Degne, da følger det af sig selv; men nu er de sædvanlig tillige Skolelærere, og deres Stilling turde vel være lige saa vigtig og lige saa vanskelig at udfylde som Præstens! Skjønt dette nu er langt fra at være saa uimodsigeligt og soleklart, som det paa Seminarierne sædvanlig er udgivet for, saa vil jeg dog ikke modsig det, fordi jeg mindre ser paa, hvad Skolelærerne nu sædvanlig er, end paa hvad de skulde være nemlig Folkeaaendens Talsmænd og Mønstre paa folkelig Dannelselse, hvad det vistnok vil findes lige saa vanskeligt som det er vigtigt at gjøre dem til; men fandtes der nu noget i Kirkesangerens Stilling, som var utaaeligt for en god Skolelærer, da fulgte deraf dog ingenlunde, at man skulde gjøre Præstestillingen utaaelig for gode Præster, men at man igjen maatte fjerne Kirkesangerens Stilling fra Skolelærerens“⁹⁰.

Disse Grundtvigs Indlæg i Skolelærernes og Kirkesangernes Sag gif saaa aldeles imod den filantropiske, pædagogiske og katetetiske Seminarie-Dannelselse, der mere end noget andet havde paavirket N. Sørensen, at han blev mere og mere stødt tilbage. Et lille Skrift, som han havde udgivet angaaende en Barnemorderesse, der selv havde aabenbaret sin Misgjerning, og som var rettet imod et Stykke i

„Nordist Kirketidende“, paadrog ham en skarp Trettesæt-
telse af Lindberg, der alvorlig lagde ham paa Hjærte at
se sig vel for, at han ikke henreves til at misbruge sine
gode Evner og naturlige Dhygtighed til Forstyrrelse og For-
virring i en Kreds af troende Lægfolk og føre flere med
sig derhen, hvor de Kristne maatte vide, der var ikke godt
at være⁹¹.

Da nu Magister Lindberg — skriver Sørensen selv —
saaledes to Gange havde svigtet hans Haab til ham, saa
indsaa Sørensen, at Lindberg heller ikke var Manden, der
praktisk kunde udføre noget, der dueede til Reformen i kirke-
lig Henseende — og derfor skilte han sig nu aldeles fra den
kraftløse Grundtvig-Lindbergste Snakken og Skriven om Re-
ligionsfrihed og Sognebaandsløsning, om Statskirke og
Frimenighed o. s. v. og udgav da sit Skrift: „Hvad er Re-
ligionsfrihed? og hvad er Sognebaandsløsning
efter Grundtvigs og Lindbergs Plan?“ Det er
udkommet før Grundtvigs Stykke om „Amen i Kirken“ og
har haft sin Del i den Beklagelse, hvormed Grundtvig som
anført begyndte sin Afhandling. Sørensens Tanke er, at
de kristne Lægfolk, som har Loven paa deres Side, skal
ordentlig gjøre deres lovlige Ret gjældende mod de Præster,
som fører falsk Lærdom i deres Prædikener og forandrer Ri-
tualet efter deres eget Hoved, og denne Ret skal de ikke gjøre
gjældende ved enten at bede eller ansøge den ene eller den
anden om, at de maa beholde deres Tro og Sakramenter
uforandrede, men ved at tvinge Præsten paa Stedet til
at prædike den kristne Tro og følge Ritualet, eller selv
prædike, selv forvalte Sakramenterne. Og for at man ikke
skal misforstaa hans egentlige Mening, fortæller han følgende
Historie: „En Mand af mine bedste Venner fortalte mig en
Gang, at det i hans Drenges-Aar skete i hans Fødefogn i
Ditmarsten, at de fik en ny Præst, der uddelte Alterens
Sakramente til Menigheden med de Ord: det er Jesu Erin-
drings-Maaltid! og hverken oplæste eller prædikede han over
Evangeliet eller Epistlen, men kun over sin egen Bantro.
Men saa da Kirkegængerne en kort Tid havde hørt, at han
blev saaledes ved, blev Menigheden en Søndag efter hans

Gudstjenestes Slutning tilbage i Kirken, og en Skræder traadte da ud paa Kirkegulvet, og mødte Præsten i Korsbøgen, hvor han spurgte ham paa hele Menighedens Vegne, om han nu strax vilde holde Gudstjenesten om igjen, oplæse Evangeliet og prædike derover efter Troens Maade, som hans Bligt var? — men da Præsten nægtede denne Begjæring og vilde ikke, sagde Skræderen: nu, saa gjør jeg det da — og dermed slog han Evangeliet op i sin Salmebog, oplæste det med hele Menigheden og holdt Prædiken derover for Præsten og Menighedens aabne Døje og Øren. Derpaa spurgte han Præsten, om han nu vilde holde Altergangen om igjen og uddele Sakramentet med Jesu egne dertil lagte Ord? — og nu bekvemmede Præsten sig ikke alene dertil, men han oplæste og prædikede over Evangeliet saaledes fra denne Dag af, og forrettede sin hele Tjeneste saaledes, at Menigheden og deres Skræder fandt sig siden bestandig tilfreds med ham⁹².

Endnu et Udtryk for Bruddet imellem Grundtvig og Lindberg paa den ene Side og R. Sørensen paa den anden Side, kan man finde i Grundtvigs Bemærkning i Stykket „om gudelige og ugudelige Forsamlinger“, som jeg foran har anført (Side 90): „Den tvungne Skolegang vil sikkert have højst sørgelige Følger, blandt andet fordi Skolelærerne nok staa paa Kippet at stille sig i Spidsen for de gudelige Forsamlinger, og vil da stræbe at gjøre Evangs-skolerne til Seminarier for dem“. I den Tid der gik nærmest forud for Dffentliggjørelsen af disse Ord (4de Juni 1837), havde R. Sørensens Forsamlinger i Bømsløv Sogn vakt Opmærksomhed og paadraget ham Retsfager; den ovennævnte Jensen i Sæby og Skolelærer Bergstrøm i Rye havde ogsaa begyndt at holde Forsamlinger (N. R. T. 1837.)

Trods alt hvad der saaledes var i Vejen, kom man endnu i N. R. T. for 9de Juli 1837 til at læse en Meddelelse fra Rasmus Sørensen, om hvordan den 32 Aar gamle norske Lægprædikant Elling Ejsen, efter at have deltaget i gudelige Forsamlinger i Sydsjælland, Kristiansfeldt-Egnen, det østlige Nørrejylland og Fyen, blev anholdt

paa Holstejnborg og sat i Arrest i Slagelse, hvorfra han dog næste Dag af Prinsesse Karoline Amalie blev udfriet og paa Grevinde Holstejns Kavsjon tilladt at opholde sig paa Holstejnborg, indtil Kanselliet hævede hans Arrest og lod ham rejse hjem til Norge.

Mærkeligere endnu er det at se Rasmus Sørensen paa Rejse med Peter Larsen i denne samme Sommer. Peter Larsen har fulgt „Nordist Kirketidende“ altfor nøje til, at han ikke skulde have lagt Mærke til den Forandring, der var indtraadt i Forholdet mellem Rasmus Sørensen og Grundtvig. Han har vist ikke kunnet enes med R. Sørensen i at ønske Tvang over de Præster, der ikke med god Samvittighed kunde prædike efter de gjældende Lære-Forskrifter. Men han har vistnok heller ikke kunnet gaa med Grundtvig i Paastanden om, at Skolemestrene skulde holde sig fra at paavirke Børnene med Hensyn til Troen, endnu mindre har han kunnet gaa ind paa, at Skolelærerne skulde være Folkeaadens Talsmænd. Og han var mere enig med R. Sørensen end med Grundtvig om de gudelige Forsamlinger. Venstabet mellem Elling Gjelsen og R. Sørensen har aabenbart ogsaa været en anbefaling for den Sidste i Peter Larsens Dine.

Hvad der imidlertid mere end noget andet kan have givet Peter Larsen Mod paa midt i Kornhøsten at give sig paa Rejse med R. Sørensen, da denne efter at have holdt et Par Forsamlinger i Svanninge og Horne ved Faaborg kom til Stræppenburg og der var Deltager i en stor Søndagsforsamling, det har vel været hans Fortælling om, hvad der havde givet Anledning til Rejsen. Seminarielærer Algren i Snebsted i Th havde skrevet til ham, at han havde faaet sin Affæd og trængte haardt til Opmuntring af deltagende Benner. Peter Larsen havde jo selv sin store Del i, at Algren var kommen ind i Forsamlings-Livet, og navnlig i, at Algrens Færd i den Retning var bleven skildret i Bladene. Det var, som før er fortalt, den 31te Januar 1837, at Peter Larsen og Iver Pedersen fra Sandberg besøgte Algren i Snebsted og sammen med ham holdt Forsamling i Solbjerg Præstegaard paa Morsø. Kort efter

stod der et hadefuldt Stykke i „Listed Avis“ om en Synode, der var holdt i et Baghus paa Morsø af en halvtosset nygjort Seminarist, (det skulde være Kristen Kold, Huslærer hos Provst Sørensen i Solbjerg), en anden Nar, **Dv.**, (d. e. Skolelærer Dvesen i Dutrup), og en af Opfyhnmændene i en Daareliste, **Ag.**, (d. e. Algren). Dette Stykke blev optaget i det kjøbenhavnske Blad „Dagen“ og derefter i „Nord. Kirketid.“ (1837 Nr. 10) som et Vidnesbyrd om, at der var begyndt et Livsrøre paa Morsø, der havde vakt Fjendernes Harm. Senere fik Lindberg et Brev fra Algren om Anledningen til Stykket i „Listed Avis“, og deraf gav han et udførligt Uddrag (N. K. T. 1837 fra S. 372), hvori der baade er fortalt om Algrens og Kolds Rejse til Haafum i Salling i Julen 1836, om P. Larsens og J. Pedersens Besøg i Snedsted og Samtale med Seminarieforstander Brammer og om, at der efter den Tid havde været holdt Forsamling hos tre Gaardmænd i Solbjerg; de to Gange havde Provst Sørensen selv været tilstede. I samme Nummer af Kirketidenden aftrykte Lindberg fremdeles en Erklæring, som Provst Sørensen havde offentliggjort i „Listed Avis“ for at gjendrive de hadefulde Bestyldninger, der var gjorte imod Forsamlingerne og imod hans Huslærer Kr. Kold. Dette Nummer af „Nord. Kirketid.“ for 21de Maj 1837 vakte Kanselliets Opmærksomhed; allerede to Dage efter udgik en Kanselli-Skrivelse til Bispen i Aalborg, hvormed nævnte Nr. 24 af Kirketidenden oversendtes ham, og hans Opmærksomhed henledtes paa Meddelelsen om Algrens Rejse til Salling for at besøge nogle derbørende saakaldte „opvakte Kristne“, hvor man tillige ventede Besøg af nogle „troende Fyenboer“, — og paa Efterretningen om, at tvende af disse, P. Larsen og J. Pedersen, havde „været i Snedsted og sammesteds haft en Samtale med Seminariets Forstander, Dr. Brammer“; Bispen anmodedes om at indhente Brammers Erklæring om denne Sag. Det er aabenbart, at Kanselliet er bleven betænkeligt ikke blot over Algrens Deltagelse i gudelige Forsamlinger, men ogsaa over Dr. Brammers Samtale med Forsamlingsmændene: skulde hele Snedsted Seminarium være smittet? — Bispen skrev

til Brammer, og denne meddelte Algren Skrivelsen, idet han udbad sig hans bestemte Svar paa 4 Spørgsmaal: 1) om han vedkjendte sig det af Lindberg trykte Brev, 2) om han havde deltaget i „separatistiske gudelige Forsamlinger“, 3) om han navnlig havde deltaget i saadanne i Salling og paa Morsø oftere end i „N. R. T.“ omtalt, og 4) om han havde holdt gudelige Forsamlinger under P. Larsens og J. Pederjens Besøg hos ham sidste Vinter. I sit Svar værgede Algren sig imod, at det var „separatistiske“ Forsamlinger, han havde bivaanet. „Naar jeg har besøgt Pastor Rasmussen i Haasum i Salling og de opvakte Kristne i hans Menighed, da har jeg ogsaa og gjerne i Selskab med Præsten og hans Familie overværet gudelige Forsamlinger sammesteds; ligeledes har jeg, foruden den gudelige Forsamling i Solbjerg Præstegaard, som er omtalt i mit trykte Brev, med Provst Sørensen bivaanet to andre i Solbjerg; det er D. Højærv. bekjendt, skjønt efter Sagens Natur ikke officielt anmeldt, at jeg nu snart i to Aar, i Almindelighed hver Torsdag Aften eller Søndag Eftermiddag har holdt en Husandagt med et Par af de herværende Seminarister, som deri have fundet Opbyggelse med mig; men denne Andagt kan vel næppe regnes til de omspurgte gudelige Forsamlinger, da vi sædvanlig kun have været 5 a 7 Personer samlede, og ingenfinde, selv naar en eller anden Ven paa saadan Tid har besøgt mig, have 10 Personer eller noget større Antal været samlede hos mig, ligesom jeg heller aldrig har hørt, at disse Andagts-Timer nogenfinde have vakt Opmærksomhed som gudelige Forsamlinger“. Under Peter Larsens og Iver Pederjens Besøg havde han ikke haft andre Fremmede og ikke holdt nogen Andagt. — Seminarieforsøger Brammers Betænkning er ikke offentliggjort; men Udfaldet paa Sagen blev, at Kanselliet allerede 22de Juli 1837 besluttede, at Algren skulde affædiges fra den Lærerstilling, han havde beklædt i over 10 Aar; 7de August blev det ham meddelt i en Skrivelse fra Brammer, at han til næste Majdag havde at fratræde sin Stilling, og at han i den mellemliggende Tid maatte afholde sig fra paa nogen Maade at undervise eller vejlede Seminariets Elever i Religions-Anliggender;

de maatte ikke deltage i nogen Husandagt hos ham, og han maatte ikke give dem nogen Stil-Dpgave, hvori der afhandledes religiøse Materier*).

Det var en Mandag Morgen, at Peter Larsen og Rasmus Sørensen kjørte fra Stræppenborg til Gamborg ved Middelfart. Med Anders Larsen blev det saa aftalt, at der skulde være Forsamling hos ham Onsdag Aften, og i de mellemliggende Dage skulde Anders Larsen gjøre de to andre Følgefab til Stenderup, Dalby og Hjarup Sogne i Kolbing-Eggen. Niels Thomsen og Anders Østergaard i Hjarup fik da den Glæde, at der blev en gudelig Forsamling i Hjarup Kro om Tirsdag Aften. Men efter at Forsamlingen i Gamborg var overstaaet, gav P. Larsen og N. Sørensen sig paa den store Rejse „til Nørlandet“. Allerede om Torsdagen var de hos Jens Jørgensen i Holstum og holdt sammen med ham Forsamlinger to Aftener i Træk (i Sindbjerglund og i Felling). Om Lørdagen kom de til Jeppe Johansen i Sinding ved Silkeborg, og Søndag Morgen gik saa Rejsen vester paa over Heden til Holstebro-Eggen. De haabede at kunne naa Handberg til Aften og der sagtens komme til Forsamling hos Iver Pedersen; men den ene Hest blev lam, saa de havde ondt

*) Dgaa over Kristen Kold kom Uvejret i den nærmeste Fremtid til at bryde løs. Beboerne af Øster-Fjølby, der havde lært ham at kjende som Privatlærer for nogle af deres Børn, søstede ham ansat som Skolelærer, da Embedet blev ledigt. Provst Sørensen indstillede ham dertil; men Amtmanden vilde ikke have ham, og Kanselliet gav den Sidste Ret. Amtmanden havde henvist til, at Dr. Brammer, der forøvrigt havde givet Kold en meget hæderlig Dimissionsattest, havde hjtet om ham, at han var et sværmerist ungt Vennefste, der af sine Fjæller lod sig forlede til at gaa videre, end Fornuften billiger, og som altsaa, stjunt i en god Hensigt, kunde komme til at stifte meget ondt ved at fremme en ny Sekt o. s. v. Fremdeles havde han paaftaaet, at Øster-Fjølbyerne ikke søstede Kold til Lærer. At dette sidste ikke var sandt, blev godtgjort ved en Erklæring, der indsendtes til Kanselliet. Brammer vedkjendte sig derimod i en Skrivelse til Provst Sørensen, at han frygtede, at Kold var tilbøjelig til Sværmeri, og at han havde gjort Seminariets Direktion opmærksom derpaa⁹³. Det er at mærke, at Balgmenighedskirken paa Mors ligger i Øster-Fjølby.

ved at naa Gadegaarden paa Sevel Mark, hvor de lod Befordringen staa, medens Gaardens Ejer Niels Kristiansen førte dem op til Sal Mark, hvor der boede en Smed Jens Kristiansen, som hørte til Formændene i Forsamlingerne. Da han imidlertid var til Forsamling i Hjerm, maatte de gaa i Seng uden selv at komme til Forsamling den Søndag. Mandag Morgen stod Jens Kristiansen fuld af Glæde ved sin Storstueseng, hvor Gæsterne fra Derne var komne til Ro om Aftenen, og nu blev den Plan lagt, at P. Larsen og K. Sørensen skulde rejse over Salling til Morsø, derfra over Tyholm til Egnen ved Struer, og at Folk der ordentlig skulde underrettes om, naar de kunde ventes. Allerede Mandag Middag blev der Forsamling i Ejring og om Aftenen i Haasum hos Sognefogden Kristen Sørensen*). Paa Præsten Rasmussens Vogn, og i Selskab med „hans troende og kjærlige Skolelærer, der tillige er hans Svoger“, førte de Tirsdag Formiddag til Sundet, og Aalekræmmeren Søren Marskov fulgte med for at

*) Denne Mand er før omtalt. Præsten Mau har laant mig et Brev, som K. Sørensen skrev til ham 28de Februar 1836, og hvoraf jeg vil meddele nogle Linjer: „De havde jo begjæret af Iver Pedersen, at han vilde lade Dem vide noget om vores første Opvækkelse af Sittighedens Spvn; men da det ikke var ham rigtig bekjendt, kunde han ikke forklare det; derfor vil jeg skrive lidt derom; det er omtrent 9 Aar siden her begyndtes offentlig at tales om Sandhedens Ord, og jeg var vel den første her i Egnen; men jeg maa tilstaa for den alvidende Gud, med Hjærtens Bøjelse, at der ere andre, som er gaaet foran mig i Tro og kristen Frimodighed. Thi det koster mer end man fra først af betænker at være tro i det, som man er skænket, — i Kjærlighedens første Brand at staa, til man os ser fra Kampens Plads at gaa —; ja jeg maa tilstaa, at min Tro ofte har været saa svag, at den lignede den ryggende Hør-Lande. Jeg har vel fra Ungdommen af haft Kundskab om Gud og hans Ord og nogen Erbødighed for ham; men jeg tog ogsaa Del i alle Verdens Forsæneligheder, indtil jeg kom i Bekjendtskab med en Mand af Nierlandet, hedte Jeppe Johansen Sinding, og ved hans Omgang, siden med disse kjære Venner fra Fyen, — siden gav Gud mig Naade til at vidne offentlig om Jesu Kjærlighed til Syndere og være hans Naade bekjendt baade for Høje og Lave. Siden har Guds Aand opvakt en efter en anden, at vi nu ved Guds Naade ere mange“.

ro dem over til Morsø. P. Larsen og K. Sørensen skulde nu gaa til Solbjerg; paa Vejen traf de Præsten Balslev i Bejerslev, som de havde megen Glæde af at besøge, og om Aftenen kom de til Provst Sørensens. Her blev de faare vel modtagne af Provsten og hans Huslærer Kr. Rold, og de fik en livlig Forhandling om Algrens hele Sag. Men, skriver K. Sørensen, næste Morgen tidlig, da vi vaagne, sagde Peter Larsen til mig, at han ønskede nok, jeg vilde blive her og lade ham ene tage over til Seminariet at hente Algren og alene tale med Brammer. K. Sørensen kunde efter sin Natur ikke hjælpe til, at der blev en venlig Forhandling imellem Peter Larsen og Dr. Brammer, og det har sikkert været den Førstes Ønske, at en saadan maatte kunne komme istand; Peter Larsen har altid ønsket og altid arbejdet for en venlig Forstaaelse og godt Sammenhold mellem alle dem, som han troede, gjerne vilde høre Vorherre til, og til dem havde han efter sit sidste Besøg hos Seminarieførstanderen i Snedsted ogsaa Grund til at regne ham. Det blev imidlertid ikke nogen lang Samtale, Peter Larsen havde med Brammer den Dag. At han alligevel ikke opgav det gode Indtryk, han fra første Færd havde faaet af ham, kan ses af hans i 1852 trykte Sendebrev til Biskop Brammer, naar det hedder*): „For nogle Aar siden kom jeg over D. Højærv.'s Stift ude paa Heben, hvor der var begyndt at vaagne noget kristeligt Liv. En Mand der paa Egnen, som ogsaa havde begyndt at tænke sig om, men vidste ikke ret, hvor han skulde vende sig, gav sig da i Samtale med D. Højærv., som ved en Bisittats var der paa Egnen, og spurgte, hvad han skulde tænke om mig og disse Folk, ved hvilken Lejlighed, efter Mandens Sigende, at D. Højærv. gav mig et saa fordelagtigt Studsmaal i den Retning, at han med en stor Glæde og Tillid kom mig imøde, hvorfor jeg især siden den Tid har troet

*) Foran har han om Algrens Entledigelse bemærket, at Brammers Delagtighed deri bedrøvede ham, men at han har undskyldt det saa godt han kunde, da han kendte godt nok til Fristelserne og Forholdene i dette Liv.

om D. Højærv., at De var kommen til en klarere Indsigt og mindre grundet Frygt for det kristelige Livs Udvikling, hvorfor jeg ogsaa i sidst-afvigte Vinter paa en Rejse i Sjælland, ved et Ophold hos en Præst, hvis Kone kom ind med et Blad i Haanden og gav sig til at læse for os, at Biskop Dr. Brammer var udnævnt til Kultusminister, blev saa glad, at jeg straks greb i Kommen tog et Par Skilling op og leverede Præsten med det Paalæg, saasnart han kom til Kjøbenhavn, at gaa op til og levere før omtalte entledigede Seminarielærere, som siden den Tid har studeret til Præst, at han dog endelig maatte se at gøre sig færdig, for nu var det dog umulig andet, end at D. Højærv. vilde give ham et Præstekald, og jeg troede deri at se en Guds Styrrelse for det kristelige Livs Sammenholdelse iblandt os".

Algren kom med P. Larsen til Solbjerg; om Aftenen havde de Forsamling hos en Gaardmand i Sognet og derefter i Præstegaarden „megen opbyggelig bestyrkende Samtale med den hjærtelig troende, fyrige og kraftige Provst og den bjærve ivrige Kold, saa folkelig i sin Fremgang som en opvakt troende Bonde, hvis Broder og Ligemand det ogsaa er hans største Ære allevegne at være og vorde". Torsdag Morgen forlod de Solbjerg Præstegaard; Kold fulgte dem paa Vej og førte dem ind til flere Benner; Skolelærerne Ovesen og Kjeldgaard besluttede tilligemed Algren at følge dem en Dags Tid; de sejlede da over til Tyholm, hvor Parmo Karl Petersen var Skolelærer; men han var nu ikke hjemme. Saa drog de over Ottesund og gik saa raft sønder paa, for de vidste, de skulde til Forsamling samme Aften, og Utsene var alt tændte. Der stødte nogen Fejltagelse til, og Følgen blev, at de først om Natten kom til den Gaard i Favsing, hvor Forsamlingen skulde holdes, og hvor Iver Pedersen fra Sandberg havde maattet holde de mange Menneſter i Waade fra om Aftenen. Nu talte R. Sørensen og P. Larsen, og det blev næsten Dag, inden Forsamlingen spredtes. Det var Fredag Formiddag, at Ovesen og Kjeldgaard tog hjem, medens Algren endnu fulgte med til Kristen Gaard i Olby og til Iver Pedersen i Sandberg, hvor den allerførste Forsamling blev holdt i

den Egn, og hvorfra Peter Larsen og K. Sørensen tog hjem med Manden fra Gadegaarden, hos hvem Peters Heste stod. De kom der Kl. 2 om Natten, og næste Morgen før Solens Opgang var de alt paa Rejsen over Heden. Søren Narflov fulgte med for at kunne føre en Hest tilbage, som Kristian Gaard havde laant dem, saaledes at P. Larsens Hest kunde skaanes noget endnu. I Hampensø Kro skulde de overnatte; men det var allerede Aften, da de kom til Thykær, skriver K. Sørensen, og nu blev de overfalden af den stærkeste øsende Tordenregn og det tykkeste Mørke, saa de næppe kunde skimte Hestene for Vognen, og midt i alt dette overvældedes de saaledes af Søvn (de havde kun sovet et Par Timer hver Nat), at det ikke var dem muligt at holde Dørene aabne, da det gjordes mest Behov. „Paa et Sted i en skraa Hulvej paa Siden af en Banke skimtede Peter Larsen en Vej lige oven for os foran, og straks steg han af Vognen, følte sig for baade med Hænder og Fødder, og mærkede da, at havde vi kjört nogle Skridt videre frem, maatte vi have væltet brat ned af Banken, og at den rette Vej var den, han skimtede, og som vi paa den yderste Tid fik drejet over til. Da var Regnen og Mørket saa stærkt, at Hestene ordentlig trykkede sig nær til os af Rædsel og Banghed“. Næste Morgen — det var en Søndag — drog de videre og kom ved Middagstid til Jens Jørgensens i Holtum, med hvem de saa fulgtes over til Niels Hauges i Rimmerslund, hvor der efter den Aftale, der var truffen under deres forrige Besøg skulde være en ordentlig indvarslet Forsamling. Om Mandagen vilde K. Sørensen besøge sine Slægtninge, medens Peter Larsen haabede, at den Sag, han havde for Retten i Vejle, siden han blev arresteret i Holtum, kunde blive taget for den Dag; men dette lykkedes ikke, fordi Herredsfogden havde været bortrejst, da P. Larsens Brev kom til ham med Anmodning derom. Saa, gik Rejsen ad Fyen til. Tirsdag Aften kom de til Stræppenborg; men K. Sørensen kom endnu til Forsamlinger med Kornelius Petersen i Davinde og Rasmus Nielsen i Kjærby ved Kjærteminde, inden han forlod Fyen.

Den trykte Beretning, han efter sin Hjemkomst udgav

om Rejsen, er et vigtigt Bidrag til Oplysning om det guddelige Forsamlings-Liv i 1837. Men det er ogsaa oplysende med Hensyn til Forfatterens Ejendommelighed. Retsfagerne, hvormed Myndighederne havde forfulgt de guddelige Forsamlinger, er det, han med Forkjærlighed dvæler ved. Og med Flid fortæller han, at Forsamlingen, de paa deres Rejse holdt i Hjarup, varede fra 11 til 2 om Natten, Forsamlingen i Gamborg fra 10 til 2, den i Sindbjerglund til 2 $\frac{1}{2}$ om Natten, den i Haasum fra 10 til 2 a 3, medens Forsamlingen i Fabsing først begyndte Kl. 2 om Natten. Dværligheden skal vide det, hvordan N. Sørensen og P. Larsen har trodsset dens Auordninger; lad den saa kun anlægge saa mange ny Retsfager, som den vil i den Anledning.

Ved at hsele med Rasmus Sørensens Levned har jeg sandet, hvad en god Ven har gjort mig opmærksom paa, at man ved ham maa mindes om den Salme af Grundtvig:

„Op nu, og lad os gaa herfra,
ene med Herren i Aanden,
følges med ham til Golgatha,
dele af Pinen og Baanden,
lide med ham, hvad lides maa,
saa vi med Kristus kan indgaa
glad i Guds Herligheds Rige!“

Løb ikke saa de glatte Orde
til os i Udlændigheden,
som om Udgang i Jesu Spor
Smaating var bleven herneben,
som nu saa rent var stort og smaat,
at fremfor Fæder nu vi godt
taalte som Hveden at sigtes!

Ordet dog af vor Frelser's Mund
ved os langt fastere hæfter:
gjør, hvad du kan i denne Stund!
følge mig skal du her efter;
Forskjel der er paa fjernt og nært,
kun en Discipel fuldt udlært
kan holde Skridt med sin Mester!

Gud! lad os vokse, Dag for Dag,
stærkere altid i Aanden,
saa du i os dit Velbehag
finde kan ret efterhaanden,

til med din Søn vi kan faa Maat,
 tømme med ham den bitre Staal.
 stjæntes med Salighedskalken!

Det vil være paa sin Plads i et følgende Stykke at vise, hvorledes Peter Larsen og Rasmus Sørensen, der endnu 1837 kunde rejse sammen, maatte skilles ad. Det hører til det mest betydningsfulde ved Peter Larsens Stilling blandt det opvakte Vægfolk, at han har haft Sundhed nok til at vende sig fra Gjendøberne og fra Sværmere som Rasmus Sørensen.

VIII.

Det politiske Nøre i 1840. Tilslutning til Grundtvigs yngre Præstevener.

Det sidste Spor af en Samvirken imellem P. Larsen og Skolelærer R. Sørensen, som jeg har fundet, er deres fælles Bestræbelser, for at modvirke den før omtalte myndsterste Ritualforandring. R. Sørensen affattede et Erklæringskrift, som blev underskrevet af flere end 2000 Borgere og Bønder, „nemlig af alle de gudelige Forsamlings Folk i Sjælland, Fyen, Langeland og Jylland“; P. Larsen samlede Underskrifterne i Jylland, R. Ottesen udgav det i Tryk-ten, fordi R. Sørensen var under Sensur⁹⁴.

Men ikke længe efter kom det til et aabent Brud mellem R. Sørensen og Grundtvig, og med det samme mellem R. Sørensen og den største Del af Forsamlings-Folkene. Han fortæller i sin Levnedsskildring, at han med en overordenlig Flid havde gennemstuderet en Mængde af Kirkehistoriens vigtigste Kildekrifter i tykke Oversættelser, og ved nu i Forening hermed paa ny at ransage og gennemgaa alt, hvad Bibelen indeholder om „Daab og Menighed“, om „Tro og Trosbekjendelse“, blev det for ham klart og vist, at „saavel den saakaldte apostoliske Trosbekjendelse eller de tre Troens Artikler, som Daab for spæde

Børn og Trosbekjendelse for disse aldeles ikke fandt Sted i Kristi og hans Apostlers Dage, ja endnu ikke i henimod 200 Aar efter den kristne Menigheds Stiftelse paa Jorden". Frugten af sin formentlige Opdagelse offentliggjorde han i et Skrift, der udkom i Begyndelsen af 1841, og som hed: „Hvad er den hellige almindelige Kirke? og hvad er det for en Kirke, som Grundtvig og Flere med ham, under dette Navn, nu forkynde Tro paa?" Han erklærede sig dermed, skriver Lindberg, som „en Fjende af den hellige almindelige Kirke og en Beundrer af alle Kjættene og Sekter; og navnlig som en Ven af Gjendøbernes Bildfarelse". Bistnok traadte han ikke over til Gjendøbernes Samfund; men at han dog ogsaa paa en ydre Maade kom i Forbindelse med dem, skjønnes af, at han skrev en Traktat, som de lod trykke i Hamborg: „Hvad er Aarsagen til den tiltagende Svækkelse paa Menneskets Legeme og Sjæl?" Den advarede imod Brændevinsdrik og anbefalede Stiftelsen af „Maadeholdenhedselskaber“.

Fra denne Tid af, tilstaar R. Sørensen selv, turde mange — og det var vel de fleste — af de gudelige Forsamlingsfolk ikke høre ham føre Ordet i deres Forsamlinger. Han søgte da andre Lejligheder til at tale. Ved Folkefesten paa Himmelbjerget i 1841 holdt han en Tale imod Brændevinsdrik og — „Tale om Almenvæbning og om Assofiationssaand“; R. Sørensen var bleven Politiker⁹⁵.

Efter Frederik den Sjettes Død begyndte der et stærkt politisk Røre; den Kreds af yngre Mænd, som sværmede for, at vi skulde have en Rigsdag med Skattebevillingsret, og hvis veltalende-Ordfører Dr. La Lehmann var frem for nogen anden, mente, at Tiden nu var kommen til at faa deres Ønsker opfyldte. Kristian den Ottende havde jo givet Norge sin Konstitution, — han maatte kunne bevæges til en lignende Foranstaltning for Danmark. Men det vilde han ikke. Hans Afslag gjød imidlertid kun Olje i Ilden, og man søgte med dobbelt Iver at faa Borgere og Bønder til at slutte sig til den Bevægelse, der fra først af havde sit Brændpunkt imellem studerte Folk i Hovedstaden. Lindberg skriver, at R. Sørensen i sit ovennævnte Skrift om

den hellige almindelige Kirke ikke utydeligt havde ytret, at han var tilbøjelig til at slutte sig til „de Radikale i Landet“, og at han maatte forekomme Lehmann „som et brugbart Redskab til at virke paa Bondestanden, og da navnlig til at formaa de opvakte Bønder trindt om i Landet til at slaa sig til Lehmanns Parti“⁹⁶. Bist er det, at N. Sørensen med samme eller endnu større Iver gav sig hen til den politiske som før til den gudelige Bevægelse; han nedlagde endog, først i 1844, sit Embede for at kunne rejse omkring og tale til Almuen om Tidens brændende Spørgsmaal. Men da han i Jan. 1848 sluttede sin Levnedsbetænelser, var han kommen lige saa aabenbar paa Kant med sine politiske Venner, som han i 1840 var kommen i Modfætning til dem, der havde været hans kirkelige Venner. Han havde saa kun tilbage sin Ungdoms „filantropisk-pædagogiske“ Drømme og Haabet om i Amerika at finde Dod for de Skuffelser, som Deltagelsen i det offentlige Liv havde bragt ham herhjemme. Vel kom han ikke til Amerika straks og gjæstede siden Danmark som bosat Amerikaner; men hans senere Liv synes baade her og der at have været uden sænderlig Betydning han døde 1865).

P. Larsens Forhold til det politiske Nøre ved Tronstiftet. 1840 er stik modsat N. Sørensens. Det kan man se af det lille Skrift, han dengang udgav med den lange Titel: „Et Par Ord i Anledning af det Spørgsmaal: er det godt for os her i Danmark, at vi har en Enevolds Regent eller Konge; eller: var det bedre, vi fik ham affat og Regjeringen delt imellem os selv indbyrdes? Underdanigst dediseret eller tilegnet den ærede Stænderforsamling i Koeskilde, af Forfatteren Ole Peter Holm Larsen i Skæppenborg“. Redenunder staar endnu:

Motto: Frygter Gud og Kongen ærer,
som Guds rene Bud os lærer“.

Skriftet begynder med en „Dedikation“: „De ærede Stænderdeputerede ønske jeg Naade, Lykke, Fred og Vel-signelse af Gud vor Fader, ved hans kjære Søn, vor Herre

Jesum Kristus, og at han vilde fylde Eder alle med sin Hellig-Aands Visdom, til at fremdrage og give vores aller-naadigste Konge mange gode Raad og Oplysninger, til at føre et lykkeligt og saligt Regimente, at det maatte komme ham og Eder alle til megen Held og Ære, og os til stor Nytte og Velsignelse, som skal høste Frugten deraf; at mange gode Kunster og Indretninger maatte blive fremmet og befordret her i Riget, og at I maatte andrage Hans Majestæts Undersaatters Tarv og Trang for Tronen og finde en naadig Afgang til hans Majestæts faderlige Hjærte, at alt kunde ske i al sand Hjærtens Endrægtighed, Gud til Hæder og Lov. — Men Gud tillige i Raade ved sin gode Aand bevare Eder fra at søje Folket, om det (lig Israels Børn i 2 Moseb. 32, der Moses tøvde paa Bjergene, overtalte Aaron til at støbe en Guldkalv, de kunde vandre efter) skulde falde paa at begjære saadanne Ting, der stred imod Guds Anordning og hans Befaling, at I da ikke, som Aaron skulde lade Eder høje til at søje Folket, at Herrens Brede da ikke skulde optændes, og vi alle komme til at lide eller gaa til Grunde derunder; thi dette er alles, vores Naturs flemme Vanart, at vi ville gjerne have fremmede Guder, eller, rettere sagt, være vore egne Guder og Regentere; det var det, som styrkede vores første Forældre, at de vilde være Gud lig, og denne Syge har vi alle bragt med os i Verden, at vi straks gribe efter det forbudne Træ, for at faa det, som hører os ikke til. Gud i Raade være med Eder! og bedende alle, om at holde mig denne min Driftighed til Gode, at jeg har gjort mig saa dristig og fri, at dedisere og til-egne Eder disse Linjer.

Stræppenborg, den 7de Avgust 1840.

D. P. S. Lærjen."

Derpaa følger et „Forord“, som jeg heller ikke kan undlade at meddele helt: „Da der i vore Dage tales og skrives saa meget af de mange, der ere misfornøjede med vor nuværende Statsforfatning, og desaarfag vilse, at Kongens Magt skulde indskrænkes, og Folket erholde Andel i Statens Styrelse; men jeg endnu hidtil dags ingen har hørt

eller set, som har opløstet sin Stemme, for at tale eller skrive og fremføre saadanne Beviser, som kunde siges at have en saadan Grund, hvorpaa de 'Enfoldige kunde' forlade sig, og lade sig lede efter, forvissede om at beholde en uskadt Samvittighed, baade for Gud og Menneskene og befriede for at indvilles i saadanne Haandteringer eller Skynder, som letteligen kan drage Guds Brede over Land og Rige; er det, at jeg for disses Skyld føler mig opfordret til i al Enfoldighed efter den Naade mig af Gud er given, at oplyse og bevise af en saadan Grundvold, som bliver staaende, naar baade Himmel og Jord falder sammen: hvorfor vi har en Konge eller om det er Ret at faa ham affat og Regjeringen delt imellem os selv indbyrdes; jeg ved vel, at denne Verdens vise og kloge Folk vil forhaane og le mig ud for min store Daarlighed, at jeg vil mænge mig i saadanne Ting og opkaste mig selv som Lærer i det jeg ikke ret forstaar, og hvortil jeg intet Kald haver, og er en Sag, som er udenfor mit Standpunkt, og hvortil udfordres mere Kundskab og Forstand, end jeg er i Besiddelse af, og er noget som overstiger mine Kræfter at bedømme; men saadan vil jeg svare af et roligt Hjærte: hold mig nu denne min Daarlighed til gode, vidende, at det er ikke for Eder, jeg begynder paa at nedskrive disse Linjer; men for dem, som lig mig selv, enten kunne være eller for Fremtiden blive bragte i Vilderede med sig selv, om de skulle dektage i saadanne Petitioner, som i denne Tid fra flere Steder her i Riget ses indgivne til de roeskildste Stænder, om at andrage paa at faa fler end en Regent her i Riget, eller, som Ordene lyde: at vi selv kunne komme til at raade med, om hvormeget at vi ville eller ikke ville give til Skat".

I selve Skriftet undersøger P. Larsen først, om Fornuften er istand til at klare Spørgsmaalet om Enevældens Gavnlighed, og besvarer det benægtende; selv hos den allernufligste vil der være indvortes Splid; paa den ene Side kunde det nemlig siges, at mange dog maatte være klogere end en, hvorfor det var bedst, at der blev mange om Raadet; men paa den anden Side vilde det blive indvendt, at det var vanskeligt at faa de mange Hoveder under en Hat,

og at det staar ikke til i et Hus, hvor alle vil regjere og ingen lyde. En bedre Grundvold at bygge paa end Fornuften er Guds Ord, og derpaa maa vi da ogsaa helst bygge vore Slutninger om det foreliggende Spørgsmaal. Men nu lærer den hellige Skrift, at Gud selv har stabt Regjeringsstanden. Til det allerførste Menneske sagde Gud Herren, at han skulde regjere. Da var der vistnok ikke Tale om, at et Menneske skulde regjere over andre; thi da de kjendte og levede efter Guds Vilje, gjordes det ikke behov. Men saa snart Synden kom, fik Adam ogsaa Herredømmet over Eva. I Ordet til Noa om, at den der udøser Menneskets Blod, ved Mennesket skal igjen hans Blod udøses, — stadfæster Herren Regjeringsstanden. o. s. v. Vor Herre Kristus erkjendte Keiser Liberius, som dog var en Hedning, for sin rette Dyrighed, idet han befalede at give ham Skat. Paulus skriver, at der er ingen Dyrighed uden af Gud. Peder skriver: værre al menneskelig Forordning underdanig for Herrens Skyld, være sig en Konge som den ypperste. Nu er det vel ikke Meningen hos dem, der ønske en Forandring, at vi slet ingen Konge skulle have, men kun at hans Magt skulde indskrænkes. Men kunde Kongen ikke længere gjøre, hvad han vilde, saa var han jo ikke „den ypperste“. Vilde man endelig indvende, at man jo da nok maatte fremsføre sine Ønsker og Andragender for Kongen om denne Forandring i Regjeringsmaaden, da maa det mindes, at vi have det Bud: Du skal ikke begjære. „En anden Sag er det, naar en selv afstaar og overdrager sine Rettigheder til en anden, end som naar en anden kommer og begjærer dem, fordi han mener at være visere eller klogere til at bestyre dem“.

Alf de sidst anførte Bynjer kan det synes, som Peter Varsen nok kunde have tænkt sig en Deling af Magten ønskelig, naar Kongen af egen Drift foretog den. Men det er dog egentlig hans Mening, at Afflaffelsen af den virkelige Kongemagt „aldrig kan føre til noget godt Endeligt, fordi den er imod Guds Bud og Anordning“. Slutningen paa Skriftet er denne: „Gud af Naade for Jesu Skyld forlade Eder det, I saa mange, som jeg vil haabe i Eders Uvidenhed, saa stammelig tæller Gud, da vi nu saa nyligen

skiftede Hoved eller Konge i vores Stat, at han da ikke gav en barnagtig Fyrste til at regjere over os (Es. 3, 4), men en Fyrste, som var begavet med Visdom og Erfaring, og I dog paa en saa listig og snu Maade strax begynder at gribe efter Kronen og Septeret. Kan I nænne at krænte og skjænde Kongens Hjærte og Hæder, saasnart han er kommen paa Tronen? og frygter I ikke ham, fordi I ved, han er from og god, saa frygter dog Gud, at I ikke med Eders Utafnemmelighed skal føre hans Straf over Land og Rige, og han fare til at straffe; thi da vilde vi forfælde komme til at fortryde. Ja Gud give sin sænde Frygt i alle vore Hjærter, af Naade for Jesu Skyld! Amen“.

En saadan Bevisførelse ud af den hellige Skrift har sin store Banfælighed. Og P. Larsen selv har vist ikke i de senere Aar af sit Liv villet hævde Rigtigheden af, hvad han skrev i 1840 om Enevælden. Men Skriftet har sin Betydning til at belyse hans og mange andre kristelig opvakte Lægsfolks Stilling over for Spørgsmaalet om Forfatnings-Forandringen. Mange af dem havde svært ved at se en lykkelig Vending i det, der skete i 1848. Og i 1840 antog de vistnok det politiske Nøse for at staa i nøje Sammenhæng med Gjendøber=Benægtelsen. Gjendøberne paa Luthers Tid havde jo ogsaa krævet borgerlige Omvæltninger. Og naar en Mand som Rasmus Sørensen, der traadte i nær Forbindelse med Gjendøberne, arbejdede for en Forandring i Regjeringsformen, saa maatte dette gjøre en saadan endnu mere mistænkelig som halv=Kjætterst. Grundtvig og Lindberg var bestemte Modstandere af den fri-Forfatning, som man krævede af Kongen, og deres kirkelige Modstandere stod tildels i den modsatte Lejr; dette maatte ogsaa have stor Betydning for de Opvakte. Men hertil kom endnu en Omstændighed, som sikkert ikke har været uden Indflydelse paa Stemningen. Omstet om Regjerings-Forandringen kom (s. Ex. i den af E. N. Hvidt ved Kroningshøjtiden overrakte Adresse fra Kjøbenhavns Borgerrepræsentanter) frem som Begjæring om at Kongen skulde give „Nasjonens forenede Repræsentanter en besluttende Myndighed saa vel ved Lovgivningen i Almindelighed, som ved Bestemmelsen

af Statens Indtægter og Udgifter i Særdeleshed", — altsaa Stænderforsamlingerne skulde forenes og saa have besluttende Myndighed. Men hvad kunde det opvakte Løgsfolk vente sig af Stænderforsamlingerne? Ja derpaa var Svaret givet i 1838. Da blev der indbragt forskellige Andragender om kirkelig Frihed og deriblandt navnlig et fra Sak. R. Lindberg, der udmærker sig ved en Ro og Klarhed, som gjør det skiftet til endnu i Dag at være et kirkeligt Friheds-Program. Hen imod Slutningen hedder det heri:

„For altsaa i saa Ord at sige, hvad der er Gjenstand for dette Andragende, ved jeg ikke at udtrykke det klarere end i disse Sætninger:

1) at Præstestanden i den danske Statskirke alene forpligtes til at forvalte Sakramenterne efter Herrens Indstiftelse og forkynde Ordet overensstemmende med den hellige Skrift;

2) at det tillades hvert Medlem af den danske Statskirke, kirkelig at holde sig til hvilken som helst lovlig kaldet og ordentlig viet Præst;

3) dog saaledes, at enhver, som vil benytte denne kirkelige Frihed lige fuldt forpligtes til: a) at svare Tienden eller Præstepengene til sit Sogns Præst, b) at meddele ham alle de Oplysninger, som ere nødvendige til Kirkebøgernes ordentlige og fuldstændige Førelse, og c) at give ham en billig Betaling for denne Del af hans Embedsførelse“.

Det er i dette Andragende, at Lindberg henviser til den ham fra „henved 600 Borgere og Bønder“ givne Fuldmagt, som forhen er nævnet. — Til at overveje de forskellige Andragender om større kirkelig Frihed blev der nedsat en Komite paa 5 Medlemmer (Biskop Mynster, Provst Birch, Statsraad Treschow, Professor Bang og Amtmand Tillisch). Denne afgav sin Betænkning i Stændermødet den 7de Desember 1838. Flertallet (Mynster, Birch, Bang og Tillisch) turde ikke gaa videre end til at lette Folk Afgang til at benytte en fremmed Præst ved Konfirmation og Altergang, medens Treschow indstillede, „at Sognetvangen, under de Forskrifter, som Regjeringen nærmere maatte bestemme, ogsaa med Hensyn til Daaben bør ophæves“. Tre-

show talte da ogsaa under Forhandlingen for Friheden; men bag efter blev der fortalt, at det kun var, fordi han stod i et personligt Venstabs-Forhold til Grundtvig, som det kan ses af Digtet, som denne straks efter lod indrykke i „Kjøbenhavnsposten“ og hvis første Vers er disse:

Stod for Troens Frihed Du
fast i Folkeraadet nu,
vanskelig opvejet,
kun fordi, som Nyttet gaar,
gjennem mange Herrens Aar
Venstabs vi har plejet?
Nej, fordi fra første Færd
Aandens Frihed Dig var kjær,
derfor vi er Venner.

Ja, fordi Du vejed Aand
tankefuld i rette Haand,
og Du har et Hjerter,
derfor, selv naar jeg foer vilb,
deltog Du saa vennemild
i min Fryd og Smerte,
var og blev min gode Ven,
medens Ny-Aar kom igjen
ni og tyve Gange.

Hadde ej vi begge to
givet fri hinandens Tro,
fri hverandres Tanke,
hvordan skulde vi i Nord
stiftet mangt et Venne-Ord
gjennem Aar i Banke;
trods saa mangen Drive-Sky,
trods saa megen Forfjæl nh,
været end de gamle!

Og hvis ej Du før i Dag
havde trolig fulgt den Sag,
Du fandt værd at søre,
hvordan skulde da omsonst
Fristeren brugt al sin Konst
paa et vildsvt Dre,
for at vise, det var bedst,
Du gav op den gale Præst,
Fjenden ad Fornuften.

Profesor P. G. Bang talte med Barme imod en Afvisning af Sagen som baade uklog og uretfærdig. Det samme gjorde ogsaa Tutein til Marienborg, Assessor Algren-Ussing og Præsidenten i Forsamlingen, Professor J. F. Schouw. Alligevel blev det med 35 Stemmer mod 28 vedtaget, at der ingensomhelst Petisjon skulde indgives. Og hvordan talte da de Mænd, som kort efter var de ivrigste for at Kongens Gnevælde skulde afløses af en lovgivende Myndighed for de forenede Stænderforsamlinger? Blandt dem fandtes i Stænderfalen i det mindste en Mand, Kammeraad J. C. Drevsen, og han stod „som Modstander af Sognebaandets Løsning, fordi ej Regjeringen, ej Menighederne, ej Præsteflabet store Majoritet forlanger den, men kun et lidet Parti, som derved vil opnaa Samvittighedsfrihed“, — og han oplyste, hvad det var for et Parti, „disse gamle Kristne“, ved at fortælle, at han havde hørt en Gejstlig iblandt dem opmuntre til at give Penge til Missionen med disse Ord: „gaar ud og ombvender Hedningene, at disse, der ellers maatte vorde evig fordømte, kunne arve Guds Rige“. — De fleste andre, der bekæmpede den kirkelige Frihed, rettede ogsaa væsentlig deres Angreb paa „Partiet“, paa dem, der udbredte „ultra-ortodokse Ideer“ blandt Almuen, paa „de Præster, som ikke synes at have Ansvar nok i den dem anviste Kreds, men gjerne trænge sig ind i fremmed Bestilling og søge en forfængelig Tilfredsstillelse i at samle omkring sig en Skare af uvidende Mennesker fra forskjellige Sogne“ (Biskop Wynsters Ord), og paa Konventikelvæsenet⁹⁷. — Der var ikke for de troende Lægfolk noget Opmuntrende ved den Tanke, at Drevsens Meningsfæller skulde have lovgivende Myndighed. — Saa kunde de snarere vente sig noget af Kong Kristian den Ottende, der som Guvernør paa Fyen havde hævdet den kirkelige Frihed, da Kristen Madsen fra Drigstrup og hans Venner blev forfulgte for deres Forsamlinger.

Hvor afgjørende Betydning Skriftens Fingerpeg har haft for Peter Larsen og hans Venner i 1840, skal jeg da lade staa hen, men tænker forøvrigt, at de ogsaa uden det vilde være blevne enige med det paa den Tid „baade i Livet

og i Læseverdenen opbyggende lille danske Samfund, som man med Ogenavn kaldte Grundtvigianere, og som gjerne saa, at Kongen beholdt sin Enevoldsmagt, naar han kun vilde bruge den efter Folkets Hjærte og frigjøre alle gode Kræfter i dansk-folkelig Retning"⁹⁸. Det blev i alt Fald siden klart, at P. Larsen ikke var bange for en Rigsdag, hvor der var gjort Alvor af den almindelige Valgret. Den kirkelige Frihedsfag laa ham paa Hjærte, og med Hensyn til den kunde han vente sig langt mere af den danske Menigmand end af en snævrere, rigere eller lærdere, Del af Folket. Da derfor Kampen stod om Grundlovsforandringen i 1866, var P. Larsen ikke mindre ivrig end Grundtvig for at holde paa den almindelige Valgret. Folk har haft ondt ved at forstaa, at de samme, som en Gang holdt paa Enevælden over for „de Liberale“, siden kunde holde saa stærkt paa den almindelige Valgret; man har snutes, det var at gaa fra en Yderlighed til en anden. Men den Sag er dog meget simpel. Livet var det første for Grundtvig; Friheden, den personlige og navnlig den aandelige Frihed, ønskede han som Vilkaar for Livets Vækst; men hvad Regjeringsformen angik, da var det ham Spørgsmaalet: hvilken fremmer bedst den for Livet nødvendige Frihed? En Stund stod det for ham, at Maalet kunde naas ved „Rongehaand og Folkestemme, begge stærke, begge fri“; siden skjønnede han, at det ogsaa kunde naas, naar hele det af Naturen billige danske Folk fik Ret til at vælge en Rigsdag med besluttende Myndighed. Men han har aldrig haft Tilid til dem, der raabte paa Frihed, men ikke undte andre personlig Frihed, det vil sige til dem, der kæmpede for Magten under Frihedens Navn. Og Peter Larsen, der var en gennempraktisk Mand, gif det vistnok paa samme Maade.

Derimod vil det af, hvad der i det foregaaende Stykke er oplyst, være klart, at Rasmus Sørensen ikke hørte til de Frihedsmænd, der undte andre den selvsamme Frihed, som de selv ønskede, men at han var stærkt fristet til af forvekle „Flertallets Selvraadighed“ med Frihed. (Tænk paa Skræderen i Ditmarsken). For ham var det ganske naturligt at slutte sig til dem, der kjæmpede for,

at vi skulde have en Rigsdag med lovgivende Magt, selv om han med det Samme skulde stille sig i Række med Folk, der kun havde lidt til overs for Enkeltmandens „Frihed til at tro, at tale og at gjøre, hvad han vilde, naar han kun lod Næsten nyde samme Skjel“.

Ogsaa Peter Larsens Forhold til Politiken indeholder Bidrag til en rigtig Opfattelse af hans Ejendommelighed. Og det er værd at lægge Mærke til, at han omtrent samtidig oplevede, at Gjendøberne fandt Indgang navnlig i de langelandste Forsamlinger, og at Forsamlings-Prædikanten N. Sørensen søgte at benytte sin Indflydelse til at faa sine gamle Venner ind i den politiske Bevægelse. Jeg tænker, at denne dobbelte Erfaring har skjærpet P. Larsen Opmærksomhed for Kæren ved det gudelige Forsamlingsliv, som væsentlig kun støttede sig til Lægfolk og til deres Wibellæsning, og at det har bragt ham til endnu stærkere end før at arbejde for at faa tvøende Præster med ind i Bevægelsen og navnlig da saadanne, der med Grundtvig slog Kreds om Daaben og Nadveren og Herrens Ord ved disse sine Sakramenter som den urokkelige Kirkegrund. I alt Fald er det vist, at han fra 1841, da han flyttede til Dons, traadte i den nøjeste Forbindelse navnlig med Grundtvigs yngre Præstevener.

Bilhelm Birkebal havde nylig tildraget sig Grundtvigs Opmærksomhed og bundet alle den kirkelige Friheds Venner for sig ved at „gjennemgaa Forhandlingerne i Roskilde om Sognebaandets Løsning med en Djærvhed og Taalmodighed, en Kraft og Klarhed, der ikke blot spaar Sogne-Friheden en glimrende Sejer, men vor Litteratur en udmærket Prydelse“; hans Pen hørte „til de dygtigste, man dypper norden for Ejderen“ skrev Grundtvig 1839⁹⁹. Men Birkebal var ikke mindre Ordets Ridder, end han var en dygtig Pennesfører, og ved nylig at ombytte sit Kateket-Embedet i Ringkjøbing med Sognekaldet Sønder-Dumme og Houen, havde han faaet Lejlighed til en større Virksomhed. Sønder-Dumme Sogn laa i Vejle Amt, men Houen i Ringkjøbing Amt, hvert Sogn derfor ogsaa i sit Herred; saa indbød han alle Præsterne fra de to Provstier, hvortil hans Sogne hørte, med deres Venner til et Møde, for at tale om Stiftelsen af et

Missionsselskab for Mellempjælland. Det var den 27de Oktober 1841, da saa Birkebal P. Larsen første Gang „han kom da“, skriver Birkebal selv, „Hørende fra Dons med en hel Vogn fuld af Østerjyder og var naturligvis, da vi efter Gudstjenesten i Kirken samlede først i Skolen, siden i Præstegaarden, Ordfører for Bønderne og holdt navnlig i Skolen en Tale til de med Sagen lidet kjendte Hedeboer, der havde Hjærteklag og indtrængende Kraft. Der tegnede han sig ogsaa for et klækeligt aarligt Bidrag til Gjerningens Fremme. Jeg husker endnu tydeligt, hvilket Indtryk hans levende Personlighed og især hans dybtliggende gjennemtrængende Dine med de bufsede Bryn over, gjorde paa mig, som da endnu kun havde set og kjendt meget faa af de saakaldte Hellige blandt Bøndestanden. Jeg tror, at vi strax blev gode Venner, og dette Venkab strakte sig fra den Dag igjennem hele Livet til hans Vortgang. Ikke dog saaledes, at der aldrig var Rivninger imellem os; thi det var der tidt, fornemmelig i de første Aar efter vort Kjendskab. Da var han nemlig endnu mest levende i det gamle pietistiske Levesæt og Tankesæt*,) saa der stundom kunde komme noget frem hos os hungre Folk af den grundtvigiske Skole, som stødte ham, og, da var han strax paa Færde med sit Indhug som en Kavallerist — thi han hørte i aandelig Betydning til Rytteriet i Vorherres Slagorden — og det var altid varmt. Jeg mindes saaledes en Gang, vi sad sammen paa Kubsteseædet i hans Vogn, dragende til en gudelig Forsamling, at han angreb mig for et Stykke, jeg havde skrevet om Pietisternes „Pirringsmidler“; han glemte alt omkring sig, fægte med Pidsken i Luften over mit Hoved, som vilde han slaa mig, saa forbitjrende Folk holdt stille paa Bejen med stirrende Blik og ventede et haandgribeligt Sammenstød. Men denne ærlige, hensynsløse Færd, hvorved han fik Luft for sin Følelse, gjorde da ogsaa, at han slap for den Pinagtighed, som andre Pietister tidt led under: at gaa og gjemme paa Bitterheden i Tavshed, ind-

*) Endnu i 1842 udgav Peter Larsen sin Afhandling om „Dans og Epil Verdens Afgud“.

til det blev Galde. Naar han saaledes havde udtømt sin Alterhed, var han atter den gamle, milde Peter Larsen, der kunde se en saa usigelig hjærteligt ind i Djet, og alt var glemt, naar han da tiltroede vedkommende Urlighed og Sandhed. Man kunde endog saa stundom fristes til en Gang imellem gjerne at ville se ham saa bister, for saa bag efter at se den næsten jomfrulige Undseelse og Ydmyghed, hvormed han søgte at gjøre det godt igjen, naar han følte, at han var gaaet for vidt" ¹⁰⁰.

Der foreligger et ældre Vidnesbyrd fra Birkebalds Haand om hans Samliv med Peter Larsen, medens de begge boede paa jydsk Grund. I 1846 begyndte Provst Viktor Bloch Udgivelsen af et „kristeligt Folkeblad“, og deri findes nogle „Rejsebetragtninger“ under Form af et Brev fra Sønderomme Præstegaard, begyndt 22de November 1846. Disse Betragtninger er knyttede til Fortællingen om en Rejse, som Birkebal gjorde med en Præsteven i Begyndelsen af den foregaaende Maaned. „Vor første Dagsrejse gik til Gaardmand Peter Larsen i Dons ved Kolding. Denne Mand vidste om vor Ankomst og havde ladet en Del Venner det vide, for at de, som ønskede det, kunde komme og tale med os. Det er et smukt Træk af de Opvakte i Danmark, at de saa gjerne ville træde i Forbindelse med de troende Præster, der ville give sig af med dem, og det saa meget mere, som det er bekjendt, at de ikke have erfaret den bedste Medfart af den danske Præstestand . . . . . Saaledes skete det ogsaa i Dons; flere hundrede Menneker vare vist hin Aften forsamlede, og der blev da saaledes afholdt en stor saakaldet gudelig Forsamling, hvor saavel min Medbroder som jeg talte til de Tilstedeværende . . . . Jeg glædede mig der og talte med mange levende Guds Børn, som stedse ville være mig dyrebare i Herren“. Næste Dag rejste de til Frederiks, hvor Birkebal prædikede ved et Missionsmøde; efter Gudstjenesten samledes man paa Raadstuen, hvor Dr. S. Kr. Rørdam, som nu var Selskabets Formand, fremstillede for Forsamlingen et ungt Menneke, Abraham Honoré, som havde følt Drift og Rjærlighed til at gaa ud som Missionær. Nu skulde han først til Ham-

borg for der at udbannes paa en Missjonsstole. Efter at ogsaa N. Honoré havde talt, traadte Præsten Veth fra Middelfart [Fader til den nuværende Præst i samme By] frem og holdt en dejlig Bøn, og endnu to andre Præster talte. Efter dette Møde gik Rejsen til Sønderjylland; imidlertid var de nu bleven flere i Følge: fire Præster og en Del Lægfolk. De skulde først se ind til „en rig Bonde en halv Mils Vej sønden for Kongeaaen“, [Petersen i Dalby], der boede paa, hvad man andensteds vilde kalde en Herregaard. „Der, i det Hus var det sjønt at se, hvorledes man gjerne vilde have Gud med sig, og vi holdt en velsigned Aften-Andagt med hverandre, hvorved Gaardens, jeg tror 27 Karle var tilstede, og Tjenestepigerne i Forhold dertil“. Siden gjæstede de en Præst ved Haderslev.

Da Birkebal ikke længe efter blev forflyttet til Ryslinge paa Fyen, ophørte den stadige Samvirken imellem ham og P. Larsen, men kun til en Tid; i de sidste 7 Aar af P. Larsens Liv var den igjen meget fremtrædende. Derimod førte Fr. Bøjsens Forflyttelse til Bilstrup ved Haderslev til en meget livlig Forbindelse imellem ham og P. Larsen, og efter hvad der er mig meddelt, var Bøjsen den første Præst, som fulgte med ham paa en af hans lange Rejser „til Nørlandet“, d. e. til Salling og Mors. Da Bøjsen kom til Stege, stete vel ogsaa i denne Samvirken en Forandring; men ligesom Birkebals Afledigelse som Sognepræst gav Anledning til en frugtbar Fortsættelse af Samlivet mellem ham og P. Larsen, saaledes bevirkede Bøjsens og P. Larsens fælles Kjærlighed til den Øventhalske Missjon, at ogsaa disse to Venner kom til at arbejde meget sammen i de sidste Aar af P. Larsens Liv.

Der kunde nævnes mange andre Præster, med hvem P. Larsen stod i en levende og frugtbar Forbindelse*). Men

*) Paa Fyen begyndte Fr. Selveg, G. J. M. Svendsen og M. Melby i Karene efter 1840 at faa en for Lægfolket meget betydningsfuld Virksomhed. Alle tre kom de til at arbejde sammen med P. Larsen (Fr. Selveg vel især som Fr. Hammerichs Kapellan i Starup, der ligger lige Nord for Dons, og Svendsen som Seminarieforsandt og Sognepræst i Jelling fra 1856).

jeg tager næppe fejl, naar jeg peger paa Birkebal, Bøjsen og Svejstrup som dem, han længst og mest har arbejdet sammen med. H. Svejstrup, der blev Sognepræst paa Heben omtrent samtidigt med Birkebal, maatte i mange Aar bære den Missjonsforening, ved hvis Stiftelse i Sønderomme Præstegaard han ogsaa havde været tilstede. Om der udrettedes noget for Hedningemissionen, skal jeg ikke høre nogen Mening om; men vist er det, at disse Missjonsmøder, hvor flere Præster førte Ordet med Alvor og Kraft, og hvor Salmefangen lød med anderledes Klang end ved den almindelige Søndags-Gudtjeneste, fik stor Betydning for Livet herhjemme, navnlig ogsaa ved at bøde paa det Savn, man før havde villet tilfredsstille ved „gudelige Forsamlinger“. H. Svejstrup blev vel ogsaa forflyttet nogle Gange, fra Nørup til Rødding 1861 og efter sin Afskediggelse der til Vejen; men altid blev han dog paa Halvøen, og aldrig havde P. Larsen mere end en 5 Mil at kjøre for at komme til ham, og hvad var det at regne? Derfor blev Svejstrup ogsaa den Præst, han i 30 Aar oftest besøgte, og han var den, der fremfor nogen anden stod ved hans Side i Sorg som i Glæde; han talte til ham, da hans Søn Johannes blev begravet (den 7de April 1862), og da hans første Hustru blev begravet (12te August 1867), og skjønt P. Larsen hørte til Birkebals Menighed, da han anden Gang vilde gifte sig, og Birkebal selv var med til Høstgildet (6te Oktober 1868), som P. Larsen overraskede sine Venner med at gøre til et Bryllupsgilde, var det dog Svejstrup, der maatte vie P. Larsen og Karen Jørgensen. Svejstrup var ogsaa den Præst, som P. Larsen oftest havde med sig paa de lange Rejser. Første Gang var det 1859, da Svejstrup egentlig kun havde lovet det under Forudsætning af, at Bøjsen kom med, som før havde prøvet Turen; men da Bøjsen fik Forhindring, fulgte Svejstrup dog med P. Larsen og Jens Jørgensen til Bendshøjsel; der var en Mand endnu med paa Fjedervognen, som P. Larsen havde laant til dette Tog. Siden fik han selv en magelig Vogn til de lange Rejser, og altid var den godt besat; man kan vist opregne Mennesker i Snefevis, der har været med paa saa-

danne Tog; nogle skulde med for at gjøre Gavn, men nogle vistnok nærmest for selv at befæstes ved at komme sammen med opvakte Folk i andre Egne. Snart var det da hos en Bonde og snart hos en Præste-Ven, at de tog ind; men Glæde blev der, hvor de kom.

Det hører med til Peter Larsens Iyse Eftermæle, at han, sikkert med større Iver end nogen anden dansk Lægmand i dette Hundrebaar, har arbejdet paa at slaa Bro over den kun alt for dybe Kløft imellem Lægfolk og de boglærde Præster, og han har haft Lykke til at faa dem til at mødes fra begge Sider, faa mange indenfor hans Virkekreds, som Guds Rigets Fremme i Sandhed laa paa Hjærte.

IX.

Rampen for kirkelig Frihed. Sønnens Død.

I Peter Larsens yngre Aar var den kirkelige Stilling her i Landet saaledes, at Præsterne havde taget sig selv Frihed til at forrette Daaben og holde Altergangen efter deres eget Hoved, uden at følge hvad der i Ritualen var fastsat, ligesom de da ogsaa prædikede hvad de vilde, uden at agte den gjældende Læreforskrift, medens Lægfolk var bundet til den Præst, indenfor hvis Sogneskjel de boede, saa det blev ikke agtet, om der kom to Præster efter hinanden, som døbte paa hver sin Maade og prædikede i modsat Retning, den enes Daab og Prædiken skulde for Sognebeboerne være lige saa god som den andens. Det er bekjendt, at Grundtvig for at raade Bod paa denne for alvorlige kristne Lægfolk utaalelige Tilstand først prøvede paa at reformere Statskirken: han tænkte sig, at Regjeringen ved at hævde de gjældende kirkelige Love kunde tvinge de vantro Præster til en Udtrædelse; men han blev i denne Forventning bittert

skuffet; siden tænkte han paa selv at træde ud af Statskirken med dem af de gammelbags Troende, der vilde følge ham; men Tilladelsen til at danne en lutherisk Frimenighed blev ham nægtet; da var det, at det tilsidst klarede sig for ham, at Forholdet, til Velsignelse for Menigheden og for Folket, bedst kunde ordnes saaledes, at Præsterne beholdt deres selvtagne Frihed med Hensyn til Forvaltningen af Sakramenterne og Forholdelsen af Ordet, men Lægfolk til Gjengjæld blev løst fra Sognebaandet, der knyttede dem til Præsterne. Det var paa sine Englandsrejser 1829 til 1831 og — efter Barfods Døphsning — ved at syse med Grækerfolkets Historie, at Grundtvig havde vundet den Kjærlighed til Enkeltmandens Frihed, som han siden var Talsmand for baade i Haandens og i Aandens Verden, baade med Hensyn til det borgerlige og det kirkelige Liv. Peter Larsen var ad Erfaringens Vej kommen til den samme Slutning, eller rettere: hans Erfaring hjalp ham til let og fuldt at tilegne sig Grundtvigs Tanker om den kirkelige Frihed. Men med det samme, han sluttede sig til disse Tanker, var det ogsaa afgjort, at han vilde komme til at staa en haard Døst for dem; thi han kunde ikke andet end stride for, hvad der var ham en Hjærtesag, og alle de, som havde noget at sige om kirkelige Sager her til Lands, var bestemte Modstandere af den grundtvigste Kirkefrihed. Efterslægten vil sikkert undre sig over det, at Mænd, der som gamle Stiftsprovst Clausen under ingen Omstændighed vilde døbe efter Ritualet, og, da han fik Tilhold derom, overlod alle Daabs-handlinger til de andre Præster ved Frue Kirke, at de alligevel ikke vilde have Præstefriheden lov hjemlet, men i Stedet for anbefalede et Gjennemsyn af Ritualet, hvorved det kunde vinde en Skikkelse, der kunde gøres til virkelig bindende Regel for alle. Men Efterslægten vil sikkert ikke mindre undre sig over, at en Mand, der som Biskop Mynster ansaas for den gamle Tros Ribber, kunde ønske en Ritualforandring bragt i Stand som et Forlig mellem de kirkeligt stridige Parter, og at han kunde ønske den paa saadan Maade tilvejebragte Forskrift for Gudstjenesten stadfæstet af Regjeringen som en bindende Lov for alle Præster. Men

har man først fundet sig til Rette med, at saadanne Mænd holdt det for at være i sin Orden, at den enkelte Præst i Statskirken bøjede sig for, hvad det herskende Flertal af Præster til given Tid fandt at være den rigtige Kirkefikk, saa vil man mindre undre sig over, at de samme kunde holde paa Sognebaandet, der knyttede Rægfolkene til Præsten. Det kjøbenhavnske Præsteskab har til sin Tid i begge Retninger staaet som Frihedens bestemte Modstandere, og hvor de og deres Biskop gik foran, vilde mange følge. Den, der vilde slutte sig til Grundtvig i Kampen for kirkelig Frihed, maatte berede sig til en haard Dyst. Her skulde paavises, hvordan Peter Varsen mødte frem i denne Kamp den ene Gang efter den anden og med det samme meldes om, hvordan han forsvarede Frihedens Sag.

Det var i Slutningen af Frederik den Sjettes Regjering, at Københavns Præster havde faaet en Forandring af Ritualiet bragt paa Dagsordenen, og ved samme Tid gjorde de deres til, at Andragendet om Sognebaandets Løsning blev afvist af Stænderforsamlingen i Roskilde, ved en Skrivelse af 7de November 1838, hvori det blandt andet hed, at det foreliggende Spørgsmaal „burde søges afgjort paa en saadan Maade, og for et saadant Forum [d. e. en saadan Domstol], at Kirkens og Gejstlighedens Tarv kan anses tilbørligen varetaget“¹⁰³. Det var Biskop Mynster, der kom til at udarbejde Ritualforslaget, og det var Mynster, der kom til at give Forslaget om Sognebaandsløsningen Dødsstødet i Roskilde. Det var da ikke saa underligt, at Peter Varsen i sin Forhandling med Sjællands Biskop om Ritualforandringen ogsaa kom ind paa den kirkelige Frihedssag; det var i Brevet til Mynster, som han lod trykke i „Nord. Kirket.“ for 1840, og som tidligere er omtalt i anden Sammenhæng. Af det udførlige Forsvar for Friheden, han der har ført, skal jeg gjengive det vigtigste paa dette Sted¹⁰⁴.

I Steden for at gjøre om paa Ritualiet foreslaar P. Varsen, at Biskop Mynster hos Regjeringen skulde udvirke: 1) at alle de, som alt tilforn, formedelst deres egen Vantro, har affaaeret og udelukket sig selv fra den hellige almindelige

Kirke og de Helliges Samfund, kunde faa Frihed til ej at være tvungne eller bundne til os med noget udbortes eller verdsligt Vaand, hvad de kirkelige Ting angaar, da de i Grunden jo slet ikke hører os til, og den kjære Gud ikke vil have tvungne, men frivillige Tjenere; men at de kunde faa Frihed til at handle og gjøre, som de vilde, enten at trine ud og gaa over til hvilken som helst Sekt eller Parti, som de fandt for godt, eller selv at enes om at oprette dem et eget Samfund, som de lystede, og kalde det, hvad dem selv behagede, „kristeligt“ eller „ukristeligt“; 2) skulde Regjeringen, for ikke at friste nogen til at hylle for jordisk Fordels Skyld, tillade enhver Præst, hvad enten han faa er troende eller vantro, at blive i det Rald og i det Embede, hvori han en Gang er ansat, og nyde sine jordiske og tidslige Goder som hidtildags, medens han ikke behøvede at rette sig efter Lovene om Sakramenternes Forvaltning efter Herrens egen Indstiftelse og Anordning, medens 3) samtidig Sognebaandet skulde løses, saa de Troende kunde henvende sig til hvilken Præst de vilde; 4) skulde Forordningen imod de gudelige Forsamlinger ophæves.

P. Larsen tænker sig forskjellige Indvendinger imod den Præstefrihed, som han ønsker givet under Forudsætning af Sognebaadets Løsning, og han imødegaaer dem udførligt. **Man kunde sige**, at det var et Indgreb i Lægsfolks Ret, naar Præsterne fik saadan Frihed, og et Sogn da fik en vantro Præst. Dertil svarer han: for de Vantro i Sognet vilde det jo ikke blive til Byrde, men til Glæde at faa det mere overensstemmende med deres egen Vantro, og for de Troende endnu mindre, da det just netop er det, der er dem til Byrde, at være bundne til en vantro Præst; de vilde aldrig besvære sig over, at de blev borgerlig løst fra den, de dog er aandelig adskilt fra. — **Man kunde sige**, at det i al Fald da vilde blive en utaalelig Plage, naar der i en Egn blev ansat lutter Præster af en Slags, troende eller vantro. Dertil svarer han: den Plage er slet ikke at ligne med den nuværende, hvor alt er tvungent Værk og kan ikke gøres uden Sambittigheds Anstød. **Ganske vist** vilde det trykke de Vantro, naar de skulde rejse

flere Mile for at faa en Præst efter deres Hoved til at betjene sig; men de var dog værre stillede, om de nuværende Love skulde holdes i Hævd. For de Troende, som ikke kan undvære den kirkelige Betjening af Naademidlerne, men dog muligvis vilde komme til at løbe flere Mile, hver Gang de ønskede at delagtiggjøres i Herrens hellige Legeme og Blod, eller at faa et Barn ved Daaben optaget i den hellige almindelige Kirke, — for dem kunde dette synes surt; men det har dog kun lidet at betyde. „Først har Herren lært os, at vi ikke kunne kjøbe hans Rige for dyrt (omendskjønt han giver det for intet), naar han ligner sit Rige ved en Kjøbmand, som søgte efter gode Perler, og, da han fandt en meget kostelig, gik bort og solgte alt det, han ejede, for at kjøbe den; og for det andet kan jeg af egen Erfaring stadfæste og bekræfte det, at aldrig nogen Vej eller Tid er løben saa hastig eller glad hen for mig, som naar jeg tidt har løbet en 8 a 9 Mil for at høre en god Prædiken; men vil nogen sige: ja dette kunde vel gaa an med dig, saa længe du var rask til Bens, og Tid og Lejlighed forundtes dig dertil; men hvad bliver der af dig, naar du bliver gammel, at du ikke længer kan gaa saa langt? eller hvordan skulde de bære sig ad, som ikke kunne gaa? eller de, som ville have Ørn til Daaben og ikke have at kjøre med? skulde de da bære dem saa langt paa deres Arme, eller lade dem undvære Daaben, til de blive saa store, at de selv kunne gaa til Præsten? — saa vil jeg give et meget simpelt og kort Svar, som vel ingen kan nægte at være Sandhed. Vor Herre Kristus har efterladt os et Exempel, at vi skulde træde i hans Fodspor, og han opflag ikke sit Telt i Jerusalem og sagde: kommer nu til mig alle, hvo som ville hjælpes; men han spadserede selv omkring i Jødeland og opsogte alle, som vilde lade sig hjælpe af ham, og prædikede Livets Evangelium for dem. Og naar vi saa tænke paa, hvad han har sagt, at Tjeneren er ikke større end Mesteren, men enhver Tjener, som vil være fuldkommen, skal være som hans Mester, og hvo som vil være den største iblandt eder, han skal være som den mindste, og han skal være alles Tjener; og da han udsendte Apostlerne, da sagde

han ikke til dem: gaar nu hen hver til sit Sogn, eller hver til sin Stad, — men han sendte dem ud i al Verden for at prædike og døbe alle Folk, som ville tro paa ham. Og ere vore Præster endnu den samme Herres Tjenere og Disciple, da tænker jeg ikke, de ville krympe sig ved, men glæde sig over at gaa i samme Herres Orde, og som gode Hyrder opsøge og føde hans Faar og Lam, og ikke blive fribdende hjemme i Stalden, til de komme til dem. Men vilde nogen sige: hvem mon saa vil være Præst? det vilde dog være et surt Liv, saaledes at være indviet til at være en Herrens Tjener, — saa kan jeg lade dem vide, at jeg aldrig i mit Liv har været gladere, end naar jeg har haft Lejlighed til at aflægge et Vidnesbyrd om Herren og jeg har erfaret, at mine Ord har fundet Rum i Hjerterne, om jeg saa ogsaa undertiden har maattet løbe en 9 a 10 Mile derfor". — **Endnu en Indbending** tænker Peter Larsen sig rejst, at en saadan Frihed skulde medføre Fare for, at han eller andre, som ikke havde Kald dertil, gav sig til paa egen Haand at uddele og betjene andre med Sakramenterne. Ogsaa med Hensyn til denne Betænkelse paaberaaber han sig sin egen Erfaring: „Min Nabo fortalte mig, at han har været kaldet til tvende Gange i vor Præsts Fraværelse at døbe Børn, og, sagde han, havde Nøden ikke udfordret det, saa havde han ikke kunnet gjort det; men han frygtede, at Børnene ellers skulde døet uden Daab, da det saa ud til, de var nær ved at opgive Anden; men, sagde jeg, det var jo en salig Forretning, naar han havde et saadant Kald; men nu skete det, at Lodden faldt paa mig, og kan deres Højærværdighed saa tro, hvor jeg blev tilmode? Det var ikke saa let en Sag at stride til Gjærningen, som jeg uerfaret havde troet, saa hvis jeg havde set nogen anden Udvæj, havde der vist ikke blevet noget af, og, tænkte jeg, kunne Præsterne saa nogen Kraft, Styrke og Frimodighed, ved Ordinationen og Haandspaalæggesen til at handle, omgaas og uddele de hellige Ting med, da kunne de vist haardt have det behov".

Med Hensyn til Forordningen om gudelige Forsamlinger gjør han opmærksom paa, at den er umulig at

efterkomme for alvorlige og sande Kristne, og desaarfag kun kan sløve Samvittighederne over for de rette, sande og nødvendige Love; „thi er Vorherres Kristi Rige ikke af denne Verden, men har sit fri Gænge, saa vidt som Jorden naar og Solen gaar, saa maa heller ingen menneskelig Lov indstrænke til, hvad Tid, og hvor mange Timer der maa undervises i dette Rige, eller hvor stort et Antal der maa nyde Undervisning ad Gangen, naar ellers ingen borgerlig Uorden finder Sted; det er noget, som Herren aldrig har gjort nogen Bestemmelse for, og sig mig en Gang: hvordan skal en ærlig og troende Kristen bære sig ad, som Gud har betroet Naadegaver til at tale hans Ord til fælles Opbyggelse? skal han da tie, naar han i Samfund med andre bliver opfordret dertil, fordi et Menneske-Bud siger: du maa ikke og kan ikke gjøre det, fordi her er baade for mange og forskjelligt Kjønn, og det er ikke efter det befalede Klokkeslæt, uden at vente at blive straffet af den verdslige Øvrighed derfor? skal han, siger jeg, tie med den Sandhed, som han dog ved, der skal vedblive, endog naar baade Himmel og Jord forgaar, og nægte Næsten den Kjærlighedsgjærning, som ikke kan eller skal gives for Penge, men som desaarfag vejer mere end alle jordiske Goder, og til Datum heller aldrig af nogen er bleven kjøbt for dyrt? — Vil deres Højærv. nu paa min lange Tale svare mig og sige: jeg hører nok, at du er en Frihedsprædikant, som er indviklet i den grundtvigianske Frihed, og som begynder at aabe ham efter og trine i hans Fodspor, saa kan jeg ikkun sige: hvor vidt jeg just i alt er enig med Grundtvig, da jeg er ustuderet og kjender tidt ikke flere sjældne eller fremmede Ord, som han udtrykker sig med, og skriver ogsaa undertiden i saa høj en Tone, at jeg ikke kan forstaa ham, ved jeg ikke; men saa meget har jeg kunnet forstaa, at han hnder ej gudelige Forsamlinger; i dette Stykke kan det da ikke siges, at jeg har gaaet i hans Skole, da jeg ej alene har Ny for at være en Deltager, men endog en Formand for samme“.

Af dette ældste Forsvar for kirkelig Frihed, som vi har fra Peter Larsens Pen, kan det ses, at han særligt har haft

Og for, at Hykleriet, som er en Bederfthggelighed, og som tribes under Tvangen, kunde undgaas, naar Præsterne fik Lov til at tale, som de troede, og forrette Sakramenterne i Overensstemmelse med deres Tale. Fremdeles er det værd at mærke, at hans Bevisførelse altid er bygget paa hans egen Erfaring og Skriftens Vidnesbyrd. Endelig skal jeg gjøre opmærksom paa, at hans Fingerpeg paa, hvordan Præsterne skulde træde i Herrens og Apostlernes Spor ved selv at drage af By til dem, der begjærede deres Hjælp, den Dag i Dag kan fortjene særlig Opmærksomhed. —

Der gik en halv Snes Aar hen, inden Peter Larsen kom til at give det næste Indlæg i Kampen for kirkelig Frihed, som her skal omhandles. Det var i Anledning af det saakaldte spandette Forslag. Niels Møller Spandet (født 1788 † 1858) var, som Grundtvig sagde om ham i sin Rigtale „en meget stille Mand, ret egentlig en af dem, man med Eftertryk har kaldt de Stille i Landet, som til Hverdagsbrug taler kun lidt, og, som det synes, nødig nok det, men som dyrker deres Gud, passer deres Dont og virker velgjørende i en snæver huslig og venlig Kreds, alt i Stilhed, uden al Dphævelse“. Saaledes havde Grundtvig kjendt ham i mere end to Snes Aar, og han havde tidlig skjønnet, at her passede Ordet om, at det stille Vand har den dybe Grund; thi Spandet „var ikke blot saa lovfyndig og retfindig som saa, men var tillige skarpsindig og dybsindig som endnu færre; han var i al Stilhed en „aandelig Fyrste“, der bar sine store Evner og Kundskaber, Ønsker og Tanker lige saa stille, som han bar store Forurettelser og store Sorger, saa han var en af de højt begavede, som maa findes dygtige og synes skabte til en stor og ædel gennemgribende Virksomhed“. Da man, efter Treschovs Fratrædelse, var i Forlegenhed for en filosofisk Professor ved det unge Universitet i Kristiania, henvendte Grundtvig af egen Drift Opmærksomheden paa Spandet som den dygtigste, han kjendte. Professor Sverdrup, som tog Hensyn derpaa, gik i den Anledning selv til Spandet for at stifte nærmere Bekjendtskab; men da Grundtvig næste Gang talte med Sverdrup, hørte han, at Spandet havde brudt meget kort

af med de Ord: „Jeg kan ingen Ting“. Denne stille Mand havde vist ifkun en Gang før 1850 paadraget sig almindelig Dpmærksomhed; det var, da Grundtvig i 1825—26 var sagføgt som Injuriant paa Grund af „Kirkenes Gjemæle“ og gjorde Paastand paa at faa Sagen afvist af Lands-Overretten, men hverken fik denne Afvisningspaastand taget til Følge eller undgik at idømmes Mulkt; da skrev Spandet, som havde Sæde i den Ret, der havde dømt Grundtvig, et Brev til Lindberg, hvori han meddelte, at han havde været uenig med sine Meddommere baade i Kjendelsen angaaende Afvisningspaastanden og i den endelige Dom, og gav Lindberg Frihed til at offentliggjøre denne Erklæring, hvilket ogsaa skete. Der skulde stor Sandhedskjærlighed og Højsind til en saadan Optræden; hans Meddommere vilde føle sig stødt, og den offentlige Mening, der helt stod under Indflydelse af F. P. Mynster og N. S. Ørsted, der begge afgjort havde erklæret sig imod Grundtvig, vilde fordømme Spandet med ham og Lindberg, det maatte ikke hjælpe, og Spandet kunde bære det, naar han aldrig — man siger paa Grund af denne hans Optræden — fik Sæde i Højesteret. Siden var Spandet med i at andrage om Tilladelse til at danne en Frimenighed med Grundtvig og Simonson til Præster (24 Novbr. 1831). Men ellers gik han stille i sin Embedsgjerning, saa Grundtvigs Vidnesbyrd om, hvad der boede i hans Ungdomsven, som han sagde, vanskelig vilde kunne blive troet, „dersom ikke den sidste Tids Bevægelser i vort Fædreland, der rokkede ved alt det stillestaaende, havde saa godt som uødt Spandet til at vise, at han var ikke en af de Gamle, som den ny Tid enten forstrækkede eller overraskede, men at han, med al sin Stilhed, var ikke blot en Fremskridts-, men og en Ræmpeskridts-Mand for al ægte menneskelig og folkelig Frihed og Oplysning, og selv nu kom det dog kun halvt for Dagen, hvad han havde overvejet i sit stille Sind og fundet ønskeligt til en ny Tingenes Orden baade i Kirken, i Skolen og i hele det borgerlige Selskab; thi hverken kom han i den Stilling, hvorfra alle store borgerlige Omsving maa forberedes og gennemføres, ikke heller kunde han

maafte, efter sit stille Levnedsløb og sin tavse Selvtænkning gennem mange Aar, have udfoldet al den Virksomhed og og Verdensklogskab, som en gennemgribende Ombannelse af de borgerlige Forhold krævede; saa det er endnu et Spørgsmaal, om Spandets offentlige Liv gjorde det mere kjendt end mistkjendt, hvad der boede i den stille Fyrste, hvad Danmark, længe uden at vide det, ejede i denne sin udmærkede, inderlig hengivne Søn"¹⁰⁵.

Denne lille Skilbring af N. M. Spandet er det endnu ikke overflødigt at forudstikke Fortællingen om hans Forslag, som sikkert Fremtiden vil erkjende for meget uskyldigt, men som i sin Tid blev i allerhøjeste Grad „mistkjendt“, maafte fordi han ikke havde brugt den „Verdensklogskab“, som er nødvendig, naar man vil have Folk til at gaa med til „Kæmpestridt“, men dog fornemmelig fordi han brød Lansen imod et Kristendoms-Skin, som den store Mængde endnu ikke vilde slippe. Sagen var, efter hans egen Meddelelse, den, at han i mange Aar havde følt og indset Uretfærdigheden af den Tvang, Staten udøver i Trossager. Han havde haabet, at denne Tvang skulde være bleven afkaffet ved Grundloven. Men den kgl. Resolusjon af 17de Desbr. 1849 om Mosaiske Trossbekjenderes Ægteskab med Medlemmer af Folketirken, (hvorved saadant vel efterdags skulde kunne finde Sted uden særlig Bevilling, men hvorved det indskræpedes, at Børnene af slikt Ægteskab fremdeles skulde opdrages i den evangel.-kristel. Religion), — denne Resolusjon og et Par Forslag, der blev forelagt Rigsdagen (det ene „om Bestemmelsen af den religiøse Opdragelse for Børn, der fødes i blandede Ægteskaber“), samt hvad der foregik i Rigsdagen under Behandlingen af disse Lovforslag, overbeviste ham om, at hans Haab ikke endnu var gaaet i Opfyldelse. Da han derfor fik at vide, at han ikke vilde blive Medlem af det Udvalg, der var bleven nedsat til Behandlingen af Lovforslaget om den religiøse Opdragelse af Børn af blandede Ægteskaber, saa udarbejdede han strax sit Forslag til en Lov om Trossfrihed, som han umiddelbart derpaa indgav til Folketinget. Hensigten med det var at virke til en Skilsmisse mellem Stat og Kirke, da Kirken

luns ved en saadan Skilsmisse kan faa den Frihed, der tilkommer den, og Staten ophøre at udøve en uretfærdig Tvang. I Spidsen for Forslaget stod nogle Paragrafer, i Følge hvilke et borgerligt Ægtefælskab, det vil sige en Ægtepagt, som var indgaaet for den verdslige Øvrighed, ogsaa for Folkekirkeens Medlemmer skulde være lige saa gyldig som en kirkelig Vielse, saa at Folk kunde frit vælge, hvilken Form for Vielsen, de vilde have, eller ogsaa først lade sig borgerligt vie og siden kirkeligt. Derefter fulgte Bestemmelser om, at Forældrene selv maatte raade for, om deres Børn skulde indlemmes i noget af de i Landet anerkjendte Trossamfund; ønskede de ikke saadant, havde de kun inden 4 Uger efter Barnets Fødsel for Sognepræsten at anmelde det fornødne om Fødselsdagen, Navnet o. s. v. til Indførelse i Kirkebogen. Men naar et Mennekte var kommen til Skjels Alder, maatte det bero paa ham selv, om han vilde lade sig bekræfte i det Trossamfund, hvori Forældrene havde ladet ham optage; en Slags borgerlig Konfirmasjon, hvorved man inden 18 Aars Alderen for Øvrigheden gjorde Rede for, at man kjendte sine Pligter som Mennekte og Borger, skulde saa have den samme borgerlige Virkning som hidtil den kirkelige Konfirmasjon alene havde haft, uden at derfor denne mistede noget af sin Betydning; der blev kun aabnet en ny Vej til borgerlig Myndighed, som der ved den borgerlige Vielse blev aabnet en ny Vej til et anerkjendt Ægtefælskab. Endelig indeholdt Forslaget en Bestemmelse om, at den, der ikke var Medlem af noget her i Landet anerkjendt Trossamfund, skulde gjøre de Løfter og Bekræftelser, som trænger til edelig Stadsfæstelse, „ved alt, hvad der er ham eller hende helligt og dyrebart“.

Forslaget var til foreløbig Behandling 28de Okt. 1850, og da Sagens Fremme blev afgjort med 60 Stemmer mod 20, kom det til første Behandling den følgende 15de November, og da sagde Spændet blandt andet: „Jeg har ikke foreslaaet noget affkaffet af det Bestaaende uden alene Tvangen; . . jeg forestiller mig, at i det Væsentlige vil alt gaa, som det hidtil har gaaet, alene med den Forskjel, at, hvad

der hidtil er flet tvungent, vil i Fremtiden ske frivilligt". Senere ytrede han: „Man har i Særdeleshed paaberaabt sig, at den kvindelige Del af Befolkningen vilde være saa meget imod Loven; jeg tror virkelig, at den mandlige vil være lige saa meget derimod; men efter min Erfaring er det en gammel Ting, at Mændene give Kvinderne Skylden for de Daarskaber, de begaa". Forslaget blev bl. a. støttet af Grundtvig og Tscherning, men bekjæmpet af Madvig, Clausen, Mourad o. fl.; det gik dog til anden Behandling, og et Udvalg paa 7 Medlemmer blev nedsat til at overveje det. Imidlertid begyndte der en Bevægelse udenfor Tinget. Det var ligesom i 1838, da Sognebaandsløsnings-Sagen var for i Roskilde Stændersal, Kjøbenhavns Præster, der gik i Spidsen for Modstanden mod Friheden. Alle sammen, undtagen Grundtvig, F. Hammerich og Stilling, underskrev de i Forbindelse med Medlemmerne af det theologiske Fakultet en aaben Skrivelse til Rigsdagen, hvori de erklærede, at de Rettigheder, Lovforslaget tilbød, var af den Art, som det var en Fornærmelse at tilbyde alle; det borgerlige Ægteskab var en ren udvortes gudforladt Overenskomst, der ikke medførte højere Forpligtelser end enhver anden borgerlig Kontrakt; ved at tilbyde Forældrene Ret til at lade deres Børn opdrage i hvilket som helst Tros-Samfund eller i intet Tros-Samfund, kom Forslaget til at krænke almindelige Menneskerettigheder, nemlig Børnenes. Endelig benægtedes Rigsdagens Ret til paa egen Haand at give nogen Lov, der, saaledes som denne, kom ind paa det kirkelige Omraade; en kirkelig Synode skulde først høres. Den sidste Grund imod Forslaget minder om Skrivelsen, der i 1838 fra Kjøbenhavns Præster blev rettet imod Sognebaandsløsningslovens Behandling i Roskilde. At Spandets Forslag maatte falde eller, hvad der var det samme, strumpe ind til en lille Lov om borgerlig Vielse for blandede Ægteskaber, lod sig nu forudsæ. Men mærkeligere var det, at de kjøbenhavnske Præsters Skrivelse kunde fremkalde en voldsom Bevægelse over hele Landet, saa man rundt omkring kom til at betragte Span-

det som en Mand, der vilde affætte Vorherre fra Regjeringen¹⁰⁶.

Denne Bevægelse kom ogsaa ind i Peter Larsens Kreds. Genimod Tuletid læste han i „Kolding Avis“ „en Tiltale til den jydste Bondestand“, som ikke var understrebet med noget Navn, men som begyndte med disse Linjer: „Det er bekjendt nok, at det nu forsamlede Folketing med stor Iver har antaget sig et Lovforslag, hvorved det tillædes alle og enhver at leve sammen uden Ægtevielse, at lade deres Børn opvoxe uden Undervisning i Kristendom, uden Daab og Konfirmation, samt at aflægge Ed for Øvrigheden ved hvad de selv kunne hitte paa at sværge ved“. Slutningen paa Tiltalen er en Opmuntring til, i den tilstundende fjære Tuletid ved Sammenkomster og Lag at forene sig om at indgaa til Kongen med det Brev og Bud: „at han ikke med sit Samtykke maa stadfæste den Lov, som Rigsdagen nu vil drive igjennem“. — Til Sligt kunde P. Larsen ikke sidde rolig. For ham som for Spandet var alt Hykleri, alt Skin uden Kraft, en Forargelse, og han maatte da skrive i Avisen, at det vel var værdt alvorligt at overveje, om Lovudkastet ikke kunde være et Middel til at undgaa denne Forargelse. — Nu kom den anden Forfatter igjen og navngav sig som P. Larsens egen Sognepræst, der for øvrigt den Gang var en Mand, som kunde tiltale hans Hjærte, og som han derfor satte Pris paa. Hvad denne Mand anden Gang førte frem, var vist en Del nedstemt i Tonen; men han fastholdt, at det var „en ubegribelig Tankeløshed“, som laa til Grund for Forslaget; man behandlede et Folks helligste Anliggender paa en saare skjodesløs Maade. — Peter Larsen skrev da et nyt Stykke i „Kolding Avis“ eller rettere: han medgav den et særligt Følgeblad den 20de Jan. 1851. Deri gjorde han bestemt Indsigelse imod, at der bebrejdedes Spandet, og navnlig Grundtvig, som havde støttet hans Forslag, at de havde handlet „tankeløst“. Andragendet om Tros-Frihed var ikke noget nyt her til Lands, men saa gammelt som Trangen til Sognebaandets Løsning. P. L. mener, at der bør gives de evang. luth. Kristne

al den Frihed, som det er muligt — i Folketirken; med mindre man ønsker at nøde dem til at træde ud. Det er utænkeligt, at den store Mængde skulde ville bekvemme sig til i et og alt at underkaste sig de evang. luth. Læresætninger efter den hellige Skrift, lige saa lidt som at Folketirken skulde komme til at gaa frem paa kristelig-kirkelig Vis imod dem, som giver Forargelse. Løsnedes derimod Baandene saaledes, at Folketirkens Medlemmer fik Lov til i alle kirkelige Anliggender at henvende sig til hvilken Præst de vilde, da var der Haab om, at der om de trofaste Hyrder kunde samle sig Smaahjorde, som ikke savnede aandelig Føde, og iblandt hvilke ej heller den fornødne Tugt og Orden manglede. Spandets Lovforslag gav god Udsigt til en saadan Udvæjning af Tingene; derfor skulde man ikke støbes over det. Der var sagt, at Præster ikke kunde med god Samvittighed tage de borgerlig Viiede til Alters; men var det da bedre at tage dem til Alters, der som fraskilte paa ny var viiede? Og hvad Børnenes religiøse Opdragelse angik, da kunde der fra Menighedens Standpunkt intet tænkes ønskeligere end, at Forældrene selv fik Lov til at sørge for deres Børns Religionsundervisning, al den Stund der ingen Sikkerhed er for, at Folketirken, mere end hidtil har fundet Sted, vil sørge for, at der ansættes andre end troende Lærere og Ledere¹⁰⁷. —

Kort efter at det Spandetske Forslag havde sat Sindene i Bevægelse, opstod der et nyt Røre paa Grund af Præsterne Birkebals og Viborgs Besøg i Stige. Jeg skal kortelig fortælle Sammenhængen med Stige-Sagen, navnlig efter den mod alle Parter billige Fremstilling, som Ferdinand Fenger gav af den i Roskilde Præstekonvent. I Stige i Lumby Sogn ved Odense havde nedsat sig en forhenværende Sømand, Fr. Rymkjær, som i Amerika var bleven Baptists, og som nu meget ivrigt søgte at vinde Tilhængere for Gjenløberiet. „Stedets Præst, Provst Hald, var ikke uvidende herom, heller ikke uvirksom herved; men han vilde helst virke i Stilhed uden nogen bestemt offentlig Optræden imod Baptisten, hvis Virksomhed han da mente vilde

efterhaanden sporløst forsvinde. Denne Mening deltes ikke af Folk der paa Egnen, som havde Lejlighed til at bemærke, at Bildfarelsen sneg sig om i Mørket og smittede de ubefæstede, der forvirredes i deres Saligheds Sag. De mente derfor, at det var høj Tid, at Branglæren droges frem for Rysket og offentlig modarbejdedes fra Kirkens Side, og da Provst Hald var utilbøjelig dertil, henvendte de sig til et Par andre Præster, som havde deres Tillid, nemlig til Birkebal i Ryslinge og Viborg i Rynkeby, med Bøn om, at de vilde komme til Stige og modarbejde Baptismen. Den første Opfordring fik de ved Nyaaarstid (1851), men gjentoges saa jævnlig i Løbet af Vinteren, at de syntes, det vilde være en stor Glæde, om de ikke efterkom den. De indstærkede imidlertid den Gaardmand, som indbød dem til at komme til sig i det nævnte Djemed, at han burde henvende sig til sin Sognepræst for at underrette ham om Forsamlingens Afholdelse og ubede sig hans Nærværelse. Det gjorde Manden, og Provst Hald hørte da, at han kunde ikke være tilstede, men at naar to Præster kom, saa var det nok til at gjendrive Baptisten. Imidlertid tilskrev Birkebal og Viborg, ogsaa efter dette, Provst Hald og bad om hans Kirke til Brug, da de ønskede at træde saa aabenlyst op som muligt, bad ham ogsaa være tilstede ved Forsamlingen i Stige, hvor de vilde samtale om Sagen med dem, som ønskede Oplysninger. Det var et saare kjærligt og broderligt Brev. Provst Hald svarede høfligt, men kaldt, at Kirken nægtedes dem, og i det hele ønskede han ene og uforstyrret at virke i sin Menighed til det omtalte Djemed Opnaelse. Da dette Brev modtoges, var Forsamlingen alt bestemt, og Manden havde indbudt til den efter at have hørt, hvad Dag de fremmede Præster kunde komme, som var den 24de Juni. Til at sende Afbud lige paa den yderste Tid fandt disse ingen Grund, da de havde ikke mindste Tvivl om, at de vare i deres gode Ret til at komme, hvorfor de i deres Brev heller ikke havde bedt om Tilladelse til at komme til Forsamlingen i Stige, men kun anmodet Sognepræsten om at være tilstede ved den. At anmelde Forsamlingen for Præsten maatte i al Fald være den Mand

Sagen, hos hvem den holdtes, og han havde, som ovenfor berettet, ikke forsømt denne Anmeldelse. De rejste altsaa og afholdt i Stige et Møde med Baptisten, som bivaanedes af en stor Mængde Mennesker. Birkebal talte om Daaben i Almindelighed, Viborg om Børnedaaben i Særdeleshed. Baptisten erklærede ved Mødets Slutning, at han næste Søndag vilde tale imod det, som af Præsterne var anført. Han gjorde da ogsaa et Forsøg derpaa; men efter paalidelige Mænds Vidnesbyrd lykkedes det ham saa daarligt, at Folk slog sig fra ham. Kort derpaa pakkede han sammen og forlod Sognet". Han tog siden sit Ophold i Odense, byggede sig der et Hus med en temmelig rummelig Forsamlingsaal og holdt deri offentlige Bedetimer i Vinteren 1852—53. — Den 24de Juni 1851, da Forsamlingen blev holdt i Stige, var Provst Hald fraværende i Odense i Embedsforretninger og blev der den 25de til Landemodet, hvorefter Stifts-Konventet skulde afholdes. „Da Birkebal og Viborg ønskede at bivaane dette, kom de ogsaa til Odense, og da de havde hørt, at Provst Hald var fortrydelig paa dem, fordi han troede, at Mødet var ansat til den 24de, netop fordi man vidste, at han den Dag var fraværende, saa gik Birkebal hen til ham for at forklare, at denne Omstændighed havde været ham ganske ubekendt. Men han kom ikke langt i sin Forklaring; thi Provst Hald tog uvenligt imod ham og lod ham vide, at det gik ikke an at betragte hele Tjen som sit Sogn. Birkebal svarede hertil, at det gjorde han ej heller, men at hans Optræden i Stige var baade borgerlig og kirkelig berettiget. „Ja, saa maa højere Bedkommende afgjøre Sagen", hed det da, og dermed var den Samtale endt. — Nu indgav Provst Hald en Klage, som var stilet til Biskoppen, og forlangte, at denne skulde affordre Birkebal og Viborg det Løfte, at de aldrig mere vilde hindre ham i hans Embedsforhold paa den Maade, som de nylig havde gjort. Naar dette Løfte blev givet, vilde han slaa sig til Ro; men hvis ikke, skulde Sagen gaa til Ministeriet, for at han kunde saa at vide, om andre Præster virkelig havde Lov til at trænge sig ind i hans Embedsforhold. — Birkebals Erklæring gik ud paa,

at han borgerlig var berettiget til at komme som Gæst til en Mand og tale i en Forsamling, som denne foranstaltede afholdt, og at han kirkelig ikke blot var berettiget, men endog forpligtet dertil efter sin Embeds-Ed, som ubetinget tilholder ham efter Evne at bekæmpe falsk Lærdom. Han havde ikke trængt sig ind i Provst Halbs Embedsforhold. Ordets Prædiken i hans Kirke, Sakramenternes Forvaltning samt de øvrige ministerielle Handlinger i hans Menighed havde Birkebal ikke tilranet sig. Men her maatte ogsaa Grænsen være for Sognepræstens udelukkende Ret. At tale Ordet i en privat Mands Hus efter dennes og fleres Opfordring imod en vildfarende Sekt, som stræbte at skaffe sig Indflydelse paa de Ubefæstede, dertil maatte Birkebal være aldeles berettiget. Han vilde derfor ikke give noget Løfte, men ønskede at se et borgerligt eller kirkeligt Lovbud, som han havde overtraadt, før han kunde erkjende at have begaaet nogen Uret. Han vilde ikke finde sig i, at Sagen blev afgjort imod ham i Følge et Skjøn af nogen som helst. Omtrent ligedan skrev Viborg". — Erklæringer indhentes saa vel fra Birkebals Provst (Engelbreth) som fra Viborgs (Hejberg), og begge erklærede sig imod det af Præsterne foretagne. Biskop Gad, som laa syg, sluttede sig til sidstnævntes Erklæring, og dermed gik Sagen til Ministeriet. Under 4de Oktober 1851 resolverede dette, at der skulde tilkjendegives Præsterne Birkebal og Viborg, „at deres almindelige Rettigheder som Statsborgere i Henhold til Grundloven maa modtage de nærmere Bestemmelser, som ere en nødvendig Følge af de særdeles Forpligtelser, som deres Embede som Sognepræster i den danske Kirke paalægger dem i Henhold til den i Kirken indførte og bestaaende Orden, og at det ikke anses for stemmende med denne, at Mænd, der selv have modtaget Beskikkelse som Sognepræster, optræde i et Sogn og en Menighed, der er betroet til en anden Præsts Virksomhed, ved uden dennes Samtykke eller imod hans Ønske, at indbyde til og afholde offentlige Forsamlinger i kirkelige og religiøse Anliggender, m. v." I et af de Indlæg i Sagen, som senere fremkom, blev der (af Dr. H. C. Rørdaam) gjort opmærksom paa, at dette Ministeriets

Skjønnende var „kommen til at hvile fornemmeligen paa den urigtige Antagelse, at Indbydelse og Opfordring til Deltagelse i Forsamlingen i Lumbj Sogn skulde være udgaaet fra de tvende Præster“¹⁰⁸.

Denne Sag gjorde meget stor Opsigt i sin Tid og blev underkastet mangfoldig Drøftelse med Mund og Pen. Den yngre Slægt, som af egen Erfaring kjender til en storartet Virksomhed af „Rejsepræster“, har ondt ved at forstaa, at Flertallet af Præsterne og endnu mere af „den overordnede Gejstlighed“ bestemt misbilligede Birkedals og Viborgs Færd. Men en Skildring af „Stige-Fejden“ i det hele hører lige saa lidt herhen som en Undersøgelse af, om det virkelig er den, som nærmest har fremkaldt Loven af 4de April 1855 om Sognebaandets Løsning. Det gjaldt kun om at fortælle saa meget om Sagen, at Peter Larsens Indlæg i Striden kunde blive forstaaet ogsaa af dem, der enten aldrig har kjendt eller dog har glemt, hvad Navnet „Stige“ har at betyde i vor danske Kirkehistorie.

Præsterne Birkedal og Viborg udgav foruden deres Prædikener i Stige ogsaa Sagens Aktstykker i et lille Skrift med Titel: „Skal Præsten være Sognepave eller Menighedens Tjener?“ Og Biskop Brammer skrev en Anmeldelse deraf i „nyt theologisk Tidsskrift“. Mod ham var det saa Peter Larsen tog Svaret i det oftere i de foregaaende Stykker benyttede „Sendebrev til Hs. Højærv. Biskop, Dr. G. P. Brammer“, der blev trykt i Kolding 1852. Hvad jeg først af dette vil gjøre opmærksom paa, er at det aabenbar har gottet Peter Larsen, at et Par Præster ogsaa en Gang kunde komme i Forlegenhed for deres Deltagelse i gudelige Forsamlinger, hvad han og andre Lægfolk saa tidt havde prøvet. Paa en Rejse i den forløbne Vinter havde han besøgt Birkedal i Ryslinge og let af ham og sagt: „det kunde jeg ellers godt unde Dem, Hr. Pastor! nu have vi stakkels syndige Sthypere saa længe maattet bide Naalen af for Dem, for den kjære Gud har jo sagt: førend disse skulle tie, da skulle Stenene raabe; og da Præsterne i Almindelighed ikke har villet eller kunnet prædike, saa have vi maattet raabe, saa godt vi have kunnet, og alt-

saa lidt for deres Skyld; nu er det godt, at Røden er kommen til dem". — Forøvrigt dvæler han ved sit eget Forhold til Biskop Brammer fra den Tid, da Biskoppen var Seminarie-Forstander i Snebsted, — skildrer den Fare, han i sin første Opvækkelsestid vilde have været stedt i for at falde i Sekternes Riser, derfom Folk som Røbner den Gang var kommen til ham, — fortæller om, hvor daarligt det har staaet til med hans egen Børnelærdom og med andre Rægsfolks kristelige Oplysning o. s. v. — Hvad Stige-sagen særligt angaar, skal jeg anføre følgende Linjer af Sendebrevet: „Provst Halb kjender jeg ikke, det kan være en meget kristeligfindet Mand; men hvad en ikke har, kan han jo, som Ordspøget lyder, heller ikke give andre, og at hans Hjærte ikke ret sammenmelter med Pastorerne Birkedal og Viborgs, som jo dog ellers, Gud være lovet, mange andre kristelige Præsters Hjærter gjøre, dette har jo denne Sag lagt for Dagen, og at de Opvakte i denne Henseende vel heller ikke have den fuldkomneste Tillid til ham, synes jo ogsaa at fremlyse her ud af. Hvorvidt det derfor havde været bedre at undgaa denne Konflikt, som De siger, hvis „„Past. Birkedal og Viborg blot havde mødt i Forsamlingen uden at tale imod Baptisten““, for at søje sig efter Præsten, eller hvor mange Hjærter, som maaske ligesom stod paa Skillevejen, det vilde have forarget, naar den Babyloniske Hore, som vel Baptisterne kalde vort Kirkesamfund, naar [i dette Kirkesamfund] den ene kristelige Præst vil forbyde, og den anden [paa Grund af Forbudet] ikke tør oplukke sin Mund for at tale et Guds Ord til en Mængde Folk, som havde samlet sig i et saadant Anliggende, — det Indtryk eller Stød, som en sllig Udfærd kunde have givet hos mange, kunde jo gjerne have bevirket noget, som maaske hverken Birkedal og Viborg eller Dr. Brammer med ti eller 20 nok saa kristelige Talere bag efter med Provst Halbs Tillsættelse kunde have oprettet. Det er ikke altid de mange sirlige, skjønne eller afspyndede Taler, som udrette det meste, det er gjerne det nærværende og gribende Øjeblik. Jeg ved ikke, om vor kjære Ferre ikke ogsaa har ment noget Sligt, naar han har sagt: arbejder mens det er Dag! Natten kommer'

i hvilken ingen kan gjøre noget; jeg tror i det mindste, at det er Dag og Tid at arbejde, naar der er nogen, som vil høre". — Men Brammers Mening var det jo, at det var bedst, om Birkebal og Viborg slet ikke var kommen til Lumbj Sogn. Derfor skriver P. Larsen til ham: „Er det Ds. Hvdgh.s Mening, som Fremstillingen af Sagen jo næsten kan se ud til, at, jeg vil ikke sige, om just alle, dog den største Del af Præste- eller Lærerstanden ej alene er sande Kristne, men ogsaa saa vidtgaaende paa Erfaringen af den kristelige Livsbane og deres Kald saa voxne, at de kunne anses som rette Hyrder og Vejledere for Hjorden, ja da synes jeg vel, at det kan se ud, som om der kunde være noget i, hvad Ds. Hvdgh. har sagt os; men saa beklager jeg rigtignok ej alene Ds. Hvdgh. som Præst, men meget mere som Biskop og Tilsynsmand. Ti hvad er dog egentlig i Grunden vores Tro og Kristendom? Det er jo dog ikke som et Maskeradebal, hvorved vi snart kunne isøre os en, snart en anden Mundering. Er Troen ikke, som Apostelen siger, en Guds Gave, en Bestandighed paa de Ting, som haabes, en fast Overbevisning om de Ting, som ikke ses! Det staar jo dog ikke til den, som vil, eller den, som løber, men til ham, som gjør Mistundhed. Vi kunne jo dog ikke idag være Rasjonalister og imorgen gode og troende Kristne; nu saa vi en mere troende Biskop, ja saa blive alle Præster til troende og og kristelige Præster, saa bliver det Moden at prædike Kristendom“. Fordi Troen var en Gave, og fordi der skulde en stor Livserfaring til for at kunne gjøre Fyldest som Vejleder for de Troende, derfor maatte der efter P. Larsens Mening nødvendig være Frihed for disse til at søge de Præsters Hjælp, som de skjønnede kunde gjøre Fyldest, enten de saa boede i Sognet eller ikke. Naar derfor Brammer havde skrevet: „For en flygtig Betragtning, kan det vel synes, som om Folketjens Børn blive ved Parotial-Retten (d. e. Hævdelsen af Sognefjellet) og andre kirkelige Love behandlet strengere end fremmede Religionsfællesskaber; men dels maa disse, for at vinde Anerkjendelse i Landet, dog ogsaa underkaste sig en vis Orden og Bestyrelse, dels er der ved den

Omfængighed, at man nu efter Grundloven kan uden borgerlig Uæmpe udtræde af Statskirken, bortfaldet en af de betydeligste Grunde, som forhen ere blevne fremsførte til bedste for Sognebaandets Løsning", — da svarede Peter Larsen: „Skulde det virkelig være Ds. Hvdgh.s Mening: lader os kun faa og beholde saadanne Love i vores Folkekirke, der kunne trælbinde ethvert Lem i Menigheden til sin Pave, ingen har jo faa stort at besvære sig over, for han har jo nu efter Grundloven Lov til at træde ud af Folkekirken? Jeg bruger med Forsæt det Ord Pave, da Ds. Hvdgh. især fremhæver det af Past. Birkebals og Viborgs Skrift: „Skal Præsten være Sognepave eller Menighedens Tjener!“ og Ds. Hvdgh. mener da, at han ingen af Dele skal være. Men kjære Hr. Doktor, hvad kan det hjælpe, hvordan Lovene ere, hvordan en skal eller ikke skal være, det arme Folk maa jo nøjes med ham, ligesom han er og viser sig i Livet; De ved jo nok, at Bogstaverne ikke skabe Livet, men Livet Bogstaverne. De siger os rigtignok Hr. Doktor: „at Præsterne ikke skulle blive til Paver eller Separatister, skal Menigheden have Garanti i Provster, Biskopper og Superintendenten“. Nu, kjære Hr. Biskop, Dr. Brammer! hvor kan De dog som evangelisk kristelig lutherisk Biskop nænne at tale saadanne Ord. Man skulde jo dog næsten fristes til at tro, at De enten i mange Aar har sovet og slet ikke vidst af, hvad der har passeret herinde, eller at De har et saa koldt og føleløst Hjærte for den lutheriske Lære, Tro og Bekjendelse, at det er og har været Dem en ligegyldig Sag, hvorledes det gaar eller har gaaet med dens sande Tilhængere. Jeg vil nu ikke tale om de gudelige Forsamlingsfolk, hvorledes de have været tyranserede af rassistiske, despotiske Præster; thi de kunde maaste have fortjent en sliig Fremgangsmaade; dog hvis de ere tænkende Mennesker, kunde de jo snart fristes til at gaa fra Forstanden derover. Fordi de ikke have kunnet faa deres aandelige Trang tilfredsstillet ved Rassistismen, ere de jo dog, Gud være lovet, for største Delen ved de efter Fædrene nedarvede lutheriske Bekjendelsesfrifter komne til det Lys og den Erkjendelse, som

disse give, og [have] derved i vore hjærværdige Sakramenter funden Fred og Frelse for deres Sjæle. Men at det har været det, som de have søgt deres Fred, Glæde og Beskyrkelse i ved de gudelige Forsamlinger, det har jo aldrig maattet blive hørt; men derimod har den rasjonalistiske Despotisme faaet en Anordning gjort gjældende imod dem, som dog egentlig har været udgivet i andre Hensigter, navnlig at værne om den lutheriske Lære imod Sekter og Partier; nu derimod, da disse Sekter og Partier, som vel den rasjonalistiske Despotisme selv har fremkaldt, komme, som foragte og træde vore hjærværdige Sakramenter i Skarnet, nu have de saa stort et Spillerum, som de ønske". For at vise, hvor lidt den paaberaabte Garanti har at betyde, som Menigheden skulde have i Provster, Biskopper og Superintendenter, henviser han fremdeles til den Kjendsgjerning, at Grundtvig blev nødt til at nedlægge sit Embede, — dernæst til det, som „Danmarks første Biskop i Kjøbenhavn hittede paa, da han kom med Forslag til en ny Aelterbog, hvor end ogsaa vores hellige Daabspagt skulde have været forvaansket", — og endelig til Indførelsen af den evangelisk-kristelige Salmebog. Efter at han ogsaa har berørt „Ombytningen af Pontoppidans Forklaring med Valles Lærebog", tilføjer han følgende: „Et lille Træk af Pavedømmet i det smaa skal jeg dog endnu have Dem fortalt. Jeg blev en Gang udnævnt til Skoleforstander, det var rigtig nok ikke i det Sogn, hvori jeg boede, da vi hørte til et andet Sogns Skole; nu skulde jeg jo til at læse i Skoleforordningen for at lære mine Pligter, og der stod da, at Børnene skulde kunne Luthers lille Katekismus, før de kom i øverste Klasse, om jeg husker ret; men da jeg aldrig havde hørt eller set en Katekismus i Skolen, lige saa lidt som jeg selv enten havde lært et eneste Guds Bud eller en Troens Artikel, mens jeg havde gaaet i Skole, eller en Gang vidste af at sige, at der var saadan noget til, saa gjorde jeg opmærksom paa Anordningens Uhyndende; men Præsten eller Paven sagde jo, at det skulde han nok passe; det gik hen et Aars Tid og blev saa derved. Nu kom Provsten at visitere, og jeg skrev da et Brev og besværede mig derover, og denne spurgte da Præsten, om Børnene ikke lærte Katekismusjen;

men saa løj han den Skjælm og sagde: jo vist gjøre de. Jeg sagde da, at nu havde jeg været Skoleforstander i to Aar; men jeg havde ingen hørt eller set i den Tid; saa sagde han jo rigtignok, at de lærte Lærebogen, og deri var Katekismussen indbefattet; men dette kunde jeg jo rigtignok ikke faa ind i mit tykke Hoved, at de smaa Børn kunde forstaa, eller at det var Lovens Mening". — Det vil vanstelig kunne nægtes, at her er givet gode Grunde imod den Paastand, at Provster, Biskopper og Superintendentener vare i Stand til at garantere Menigheden imod Paventykker og Bildfarelser hos deres Præster. Men disse Grunde er hentede fra Erfaringen. Derfor kan Peter Larsen, idet han holder sig til Morten Luthers Ord: „næst efter den hellige Skrift er vor egen Erfaring vort stærkeste Argument" — holde paa, at man ikke længere vil søge Garantierne i Lærerstanden eller i Love og Anordninger, men hellere lægger Vind paa, at der „i Folketirken bliver saa stor og udstrakt en Frihed som muligt, for ikke at drive Herrens Menighed ud og derved skade sig selv allermost". Han er vis paa, at „naar kun Regjeringen giver den Tilladelse i Folketirken, som den har givet enhver Sekt og Parti udenfor, at enhver af dens Præster og Lærere have Lov til at prædike Guds Ord, hemmelig og aabenbar, og betjene enhver med de højærværdige Sakramenter, som henvender sig til dem derom, saa skal han nok, som han har sagt: se, jeg er med Eder alle Dage til Verdens Ende, — være sin Kirke Borgen for, at dens Tjenere hverken skulle blive til Paver eller Separatister". —

Efter at Loven om Sognebaandets Løsning var givet, kom **Forslaget om Præstefriheden** jævnlige paa Bane ved Præstemøder og i Bogverdenen. Derved blev Peter Larsen ogsaa bragt til at tage Pennen nogle Gange. Den 6te Juli 1854 blev en Forhandling derom ført paa et kirkeligt Møde i Aarhus, og en Meddelelse derom blev optaget i „dansk Kirketidende". Et Par Maaneder efter kom Peter Larsens Indlæg¹⁰⁹. Han begynder med Ordsproget „Erfaren Mand er god at gjæste", og det er da, ligesom da

han skrev imod Brammer, sin egen Erfaring, han væsentlig vil holde sig til. Der var i Aarhus peget paa det mærkelige i, at et saadant Forslag skulde komme fra Grundtvig, der dog havde holdt saa bestemt paa den gamle lutheriske Lære. P. Larsen giver da først en Fremstilling af, hvordan han forklarer sig Grundtvigs Færd. Dernæst viser han, hvad Tvungen har ført til med Hensyn til Salmefangen. „Derfom Dr. Morten Luther i dette Øjeblik stod op og gik omkring i alle Danmarks Kirker og hørte, hvad der blev sunget hver Søndag, og om i alle Danmarks Skoler, og hørte, hvor der blev hørt paa Ransse med de smaa, saa vilde han vist spørge og sige: Gud bevare os! hvor tør I kalde Eder lutheriske efter mig, er det det, som jeg har lært eder? Vilde nogen svare: jo, Gud være lovet, vi har ogsaa Brød iblandt os, og derpaa vise ham gamle Kingos, Pontoppidans, Grundtvigs Sangværker o. s. v. og sige: vi spiser ogsaa deraf til vor Bederbvægelse og Bestyrkelse, men det skal ske i vore egne Huse, i Helligdommen der har vi ikke Lov til saaledes at mætte og forlyste os, der skal vi have Stene i Stedet for Brød! — saa vilde han vel spørge: hvad! i Helligdommen! har I da ingen Biskopper iblandt Eder, som kan forhjælpe Eder til Eders Ret? Ja, kunde der vel svares, efter flere Klager og flere Naab stillede jo rigtignok for flere Aar siden vor første Biskop sig i Spidsen, og vi fik nogle saa Stykker, som dog let kunde have mistet det bedste af Salvelsen i Digelen først, før de kunde der lade sig bruge. Og i flere Aar har der nu været arbejdet og arbejdet, for at saa noget vævet sammen, som skulde kunne passe til alle Folk, om det er lutherisk, det kan vel ingen sige os bedre end Du? Jeg tænker, den gamle erfarne Doktor vilde svare, som det gamle Ordsprog lyder: mens Græs gror, dør Hørsemo'er; har I haft, eller har I Biskopper, som svare til deres Navn, saa lader de Eder synge, i hvad der ej alene tiltaler Eders Hjerter, men hvad der endog svarer til det, I give Eder selv ud for. Nu lad os kun ikke bilde os selv og andre ind, at vi med det blotte Navn evangelisk-lutherisk kan skabe en Kirke eller et Samfund, som slet ikke eksisterer eller finder Steb“. — „Hvad Erfaring

har lært, har jo Historien stadfæstet, lige fra Konstantins Dage, da Kristendommen kom i verdslig Ære, og de Geistlige eller Lærerstandens blev lønnet med fede Levebrød i Stedet for Had og Forsølgelse med Martyrdommen i Enden; at den sande Kristendom vel hardtad blev husvild i Kirken, saa de sande Kristne blev ej alene bandsatte, men vel ogsaa tilbøielig pint og plaget lige saa haardt som under de hedenske Kejsere, alligevel de beholdt baade Daab og Nadvere usforvanskede. Havde de saakaldte symboliske Bøger, som ved Reformasjonen bleve kanoniserede, kunnet opretholde og bevare Kristendommen i den saakaldte lutheriske Kirke, saa havde den kjære Gud vel ikke haft Behov, ligesom at opvække os en ny Luther i Grundtvig til at vise os, hvad det fornemmelig gjaldt om at holde fast paa, hvis ellers ej al sand Kristendom skulde udslettes iblandt os. Thi at Vorherre har brugt ham, det er noget, som vel ogsaa hans største Modstandere maa bevidne. Men at disse Mænd ikke enstemmigen kan slutte sig om ham og virke og arbejde til samme Maal, at der kunde blive den størst mulige Frihed i alle aandelige Ting, dette synes mig jo ikke at kunne forklæres af anden Grund, end at Djet ikke er ret opladt, for hvad den sande Kirke er. Nej, kan Friheden ikke forskaffe os et kirkeligt Liv, hvad Tvangen har kunnet udrette, det har vi jo set. At den store Masse af Folket vil beholde Navnet af evangelisk-lutherisk Folke-Kirke, dette kan ikke forvilde os, dersom vi ellers kjender det mindste til det menneskelige Hjærte eller til Tidernes Gang, lige siden Verdens Skabelse. Thi alle Slægter i Masse holder vel paa og driver deres forhenværende Afgudsdyrkelse paa samme Maade. At Paven vil have Navn af at være katolsk, eller rettroende, og den sande Kirke; dette ved vi jo om ham, som dog gjerne havde brændt Luther med alle dem, der fulgte hans Fodspor. Dette Navn af lutherisk skal vi derfor lade dem beholde, tilligemed alt det, som de nu en Gang ere komne i Bane med at regne til deres saakaldte Gudsdyrkelse, om det saa er den kirkelige Betsignelse ved deres Egteflaber i Stedet for den borgerlige. Dette hørte jeg mærkelig nok aabnede Øjnene paa en ellers kristelig

Mand, da det spændteste Forslag om borgerligt Egetestfab i Rigsdagen var fremkommen. Da en Kommune samlede sig for at undertegne en Adresse derimod, gik denne Mand ogsaa derop i samme Hensigt; thi det stod ogsaa for ham som galt; men da han saa kom derop, hørte og saa, hvorledes de bandte og stormede over den arme Spandet og de andre Rigsdagsmænd, at de vilde taale ham iblandt sig, og ikke havde smidt ham paa Døren, som vilde komme med saadan Ugudelighed, saa fik han Dørene op, da det var Folk, som han udtryffeligt vidste, der levede et ubekymret Liv i deres Saligheds Sag, og vel saa at sige levede paa hedensf Vis. Nej, det er, som Luther siger, Skallerne har de, men Kærnerne faar de aldrig at smage. Men kunde Folket blive enigt om at tilraade Regjeringen den af Grundtvig foreslaaede Frihed, da kunde der være Haab om, at den sande Kristendom kunde komme til at trives her; thi da kunde det komme til at vise sig, hvor Livet virkelig var, og saa kunde de Kristne bedre vide, hvor de hørte hjemme og havde deres Tilflugtssted". — Men vilde ikke Præstefriheden medføre, at Sakramenterne blev forvaltede paa forskjellig Maade til stor Bæsvær for de Landboer, der da maaske kom til at rejse flere Mile for at finde en Præst, som de kunde bruge? „Derfor det kun gjaaldt om, at Ordene kunde lyde ordret ved de hellige Handlinger uden noget andet Hensyn, da vilde jeg heller raade Regjeringen til, da Kunsten er stegen saa højt, at næsten alting kan frembringes ved Damp og Maskiner, saa kan de vel ogsaa opfinde en saadan, som kunde udtrykke Ordene, og lade sig betjene af den, hellere end af et Menneske, jeg udtryffeligt vidste, der stod med et kjætterf Sind, eller som en Meneder ved den hellige Handling". Efter hans enfoldige Mening kunde det gjerne med Hensyn til Forberedelsen til Embedet blive omtrent ved det gamle, og ved Indvielsen kunde der aflægges et Løfte om „at forklare den hellige Skrift, som de bedst kunde forstaa den". Saa var det for øvrigt Biskoppen, der skulde lægge sig Apostelens Advarsel paa Sinde: „Vær ikke snar til at lægge Haand paa nogen"; blev den Formaning fulgt samvittighedsfuldt, kunde der bedre paa den Maade end ved Eder paa

Bekjendelseskrifterne holdes igjen imod fjætterste Præsters Indtrængen i Embederne. — Med den fri Sammenlutning af troende Kristne om troende Lærere vilde Kirketugt kunne blive mulig, og Sekterne vilde da ikke kunne bebrejde os saa meget som nu og derfor heller ikke være saa tilstrækkende, som de nu er, for de af Synden og Døden opvaagne Sjæle.

I 1859 blev der ført en livlig Forhandling om Præstefrihed iblandt Grundtvigs Venner; Stødet dertil blev vel nærmest givet ved Grundtvigs Stykke „om Altergang og Skriftemaal“ (i „Kirkelig Samlers“ 4de Bind, 4de Hefte; oprykt i „D. Kr. Børnelærdom“ S. 219 ff.). Først kom der i „Danst Kirketidende“ en Artikel af G. Busch, derpaa en af M. Melby, som varmt anbefalede „Præstefriheden“, uden hvilken der for det første ikke kunde holdes ret Bordsfik ved Nadverbordet, og som for det andet i Forbindelse med Sognebaandets Løsning er det bedste Værn, som et Folk kan ønske sig imod Præstevælde. Men nu skrev J. F. Fenger et Stykke „om Præstefrihed i Folketirken“, tilegnet Pastor M. Melby i Asperup; han havde for en Snes Aar siden i en mindre Præstefreds traadt op imod det Forslag, at Præstefrihed skulde stræbes erhvervet i vor Lutherske Statskirke; 15 Aar senere modsatte han sig atter Erhvervelsen af denne Frihed som uforenelig med Folketirkens Væsen. Nu kom han tredje Gang tilbage til det samme Spørgsmaal, uden at han i Mellemtiden var kommen til nogen anden Overbevisning, og han kunde heller ikke se, at de Formaal, som Melby havde opstillet, kunde opnaas ved dette Middel. „Erfaringen p[er] lejer at være en god Læremester — lad os derfor tage den med paa Raad; men i dette Stykke kan den ingen Raad give; thi en Folketirke af den Slags, som Pastor Melby ønsker, har aldrig været til, og jeg opfordrer ham til at paapege en saadan, hvis den skulde være undgaaet min Opmærksomhed“. E. J. Brandt, G. Busch og M. Melby skrev alle imod dette Stykke af J. F. Fenger, og det fremkaldte vistnok ogsaa Grundtvigs Stykke om „Præstefrihed i Folketirken“ i kirkelig Samlers 5te Binds

1ste Hefte („D. Krist. Børnelærdom“ S. 233 ff.). Og samtidig med disse Mænd tog ogsaa Peter Larsen Pennen og skrev det Stykke i „Danst Kirketidende“, som har til Overskrift: et Brev til Pastor J. F. Fenger¹¹⁰, og hvorefter her skal meddeles et Brudstykke:

„Kjære Pastor Fenger; jeg forstaaer mig da i Grunden ikke paa, hvad det er for en Frihed, De er saa bange for. De synes det er altfor betænkeligt, at vi her i Danmark skulle være de første til at indrømme en saadan Frihed og opfordrer Pastor Melby til at paapege en Kirke, hvor det har været Tilfældet, for at man af Erfaringen kan lære, hvilke Frugter den har baaret. Her gav De mig en god Text, for jeg er ogsaa en praktisk Mand. De ved, jeg er Bonde og som saadan meget begjærlig og vil gjerne høste det meste jeg kan; har og af den Aarsag tidt ladet mig narre, naar jeg har læst om Landvæsenet og fulgt andres Forskrifter uden at have Erfaringen eller set Frugterne, som det har baaret. Vi to ere altsaa enige, kun med den Forskiel, at enhver ser med sine egne Øjne; thi gjorde vi ikke det, saa kan jeg ikke forstaa mig paa, hvor De kan stille en saadan Opfordring til Melby, fordi De er vel snart lige saa gammel som jeg og ved jo i den Henseende langt bedre Bested end jeg, og Grundtvig har vel sagt det saa tidt, og siger det jo nu ogsaa i sit Stykke, at Friheden er ikke noget nyt, men har fundet Sted i et halvt Aarhundrede. Vi ere jo dog enige i begge to, Kjære Fenger, ikke at dømme efter hvad der staaar paa Papiret, men hvad der sker i Virkeligheden; og spørge vi saa, hvilke Frugter har denne Frihed baaret? saa siger jeg, den har baaret mange gode Frugter; thi da Præsterne toge sig den Frihed at prædike som de vilde og at spise os stakkels syndige Bønder af med en Koft, som vi fornam, at vi sultede til døde over, saa, endskjøndt vi havde Loven for os, som sagde, at de skulde give os god og sund Koft, og kunde vel besaarsag have draget dem til Ansvar, — saa vare vi dog meget klogere eller bare os i det mindste meget fornuftigere ad, idet vi jo vidste, at det var dem en Umulighed at give os en anden Føde end den, de selv havde i Posen. Og da de havde taget sig en Frihed, som stred

imod Loven, saa toge vi ogsaa en, som maatte ogsaa kunde synes at stride imod Loven, men som vi fornem var os saa naturlig som Fod i Høse, idet vi gave os ogsaa til at prædike for hverandre, hvad vi troede, og det saa godt vi forstode, hver efter sine Evner og Skjøn; og da Præsterne saa gave sig til at hynge, jeg ved ikke hvad, saa gav vi os ogsaa til at hynge, hvad der tiltalte vort Hjærte og det for Alvor. Naa, naa, kjære Fenger! det gif vel ikke alt efter Reglen, og megen Uorden har vel desværre fundet Sted, og mange Frugter, som ikke have været af den gode Aand, have løbet imellem; men Liv er der bleven vakt, og kalde det hele Væsen vildt eller Frugter af den onde Aand, det gjør og det tør De ikke, det ved jeg nok. — Det var nu Nr. 1, som jeg tog først, efter Ordspøget, at vi er os selv nærmest. Nu kommer Nr. 2, som jeg vel ikke forstaar at flatte, som jeg burde; men skal dog have sagt et Ord om ogsaa, som jeg bedst forstaar, og det er da Manden, som dette Forslag er sprungen ud fra. At han er en Mand med et meget smt og lille Hjærte for den kjære Gud, det tror jeg om ham, da jeg umuligt ellers kunde tro, at Manden kunde te sig saa kraftigt i ham, som jeg synes, at den gjør; men at han tillige er en lærd, en klog og en stor Mand, det tror jeg ogsaa; men at han ligesom umiddelbart er saaledes faldet ned fra Himlen, det tror jeg ikke; men at Tidens Omstændigheder og jeg tænker Friheden i den danske Statskirke, som fandt Sted, har for en stor Del gjort ham til den Mand, han er; det vil sige, aabnet hans Dine for mange Ting, som han vel fra Begyndelsen har seet i et helt andet Lys, og lært ham at vende Raaben efter Binden, ikke denne Verdens Bind eller Visdom, men den Bind, som blæser her oven fra, og som lærer ham at give Agt paa Herrens Vink og paa Herrens Gjæringer. Og har virkelig Friheden, som jeg tror den har, for en stor Del gjort ham til den Mand, han er, saa har den vel været en Skat for den danske Kirke, som jeg ikke ved, hvad der skulde have kunnet erstattet. Thi har nogen Mand's Ord baaret Frugt her, som det er værd at tale om, saa er det vel hans, og Ordene, han har talt, og hvormed han har peget paa Lyset,

er jo kun Udtryk af det Uds, som har skinnet for ham selv, saa jeg kan ikke forstaa, kjære Fønger! hvor denne forstrækkelige Frygt kommer fra hos Dem for Friheden: thi har Guds Aand ikke alene været stærk nok i den dødeste og mest fræsse Vantroes Tid, da der fra de fleste Prædikestole ikke hørtes andet end tørre Moraler og Filosofier, naar det skulde kaldes bedst, men endog aabenbar Vantro og Gudsfor nægtelse, og i Kirkerne ikke løb anden Salmefang end Klingklang; stærk nok ej alene til at opvække, men endogjaa at styrke og lede enfoldige og i denne Henseende uoplyste Folk, saa de uanset alle deres Mangler og Svagheder dog blev for største Delen bevarede, saa de ikke kom til aabenbart at sjeje ud fra Kirkens Grund og Herrens Naademidler, hvad maa da ikke denne Aand endnu kunne udrette, efter at det igjennem Grundtvig har klaret saa godt op, at de smaa og mindste nu se mere end de store og største den Gang saa! og for disse smaas og mindstes Skyld er det jo netop, at vi trænge til Friheden, for at de kunde blive bestyrkede i, hvad de ej alene se, men hvad de virkelig har fundet. Det er stærke Ord, De siger, kjære Fønger, naar De siger: „Jeg stemmer for, at vi lade Folketirken blive, som den er“, efter at De har læst Grundtvigs Stykke. De vil dog vel ikke hjælpe til at drive den gamle Mand ud af den. Jeg vilde uødig, at han skulde gaa, netop for de mange smaa Præsters Skyld, som jeg frygter ikke have Kraft nok til at følge ham, om de endogjaa følte og saa Faren ved at blive“. —

Da Spørgsmaalet i 1861 og følgende Aar var stærkt paa Bane om Sognebaandsløsernes Ret til at benytte Kirker og Kirkegaarde, gav Peter Larsen ogsaa sit Bidrag til at opløse denne Sag i et Sendebrev, som han stillede til Dr. Kalkar, hvem han havde faaet kjær dels paa Grund af den Tale, han ved det andet nordiske Kirkemøde i Lund holdt om Grundtvig, dels for hans Tale om Missjonsagen paa det tredje nordiske Kirkemøde i Kristiania. Til Mænd, som han kjendte og holdt af, kunde han bedst skrive, om hvad de var uenige om. Men naar jeg nu meddeler et større Stykke af dette Brev til Kalkar, som findes i de første Nummere

af „Danst Kirketidende“ for 1863, da er det mindre, fordi det er et Indlæg i Frihedsfagen, end fordi det er et af de vigtigste Bidrag fra Peter Larsens egen Pen til Beskrivelsen af hans senere Levnedstid.

„Nu, kjære Hr. Doktor, skal jeg vel saa have fortalt Dem disse Sammenstød med min nuværende Sognepræst. Et Par Aar før han blev kaldet havde jeg kommuniseret i et Nabo sogn, da Kaldet var ubesat og bestyret af en Kapellan. Før Sognepræsten kom, ønskede jeg at gaa til Alters og henvendte mig til bemeldte Mand, som var villig til at tage mig, og da jeg befandt mig vel ved ham, blev jeg hos ham, efter at vor nuværende Præst var kommen, uden at ane, at der var noget i Vejen derfor. Jeg vidste jo nok Loven om Sognebaandsløsningen; men naar jeg alligevel nok vilde yde min Sognepræst hans Offer, troede jeg ej, han havde noget imod det, og vidste heller ikke andet, end at Forholdet mellem os var godt til Efteraaret 1859, da vi skulde have Høstgilde, som vi kalde det; dette plejede vi, medens vi boede i Fyen, at holde Mikkelsdags Aften, og jeg læste da gjerne en Prædiken til Mikkelsdag af Luthers Huspostil; herovre havde vi fulgt samme Skik, indtil der i dette Efteraar blev afholdt et Missjonsmøde i Kolding, og da der til dette kom en Del af mine Venner, anmodede jeg dem om at komme op til os, og deriblandt var ogsaa et Par Præster. Da vi først fik Smag paa dette en Gang, og det gik godt, og vi fandt os glade og opbyggede, har vi jo rigtignok senere indrettet vort Høstgilde til den Dags Aften, Missjonsmødet afholdes, hvad der sker hvert Efteraar, og saa har vor Præst jo ogsaa gjerne deltaget, hvorfor jeg ogsaa forrige Efteraar en Søndags Tid forud gik i Kirke og anmodede ham da efter Gudstjenesten om, at han vilde deltage i vort Høstgilde, hvortil han saa svarede: Ja, Peter Larsen, jeg vil tale ærligt med Dem; havde det været en anden Dag, saa skulde jeg med Fornøjelse været kommet; men det er jo den Dag, der er Missjonsmøde i Kolding, og saa kommer sagtens alle disse grundtvigianste Præster, der rejse omkring af bare . . .

forbi de tro, at de kan gjøre det bedre end andre*). — Jeg maatte jo faa ogsaa være ærlig og sige: Ja, vi har just bestemt det til den Dag for at faa dem med. Jeg kunde da heller ikke by mig, men gjorde ham opmærksom paa, at han var for stræng i sin Dom; det gik ikke an saaledes at dømme, for det vidste han dog ikke; de vare mine Venner; og vi vilde gjerne høre, hvad de sagde til vor Opbyggelse, og jeg kunde da heller ikke vide, hvad han havde imod Grundtvig. — Ja, han satte ogsaa Pris paa Grundtvig og havde været Grundtvigianer; men da saa Grundtvig kom med den 4de Tros-Artikel, mistænkeliggjorde Daaben og kaldte Guds Ord dødt, saa fik han Nuene op. — Jeg mente jo, at var der nogen, der havde fremhævet Daaben og sat den i sit Lys, da var det Grundtvig, og spurgte ham, om han troede, at Herren kjendte sig ved enhver saakaldet Daab, eller at den virkelig var et Igjensjødelsens Bad i den Hellig-Aand, ved hvad for Folk, og paa hvad Maade den end forrettedes. Og for at gjøre det klart, hvad jeg mente, søjede jeg til, at jeg vel ikke var saa hjemme i Historien, at jeg vidste, hvordledes det var gaaet her til Lands, men det vidste jeg, at naar Missionærene gik ud, begyndte de ad Overbevisningens Vej, — at det flere Steder var Tilfældet, at naar de havde faaet en Del døbt, saa havde de senere Missionærer, naar de havde haft Magten, villet kristne den hele Slump og tvinge dem til Daaben. Jeg spurgte nu, om han ansaa enhver saadan Daab for Ret, hvortil han svarede: ja, naar Ordene havde lydt, og de vare døbt i den treenige Guds Navn. — Dette kunde jeg nu ikke faa i mit tykke Hoved. Da han beskjyldte Grundtvig for at kalde Guds Ord dødt, kom jeg rigtignok lidt uheldig afsted og sagde strax: aa, sikken Sludder, — hvorpaa han mindede mig om, hvem jeg talede med. Jeg bad da om Forlæbelse; min Mening var da ikke, at han havde

*) Aaret forud — tilføjer P. L. i en Note — var der 11 Præster tilstede ved Spørgildet, i Anledning af Missionær Grønning's Nærværelse; men om de alle vare af de saakaldte Grundtvigiste, vidste han ikke; om en vidste han bestemt, at han ikke var det — det vil vel sige: om en foruden Sognepræsten.

funden paa den Sludder, men at en saa fornuftig Mand maatte vide for god Bessked til at gjentage en saadan Beskyldning. — Nu, jeg bliver nok for vidtløftig, derfor til det andet Sammenstød. Senere hen i Efteraaret sønskede vi at kommunisere og underrette da før omtalte Præst derom. En lille Pige, som tjente os, og som jeg Vinteren forud havde holdt til Konfirmasjon hos ham, og en anden, som bestandig havde fulgt med min Kone, for tillige at gaa hende lidt til Haande, vare ogsaa meldte. Smidlertid kommer disse Præster sammen, og denne Anmeldelse bliver omtalt. Saa siger vor Sognepræst: ja, at Peter Larsen og hans Nabo gaar til Alters hos Dem, dette vil jeg lade gaa; men naar han nu begynder at overtale sine Tjenestefolk til det samme, saa skal de løse Sognebaandet. Da jeg saa hørte det, skrev jeg en Anmeldelse til Provsten, hvori jeg tillige fortalte Sammenhængen. I samme Uge, før jeg fik det affendt, traf det, at Præsten kom i vor Dy for at holde Bibellæsning i Skolen. Jeg tænkte da, for at imødekomme ham, at byde ham over til et lille Aftensmaaltid og da at læse Anmeldelsen for ham, for at overbevise ham om, at jeg ikke overtalte mine Folk, og at det kun var tilfældigt med de to Pigers Altergang. Præsten kom, og jeg vidste ikke af andet end godt Forhold; men da jeg saa fortalte ham min Bestemmelse og læste Anmeldelsen for ham, syntes han, det var dog forfrækkeligt, om de i hans Sogn løb over til Nabo sognet, og de andre igjen til hans. Jeg forsikrede, at jeg ikke havde overtalt nogen og skulde med Guds Hjælp heller ikke gjøre det; heri skulde enhver handle efter egen Trang og Overbevisning. Senere spurgte han mig, om jeg havde i Sinde at sende det til Provsten. Jeg blev lidt øm i Sindet, men svarede desuagtet, at det var min Tanke. Nu stod han op fra Bordet og sagde: Ja, gjør De det, Peter, Larsen, saa ere vi Fjender, og saa sender jeg ingen Bogn efter Halm (noget, jeg havde lovet ham). Jeg svarede, at jeg havde intet Fjendskab til ham; vilde han være Fjende, kunde jeg intet dertil. Kjøb og Blod i mig var jo strax tilrede, som det da gjærne er, og sagde strax: nu skal Du løse Sognebaand, og han skal intet Offer have mere, for

det er dog for gæst, saaledes som han behandler Dig, da Du dog gjerne vil imødekomme ham saa vidt muligt; men det gik over. Nogle Gange heb det jo, at Julem nærmede sig, og at nu maatte Anmeldelsen affted for Offerets Skyld; men saa heb det igjen: Haver Fred med alle Menneſter, saa vidt det ſtaar til Eder; saa ſyntes jeg: Ja, naar Præſten vil lade det gaa, saa kan Du jo ogsaa; Du ſkal hverken have Barnedaab eller Brudeviſſe og behøver i denne Henſeende ingen anden Frihed end den, Du har. Men ſaa læſte jeg i Aviſerne om en Skandale paa en Kirkegaard af Stedets Præſt ved en Rigbegængelſe, hvor han var traadt op imod en anden Præſt, ſom kom der. Nu kom jeg rigtignok i Tanker om: Du ſkal jo ſelv dø, og ſaadanne Skandaler var det jo bedſt, Du ſaa at undgaa, om Du kunde, mens Du er levende, for naar Du er død, er det jo for ſilbe. Saa gjorde jeg Alvor af det og anmeldte det for Provſten, efter Aftale med en Præſt, hvem jeg havde kjendt og ſtaaet i broderligt Forhold til i omtrent en Snes Aar. — Nu har jeg jo rigtig nok ſiden forrige Efteraar, da jeg havde optegnet det foranſtaaende, ſaaet Troen i Hænderne paa, at Præſteſkabet viſer ſig i ſin fulde Myndighed, hvor det med Ret eller Uret tror ſig berettiget dertil. Thi i ſidſte Foraar døde min ene ſte Søn, og jeg forlangte da ſom naturligt var, Manden, ſom han ogsaa havde løſt Sognebaand til (H. Svejstrup), til at kaſte Jord paa ham og bad ham tillige holde en Tale ved Graven, hvortil han ogsaa var villig, men ſagde tillige: Bliver det Vejr, ſom det har været i diſſe Dage, maa De ſtaffe os ind i Kirken, ellers tillader min Helbred det ikke; — det havde nemlig regnet og sneet ikke ſaa lidt. Jeg gik da op til Sognepræſten for at anmelde Dødsfaldet; han tog meget imødekommende imod mig. Jeg, ſom var opfyldt af mit Barns ſalige Endeligt, kunde da ikke afholde mig fra at fortælle lidt om det for Præſten, og at han ogsaa havde bedet for ham. Han ſagde da, at hvad Jordpaakaſtelſen angik, da havde han intet dermed at gjøre. Jeg ſpurgte, om der var noget til Hinder for den af os beſtemte Dag, hvortil han ſvarede nej, og jeg bad da om, at hvis det blev Regnvejr,

vi da maatte gaa ind i Kirken for at høre en Tale; men hertil svarede han nej. Jeg blev da som forstummet; thi efter hans Modtagelse og det Indtryk, den havde gjort paa mig, var det som Sne i August. Jeg maatte jo nu ind i en anden Stemning og spurgte, hvad der vel kunde være til Ginder; om han selv paa den Tid vilde benytte Kirken, hvortil han svarede nej. Jeg mente jo, at naar vi selv ejede Kirken og holdt den vedlige, og jeg selv var den største Lodsejer i Sognet, der bidrog den største Part til Kirken, da saa det dog for galt ud, om jeg skulde leje en Lade der i Byen, som vi kunde th ind i, hvis det blev Regnvejr; men intet hjalp. Han sagde tillige, at han kunde forbyde min Præst at kaste Jord paa, fordi han nu boede i det Slesvigske, men dette vilde han ikke. Dette, sagde jeg, havde Provsten ikke underrettet mig om, kunde være til Ginder for, at han var min Præst, at han nu boede derovre; jeg troede ikke, det gjorde noget: men jeg brød mig ikke om, hvem der forrettede Jordspaafastelsen; en skulde jeg jo have dertil og spurgte ham da, om han vilde: men hertil svarede han nej. Nu bad jeg ham om at faa det skriftligt, at han nægtede mig Kirken. Først lod han til ikke at ville; men efter flere Anmodninger sagde han saa, at han vilde skrive det paa den Seddel, han havde skrevet til min Præst, at der intet var til Ginder for Jordspaafastelsen den berammede Dag, og han kunde jo saa gjøre, hvad han vilde. Jeg svarede saa: Dette behøves saamænd ikke, for, naar De nægter mig Kirken, kan De være vis paa, at han ikke gjør Bold paa den. — Da jeg havde en god Ven her fra Jylland i Kjøbenhavn ved Rigsraadet, som den Tid var samlet, skrev jeg til ham og bad ham gaa til Kultusministeren for at bede ham aabne Kirken for os. Men Ministeren svarede, at dette kunde han ikke, med mindre han eller Biskoppen havde faaet en Ansøgning derom, men trøstede tillige Manden med, at vi nok skulde faa godt Vejr den Dag. Man skulde vel tro, at det lige saa meget maatte ligge i Regjeringens som i den øverste Gejstlighedens Interesse at skaffe de Forurettede deres naturlige og ligefremme Ret. Til at indgive Ansøgning kunde jeg ikke bekvemme mig. Men det slog til; Ministerens

Tro var stærkere end min; vi fik prægtigt Vejr den Dag og saa en herlig Sigtaale, hvortil jeg havde forestrevet Texten: „Død, hvor er din Braad, Helvede, hvor er din Sejer!“ saa hvis den døde Bygning, som stod ved Siden, havde haft Liv, var den vist bleven lige saa greben deraf som vi andre. Sognepræsten havde jeg spurgt om Morgenens at være rejst ad Rolding til; alle Skandaler slap vi for; thi alt gik roligt og stille af. — Nu, kjære Doktor, bliver mit Hjerte fuldt ved at mindes mit kjære Barns salige Endeligt, og jeg føler Trang til oven paa alle disse Ubehageligheder at give det Luft og fortælle Dem en Smule deraf, som jeg ogsaa haaber vil glæde Dem og flere. Han var af Naturen et meget kjærligt, fromt og godt Barn, skjønt han som alle Adams Børn var en Synder, og dette følte han ogsaa, især i det sidste Aar. Fra hans tidligste Barndom af havde jeg erfaret, at naar det kneb for ham, var der virkelig levende Tro paa den kjære Gud i hans Hjerte; men da han var begabet med en klar Forstand og læste en forfærdelig Hoben, havde han det tilfældes, som jeg tror, med de fleste lærde Folk, at det var ham svært i barnlig Enfoldighed at hengive sig til denne Tro, da han bestandig forud vilde begribe alt, og dette slap ham heller ikke paa det sidste. I de fem Dage, han laa, havde han en alvorlig Kamp, og Døden stod ham bestandig for Øje. Jeg blev hentet ind til ham hvert Øjeblik, men troede ikke, det var en Sygdom til Døden. Doktoren erklærede det for Roldfeber og gav ham Raad derfor. Jeg blev en Dags Tid før hans Endeligt lidt alvorlig tilmode ved alle hans Forstands-Indvendinger imod Døden og Ewigheden og brød da ud: Kjære Johannes, Timen kommer en Gang, tidlig eller sent, da Du skal forlade mig og alle Menneſker og staa ene for den kjære Gud; da gjælder det om med de kloge Jomfruer at have Olje i Lampen; denne Olje, det er Troen, og det ingen anden en den, Du er døbt paa, den maa Du tilegne Dig og øve Dig i; horte fra Dig selv og alle dit Hjertes Følelser og umiddelbare Aabenbarelser fremsige din Tro og din Daabspagt højt og lydeligt, trøste Dig ved din Daab, hvori Du er bleven et Guds Barn og har faaet alle dine Synders

Forladelse; det er det eneste, der kan give Dig Frimodighed til at gaa Døden og Ewigheden imøde; og endstjønt der er virkelig levende Tro i dit Hjerte, saa at, om Du døde i den Tilstand, Du nu er i, jeg da virkelig troede, Du blev salig, hvor glædeligt kunde det da ikke være for mig bagefter, om jeg skulde opleve den Tid, naar jeg saa, at Du i Troens Frimodighed kunde sige Verden Farvel. — Kamper og Frygten blev for en Del ved til kort før hans Endeligt; da blev han meget stille og rolig. Hans Kone, som ogsaa var syg og laa i samme Stue, lod Pigen se til ham; men han svarede intet. Da hans Kone anden Gang lod se til ham, bryder han med et ud: Jeg tror paa Gud Fader almægtigste o. s. v., bekjender sin Tro saa højt og med en Stemme, saa jeg tror, de kunde høre det over den halve By, og det flere Gange, beder derpaa sit Fader vor og raaber Jesus, Jesus mange Gange; beder derpaa for os allesammen og for mange af sine bedste Venner, iblandt dem, han troede at være Guds Børn, tilgiver sine Fiender, som jeg dog ikke tror, han havde nogen af, og siger, at vi skulde fortælle det, hvor salig og glad han nu gik ind i Ewigheden. Nu troede han vist og fast, og raabte højt: Nej, nu vil jeg ikke mere tilbage til Verden, nu har jeg set de dejlige Blomster i Paradisets Have, som Luthers lille Datter saa. Nu bliver han stille et Øjeblik, men raaber derpaa med veldig Stemme: Det er Løgn, det er Løgn! og det flere Gange — Fristeren eller Satanas passede paa til det sidste — raaber igjen af Glæde flere Ting, kalder Konen til sig for at velsigne hende, før han dør, rejser sig og lægger sine Hænder paa hendes Hoved og befaler hende saa i Guds Haand med en Del Velsignelse over hende. Derpaa rejste han sig helt op, og jeg gik hen for at afdække Sveden af hans Ansigt og saa ham til at lægge sig; men et saadant Syn har jeg endnu aldrig set før; hans Ansigt lyste som en Engels. Med en uimodstaaelig Kjærlighedsstraale saa han mig stift i Øjnene og sagde: O, vi er lige saa gode Venner, lille Fader! Disse bleve hans sidste [Ord] paa Jorden. — Jeg troede lige saa lidt paa Døden, som at en Død skulde blive levende, troede, at det hele var et Udbrud i en Slags

Feberhebe, da jeg aldrig havde set saa fyrigt et Ansigt før og heller aldrig havde hørt ham tale med saadan Kraft, da han ellers af Naturen var meget svagelig. Jeg var selv ikke rask, satte mig hen og saa lidt i en Bog; men da han laa saa stille, saa jeg et Djeblig efter derhen, blev vaer, at Djuene saa saa forte ud, og da jeg kom derhen, drog han nogle svage Suk. Jeg raabte: Johannes! Johannes! men det var forbi, fremsagde derefter Troens Ord, bad Herrens Bøn, befalede ham i Faderens Haand, og derpaa sov han hen. Hvad der greb mit Hjærte, ved jeg ikke; jeg stod som lynslagen, og isteden for Sorg havde mit Hjærte nær bristet af Glæde. Det højeste, jeg kunde have ønsket her paa Jorden, hvis jeg skulde opleve den Time, var gaaet i Opfyldelse lige for mine Dine, thi i den Tid havde været som en Sovende. Og havde jeg haft en Torbenrøst, og det kunde høres til Verdens Ende, saa havde jeg raabt det ud til alle dem, som ere døbte paa denne Tro, men alligevel frygte for Død og Dom, for Grav og Ewigheid: Tag Troens Ord i din Mund, og fremsig det højt og lydeligt med dine Læber, saa giver Gud Naade ved sin Haand, at det gaar igjennem dine Øren og synker ned i dit Hjærte, saa Du med dette, som Apostelen siger, kommer til at tro til Retfærdighed, for derefter med din Mund at bekjende til Saliggjørelse. Saadan gif det med ham; jeg ved ikke, om han før højt og lydeligt har bekjendt sin Tro, — han har hørt den tid bekjende —; men da han fik Frimodighed til selv at gjøre det, var al Frygt og Tvivl borte, saa vilde han rejse herfra i denne Tro, saa blev han lykkelig og fik den Fred, som ingen, selv ikke Satan i Helvede, kunde tage fra ham. Og er det en af de store Bildfarelser, som Grundtvig har bragt ind i Kirken, at han tager dette Ord af Herrens egen Mund, og som der skal drives Spot med af Modstanderne som en fjerde Trosartikel, saa maa det vel kaldes en salig Bildfarelse, der kan aabne Himmelen for frygtagtige og bange Hjærter og give dem Frimodighed til at trodse alle Livets værste Fjender“.

Johannes Lærens her beskrevne Død gav Anledning til følgende Salme af Grundtvig:

Sejrvindersten paa Jorden
 over Verden er vor Tro,
 den kan dæmpe Lovens Torden,
 midt i Striden slaae Ro,
 overvinde Synd og Død,
 gjøre Natten morgenrød;
 det er Troen paa Livsordet
 ved vor Daab og Nadverbordet!

Derfor skal paa Jord højsloves
 Troens Ord og Herrens Søn,
 derpaa Liv og Død tør voves
 i Livsordet med Guds Søn,
 Gud med os, Immanuel
 gjør sin Daab til Livets Bælb,
 gjør vor Død til Livets Sejer,
 gjør vort Haab til Himlens Ejer.

Det skal sees, det skal sandes,
 synges ud med Kjærlighed,
 som ved Støvet af Johannes
 saa i al Guds Menighed:
 Aand og Liv er Troens Ord,
 slaaer Fimmerig paa Jord,
 kjenker alle dem, som græde,
 Jesu Kristi Fred og Glæde!

Da de havde fulgt Sønnen til Graven, sagde Peter Larsen siden til N. J. Termanfen: „Jeg har altid før med nogen Gru tænkt paa den mørke Grav; men siden Johannes er lagt derned, kan jeg godt tænke paa at lægges ved hans Side“.

Ved Johannes Larsens Grav paa Almind Kirkegaard har hans Fader ladet rejse en godt tre Alen høj Mindesten, med følgende Indskrift:

Støvet af Johannes Larsen, født i Skræppenborg i Fyen 26 Februar 1826, modtog der Daaben og nævnt efter den Disipel, Herren elskede. Død i Dons 30 Marts 1862. — Til Minde om, at han vandt i Kampen med Døden ved det Troens Ord i Mund og i Hjærte, hvorpaa han var døbt (Rom 10, 8. 9), er denne Sten rejst.

Tæt ved staar hans Moders Gravsten med denne Indskrift:

Anna Kirstine Jørgensdatter, født i Korup i Fyen, 20 November 1785, gift med Peter Larsen 22 Juni 1822, død paa Donsgaard 6te August 1867. Min Sjæl er alene stille til Gud. fra ham kommer min Frelse. (Ps. 62, 1). — Salige ere de, som sørge; thi de skal trøstes (Matth. 5, 4).

X.

Peter Larsen som Husholder over betroet Gods. Slutning.

Baade efter gammel nordisk og efter kristelig Tankegang vil den, der tager Livet og dets gode Ting som et Kov, ogsaa ruge derover som en Gjerrig, medens den, der i det altfammen ser Gaver, som kommer ned fra Ushenes Fader, vil føle sig som Husholder over betroet Gods og have Drift til at bruge det i den gode Sags Tjeneste. Den, der takker sig selv for hvad han har, har ondt ved at slippe noget deraf; den, der føler, han har modtaget store Gaver, kan ogsaa være gavmild imod andre. Har der i de senere Tider færdedes nogen Mand i det danske Kristenfolk, om hvem man maatte faa den Forestilling, at han ikke agtede noget af det, han havde faaet, som et Kov, men tog det som betroet Gods, som han skulde være Husholder over, da var det Peter Larsen. Og under en Betragtning heraf mener jeg at kunne samle det væsentligste af, hvad jeg endnu har at melde om ham.

I et Brev til F. Bøjsen i „Dansk Kirket.“¹¹¹ har han fremsat sine Betænkkeligheder ved „den indre Mission“, som i de senere Aar er drevet af en hel Del lønede Udsendinger. Her kommer han til at skrive lidt om sin egen Virksomhed i lignende Retning: „De ved jo nok, at jeg ogsaa i mange Aar har været en saadan Indenrigsmissionær, kun med den Forskjel, at jeg med god Samvittighed kan sige, at

jeg aldrig har faaet eller taget en Skilling derfor, men er endog nær ved at være en Smule stolt af, at kunne sige med Pablus: Jeg har arbejdet overflødiger end de alle, ja desuden arbejdet med mine egne Hænder for at have noget baade til mig selv og dem, som har fulgt mig". P. Larsens Rejser falder ind under hans Husholdning med betroet Guds; han sparede ikke paa sine legemlige Kræfter og stæde ikke den Bekostning, det gav, selv at færdes saa meget, og snart at have Mænd med sig, der var særlig skikkede til at føre Ordet til Opbyggelse, snart at have saadanne med sig, som ved den jævne Bekjendelse i Samtaler kunde stadfæste det forkyndte Evangelium, eller som selv kunde trænge til at styrkes ved at komme ud imellem Trossæller.

Den 16de Juli 1857 hændtes, hvad Grundtvig etsteds i „Kirkespejlet“ kalder „det Utrolige“, at Peter Larsen kom til at føre Ordet fra Lærerstolen i Universitetets Søjtidssal; det var ved det første nordiske Kirkemøde i Kjøbenhavn. De, der som jeg først ved denne Lejlighed fik et Indtryk af ham, vil mindes, at han allerede da saa ud som en Olding; Ansigtet var stærkt furet, og han lubede med Hovedet. Hans Skikkelse bar Præget af, at han havde ført et anstrængt Liv; men dermed blev han ved til det sidste. Det var i 1865 eller der omkring, at Præsten Jens Schjørring i Hodde, hvem P. Larsen havde kjendt nøje, da han var Huslærer i hans Nabolag, skrev til ham, om han ikke vilde besøge ham; der var gamle Opvakte paa hans Egn, hvem hans Besøg ventelig kunde være til Opbyggelse; og Peter Larsen drog der ud til Fods, da Vejene ikke var gode at befære for Sne; men Hodde ligger i Nærheden af Varde, naar Dons ligger ved Rolding, det var tværs over Jylland, den Gamle skulde vandre i daarligt Vinterføre. Hjemkommen fra saadan en Rejse, talte han ikke om Besværligheden ved den, men om Glæden, han havde haft af at høre sin Ven prædike.

Han deltog i alle de nordiske Kirkemøder, i Kjøbenhavn 1857, i Lund 1ste—2den Septbr. 1859, i Kristiania sidst i Juli 1861 og i Kjøbenhavn 5te—7de September 1871. I Kristiania blev der fortalt, at en tjenstivrig Politibetjent

vilde vise ham tilbage, da han gik med i Professjonen fra Universitetet til vor Frelser's Kirke; han saa ham for uanfelig ud til at være Deltager i Kirkemødet; alligevel kom Peter Larsen ogsaa til at tale fra Lærestolen paa Frederiks Universitetets Højtidsfal. Det var, som 1857 i Kjøbenhavn, et Vidnesbyrd, han fandt sig kaldet til at aflægge, især for andre Lægfolks Skyld, om hvordan han efter at have været paa-
 virket af forskellige aandelige Retninger havde fundet Hvile i Grundtvigs Oplysning om Troen og Daaben. Ved det fjerde Møde, i Kjøbenhavn, tog han Ordet for at forsvare „den Gamles“ (Grundtvigs) Stilling til Missionsagen. — Han var med ved Grundtvigs „Gyldenaaarsfest“ 29de Maj 1861 og bragte da sin Tak til „gamle Grundtvig“, men mindede med det samme de Unge, om hvad Luther havde skrevet: „Hvad der kommer først i Karret, vil det længst smage af: derfor ere I Unge, som nu opdrages, langt lykkeligere end vi Gamle, der have indsuget saa meget af den papistiske Surdejg, idet I strax blive henviste til den rene Lære“. Paa samme Maade kunde den unge Slægt prises lykkelig, som nu blev henvist til Herrens egne Indstiftelser og derved kunde slippe for at komme ind i de mange forskellige Retninger, som en Del af de ældre havde maattet tumle med. — De kirkelige Bennesmøder i Kjøbenhavn i September 1863, Septbr. 1865, Septbr. 1866, Septbr. 1868, Septbr. 1869, Pintsfeugen 1871 og September 1872 var ret noget for P. Larsen. Han har næppe svigtet en eneste Gang; men han traadte sjælden frem ved disse Møder. Paa Grundtvigs Fødselsdag kunde han tage Ordet som i 1863, da han talte om, at Regjeringen havde gjort Grundtvig til Biskop, medens man dog forgjæves paa Landfortet ledte om hans Bispedømme; Regjeringen mente vel som saa, at hans Bispedømme skulde ligesom være i Aandens Verden, og det kunde vi da ogsaa finde, var rigtig tænkt af den; thi baade havde hans Oplysning strakt sig ud over alle de Bispedømmer, hvis Grænser vi kunde se med vore Øjne, og nu havde jo ogsaa Mænd fra alle Landets Kanter, ja selv fra Norge, samlet sig om deres gamle Bisp for at takke ham, for hvad han havde været for os. Ved det lille Møde i

Grundtvigs Hæve efter det fjerde nordiske Kirkemøde 1871 takkede han Gud for den usigelige Naade, at vi ved Grundtvig var komne til at gaa lige til Livets Kilde. Paa selve de store Bennemøder har han nok kun talt en Gang, den 9de Septbr. 1863, da han gjorde et Spørgsmaal, om det ikke gik an at gaa med til Herrens Bord, selv om man ikke havde været med til Skriftemaalet, naar man efter en opbyggelig Prædiken følte Trang dertil, — og om det ikke lod sig gjøre at nyde Nadveren i et privat Hus, naar der var en Benneskeds samlet og deriblandt en Ven, der havde Lov til at uddele Nadveren; til begge Dele havde han følt Trang. For øvrigt nævnte han, at Luther havde sagt, den var næppe nogen sand Kristen, som ikke gik til Alters fire Gange om Aaret; men han havde ikke kunnet gjøre det. — Ogsaa udenfor Kjøbenhavn er der bleven holdt adskillige kirkelige Bennemøder i de senere Aar, saaledes i Rødning 27de Oktober 1863 til Forhandling om kirkelig Frihed, i Odense 15de Januar 1866 i Anledning af Birkedals Afsteddigelse, i Kyslinge 8de August s. Aar, da Nasa-reth-Kirken blev indviet, i Voltinggaard's Skov paa Fyen 17de—18de Juni 1868 under et Besøg af Sønderjyder, og i Kjærteminde 25de Januar 1869, Dagen efter Emauskirkens Indvielse. P. Larsen har heller næppe svigtet ved noget af disse Møder. Paa det nævnte Møde i Rødning oplyste han Betydningen af Præstefriheden ved at pege paa Lægevirksomheden; det var godt, at der var praktiserende Læger foruden Distriktslægerne, og det var i sin Orden, at Lægerne ikke var forestrevne visse Regler, hvorefter de skulde behandle de Syge; begge Dele overførte han paa Sjæleplejen. I Kjærteminde mindede han om Kristen Madsens betydningsfulde Livsgjerning. — Da Birkedal var bleven afflediget som Sognepræst i Kyslinge, sørgede P. Larsen for at faa ham med paa Rejse i det nordlige Jylland. Da Svejstrup af den prøjsiske Regjering var bleven afflediget som Præst i Rødning, fandt P. Larsen, at han nu ogsaa maatte have særlig god Tid til at rejse. I Juni 1867 gjorde han en længere Rejse med begge disse Præster til Tølling, Sejsling, Dalsgaard Præstegaard ved Viborg, hvor deres fælles

Ben, Præsten Laurberg, den Gang boede, til Mors og maaffe flere Steder. — Kampen om ValgmenighedsLoven gav Anledning til mange Møder omkring i Landet; Peter Larsen deltog i adskillige af dem, saaledes 24de Juli 1867 i Horsens, 9de August og 6te Desember samme Aar i Kolding; ved disse tre Møder talte han; men jeg mindes, at han ogsaa har fortalt om et Møde paa Sjælland (jeg tror i Næstved), hvor han har været med, da denne Lov var paa Bane, og der rundt omkring samledes Underskrifter imod den ligesom i sin Tid mod det Spandetske Forslag. — Bevægelsen paa Bornholm, som blev fremkaldt ved Tranbergs Udtrædelse, kom ogsaa til at ligge P. Larsen meget paa Sinde, og da Tranberg søgte Birkebal og saa, at denne havde valgt en bedre Stilling over for Folketirken end han, saa var P. Larsen imellem de første der drog til Bornholm for mulig at bidrage lidt til at hjælpe oprigtige Menneſker derovre til rette, og han lod det ikke blive med en Rejse og støttede dem ogsaa paa anden Maade end ved at besøge dem. — Norges-Rejserne var de længste, han gjorde. Foruden den omtalte til Kirkemødet har han gjort to. Om den ene ved jeg kun dette, at han sejlede derop med Dampskib for at tale med Professor G. Johnson; han troede, det var en alvorlig Kristen, og han vilde gjerne, at alle alvorlige Kristne skulde se mildt paa hinanden; han vilde da ogsaa prøve, om han ikke kunde faa Johnson mildere stemt imod Grundtvig og hans Venner. Da han havde talt med Johnson, var hans Grinde forrettet, og han rejste ned igjen med næste Dampskib. Den sidste Rejse var Toget til Stiklestad med B. Birkebal; N. J. Termanſen var med som P. Larsens Gæst. 29de Juli 1871 drog de fra Kjøbenhavn; 5te August var de i Trondhjem; der maatte ikke spares paa Kræfterne; men den snart ni og tredsindstyveaarige Peter Larsen holdt godt ud; kun havde han ondt ved at finde sig til Rette med Skyds gutternes Kjørsel gennem Gudbrandsdalen. Trønderne var overmaade glade ved P. Larsen, enten han saa udbragte en humoristisk Staal for Kvinden i det fine Selskab hos Konsul Dahl, eller han holdt en guddelig Tale ved et Maaltid paa Frosten, eller

han endelig fra Jernbane-Vaggonen sagde Nordmændene de Danstkes Farvel, „mens Taarerne løb ned ad hans egne Kinder“¹¹². En af de Kvinder, han blev bekendt med i Trondhjem, har siden besøgt ham i hans Hjem, og hende kan vi takke for, at der haves et godt Billede af ham; hun fik ham nemlig til at lade sig fotografere, hvad vanstelig nogen Dansk havde formaaet. Dette er et lille Bidnesbyrd om, hvor glad han var bleven paa denne Rejse. Et andet Bidnesbyrd har Termanzen anført. Sangen „Ja vi elsker dette Landet“ gjorde saa stærkt Indtryk paa ham, at han siden maatte skrive en Bryllups-Vise paa samme Tone¹¹³. Men naar Termanzen tilføjer, at det nok er den eneste han har skrevet, saa kan jeg oplyse, at han ogsaa en Gang har skrevet en Sang til et Missjonsmøde. Saa vidt jeg opfattede hans Fortælling derom, havde vedkommende Præst, der stod for Mødet, ønsket noget rettet i den; og den blev ogsaa trykt efter Præstens Ønske i det Exemplar, han fik; men i de fleste Exemplarer sørgede Peter Larsen for, at den oprindelige Text blev uforandret. — En Gang har jeg hørt P. Larsen fortælle om Indtrykket, som han fik af den norske Natur, og den Fortælling var mig meget mærkelig. Hans Tanke beskæftigede sig under Rejsen meget med det tilkommende Liv, og naar han da saa de vidunderlig dejlige Egne i Norge — jeg tror navnlig Udsigten fra Højskolen Sagatun over Mjøsen og Selgøen — da fik han en Forestilling om, hvorledes der maatte være i Himmerig. Men naar han paa Vejen over Dovre saa det vilde og sønderrevne i Fjæld-Egnene, da kom det ham for, som saa han Sporene af den Forbandelse, der var kommen over Jorden for Syndens Skyld, som han aldrig ellers havde set dem.

I et Brev fra Sagatun til hans Hustru, som velvilligt er mig overladt til Benyttelse, skriver han lige før han skal paa Dampskibet til Lillehammer: „Vare jeg nu vidste, hvormed jeg kunde fornøje dig, for idag er jeg tør som en Bergfisk; havde det været igaar, saa skulde du bare have set, da var jeg et helt andet Menneske, end jeg ellers er til dagligdags; jeg var saa henreven af Naturen, saa jeg nær havde gaaet ud af mit gode Skind; men nu synes jeg rigtig nok, at jeg

var gaaet alt for vidt; jeg ved ikke, om det var Nordens-
 Land, der havde faaet Tag i mig, for saa maa jeg rigtig
 nok sige: ja vist er det en mægtig Land; dog den drev mig
 til at tænke paa den anden Verden; der ved du nok, at
 jeg ikke kan blive fri for at tænke paa, at jeg snart skal
 have mit Hjem; det er nu ikke for at bedrøve dig, lille Ka-
 ren, at jeg siger det; men det er mit Regnestykke, jeg læser
 over paa; det stod for mig, at der vist ikke kunde være
 smukkere eller mere henrivende, og naar saa Jesus
 var der, hvad var det saa ikke at være der?" — Efter at
 han er kommen til Trondhjem og der har mødt kristne Ven-
 ner, skriver han 5te August 1871 saaledes: „Alt det store og
 ophøjede i Naturen, som vi nu har faret igjennem, siden jeg
 sidst skrev, er dog i Grunden intet imod at se Menneftet
 slabt i Guds Villed, skjønt sønderrevet ligesom hele Natu-
 ren i en vis Henseende, som jeg synes aldrig at have set
 i saa skjønt et Lys; naar jeg ser disse forfærdelige Sten-
 masjer at aabne sine Gab imod en, ret som de vilde baade
 opsluge [og] knuse en i Afgrunden som en overhængende
 Brædesky, men staar dog saa urokkelige paa hans Befaling,
 som vist har sagt: hertil og ikke videre, — ja det er det
 store og i mine smaa Dine ophøjede i det hele, at den for-
 færdelige Fjende, som med et Slag troede at have opnaaet
 alt, hvad han sigtede efter i det store Fald, dog ogsaa her
 blev standset, saa, naar jeg ser, hvor denne evige Guds
 Kjærlighed lyser en imøde igjennem et Bar, skjønt faldne og
 sønderrevne, Mennefte-Dine, saa kan det ikke andet end lægge
 Mennefte-Hjertet i Blød, og vi maa sige: aa, Gud ste Lov!"

Mange Mennefter har sikkert undret sig over, at Peter
 Larsen fik Tid og Penge og Kræfter til at gjøre saa mange
 og saa store Rejser. Endnu mere har de da undret sig
 over den storslaaede Gæstfrihed, som han udfoldede i sit
 eget Hjem. Ved Møderne der kunde det skjønnes til fulde,
 at han kun betragtede sig som Husholder over betroet Guds.
 „Peter Larsens førstesødte Søns Daabs-Dag, var en første
 Advents-Søndag, og da holdtes ogsaa den første store For-
 samling paa hans Gaard Stræppenborg. Sønnerne døde som
 Børn, og hans Død greb vist Faderens dybe Hjerte meget

stærkt; det var maaste en Efterklang heraf, hans Venner fra hine Dage mærkede, naar de taler om det forunderlig gripende, der var i hans Sana, saa ofte han ved et Barmelig i deres Kreds istemmede: „Den store hvide Flok vi se“, eller en anden af Brorsøns Svanesange. Han blev da ogsaa ved at holde Daabsdagen hellig paa samme Vis lige til de sidste Aar. Jeg mindes saa godt, at, da han var flyttet til Dons, og paa denne Søndag holdt sin første store Forsamling (af 300 Mennesker hed det), da vakte det en mageløs Opsigt blandt de adstaaende Byder, og en gammel stiftelig Mand, der fortalte mig Nyheden, mindedes i den Anledning Bibelens Ord om, at der vilde komme Antikriste i de sidste Tider“. Saaledes fortæller N. J. Termanen¹¹⁴. Foruden Advents-Søndag var ogsaa hver af de tre store Helligdage, Juledag, Paaske- og Pinsedag gjerne udkaaret til en Forsamling. Mest berømte blev hans Høstgilder, om hvis Oprindelse han har fortalt i Brevet til Kalkar, som anført i forrige Stykke. Ved disse kunde han bedre end paa Højtidsdagene samle Præster i sin Gaard; disse maatte da efter Maaltidet tale til Forsamlingen; de indbudne Gæster var mange, til at høre paa Talerne strømmede en hel Del flere sammen; tidt kunde Huset da ikke rumme Forsamlingen, og mange maatte staa ved de aabne Vinduer. I det gamle Stuehus har jeg en Gang været med til Forsamling. Men i 1864, da tykke Krigsfolk var indkvarterede i Dons, rev han Stuehuset ned og byggede det bredere og højere. Bag de høje Vindetræer, som pryder Gaardspladsen, førte Stentrappen op til Gangen, som gaar tværs igennem Huset. Til højre findes den Del af Vejligigheden, som bruges daglig; men til venstre er der foruden to Gæsteskammere en temmelig stor Stue, en Gang og en stor Sal, hvilke tre sidste Rum alle kunne fyldes med Tilhørere ved Forsamlinger. Over Døren, der fører fra den store Sal til nævnte Gang, er en Sten indmuret med følgende Indskrift i store latinske Bogstaver:

Denne Stue er bygget 1864 ikke for at tilfredsstille
verdslig Lyst, men til deri at høre Guds Ord,
„det Troens Ord“.

Naar det bor i Hjærtet, saa er al Guds Skabning god og intet at forskyde, som annammes med Taksigelse; thi det bliver helliget formedelst Guds Ord og Forbøn, og saa er Gudfrugtighed nyttig til alle Ting og haver Forjættelse for det Liv, som nu er, og for det tilkommende. 1 Tim. 4.

Herren talede fordem ved Moses til Israael, naar de vilde undgaa Forbandelse og arve Velsignelse:

Men I skulle lægge disse mine Ord paa Eders Hjærte og paa Eders Sjæl, og binde dem til et Tegn paa Eders Haand, at de kunne være til Span imellem Eders Dine.

Og I skulle lære Eders Børn dem, ved at tale derom, naar Du sidder i dit Hus, og naar Du gaar paa Vejen, og naar Du lægger Dig, og naar Du staar op.

Og Du skal skrive dem paa Dørstolperne i dit Hus, og paa dine Porte. 5 Mos. 11, 18. 19. 20.

Gud velsigne dette Hus til Dagens Ende! Amen.

Der blev mange store Forsamlinger i denne Sal i de 8—9 Aar, da Peter Larsen var Herre over den, og jeg tror nok, jeg har været med til de fleste. I de første Aar af vort Ophold i Aakov havde vi intet at høre med; stundom sørgede da Peter Larsen for, at der var andre, som skulde hen til ham, der tog os med; men adskillige Gange har han sendt Bogni efter os de fire Mil og kjørt os her tilbage igjen. Forholdene førte det med sig, at der blev flere Forsamlinger end sædvanlig i Dons i de første Aar, efter at vi havde begyndt Skolen i Aakov. Birkebald blev nemlig affat som Sognepræst i Ryslinge af Grunde, der ikke vedkom hans præstelige Virksomhed. Peter Larsen havde tidt følt og sagt det, at naar en Præst traadte ud af Statskirken, som han kunde slutte sig til og var tros-enig med, blev han vist ikke den sidste til at træde ud. „Men — skriver han — hvor bange jeg dog alligevel var for Udtrædelse eller for ligesom at begynde paa noget nyt, det fornam jeg, da Birkebald var affat, og jeg ønskede inderlig, da han igjen søgte om Ryslinge, at han kunde faa det; thi jeg fornam godt,

at fik han det ikke, og han saa var villig til det, vilde det for mig være umuligt andet end at opfordre ham til at være min og fleres Præst her paa Egnen, og for saa at gjøre for min egen Beroligelse, hvis dette blev Tilfældet, den lille Smule, jeg syntes, jeg kunde, saa var det, at jeg løb til Kjøbenhavn for at spørge Kongen, om der var Udfigter til, at Birkebal igjen fik sit forrige Kalb, da vi i modsat Fald var nogle her i Jylland, som vilde opfordre ham til at være vor Præst. Jeg mente, at Regjeringen skulde vide, hvad der rørte sig i Folk andensteds, og at det ikke alene var dem i Fyen, der havde løst Sognebaand til Birkebal, som vilde beholde ham, men at ogsaa andre kunde og vilde bruge ham, naar han var til at bekomme. Kongen var meget usædvanlig og sagde, at det beroede aldeles paa Ministerens Indstilling. Da jeg nu var henvist til Ministeren, gik jeg dog først op til Biskop Martensen, som jeg antog baade maatte have Indflydelse og tillige størst Klarhed i saadant Tilfælde. Jeg sagde ham jo, hvad Følgen vilde blive, hvis Birkebal ej kom tilbage i sin forrige Stilling, at det var ikke alene i Fyen, men ogsaa i Jylland, der vilde danne sig Frimenigheder om ham og slutte sig til ham; men dette syntes Biskoppen ingenkunde at ville gaa ind paa; derimod kunde vi jo træde ud af Folketirken; det havde vi jo Lov til, og hermed havde jo den Gamle saa tidt og for ikke længe siden truet; dette var han ikke bange for at se. Jeg svarede, at det vel i en vis Henseende vilde være det ønskeligste saa vel for Birkebal som for flere, men at jeg frygtede for det mislige i saaledes at bryde med det bestaaende, da vi jo dog erkjendte, at Vorherre og hans Salighedsmidler fandtes i Folketirken og frygtede for de Udskjælfser, der saa let ved en Udtrædelse kunde komme til at snige sig ind. Men, naar vi traadte ud, mente han, saa kunde vi saa det paa det rene. Herom mente jeg, at i en vis Henseende kunde der jo aldrig være tale om Renhed, da vi alle ere og blive syndige Mennesker . . . Min Hensigt med at gaa til Biskoppen var, om muligt, saa smaat gjennem ham at forestille Regjeringen, hvad Ansvar den mulig kunde paatage sig, hvis den skulde gaa til den Oberlighed at fremkalde en Udtrædelse af

dem, der gjerne vilde blive, og jeg gjorde derfor Biskoppen opmærksom paa, hvor beklageligt jeg syntes, det maatte være for Folketirken, hvis de levende Kristne skulde træde ud af den. Hertil svarede han, om jeg troede ingen andre levende Kristne der var i Folketirken end Grundtvigianerne? Det var naturligvis langt fra min Mening; men hvad jeg troede var, at alle de, der var Alvor og Sandhed i, Tid efter anden vilde, efterhaanden som det blev klarere for dem, gaa op i den Retning; thi den var af Sandhed, og her var Manden med!" ¹¹⁵ P. Larsen udrettede intet ved sin Rejse til at forandre Regjeringens Stilling over for Birkebal. Men saa blev denne indbudt til at komme til Dons. Endel af P. Larsens Venner var stævneede sammen til den 2den Desember 1865 om Eftermiddagen. Og da Birkebal saa kom kjørende frem for Trappen, blev han modtaget med en Velkomsttale af en Mand, der hørte til Peter Larsens nærmeste Kreds, og af kraftige Hurraer. Derefter blev der holdt et Festmaal til Birkebals Ære, ved hvilket P. Larsen udtalte sit Ønske, om han vilde være hans Præst. Meningen var, at det skulde blive videre bekjendt; thi der var efter særlig Indbydelse mødt Referenter for et af de Kolding Blade. For saa vidt var dette Aftenselskab det mest „officielle“, der har fundet Sted paa Donsgaard. Imidlertid forstyrrede Pressens Repræsentanter ikke den hjertelige og hyggelige Stemning, der gik igjennem Mødet. Næste Dag blev der holdt en stor Forsamling, hvor Birkebal prædikede; de to følgende Dage var Peter Larsen med ham her i Askov og i Hjarup; begge Steder var der Møde. Den 18de Marts 1866 var der igjen stor Forsamling i Dons; „forrige Gang stod Birkebal for lavt; denne Gang have vi ladet gjøre, om man saa vil, en Prædikestol, og da Stuen er fem Alen høj, kom han godt i Vejret, saa det i den Henseende gik godt, Gud ske Lov! Herren er god, og hans Miskundhed varer evindelig“. Saaledes slutter P. Larsen det Brev, som han sex Dage efter skrev til „Dansk Kirketidende“, og hvoraf ovenfor er anført adskilligt. 8—900 Mennesker var forsamlede; der skal være kommen 100 Læs Folk til Dons; i P. Larsens Gaard alene var der 46 Vogne. Der var

særligt trykt tre Sange, deriblandt en af Præsten Jens Schjørring til Birkebal, „Ordet's frie Tjener“, og sammes Afskedsfang: „Herrens Venner ingenfinde“. Næste Formiddag tog Birkebal en Del af Vennetredsen til Alters. Indtil 1868 beholdt Birkebal sit jydsk „Annex“, og i denne Tid holdt han da endnu adskillige Gange Gudstjeneste paa Donsgaard. — I 1869 blev der holdt et Par Møder af en anden Slags i Dons. P. Larsens unge Hustru havde selv været baade paa Kolds Højskole i længere Tid og en Sommer paa Højskolen i Aaskov. Peter Larsen besøgte selv tidt Højskolerne; han vilde nok høre et Foredrag og vilde saa gjerne bag efter holde en lille opbyggelig Tale til de Unge. Forresten sagde Præsten Svendsen i Vælling en Gang ved et af hans Høstgilder, at Holger Danstke var kommen bag paa Peter Larsen, — og selv gjorde han Indsigelse imod at Nordens Land skulde være den bedste Skolemester. Under et Besøg i Aaskov løb Hjærtet imidlertid af med ham, og da han havde talt til de Unge, indbød han dem til et Gilde hos sig. Saa indbød han Lærere og Lærlinger fra Thestrup og Gjedved og Binding til ogsaa at komme, og der blev da et stort Højskolemøde i Dons den 24de Marts 1869. Den følgende 1ste August var der et mindre for Pigerne fra Binding og Aaskov. — Til en Forsamling har Børnene paa Opdragelsesanstalten Landerupgaard været hans Hædersgjæster. En anden Gang har det været danstke Sønnerjyder; ved hans sidste Høstgilde var det Folk fra Valgmenigheden paa Mors. — I November 1870 havde P. Larsen været tilstede ved det store Missionsmøde, som gav Anledning til en Skilsmisse i Missionsfagen, idet navnlig Sognepræsterne F. Wøjsen i Stege og Joh. Clausen i Ryslinge støttede Missions-Eleven E. Løventhal, som var kommen i Strid med Missions-Bestyrrelsen og Missions-Skolen. Da disse to Præster og afdøde Sognepræst Axel Bay vilde danne et Missions-Selskab for Udsendelsen af Løventhal og hans Ven Herman Jensen, tiltraadte Peter Larsen Bestyrrelsen for samme; og den 5te Juli 1871 holdt han et storartet Missionsmøde i sin Gaard; Folk kunde slet ikke rummes inden Døre, og Talerne maatte holdes ude

paa den store Gaardsplads. — Ved alle Møder, som her er omtalt, begyndte Sammenkomsten med en stor Middags-spisning; men hvor mange der end var med ved den, flere var der dog, som fik noget at leve af efter Mødet. Og der var ikke Tale om at erstatte Bærten hans Udlæg, saa Mage til storlaaet Gæstfrihed som Peter Varsens skal man lede længe om. Det kunde ofte være vanskeligt at holde Orden paa de mange Mennesker; men ved saadan Vejlighed viste det sig, at Bærten baade havde en kraftig Vilje og en kraftig Stemme; Folk maatte lyftr hans Kommando.

Som Vidnesbyrd om Peter Varsens Kundhaandethed skal jeg fremdeles nævne, hvordan han søgte at hjælpe andre Mennesker til gode Bøger til Opbyggelse og til Oplysning. Rindberg fortæller i „Nord. Kirket.“ for 1834 (Side 759), at de opvakte Fyenboer og Syder havde ladet en Udgave af Brorsøns Salmer besørge. Peter Varsen Skræppenborg, Anders Varsen Gamborg og Kristen Sørensen i Haastrup tog sig især af denne Sag. Bogen blev trykt i Viborg i 1000 Exemplarer. „Papir og Tryk er maadelig i denne Udgave; men den er vel korrigeret og blev folgt indbunden i Læderbind for 4 Mk. 12 St., som er en uhørt let Pris i vore Dage“. — I 1841 udgav P. Varsen paa sit eget Forlag første og anden Del af „Bibelske Sprog og Statistikte, hvorudi 200 Sprog af den hellige Skrift forklares med Dr. M. Luthers aanderigeste og eftertryffeligitte Ord, sammendragne af Schimmer og et kort Udtog af sal. Dr. Luthers find- og aandrige Sententser“. — I det lille Skrift: „Er Grundtvigs lære ulutherst?“ som han 1855 udgav imod A. Varsen Gamborg, skriver han om Luthers lille Katekismus (S. 54 f.): „Til et Bevis paa, at jeg ogsaa agter, ærer og elsker denne lille Bog, ja agter den for en af de ypperligste menneskelige Bøger, saa har jeg ladet et Oplag trykke paa 4000 Exemplarer, hvori ogsaa hans Forklaring er over den og kaldes hans store Katekismus; og jeg tror nok at kunne sige, uden at lyve, at jeg har givet flere bort, end jeg har faaet Penge for, fordi jeg vilde gjærne om det var muligt, at hver Mand havde en saadan Bog, som der var vaft den mindste Tanke hos, om at lære

at kjende Vorherre". Man kan være temmelig sikker paa, at han paa samme Maade har uddelt den omtalte „Statfiste“, og hvad han ellers lod trykke af sit eget eller af andres Arbejde. I samme Skrift mod A. Larsen fortæller han, at han har forskrevet „et lille Parti“ af Grundtvigs „Kirkes Gjenmæle“; det er vist ogsaa bleven uddelt til mange uden Betaling. — Endnu skal nævnes 1) „Gudelige Tanker om den sande Omvendelse til Kristum og om en bestandig Forblivelse i Kristo, udtagen af et opbyggeligt Manuskript og først udgivet paa Tysk, men nu til de Enfoldiges Bedste i Danfken efter det fjerde Dplag oversat af M. C. Posholan. (Imprimatur P. Holmius, D.). Odense 1842 Udgivet og forlagt af Ole Peter Holm Larsen“, og 2) „De Troendes daglige Trøst og den hellige Daab, over Teksten Gal. 3 B. 23—29. Paa Nytaarsdag til Aftenfang forestillet Menigheden til Vor Frue Kirke i Aalborg, og nu efter Begjæring til Trykken overleveret af Broder Brorson. Aalborg 1760. Med en Estertale paa ny udgivet af Peter Larsen, Gaardmand i Dons. Rolding 1859“. Man ser, at Titlerne er omhyggelig aftrykte lige indtil Sensors Paategning: selve Bøgerne er vist optrykte med samme Omhu. „Estertalen“ til sidstnævnte Skrift paadrog for øvrigt P. Larsen en Strid med den daværende Præst i Rolding, J. M. K. Hjorth; med ham kunde P. Larsen lige saa lidt enes som med A. Larsen Gamborg om at Grundtvig var en ægte Lærling af Morten Luther.

Med en rund Haand støttede P. Larsen enkelte Mænd og Virksomheder, som han havde kjær. Birkedal har fortalt om, hvilket Udbrud af Forundring det fremkaldte hos Folk i Sønderomme, da P. Larsen bragte Fødevarer til Haandværkerne, der byggede Præstegaarden om: „Tænk, han kom til Præsten med saa mange Skinker, to Tommer Flæsk var der paa dem — det er Kjærlighed!“ Men han har tillige fortalt, at Peter Larsen afflog hans Begjæring om at kjøre et Læs Flyttegods for sig til Frederiks: „Nej, nu skal jeg pløje og saa, og søjede jeg Dem og saa siden den Dag savnede Heste og Vogn, saa blev jeg arrig, og det har hverken De eller jeg godt af. Saa blev det jo en ond, og

ikke en god Gjerning"¹¹⁶. Dette Træk er betegnende for P. Larsen. Man kunde ingenlunde faa ham med til alle Indsamlinger; hans Hjerte skulde være bevæget, saa kunde han give og give rundelig.

Menneskelig Nød vakte gjerne hans Medynk. Et ældre Vidnesbyrd herom skal jeg trække frem. I Viktor Blochs kristelige Religionsblad for 31te Januar 1847 blev der paabegyndt en længere Afhandling: „En Betragtning af de nuværende Statsforhold i Europa“. Forfatteren, Sognepræst P. Tang, blev først navngivet under et følgende Stykke. „En Gaardmand i Jylland, der ikke ved denne Lejlighed ønsker sit Navn nævnet“, men som jeg ikke tvivler om, var P. Larsen i Dons, blev skuffet, da han fik nævnte Nummer af Bladet i Haanden, „da der var andre Ting, som han var mere nysgjerrig efter end Europas Statsforhold, som han ikke kjender meget til eller hidtil har interesseret sig ret meget for“. Imidlertid gav han sig alligevel til at læse Afhandlingen, som han antog B. Bloch havde skrevet, og han læste den endda højt for en Smed og to andre Mænd, der var tilstede; men i den første Spalte havde Forfatteren mindet om, „at Herren vor Gud var med os og hos os i det sidste Aar som forhen, Han, i hvem vi leve, røres og ere, at Han ogsaa i dette Aar gav os Regn og frugtbare Tider af Himmelen“. Ved at læse dette kom P. Larsen til at tænke paa, hvad han havde set i Aviserne om den store Nød, som herskede i Irland, at Folk der omkom af Sult, fordi de manglede det nødvendige til Livets Oppehold, — og paa de store Summer, som England anvendte til Erobringer i fremmede Lande, medens de ikke kunde afværge, at deres egne Folk omkom af Sult, — og om det ikke var lige saa godt at den Sum, som Missionssekskabet havde indsamlet, blev brugt til at lindre Irælændernes Nød; „thi naar vi ikke for Øjeblikket ser Udveje til at hjælpe Sjælene, saa skal vi dog kurere paa Legemerne, naar Nøden er forhaanden; thi uden Legemer gives der ikke Sjæle i denne Verden“. Alt dette, som før havde rørt sig hos ham, kom paa ny i Bevægelse, da han læste hine Linjer om Guds Miskundhed imod os i 1846; og han skjønnede da, at

vi kun daarligt takkede Gud derfor, om vi ikke delte med dem, der var i Nød. Sine Tanker sagde han strax til dem, der hørte paa hans Oplæsning, og da han spurgte dem, om de ikke skulde forene sig om at yde en Skjærv, „svarede de med Laarer paa Kinderne, at det vilde de gjerne, hvorpaa de strax vilde lade sig tegne hver for 4 Spesier, og Smeden havde en Søn, som vilde af med en Spejle“. Dette glædede P. Larsen desto mere, da det var Folk, som for største Delen maatte forhverve deres Udkomme ved deres Hænders Gjerning. Alt dette meldte han nu i et Brev til Provst Bloch, for at denne, der nu en Gang „var skredet uden for Maalet ved at tale om Europas Statsforhold, saa ogsaa maatte skride uden for Maalet ved at være Europas Statsfattigforstander“. Han skulde sætte sig i Spidsen for en Indsamling, og som sit Bidrag dertil tegnede saa „Gaardmanden“ sig for 200 Rigsdaler. — Naar der i de senere Aar har været Hungersnød i Finland og de svenske Nordlande, eller naar Vandfloden har gjort Ødelæggelser i vort Fæderneland, har P. Larsen altid paa sin Egn gaaet i Spidsen med lignende store Pengegaver.

Menneskelig Driftighed fandt ogsaa Opmuntring hos ham. En Svoger af ham har fortalt mig som et Minde fra hans tidlige Rejser, han lejlighedsvis kom til at omtale, at han en Gang var staaet af Vognen i Salling for at spørge om Vej hos en Smaamand. Denne kom saa til med stor Iver og Glæde at fortælle om, hvordan han havde faaet hele sin lille Mark omhegnet. Da kunde P. Larsen ikke dy sig for at tage i Lommen og give ham en Spejle. Men han turde ikke tale derom til sine daværende Rejsefæller, af Frygt for, at de skulde sige, det var verdslig Handel. Senere fik han større Frimodighed til at være sit Hjertes Trang bekendt ogsaa i denne Retning.

Følgende Fortælling om P. Larsens Sthrelse med „de Penge, han holdt alt for meget af til, at han vel kunde taale at se dem ødte“, skal navnlig af den Grund bevares, fordi det vidner om, hvordan hans Hjærte var med i 1848. Han havde i Marts Maaned dette Aar kjøbt en smuk og kostbar Hest af nuværende Folkethingsmand Korne-

Lius Pedersen i Davinde paa Fyen, der er den ene af Hjemlsmændene for det, som nu skal fortælles. Saa var det en Dag, formodentlig sidst i Maaneden, at han var sønderpaa, og der traf han en god dansk Ungersvend, der havde staaet ved en Deling Hestfolk, som havde sluttet sig til Oprøret; selv var han smuttet fra dem og vilde nu gjerne tjene i den danske Hær. Peter Larsen tog ham op paa sin Bogn, lod ham kjøre hjem med til Dons og gav ham Herberg om Natten. Og næste Morgen tog han ham med ud i sin Hestestald og sagde til ham som saa: „Siden Du har saadant Sind til at kjæmpe for dit Fæderneland, saa kan Du nu her vælge imellem mine Heste, hvilken Du vil. Rid Du den i Kampen, og Vorherre være med Dig! Bliver Hesten studdt, ja saa er der ikke mere at tale om, og falder Du, har jeg ikke mere at kræve af Dig; men holder Vorherre sin Haand baade over Dig og Hesten, saa kan Du gjerne se ind til mig igjen“. Karlen tog den ny Hest, og baade han og den gik Krigen godt igjennem, saa P. Larsen fik sin Hest igjen og Rytteren mange Tak og en Paamindeelse om at give den kjære Gud Vren for det Hele, fordi han saa naadig havde holdt sin Haand over Hest og Rytter, som over vor hele Hær og vor Konge, over vort Folk og vort Fæderneland¹¹⁷.

Men især var det dog da, at hans Pengepung stod aaben, naar der var en Sag paa Bane, som han mente stod i Forbindelse med Guds Riges Fremme iblandt os. Der er i tidligere Stykker fortalt om, at han støttede et Par Fyenboer, der vilde til Ranum Seminarium, som han ansaa for at have en kristelig Seminarieforsstander, — og at han ved Rngtet om, at Biskop Brammer skulde være Kultusminister, sendte Penge ind til Algren, der skulde skynde sig at tage Examen. Der er nævnt, at han gav 200 Rdl. til Grundtvigs Højskole. Disse Kjendsgjerninger kunde forøges med Hundrede andre. Mange Enkeltmænd har han støttet, som han ventede skulde fremme Guds Rige iblandt os, og adskillige andre Skoler end Grundtvigs, hvorom han havde en lignende Tro, baade Skoler for Børne og for Børn, har han støttet ved rigelige Gaver.

Følgende lille Træt skal jeg nævne, fordi det har været mig til Oplysning om, at P. Larsens Gavnildhed stod i Sammenhæng med, at han tog imod denne Verdens gode Ting som Gaver. Da S. Svejstrup var bleven affat af den prøjsiske Regjering, fordi han ikke vilde aflægge Ed, besøgte Peter Larsen ham og fandt hans Hustru bevæget ved Tanken om, at de skulde bryde op fra den Præstegaard, hvor de saa godt var bleven hjemme. Det rørte P. Larsens Hjerte at se hende i denne Stemning; han vilde gjerne gjøre lidt til at lindre hendes Sorg og til at hjælpe hende ud over Bekymringer for Udkommet, om der ogsaa skulde være saadanne tilstede. Han sagde da, at hun maatte tage de to Køer ud, som hun holdt mest af; dem skulde han fodre for hende, saa længe Svejstrup ikke selv havde Fod; Mælken kunde han vel ikke levere dem, men vilde give dem saa meget Smør, som kunde antages at komme fra de to Køer. Derefter handlede han. En Gang besøgte han mig paa Bejen til Rødning, hvor han skulde aflevere et Par Dritler Smør til Svejstrup, og da sagde han, at hans Naboer havde beklaget sig over, at de ikke fik saa meget Smør som sædvanlig; han fik derimod rigeligt det samme; det var vel, fordi han havde taget de to Køer af Svejstrups paa Foder; for at han med Glæde kunde bringe Smøret til Svejstrup, fik han selv rigeligt i Forhold til sine Naboer. Hans Ord kan jeg ikke huske nøjagtigt; men det Indtryk, de gjorde paa mig, var dette, at den Gamle var barneglad over at se en Guds Styrelse i, at han modtog saa meget, at han havde let ved at give. Da Svejstrup blev Sognepræst i Bejen, afleverede P. Larsen ham de to Køer i god Stand.

Balgmenighedspræsten K. Lund paa Mors har givet mig Lov til at meddele noget af et Brev fra Peter Larsen, som denne skrev ved Nytaarstid efter at have gjæstet Ansgarstirken og dens Præstegaard. Begyndelsen af Brevet er skrevet i selve Nytaarsnatten, da han ikke kunde sove og stod op af Sengen for at sende Lund sin kjærlige Hilsen og Ulysningsning. „Jeg er saa glad ved Dem, fordi De har i Guds Navn besluttet Dem til at overtage denne Gjerning, og ved ej andet i mit Indre at sige end: Gud velsigne Dem, ja

vor kjære Herre velsigne Dem og i Naade lade det blive til hans Vre og de Smaas Gavn; ja det er de Smaa, denne trofaste Herre tager sig af, ja vi kan synge og sige:

Alt hvad Fædrene har kæmpet,
 Mødrene har grædt,
 har den Herre stille kæmpet,
 saa vi vandt vor Ret.

Naar De nu ikke vilde fatte de forfærdelige Tanker, at jeg er en hoven og indbildt Stakkel, skjøndt De ikke tænker fejl, saa vil jeg da lade Dem vide, at medens De var en lille bitte en, ja maaste næppe født, eller kanske gif og spørge lidt ude paa Brande Hede, da har jeg ogsaa kæmpet paa Mors, ikke med vilde Dyr som Paulus i Efesus. Men jeg glemmer det aldrig, hvorledes jeg en Nat laa eller sad paa en Sten derude et Steds paa Den, som var overlagt med et godt Lag Sne, og en elskelig Ven og Broderovre fra Harslysfel, han skal nævnes, Iver Pedersen i Bisterup, som havde den seje jydsk Natur — jeg var jo Fyenbo og Bonde i Fyen —, der fulgte mig paa Vandringen, stod og klukkede over mig og sagde: kan du nu ikke snart stampe igjen? Jeg sagde sagtens: aa, jeg er saa træt, saa træt. Nu sidst hørte jeg med Damp fra Rolding til Skive og saa i luften Karosse lige til en lille efter Tidens Lejlighed smuk Præstegaard. — En Nat husker jeg, at vi to Svende kom til Pinen*) og vilde over Vandet; men de vilde ikke sætte over, vi skulde blive i Pinen til om Morgen; i Stuen gif vi i Snavs til midt paa Venene eller saadant noget, den var fuld af Sviregaster, der saa ud som ene Havgasser, der tumlede og huserede som halv vilde Dyr; vi maatte holde Pinen ud i Pinen; endelig linnebe det lidt i Reben; vi skulde nu til Sengs, men hvor? Ja, saa var der i Stuen et lille Hul oppe under Loftet, som rigtig nok ikke var saa meget højt oppe; Iver var knap saa lang som jeg, han slap med Nød ind i Kassen, nu skulde Turen til

*) „Pinen“ er Navnet paa Kroen ved det gamle Overfarts Sted imellem Salling og Mors.

mig, ja jeg fik Hovedet og den halve Krop ind; men nu var Hundrede og et ude: Hullet var saa lille derinde, at jeg som var lidt lang, ikke kunde faa Venene med og ikke blive vendt i Sengen, som var saa smal og lukket paa alle Sider, saa jeg sad der og baade lo og halv græd af bare Fortvivlelse over hvad der skulde blive af, naar jeg nu hverken kunde komme ud eller ind. Endelig og endelig havde jeg vel da sluppet ind af Hullet, kan jeg nok vide, for da jeg skulde ud, havde det nær ikke gaaet bedre, saa her maatte Taalmodighed til, som jeg desværre ikke har meget af. Denne Gang laa jeg ikke i Pinen, men i en prægtig Seng i den lille Præstegaard. — Naar vi saa endelig skulde til at udføre Rejsens Bedrift at prædike for Folk, saa var de smaa lave Huller gjerne saa stoppede med Mennesker, der naaede lige fra Gulvet til Loftet, saa der næsten ikke var saa megen Plads til Luft, at vi kunde faa anden, end hvad den ene meddelte den anden. Denne Gang havde disse kjære Folk faaet en yndig og hyggelig Kirke opført, saa det var en Lyst ej alene at se den, men især at synge derinde, saa hvis jeg ikke havde været saa gammel og rigtig havde forstaaet Moderne, kunde jeg have haft Lyst til at være Degn der. — Svortil, spørger De sagnetens, alle disse unyttige Historier? Det skal jeg strax sige Dem. Jeg har nu saa inderlig glædet mig over deres store Opofrelse og virkelig næsten troet, at der ikke var en Præst i Danmark, som vilde og kunde gjøre Dem det efter, og saa faldt det mig ind, da jeg ikke rigtig vidste, hvad jeg skulde begynde med, at hvis De selv skulde være plaget af disse Tanker, kunde det ikke skade, at De fik at vide, at der dog har været Folk før, som ogsaa har gjort noget. Det være nu ret eller galt, saa var der dog noget, som dengang drev mig, — da jeg dog alletider har haft lige saa megen Lyst og Kjærlighed til min Dont herhjemme som de Fleste og har i saa Henseende, skjøndt ikke altid gjort hvad jeg burde, dog ikke ligget paa den lade Side. — Og jeg tænker ogsaa, naar nu Gnidningen begynder, og De maaste ikke funder, hvad De har ventet, [og naar] Regn og Blæst og graat Vejr trækker op over den lille Ø, [at De da kan have

godt af at mindes], at det var ikke alene i gamle Dage, som Brorson skriver:

Det har Moses og erfaret,
Aron fik sin Del deraf,
Noah blev og ikke sparet,
David laa i samme Grav,
Josef og den tro Elias,
Petrus, Paulus og Tobias
tumlet blev paa samme Hav;

men ogsaa andre nuomstunder. — . . . Nu kjære Broder, end engang: til Lykkel og Gud velsigne dig i Jesu Navn; Gud har jo givet dig et ret Varnesind i mine Dine, og vil Du ved Guds Naade virkelig udrette noget godt, saa bliv ved paa den Bane, det er den eneste Vej til Himmelen, og vær vis paa, skjøndt Du ikke ser meget, at den gamle Fader nok skal sørge baade for dig, din kjære Kone, dine elskelige Børn, derpaa er jeg vis for dig, skjøndt jeg har ondt ved at tro det saa tidt for mig selv, og tak den kjære Gud for din Varnetro, lille kjære Broder, den skal ikke blive bestkæmmet. Ved Du hvad det bedste var, jeg hørte paa [min] Rejse sidst; det var, da Peter Mortensen kjørte for mig, da sagde han, at han var med hos dig i Sommer i Bendshøvel, da sagde Du til ham og de andre, at Du gjerne vilde gaa i Vorherres Tjeneste, naar Du bare vidste, hvor han vilde have dig. Det var godt sagt, og bedre gjort, skjønt det maaske kan gjerne føre Bjerge med sig, der undertiden kan synes dig uoverstigelige; men saa hust paa, hvad den vise Mand siger: Min Søn, naar Du kommer frem for at tjene Herren, saa skik din Sjæl til Fristelse. Jeg vilde gjerne ønske, at Du vidste, hvad jeg ved, men ikke [at Du skulde] prøve, hvad jeg prøvede, sagde engang en gammel Thyde til mig, og det Samme siger jeg nu ogsaa til Dem. Hver skal staa sin egen Tros Prøve, herom er ingen Snak, Djævelen er os alle for klog; havde vi ikke ham, som har taget Magten fra ham, var der ingen Naad; Gud give dig nu Naade til at vinde baade de Unge og og de Gamle for Ham, der har sat Livet til for os; ikke

sandt: Jesum, Jesum, og Jesum ene; er det ikke ham, Du ved hans Raade vil leve for? . . ."

„Nu vil jeg ogsaa gjerne“, fortsætter P. Larsen et Par Dage efter sit Brev, „sønste deres lille Modder til Lykke, jeg er saa glad ved, at hun har sagt Ja og Amen til deres Beslutning, at hun ikke kan tro det. Jeg vil nu kun bede hende rive Bintanden ud, og vil det pine hendes Kjøb lidt, som jeg ikke vil love hende [at blive] fri for, da hun har Kjøb og Blod ligesom alle andre syndige Skabninger, da siger jeg: hust paa ham, der sagde: Jeg skal ikke drikke mer af Vintcræets Frugt, før jeg drikker den ny Vin i min Faders Rige. Ja, lille kjære Søster, det giver Mod og Kraft at tænke paa ham, hvad han har døjet, for at vi der skal komme til at drikke med, dette kan vi jo ikke døje for meget for her, og skal et Væger koldt Vand ikke miste sin Løn en anden Gang, hvad kan der da ikke ventes for mange Flaster Vin, ja, ja, Gud give Dem Raade til at eje og besidde det ufortrængelige Sind, Apostelen taler om, der er meget kosteligt for Gud, at De ej alene maa være en Prydelse i hans Dine, men at De maatte vinde mange smaa Hjerter til ham i deres ny Stilling. Den kjære Herre siger jo: den Stad, som ligger paa et Bjerg, kan ikke skjules, og dette Bjerg er den kjære Mand jo nu i en vis Henseende stillet paa. De er hans Støtte, og alt hvad De kan støtte ham i, faar De Løn for en anden Gang . . . . . Jeg vil gjerne fortælle hende, hvilke forfærdelige onde Dine jeg har; jeg har, som hun ved, faaet mig en ny Modder. Hvordan hun er skabt inden i, kan jeg ikke se; men sat ondt Blod i mig har hun gjort flere Gange, naar jeg saa den ene Hjerling løbe med en Spand Mælk efter den anden, for jeg skulde jo have den til Svinene; hun siger, hun kan ikke andet. Men hvordan hun gjør eller ikke gjør, synes jeg næsten, det gaar mig som Farao, De ved nok, hvordan det gif ham for Josef's Skyld. Jeg hørte Modder lade et Par Ord falde om Paulsens den Aften der kom saa mange, som skulde bispises, det var et rart Kjærlighed Ord om dem. Men jeg vil nu blot sige til hende: lille kjære Sø-

ster, hold godt Hus! Herren har sagt: Samler Smulerne sammen, at intet spildes, — men ogsaa sagt: Giver, saa skal Eder gives. Jeg tror ikke, Lund har mine slemme Dine; men Folk, som kommer længere fra, skal have lidt at spise, om Manden ogsaa ser skjævt. Hvad der sker i Jesu Navn, skal han nok erstatte. Jeg ved nok, det gaar lettere at tro for andre end [for] sig selv — og kan jeg styrke hende lidt, saa siger jeg: 100 Rdl. vil jeg spendere paa hendes Tro, og saa maa hun melde, naar hun trænger til dem. Min Modder siger ogsaa Ja, naar hun raader for Mælken“.

Uf det foran meddelte Brudstykke af P. Larsens Brev fra Sagatun til hans Hustru vil det ses, at han i de sidste Aar af sit Liv var stærkt beskæftiget med Tanken om den anden Verden. Arvesens Sang „Fremad er Verdens vilde Røst“ og Grundtvigs „O Kristelighed“ hørte i den Tid til hans Yndlings-Salmer. Men et andet Mærke paa, at han var bleven gammel, var det, at hans Hjerte drog ham tilbage til Minderne fra hans kraftige Aar. Det kunde tidt høres i hans Tale; det kom frem i hans nys anførte Brev til K. Lund, og det blev lagt for Dagen ogsaa ved Mindestenene, som han rejste.

Balgmenigheden i Hjærteminde var vokset op i den Areds, hvor Kristen Madsen fra Bregvær havde virket. Peter Larsen, der ved Emaus-Kirkens Indvielse havde talt til Kristen Madsens Minde, tænkte da paa, at denne Kirke med sin Menighed var det bedste Mindesmærke for Kristen Madsen; men han var dog med det samme kommen til at tænke paa, at han kunde ikke vide, om der var sat nogen Mindesten paa hans Grav. Ved at spørge Rasmus Nielsen i Ejby fik han at vide, at der hidtil ingen havde været, men at denne, Kristen Madsens Eftermand i Ægtefællens, dog havde tænkt paa at rejse en; Peter Larsen bad da om Lov til at koste den, og da han havde faaet det, var Sagen dermed afgjort. Mindestenen er af Sandsten; et smukt Marmorfors er indlagt deri, øverst oppe under Spidsbuen paa Forsiden, der vender mod Kirken. Midt paa samme Side er indlagt en Marmorplade med følgende Indskrift:

„Herunder hviler Støvet af Tømmermand Kristen Madsen og Hustru paa Bregværk Mark. Han var født i Munkebo i Marts 1776, død i Bregværk den 19de Februar 1829. En Mand dybt greben af Guds Kjærlighed, udrustet af Aanden med Tro og Kraft. Han blev et Middel til det kristelige Livs Vækelse i en død og vantro Tid, hvorom Valgmenigheden i Emauskirken bærer Vidne. — Denne Mindesten blev rejst ham af Venner, den 30te Marts 1869“.

Tredje Paaske dag 1869 afløredes denne Mindesten med Taler af Præsterne Dr. L. Helveg, Hagen og Krog samt K. Nielsen og P. Larsen¹¹⁸.

Der var ingen Enkeltmand, der havde større Betydning for P. Larsen i hans Ungdom end K. Madsen; men saa havde haft mere Indflydelse paa ham i hans Manddoms-aar end Jakob Kristian Lindberg. Det kjøbenhavnske Dagblad „Fædrelandet“ var Peter Larsen kommen til at holde, fordi det havde taget sig af den kirkelige Friheds Sag og derfor havde mistet mange Holdere i andre Kredse. Men i dette Blad læste han nu et Stykke af Joh. Clausen i Ryslinge, hvori denne opfordrede til paa forskjellige Steder i Landet at rejse Mindesmærker for vore store Mænd; eksempelvis var han kommen til at nævne, at der passende kunde rejses en Mindesten for J. K. Lindberg i hans Fødeby, Ribe. Dette greb P. Larsen. Under sit Ophold i København ved Bønnen mødet 1869 fik han en smuk og kostbar Granitsten kjøbt. Foruden Indskrifter om Tid og Sted for Lindbergs Fødsel og Død skulde der være en Hovedindskrift, som han bad Grundtvig at forfatte; dette Ønske blev opfyldt, og paa Forsiden af Stenen blev indhugget:

„Rejst af danske Bønder til Minde om Jakob Kristian Lindberg, Guds og Folkets Mand“.

Saa vidt var alt i Orden. Men nu gjaldt det, om de i Ribe vilde have Stenen. Svestrup var med P. Larsen derude for at fremstille Sagen for Myndighederne. Men Udfaldet af Byraadets Forhandling derom blev, at man rejste „Betænkning mod Indskriften, som formentes at maatte vække den Forestilling, at Stenens Rejsning var Følgen af en Sammenlutning i alt Fald af en større Kreds

af danske Bønder, medens den i Virkeligheden skyldes en enkelt Mand eller dog en mindre Kreds af hans Venner i Forbindelse med ham; det vedtoges med 6 Stemmer mod 1 at gjøre Tilladelsen afhængig af en saadan Forandring i Indskriften, at denne strængt opfylder den historiske Sandheds Fordringer“, ligesom man ogsaa krævede, at en vis Sum skulde gives til dens aarlige Vedligeholdelse¹¹⁹. Her stod da Borgemeister og Raad i Ribe over for Grundtvig, som havde affattet Indskriften. Da denne var hugget ind i Granitstenen, kunde den ikke forandres, uden at hele den Flade hvorpaa den stod, blev hugget bort, hvad der igjen maatte medføre, at de andre Stykker, hvoraf Mindestenen var sammenjat, blev forandrede. Med andre Ord: Byraadets Beslutning var saa godt som et Afslag. Hvad var der nu at gjøre: Stenen var indskibet i Kjøbenhavn til Kolding, — og man vilde ikke have den i Ribe. Ved Landevejen imellem Ribe og Kolding og tæt ved Askov ligger Skibelundkrat, hvor der i flere Aar havde været samlet Folk fra begge Sider af Kongeaalen til Fester paa Grundlovsdagen den 5te Juni. Der havde oftere været Tale om at kjøbe Festpladsen med Omgivelser. Nu blev der i Hast dannet et Aktje-Selskab med dette Formaal; Kjøbet blev affluttet; et Par Dage efter kom P. Larsen kjørende med Stenen fra Kolding; Højskolens Læringer hjalp ham at stille den op, og den 3dje November 1869 blev den affløret; nærværende var blandt andre Fyenboerne N. Nielsen fra Ejby og Korn. Peteresen fra Davinde og Tyden Jens Jørgensen fra Bjerregaard som levende Vidner om, at det var andre danske Bønder end P. Larsen, der havde Sind til at rejse Lindberg et Minde. Grundtvig havde til Brug ved denne Festlighed skrevet sin Mindestang over Jakob Kristian Lindberg:

Vi saa en vældig Stridsmand
for Anden med Guds Ord,
vi saa en vældig Stridsmand
for Folk og Drot i Nord;
hans Kamp og saa har gavnet,
at Jakob-Lindbergs Navnet
ej glemmes maa i Hast!

Da hødt der blev i Luren,
 hvor Fjendens Hær man saa,
 den første Mand paa Muren
 var han i Hjortel graa;
 mod Luepile hærdet,
 saa svang han Andefværdet,
 at vi saa Glans deraf!

Naar nu iblandt os troner
 det levende Guds Ord
 med søde Lovsangs-Toner
 fra Hjerterne i Nord,
 da skal det kjærlig mindes:
 saa gode Sejre vindes
 der kun paa Lindbergs Vej!

Man kunde ved at mødes med Peter Larsen saa Indtryk af en Mand, som kun havde liden Sans for det poetiske i Mennekelivet; men hvem der har haft den Tanke, at et saadant Indtryk var rigtigt, han kan lægge Mærke til, hvad der nu er meddelt om Festsmaaltidet for Birkebal, om Norges-Rejsen, og om Iveren for at rejse Mindestene for de store Afdøde. Alt dette vidner om en dyb Sangbund i Peter Larsens Hjærte. Og dog er der vel et Vidnessbyrd, som er endnu mere slaaende for dem, der har tvivlet om Peter Larsens Skjønheds-Sans. Da Ansgarskirken var rejst paa Mors, altsaa i det nordvestlige Jylland, hvor han saa ofte havde færdebes for at gjøre hvad han formaae til Guds Rigets Fremme, saa var det ham inderlig kjært, og sin Tølelse udtalte han med de Ord: „Hvor er det en stor Glæde, at de Rige og Mægtige for det meste holdt sig borte, saa det blev de Smaa med de svage Kræfter, der enedes om det Værk og fik Velsignelse til at fremme det“. Og da han havde set det smukke, sorte Kors, der stod bag Alteret i Ansgars-Kirken, sagde han til Valgmenighedens Præst: „J skal dog heller have en rigtig, kjøn lys Altertavle, der kan passe til det lyse Syn paa Kristenlivet, Guds Naade har undt os“¹²⁰. Maler Dalsgaard i Sorø havde malet en dejlig Altertavle til Nasaret-Kirken i Nyslinge. Den havde P. Larsen sikkert haft sin store Glæde af, for det blev Dalsgaard, han vendte

fig til, om han nu ogsaa vilde male et Alterbilled til Ansgars-Kirken. Og Kunstneren malede da Ansgar, døbende et lille Barn; Moderen bærer det, og en Munk staar ved Ansgars Side med et Billede af den Korsfæstede; Helligbækken omskuller de Børnes Fødder; men længere tilbage i den huse Stov ses en gammel Kriger, der af en ung Kvinde bliver ledt hen til Stedet, hvor Daaben foregaar. Da jeg saa dette store Billede paa sit Sted, skjønnede jeg, hvordan det havde glædet Peter Larsen at komme til Sorø og se det hos Maleren, og hvordan han kunde være ivrig for, at gode Venner skulde rejse til Sorø for at se det, inden det blev pakket ind og sendt til Mors.

Men Rejsen til Sorø for den fuldenkte Altertavles Skyld var den sidste, han skulde gjøre, i Desember 1872. Paa samme Rejse besøgte han andre Venner paa Sjælland, var paa Møen hos F. Bøjsen med et Pengebidrag til den Løventhalfske Mission og besøgte Venner i Odense og Omegn. Han kom hjem til Jul. Han fik Ansigtsrosen, gik til Sengs Nytaarsdag og døde den 6te Januar i Morgensstunden. Den 13de Januar blev han fulgt til Jorden af omkring 1000 Mennesker.

Om Talerne ved hans Baare af H. Svejstrup, A. Leth, Jens Jørgensen, R. Lund, M. Melby, L. Helveg og S. Borgen vil jeg henvise til det Mindefskrift, som den sidstnævnte har udgivet, og som ogsaa indeholder større Stykker af N. J. Termanen, L. Wagner, J. Schjørring og B. Birkebal og et Digt af Lillesø, og skal kun tilføje, at der ogsaa om Aftenen efter Begravelsen blev talt i Forsamlingsalen i Donsgaard blandt andet af J. L. Knudsen og R. Nielsen fra Ejby. Ved den Lejlighed fortalte jeg lidt af det, jeg allerede havde samlet sammen til Oplysning om Peter Larsens bethdningsfulde Liv, og bad om hans Venners Bistand til at udføre den Levnedstegning, som nu foreligger. Men idet jeg takker for, hvad der efter eller uden denne Opfordring er meddelt mig til Hjælp under mit Arbejde, vil jeg gjerne bede dem, som har haft Glæde af mit Skrift, men som kan meddele mig noget til Rettelse eller Udfylgning, om at lade saadant komme til mig, da jeg

ogsaa fremdeles ønsker at gjøre mit Bedste til at fremme en paalidelig Oplysning om den gudelige Bættelses Historie her i Danmark. Og saa vil jeg slutte, som jeg sluttede hin Aften i Dons med at minde om, at Peter Larsens Død er som Faldet af det store Træ i Skoven, og med et Ønske om, at de, i hvis Kredt han færdedes, og hvem han hjalp frem, maa kunne voxe op til at fylde Pladsen, saa han ikke altfor haardt skal savnes.

Søndagen den 2 August 1874 afflødtes en Mindefest paa Almind Kirkegaard, som var rejst af P. Larsens anden Hustru. Den staar midt imellem de Stene, han selv har rejst for sin Søn og for sin første Hustru. H. Sveistrup holdt Indvielsestalen, hvori han nærmere udlagde den Indskrift, der staar paa Stenen, og som er denne:

Ole Peter Holm Larsen,

født i Hunderup ved Odense
8de Oktober 1802,
død paa Donsgaard
6te Januar 1873.

Med et stort Hjærte
og en fyrig Aand
tidlig grebet af Kristus
virkede han i et halvt Aarhundrede
med megen Frugt
baade hjemme og ude
for levende Kristendoms Fremme
blandt sine Landsmænd.
Luther og Grundtvig
ærede han som Lærefædre,
Jesus Kristus var ham alt,
ham saa nær
som Troens Ord
hans Mund og hans Hjærte.

17/
8 - 57

Bevissteder og Anmærkninger.

1) Dansk Kirketidende for 1852, S. 326 i et Brev fra „en jydsk Bonde“, som ikke kan være nogen anden end P. Larsen. 2) Brevet til Grundtvig i Dannebrog for 1854, Nr. 2 og 3, S. 4. 3) Sammesteds og Sendebrev til Biskop Brammer S. 6 og 7. 4) N. J. Lermansens i Borgens Mindekrift S. 6. 5) Sammesteds S. 7 og 8. Vejledning til Bedømmelse af „Vejledning til Bedømmelse om Dyrættelsen i vore Dage“ S. 26. Samlgn. „Er Grundtvigs Lære ulutherst?“ S. 66 f. — 1842 udgav P. Larsen: „Dands og Epil, Verdens Afgud, fremstillet i sin Nægenhed“, som vistnok hænger sammen med, at Dandsen havde været hans egen Afgud. 6) Vejledning S. 26. 7) Den udførligste Fremstilling, P. Larsen har givet af, hvordan han blev opvakt, er vist den, der læses i „Vejledning til Bedømmelse o f v“, hvor Biskop Pontoppidans „Troens Spejl“ ogsaa nævnes som en Bog, han havde megen Nytte af. (3 Teksten staar „ingen Gavn“, men i Aftællerne: „megen“). Den „handler om den reflekterende og direkte Tro“. — Iøvrigt vendte han tidt tilbage til dette Gemme, f. Ekf. i sin Tale paa det første stand. Kirkemøde i Rjøbenhavn 1857; se i Beretningen S. 173 f., og i Sendebrevet til Biskop Brammer S. 6—8. 8) Borgens Mindekrift S. 9 f. 9) I Nordiff Maanedsskrift staar der: „han maatte høre meget ilde af sine kjædelige Brødre, fordi han søgte til de Hellige“. Dette var gjengivet ordret efter Beretningen om det første stand Kirkemøde, S. 73. Imidlertid har V. Larsens endnu levende ældre Broder oplyst, at han ikke kan huske, han har misbilliget, at Peter efter sin Faders Død valgte Bondegjerningen, men at han tværtimod har glædet sig over, at det var en i alle Henseender agtværdig Familie, som han tog Ophold hos, og da den var udbræget kristelig, var det ham saameget kjærere, fordi han deri syntes at se en Dæmper paa den Stidhed og stærkere Livlighed i hans Karakter, der i hans tidligere Ungdom var gjældende. Den tredje Broder var kun 2 a 3 Aar gammel ved Faderens Død. Denne Meddelelse har givet mig Anledning til den fete Vændring. 10) Dannebrog 1854, Nr. 2—3, S. 2. 11) Er Grundtvigs Lære ulutherst? S. 68. Bogen er fillet til Anders Larsen Gamborg, og det er denne sin gamle Ven, P. Larsen havde fundet „udpnyttet og opstrammet saaledes, at han ikke kjendte Bonden igjen“.

Lermansen i Borgens Mindekrift S. 26 f. ¹²) Dannebrog 1854, Nr. 2—3, S. 2. ¹³) Sammenfæds. ¹⁴) D. R. T. 1852 Nr. 346 og 347; S. 326 og 371. ¹⁵) Vejledning, S. 22—25; Sendebrev til Biskop Brammer, S. 7—13 f. Jeg formoder, at Femparbogen er den samme som en lille Bog, der endnu optryktes og findes i Omegnen af Kristiansfeldt. En Bekjendt fra Dalby har laant mig den. Den hedder: „En liden Samling af adskillige Vers og Sange til Opmuntring og Opbyggelse sammenfædrene. Paant udgivet, Faderslev 1860. Den indeholder 425 Salmer paa 217 smaa Sider, uden at der er anvendt smaa Typer eller tæt Tryk; det er altsaa i det hele smaa Sange. De har, saavidt jeg kan se, lidet eller intet tilfælleds med „den danske Salmedigtning“, og de har, ikke tilfældigt, for en Del tydske Melodi-Angivelser. Der er et Indholds-Register, som samler dem under omtrent 50 Afdelinger. Deraf kan man se, som ved sigtig at blaa: i Bogen, at Jesu Lidelse, hans Blod og Saar, hans blodige Forsoning som vor eneste Salighedsgrund, den Løgedom, der er i Jesu Saar, o. s. v. er Bogens mest yndede Emmer. — ¹⁶) Vejledn. S. 28.

¹⁷) J. R. Lindbergs Nordiske Kirketidende for 1834 fra Side 627; P. Larsens „Vejledning til Bedømmelse o. s. v.“ fra S. 29; Folkebladet Fylla 1873, Nr. 5 og 1869, Nr. 10 (Opkrift af en Tale af N. Nielsen i Siby, som blev gift med Enken efter Kristen Madsen); fra det sidste Sted er de fleste Meddelelser hentede om Kristen Madsens og hans yustrus indre Livs-Udvikling. ¹⁸) Theologisk Maanedsskrift 7de Bind. ¹⁹) N. R. T. 1857, S. 583—94. ²⁰) N. R. T. 1834, S. 647 f., 663 og Fylla 1869, Nr. 10. ²¹) N. R. T. 1834, S. 653 f. ²²) D. R. T. — Efter at de første Ark var trykte, er jeg bleven opmærksom paa, at Kristian Madsen i Marslev paa Fyen i Indre Missions Tidende for 1869, S. 443 ff. har meddelt to Breve fra Kristen Madsen, som han fik fra Arvesten i Odense den 19 Februar 1822, det ene til sin Søster Maren Madsdatter og det andet til „alle hans aandelige Brødre og Søstre i Munkbo“. Læsningen af disse Breve bestyrker Rigtigheden af P. Larsens Opfattelse af Lægprædikatanten fra Bregmør. Med Henhyn til hans Liv i Fangenslabet fortæller R. Madsen i det første Brev, at han lever ganske vel: „Jeg har, Gud være lovet, Sundhed og Klæder og Føde, og en god Seng, hvori jeg om Natten kan sove med Fred og Ro, og om Dagen er jeg mest inde hos Arrestforvareren i Stuen, hvor jeg kan sidde og skrive eller læse i en Bog, saa jeg lider ingen Nød, men det er mig et let Jængsel, thi jeg har en rolig og glad Samvittighed“.

²³) Nævnte Bog S. 16. 20 f. Det er ved at sammenligne N. Sprenjens Skrift, at man kan finde de Mænds Navne, som Peter Larsen fortæller om i Beretningen om Bønnemødet i Sinding. ²⁴) Helwegs Kirkehist. .est Ref. 2, 333 og 356 f. Paa det første Sted staar Peter Larsen og paa det sidste Peter Laurzen; men det er samme Mand, der menes. Den paa det første Sted omtalte „Strolche“ (N. Blichers Udtryk) antager jeg for et med den Klage over Provsten, hvorfor han (efter Fallens Theol. Maanedsskrift) blev mulsteret. ²⁵) Lindbergs „Danne-

brog", 4 og Høvegs R. S. e. N. 2, 356 f. ²⁶⁾ Vejledn. 53. ²⁷⁾ Lindbergs „Dannebrog“, 5 f. ²⁸⁾ Høvegs R. S. e. N. 2, 437—39. ²⁹⁾ N. R. T. 1834, 754—57. ³⁰⁾ Høvegs R. S. e. N. 2, 439 f. ³¹⁾ Lindbergs Dannebrog, 7. ³²⁾ Vejledning, 52. 55. ³³⁾ Lindbergs Dannebrog, 9—12 og 17—19. ³⁴⁾ N. R. T. 1835, 271 f. ³⁵⁾ Dannebrog, 12. ³⁶⁾ N. R. T. 1835, 416. ³⁷⁾ N. R. T. 1836, 13—16.

³⁸⁾ D. R. T. 1851, S. 276. ³⁹⁾ N. R. T. 1834, S. 740. ⁴⁰⁾ N. R. T. 1837, S. 578 f. ⁴¹⁾ Borgens Mindefrift, S. 52. ⁴²⁾ N. R. T. 1837, S. 508 ff. ⁴³⁾ N. R. T. 1837, S. 521 f. ⁴⁴⁾ Borgens Mindefrift, S. 18. Termanfen sætter rigtig nok denne Efterretning i Forbindelse med, hvad der først stete et Aar senere, og hvorom Fortællingen findes foran S. 77; men det er vist en Fejltagelse. ⁴⁵⁾ Borgens Mindefrift, S. 52. ⁴⁶⁾ N. R. T. 1837, S. 105—11. ⁴⁷⁾ N. R. T. 1837, 412 og 508. ⁴⁸⁾ N. R. T. 1837, 372—76 og 435. ⁴⁹⁾ Sendebrev til Brammer 3. ⁵⁰⁾ N. R. T. 1837, S. 508—12, 527 f. og 560. ⁵¹⁾ N. S. Termanfen i Borgens Mindefrift, S. 18 f.

⁵²⁾ Vejledning, S. 39. ⁵³⁾ D. R. T. 1854, S. 691 og D. F. T. 1871, S. 146. ⁵⁴⁾ Høvegs R. S. e. N. 2, S. 465. ⁵⁵⁾ Er Grundtwigs Lære ulutherst? 1855, S. 17 og 29 f. ⁵⁶⁾ Høvegs R. S. e. N. 2, S. 519 f. ⁵⁷⁾ D. R. T. 1854, S. 692 f. ⁵⁸⁾ N. R. T. 1836, S. 268. ⁵⁹⁾ N. Sprensens og P. Larfens Rejse. S. 19. ⁶⁰⁾ Tale til Folkeraadet, S. 37—39. ⁶¹⁾ Budstikken 1873, S. 134. ⁶²⁾ Er Grundtwigs Lære ulutherst? S. 64 f.

⁶³⁾ N. R. T. 1838, S. 153. 174 f. ⁶⁴⁾ N. R. T. 1838, Side 164—66. ⁶⁵⁾ J. Dyrholms „En Nøst i vor bevægede Tid; Dens 1852; navnlig S. 29 ff. ⁶⁶⁾ N. R. T. 1838, S. 166—68. ⁶⁷⁾ J. Dyrholms Bog, S. 33—36. ⁶⁸⁾ N. R. T. 1838, S. 169—77. ⁶⁹⁾ N. R. T. 1839, S. 112. ⁷⁰⁾ Smign. N. R. T. 1838, S. 572. ⁷¹⁾ Sendebrev til Biskop Brammer 1852, S. 9. ⁷²⁾ Jens Dyrholm, S. 40. N. R. T. 1839, S. 794. ⁷³⁾ Vejledning S. 56 f. Sendebrev til Brammer. Formodningen om, hvem Huslæreren var, støtter sig blandt andet til en Bemærkning i N. Sprensens Rejseberetning, S. 9. ⁷⁴⁾ N. R. T. 1835, S. 27—37. ⁷⁵⁾ N. R. T. 1839, S. 795. ⁷⁶⁾ Vejledning, S. 57 f. ⁷⁷⁾ Jens Dyrholm, S. 40—45. ⁷⁸⁾ N. R. T. 1834, S. 339 f.; 1837, S. 599 og 1839, S. 339—41. ⁷⁹⁾ Anmeldelsen i N. R. T. 1839, S. 812. ⁸⁰⁾ Vejledning, S. 62. ⁸¹⁾ Fra „men hvad Virkning“ gjentager P. Larfen disse Linier i et Stykke mod J. M. L. Hjorth. D. R. T. 1860, S. 330 f. ⁸²⁾ Sendebrev til Brammer, S. 13; smign. Vejledning, S. 62.

⁸³⁾ Medens jeg i det foregaaende af dette Stykke saa godt som udelukkende har holdt mig til „Kasimus Sprensens Levnedsløb“, benytter jeg i det følgende tillige J. Kr. Lindbergs Nordiske Kirketidende, navnlig Aargang 1835, Nr. 2 og 3. ⁸⁴⁾ N. R. T. 1833, S. 318 og 366. ⁸⁵⁾ N. R. T. 1838, S. 649; 1834, S. 809; 1835, S. 56. ⁸⁶⁾ N. R. T. 1836, S. 705 og 10. ⁸⁷⁾ N. R. T. 1834, S. 330, og 1835, S. 738—47.

⁹⁹) N. R. T. 1836, S. 67. 73. ¹⁰⁰) N. R. T. 1836, Nr. 19, 32 og 33. ¹⁰¹) N. R. T. 1836, S. 288. ¹⁰²) Gjengivet efter N. R. T. 1836, S. 475, hvor Lindberg skarpt imødegaaer N. Sørensen. ¹⁰³) N. R. T. 1838, S. 99—108 og 514—21.

¹⁰⁴) N. Sørensens Levnedsløb, S. 246. N. J. Termausen i Borgens Mindefrift, S. 23. ¹⁰⁵) N. Sørensens Levnedsløb, 247—51; Lindbergs Dannebrog 1841, S. 382. ¹⁰⁶) Smftds., S. 383. ¹⁰⁷) N. R. T. for 1838 og 1839. ¹⁰⁸) Grundtvigs Mundsmag, S. 57. ¹⁰⁹) Tabent Vennebreve, S. 16. ¹¹⁰) Borgens Mindefrift, S. 90—92.

¹¹¹) N. F. S. Grundtvigs Jordekjæder, S. 100. ¹¹²) Helwegs R. F. efter Ref. 2, S. 593. ¹¹³) N. R. T. 1839, S. 49. ¹¹⁴) N. R. T. 1840, S. 474—80. ¹¹⁵) D. R. T. 1858, S. 817—19. Helwegs Kirkehistorie eft. Ref. 2, S. 520 f. og 567. ¹¹⁶) D. R. T. 1852, S. 593 f.; 1850, S. 311. 477 ff og 1067 ff. ¹¹⁷) D. R. T. 1851, S. 272—76. ¹¹⁸) D. R. T. 1851, S. 836—39; 1852, S. 50 og 73^a; 1853, S. 352. ¹¹⁹) D. R. T. 1854, S. 691—728. ¹²⁰) D. R. T. 1859, S. 241—49.

¹²¹) Aargang 1871, S. 221. ¹²²) Borgens Mindefrift, S. 97—100. ¹²³) Smftds., 33. ¹²⁴) Smftds., 13. ¹²⁵) D. R. T. 1866, S. 394 ff. ¹²⁶) Borgens Mindefrift, S. 93 f. ¹²⁷) Jylla 1874, Nr. 35. ¹²⁸) Smftds. 1869, Nr. 9 og 10. ¹²⁹) D. F. T. for 1869, S. 173 efter „Ribe Stiftstidende“. ¹³⁰) R. Lunds Tale i Borgens Mindefrift, 57.

Kættelse til Side 106.

Fra Jens Dyrholm har jeg faaet den Oplysning, at den Skomager-
svend i Rudløbing, som førte ham sammen med de Opvakte, ikke var
J. A. Hansen, men Anders Jacobsen, der var paa Værkstedet hos
J. A. Hansens Faber.

Havne-Liste.

- Agerbet, S., Præst, S. 55 f.
Aigren, P. R., Præst, 76, 155—61, 235.
Anderfen, Jens, Koffedrejer i Naarup, 56.
Anderfen, Jens, Ejeneskekarl i Nebsager, 42.
Anderfen, Mads, Gaardmand i Gammelsole, 47—52.
Balslev, C. F. Præst, siden Biskop, 160.
Balslev, Rasmus, Præst, 13.
Bastholm, Præst i Slagelse, 113 og 146 f.
Bay, A., Præst, 230.
Bech, S., Lærer, 151.
Bechmann, S. S., Præst, 47.
Bergstrøm, Lærer, 154.
Bernsdien, Iver, fra Nsfendrup, 62.
Berthe Marie, jydsk Bondedige, 37—39.
Birch, A., Biskop, 44—46.
Birkedal, Vilhelm, Præst, 56, 175—179, 193—202, 222—23, 227—230,
232, 245.
Blücher, N., Amtsprovst, 44—46.
Bloch, L. Biskop, 143.
Bloch, Viktor, Provst, 78, 177, 233 f.
Boesen, J. Fr., Præst, 13.
Boesen, N. C., Kateket og Institutbestyrer, 80.
Boisen, J. C., Præst, 70, 99, 178—79, 230, 245.
Boisen, P. D., Biskop, 136.
Bondesen, Martin, fra Uerø, 104.
Borgen, S., Præst, 245, 247—250.
Brammer, S. P., Seminarieforsander, siden Biskop, 76, 156—62, 197—
202, 235.
Brandt, E. J., Præst, 206.
Broderfen, theol. Kand, 112.
Brønner, Provst, 41.
Busch, S., Præst, 206.
Clausen, S. N., Professor, 191.
Clausen, Johannes, Præst, 230, 242.
Drewsen, J. Kr., Politiker, 173.
Dyrholm, J. S., Lægprædikat, 105—116, 249 f.

- Gjelsen, Elling, norsk Lægprædikan, 154—155.
 Fenger, Johannes Ferdinand, Præst, 93, 117, 193—196, 206—9.
 Fenger, Peter Andreas, Præst, 113, 145—147.
 Ferslev, Præst, 135, 140.
 Fog, Jørgen, fra Vodder, 59.
 Frandsen, Peter (eller Per Rytter), Lægprædikan, 39, 63.
 Frederiksen, Jens, fra Standerborg, 28, 39.
 Gaard, Kr., i Ølby ved Høstebro, 161.
 Grundtvig, N. F. S., 86—104, 126—134, 141—54, 163 f., 172, 174, 180 f., 187—9, 206, 209—11, 217 f., 221 f., 242—4 og fl. Steber.
 Hastrup, Lars, paa Riglandfig i Øbis Sogn ved Kolbing, 60, 72 f.
 Hald, Provst, 193—202.
 Hammerich, Frederik, Præst, Professor, 178, 191.
 Hansen, A., Seminarlærer, 136.
 Hansen, S., Jørgen, fra Skaarup, 107—10.
 Hansen, J. A., Rigsdagsmand, 106, 250.
 Hase, Præst, 71, 75.
 Hauge, Hans Nielsen, norsk Lægprædikan, 17, 39—41.
 Helveg, Frederik, Præst, 178.
 Helveg, Ludvig, Præst, 242, 245, 248 ff.
 Hersleb, Herredsfoged, 77 f.
 Hjorth, J. M. L., Præst, 232, 249.
 Holm, J., Præst, 117, 144—47.
 Holm, D. P., Statsraad, 1.
 Holstein-Holstenborg, F. A., Greve, 117, 144—9.
 Honoré, A., Missionær, 177 f.
 Hoppe, Amtmand, 66.
 Jensen, J. P. S., Skolebestyrer, siden Præst, 149.
 Jensen, D., Lærer, 151, 154.
 Jesen, Anders, af Hjarup Østergaard ved Kolbing, 61, 71, 158.
 Johansen, Jeppe, i Sinding ved Silleborg, 34, 64 f., 158 f.
 Johansen, Karl, i Sinding, 34.
 Johnsen, G., norsk Professor, 223.
 Jørgensbatter, Ane Kirstine, P. Larsens første Hustru, 3, 5—8, 219.
 Jørgensen, Jens, Rigsdagsmand 63—78, 99, 158, 162, 179, 243, 245.
 Jørgensen, Karen, P. Larsens anden Hustru, 179, 224 f., 230, 240 f., 246.
 Jørgensen, Knud, fra Glattrup i Maarup Sogn ved Vejle, 53.
 Jørgensen, Rasmus, af Pelykkegaarden paa Langeland, 116.
 Kalkar, Præst, 209 f.
 Kjeldgaard, Lærer, 161.
 Kjær, Præst, 42—44.
 Klinl, Rasmus, Snekker, 17—19.
 Knudsen, Jens Lassen, Præst, 104, 245.
 Knudsen, N., Gaardmand i Drigstrup, 18—20.
 Knudsen, N., fra Varager paa Langeland, 104 ff.

- Koch, H. P. G., Præst, 117.
 Kold, Christen, Høstskoleforstander, 76, 156—60, 230.
 Kristensen, H., af Vejstrup paa Fyen, Stænderdeputeret, 109.
 Kristensen, Sivert, af Højrup paa Fyen, 52, 62.
 Kristiansen, Jens, Smed paa Sal Markt ved Høstebro, 159.
 Kristoffersen, H. Kr., af Bredal ved Vejle, 62.
 Købner, Gjendøber, 111—116, 198.
 Larsen, Anders, fra Gamborg, Lægprædikan, 34, 62—74, 87 f., 99,
 102—4, 158, 231 f., 247.
 Larsen, Jens, Gaardmand i Hjarup, 73.
 Larsen, Jens, Kjøbmand i Kjørteminde, 27.
 Larsen, Johannes, P. Larsens Søn, 6, 213—18.
 Larsen, Ole, Møller i Stræppenborg, 60, 67.
 Laurberg, Præst, 223.
 Laurfen, Peter, Gaardmand i Kaarup, Lægprædikan, 41 f., 248.
 Lehmann, Orla, 165.
 Leth, Albert, Præst, 178.
 Leth, Andreas, Præst, 245.
 Ley, Th. Siegfr., Student, 150.
 Liebenberg, Ingl. Konfessionarius, 45 f., 51.
 Lindberg, Jakob Kristian, 45, 51, 59, 89, 117, 126—30, 146—53, 156,
 171, 242—4 og fl. Steder.
 Lund, Rasmus, Valgmenighedspræst, 236—42, 244 f.
 Madsen, Kristen, fra Bregner, Lægprædikan, 18—33, 36 f., 50, 87, 173,
 241 f.
 Martensen, H., Biskop, 228 f.
 Mau, E., Præst, 39, 47, 57—78, 93, 109 f., 159.
 Melby, M., Præst, 6, 178, 206, 245.
 Michelsen, Præst, 146.
 Mortensen, P., fra Mors, 239.
 Müller, Tage, Biskop, 118.
 Myhnster, J. P., Biskop, 118, 122—34, 171, 181—6, 188.
 Møller, Karl, Seminarist, 104 ff.
 Møller, Lars Pedersen fra Sverup Mølle, Lægprædikan 105.
 Møller, Povl Martin, 136, 141.
 Møller, Rasmus, Præst, siden Biskop, 135 f.
 Myhnster, P., Gravør, 113, 117, 148.
 Narflov, S., Aalefræmmer fra Galling, 35 f., 159.
 Nielsen, H., Smed i Korning ved Vejle, 42—47, 51 f.
 Nielsen, Johan, af Skaarupør, Lægprædikan, 52, 105—10.
 Nielsen, N., af Fodlette paa Fangeland, 117.
 Nielsen, Rasmus, af Ejby 17, (162?), 241—3, 245, 248.
 Nissen, Gjendøberpræst 115 f.
 Otosen, Rasmus, Lægprædikan, 29, 117, 144—48, 164.
 Oejen, Lærer paa Mors, 156, 161.
 Orenbøll, Herredsfoged, 74 f.

- Waalsen-Dal, Højskoleforstander, 240.
 Pedersen, Ejner af Dalbygaard, 112, 178.
 Pedersen, Anders, fra Skaarup Mark, 107.
 Pedersen, Iver, af Bisterup, Håndbjerg Sogn ved Holstebro, 53, 76,
 155—61, 237.
 Pedersen, Kornelius, Rigsdagsmand, 162, 234 f., 243.
 Pedersen, Parmo Karl, Kand. fil., 141, 144, 161.
 Qvistgaard, Rector, 147.
 Rasmussen, Præst i Haasum, 157, 159.
 Reventlov, C. D. F., Greve, Statsminister, 136—40, 142—44.
 Rymtjør, Frederik, Gjendøber, 193—5.
 Rønne, Bone Falk, Præst, 29.
 Rønne, C. F., Præst, 117, 147.
 Rørdam, S. E., Præst, 177, 196.
 Salling, Søren Christian, Præst, 37, 79—87.
 Schouw, J. Fr., Professor, 173.
 Schørring, Jens, Præst, 220, 230, 245.
 Smith, Andreas, Kromand i Frisfeldt i Bodder, 75.
 Spandet, N. N., 187—93, 205.
 Svane, D. S., Skomagersvend, 17—24.
 Svee, Enof, norsk Lægmand, 113.
 Sveistrup, S., Præst, 6, 179—80, 213, 222 f., 236, 242, 245, f.
 Svendsen, S. J. M., Præst, 178, 230.
 Sørensen, Provst, 156 f.
 Sørensen, Kr., Sognsged. i Haasum i Salling, 36, 76, 159, 231.
 Sørensen, Rasmus Møller, Skolelærer, 35, 33 f., 93, 117, 134—66, 174 f.
 Tang, P., Præst, 233.
 Termansen, N. J., Rigsdagsmand, 223, 226, 245, 247 ff.
 Thers, Smedler i Slagelse, 113.
 Thilsted, Jørgen, Præst, 88.
 Thomsen, Niels, fra Hjarup ved Kolding, 61, 71, 99, 158.
 Thorbrügger, Th., Degn i Tølling, 135.
 Treschow, Billum Frederik, Stænderdeputeret, 171.
 Viborg, Karsten Friis, Præst, 193—202.
 Wagner, L. Præst, 245.
 Willemoes, Præst, 117.
 Østруп, Johan Peter, Præst, 113, 145, 147.

Paa den Miloske Boghandels Forlag er udkommet:

Daglig Huusandagt
til Oplysning og Opbyggelse for Troende og Døbte.
Af Vilhelm Birkedal.

3die Oplag. 858 Sider i stor Oktav, trykt med store nye Typer, heftet 22 Mk., elegant indb. 26 Mk.

I mere end hundrede Aar er ingen original Andagtsbog med Betragtninger for hver Dag i Aaret udkommet i vort Modersmaal; hvad man har, er oversat fra fremmede Sprog. Dette har fremkaldt Udgivelsen af dette Skrift, som Forfatteren anbefaler den danske og norske Menighed til Brug ved Huusandagt, med Ønsket at dette i Kjærlighed frembrakte Bogstav i mange Troendes Huse maatte minde levende om Ham, hvis Ord er Liv og Aand.

Synd og Naade.

Prædikener paa alle Kirkeaarets Søn- og Helligdage,
af Vilhelm Birkedal.

4de Oplag. Stor Oktav, trykt med store nye Typer. — Stift heftet 19 Mk, indb. i et smukt og stærkt Bind 21 Mk.

5te Oplag 1869 (Godtkjæbsudgave). Oktav, trykt med Corpusskrift, heftet i Omslag 15 Mk., indb. i et smukt og stærkt Bind 18 Mk.

Disse Prædikener ere i høj Grad opvækkende, trøstende og belærende, de gribe dybt ind i de enkelte Kristnes indvortes Erfaring, men ogsaa ind i Tidens store kirkelige Spørgsmaal.

Igjennem Fasten til Paasken.

Prædikener over Lidelseshistorien og Paaske-Evangeliet,
af Vilhelm Birkedal.

168 Sider i stor Oktav, heftet 3 Mk.

Denne Samling af 14 Prædikener anbefales Kristne af alle Stænder.

**Den danske Folkekirke, „Grundtvigianismen“
og Pastor Blædel.**

Af Vilhelm Birkedal.

2det Oplag. 52 Sider i stor Oktav, heftet 1 Mk. 8 Sk.

**Slaget ved „Katekismen“,
imellem Pastor Blædel og V. Birkedal.**

30 Sider i stor Oktav, heftet 1 Mk.

Forsvar imod

Biskop Martensens: „Jeg veed ikke hvad“.

Af Vilhelm Birkedal.

Indhold: Troen. Skriften. Sakrament-Ordene. Forkyndelsen (Prædiken). „Troens Ord“. Den hellige, almindelige Kirke. Den hellige Skrift. Den Helligaand. Prædiken.

144 Sider i stor Oktav, heftet 4 Mk.

Om Grundtvigs sære Indfald.

Et Gjenvar til Biskop Martensens Selvforsvar.

Af Pastor Dr. L. Hølvæg.

68 Sider i Oktav, heftet 2 Mk.

Naar der i de større Dagblade jævnlig averteres: Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme, af Biskop Martensen, turde det være naturligt, at ovennævnte Modskrifter samtidig bringes i Erlindring.

Ti Prædikener

af Ludvig Wagner, Sognepræst for Almind og Viuf Menigheder.
72 Sider i stor Oktav, heftet 2 Mk. 4 Sk.

Ny kristelig Samler.

Et opbyggeligt Tidsskritt.

Udgivet af Provst J. Vahl i Østersnede.

Hver tredje Maaned udkommer et Hefte paa 6 Ark i Oktav. Subskriptionen er kun bindende for een Aargang eller 4 Hefter, hvorfor Prisen er 6 Mk. (2 Kr.) Nye tiltrædende Subskribenter, der kjøber mindst 6 ældre Aargange, erholdt disse for halv Bogladepræis.

Vor Herres Jesu Christi Bjergprædiken.

Prædikener i Trinitatistiden af Fr. Arndt.

Oversat efter 2det Oplag. 1871. Med et Forord af Provst J. Vahl
432 Sider i stor Oktav heftet 10 Mk., smukt indb. 13 Mk.

I Forordet hedder det: „Disse Prædikener vil enhver Kristen kunne læse
„med sand Opbyggelse og Velsignelse; Forfatteren udvikler klart og auskueligt
„de Herrens Ord, han i de forskellige Prædikener gjør til Gjenstand for sin Be-
„tragning, han forkynder den himmelske Sandhed med Varme og Inderlighed
„og fremhæver saaledes Synd og Naade, Frelsen, som er at søge og finde for
„Enhver i den velsignede Frelser, at Inger, som gaar til Bogens Læsning med
„et Hjerter, der er berejdet til at antagme og vederkvæges ved Sandheden, vil
„gaae derfra uden Frugt“

Nordisk Maanedskrift

for folkelig og kristelig Oplysning.

Udgivet af

L. N. Helveg, Fr. Ingier, Ge. Vilh. Lyng,

L. Schrøder og L. Ingier.

1871, 1872, 1873, 1874.

Hver Maaned udkommer et Hefte paa 5 Ark i stor Oktav. Subskription
modtages i alle Bogladder og paa alle Postkontorer, i Danmark, Norge og
Sverige, samt hos Forlæggeren, og er bindende for en halv Aargang eller 6
Hefter; Prisen for en halv Aargang er i Danmark 2 Rd. 48 Sk. (6 Kr.), i Norge
og Sverige 1 spd. 30 Sk. norsk, iberegnet Postporto. Ny tiltrædende Subskri-
benter kunne erholde Aargangene 1871—72—73 samlet for 18 Kroner ved at be-
stille samme hos nærmeste Boghænder.

Fortællinger af Kirkehistorien,

ved M. Melbye, Sognepræst for Asperup og Roerslev.

1. 2. Bind komplet, 2det Oplag, stift heftet 18 Mk., indbunden
i 2 Bind 21 Mk.

Næst efter at henvise til Forfatterens Fortale, tør det vistnok siges med
Rette, hvad en Anmelder udtaler ved dets 1ste Oplag, at der gives kun faa lig-
nende Skrifter, der saa jevnt og livligt fremstiller den kristelige Kirkes Historie.
I „Dansk Kirketidende“ hedder det blandt Andet: „I hvor den har fundet Ud-
gang er det anerkjendt som det Bedste, der er kommet frem i den
Art“ Vi anbefale derfor dette herlige Skrift til alle kristelige Læsere, der have
Lyst til at gjøre sig bekjendt med Kirkenes Historie, men navnlig anbefales det
alle Skolelærere og andre Børnevenner som indrettet og fortrinligt
skikket til, at fortælle for Børnene om den kristne Menighed og dens meest
fremragende Mænd, lige fra Apostlernes Tid til vore Dage.

Korinther-Brevene,

forklarede og anvendte til christelig Oplysning og Bestyrkelse

af Pastor Dr L. N. Helveg.

Stor Oktav, 282 Sider, heftet 9 Mk., indb. 11 Mk.

Denne Forklaring, som til megen Opbyggelse har været holdt for en talrig
Forsamling, anbefales til kristne Læseres Opmærksomhed.

Christi syv Ord paa Korset.

Betragtninger i Fastetiden af Fr. Arndt.

Oversat efter 3die Oplag. 1870. 102 Sider i stor Oktav, heftet i
Omslag 2 Mk 8 Sk.

Fr. Arndts Skrifter ere allevegne anerkjendte som fortrinlige, hans kriste-
lige Betragtninger ved Pastor Mau, er i Kjøbenhavn udkommet i 5 Oplag i et
Antal af 15,000 Exemplarer; vi tør derfor antage, at hans Fastepredikener
ville blive mange danske Læsere velkomne, hvortil den billige Pris vil bidrage.

Nordiske Sange

til Brug ved Folkemøder, i Skytteforeninger og Skoler.

Samlede af Morten Eskesen.

Indhold: I. Hjemmet og Vennelaget. II. Danmark og Højnorden.
III. Modersmaalet og Folkelivet. IV. Friheden og Folkeskolen. V. Under
Danebrog. VI. Saga-Sange. VII. Asamaals-Sange. VIII. Kjempeviser. IX. Af
Menighedens Lovsang. — Tillæg.

3te uforandrede Oplag. (Er under Trykning).

Indeholdende 205 Sange. — Stærkt indb. 70 Øre.

Miloske Bog- & Papirhandel.